

SZOCIOLÓGIAI KÖNYVTÁR

EDWARD WESTERMARCK

*

AZ EMBERI HÁZASSÁG TÖRTÉNETE

FORDÍTOTTA

HARKÁNYINÉ WEISER ELLA

BUDAPEST, 1910
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.
KIADÁSA

A SZOCIOLÓGIAI KÖNYVTÁR célja az, hogy a művelt nagyközönsséggel is megkedveltesse a szociológiai ismereteket. Ennek elérésére a művek fordítói a lehetőségig mellőzték a pusztán szakszerű jegyzeteket és itt-ott a világosság kedvéért az eredeti szöveget, az értelem sérelme nélkül, egyszerűsítették.

A FORDÍTÓ ELŐSZAVA.

Az emberi házasság történetét a többi között Darwin, Spencer, Morgan, Lubbock, Letourneau vizsgálta. E tekintélyek nézetét oly módon egészíti ki és módosítja Westermarck, hogy tizenhét évvel ezelőtt A. R. Wallace, a még akkor ismeretlen finn tudós mellett e szavakkal foglalt állást: »Előre megkockáztatom ama nézetet, hogy az elfogulatlan gondolkodók ítélete e vitakérdések legtöbbszörében az újítónak kedvez majd, ki legelismertebb íróink némelyikével szemben oly merészen mond különvéleményt«.

A lefolyt idő igazat adott e föltevésnek. Mindenekelőtt szerző forrásai, idézése módjának föltétlen megbízhatósága nyert igazolást. Ép ezért nem tartom már szükségesnek az idézett művek címét és a lapszámot föltüntető jegyzetek közlését. Ezzel a fordítás terjedelme lényegesen csökkent; a szakirodalom iránt érdeklődő magyar olvasó pedig az idézett művek betűsoros mutatójában megtalálja a szerző egész fegyvertárát. Másrészt a majdnem két évtizedes bírálat Westermarck némely föltevésének nagy valószínűségét igazolta. E kérdéseknél – eredeti promiszkuitás, nemi kiválasztás, stb. – ma már nem szükséges az adatok ama nagymérvű halmozása, mely ismétlődésekre vezet. Ezért csak a lényegesebb tényeket emelem ki. A vitatott kérdéseknél ellenben az összes bizonyítékot közlöm. A különben kisszámú rövidítés csak az adatokra vonatkozik: az elméleti részek teljesek. Fordításom e módszere, azt hiszem, megfelelő tudományos és gazdasági viszonyainknak: a tények szociológiájához nem szokott magyar közönség így könnyebben birkózik majd meg ezzel az alapvető munkával és az angol

eredeténél (melynek 14 sh. az ára) jóval olcsóbb áron szerezheti azt meg.

A társadalomtudományokban kevésbé járatos olvasónak azt ajánlom, hogy mindenekelőtt e mű XXIV., összefoglaló fejezetét olvassa el.

E fordításom az 1901-ben megjelent harmadik angol kiadás után készült. Szíves átnézéséért dr. Madzsar József úrnak mondok köszönetet.

Budapest, 1908 május 10.

Harkányiné Weiser Ella.

TARTALOM.

	Lap
Előszó..... «.....	3
Tartalom	5
Bevezetés. A kutatás módszeréről	7
Első fejezet: A házasság eredete.....	12
Második fejezet: Az emberi párosodás évszaka az ősidőben.....	23
Harmadik fejezet: Az emberi házasság kora	32
Negyedik fejezet: A nőközösség elméletének bírálata.....	40
ötödik fejezet: A nőközösség elméletének bírálata. (Folytatás.).....	58
Hatodik fejezet: A nőközösség elméletének bírálata. (Befejezés.).....	76
Hetedik fejezet: Házasság és nőtlenség	85
Nyolcadik fejezet: Az Ember udvarlása	98
Kilencedik fejezet: Az udvarlás eszközei	103
Tizedik fejezet: A választás szabadsága	127
Tizenegyedik fejezet: Nemi kiválasztás az állatoknál.....	139
Tizenkettedik fejezet: Nemi kiválasztás az embernél: jellem- zetes szépség.....	150
Tizenharmadik fejezet: A hasonlóság törvénye.....	167
Tizennegyedik fejezet: Rokönházasságok tilalma	175
Tizenötödik fejezet: Rokönházasságok tilalma. (Befejezés.).....	189
Tizenhatodik fejezet: Nemi kiválasztás szeretet, rokonszenv és számítás befolyása alatt	209
Tizenhetedik fejezet: Rablás vagy vásárlás útján kötött há- zasság.....	224
Tizennyolcadik fejezet: A vásárlás útján kötött házasság hanyatlása és a hozomány	234
Tizenkilencedik fejezet: Házassági szertartások	242
Huszdik fejezet: Az emberi házasság alakjai.....	249
Huszzonegyedik fejezet: Az emberi házasság alakjai. (Folytatás.).....	265
Huszonkettedik fejezet: Az emberi házasság alakjai. (Be- fejezés.)	289
Huszonharmadik fejezet: Az emberi házasság tartama.....	296
Huszonnegyedik fejezet: összefoglalás	304
Idézett művek	316

BEVEZETÉS.

A kutatás módszeréről.

Azzal a szilárd meggyőződéssel írom e könyvet, hogy az emberi művelődés története csak úgy tudományos kutatás tárgya, mint akár a szerves természeté. A társadalmi élet tünetényeit bizonyos csoportokra kellene osztani, akárcsak a fizikai vagy pszichikai élet tünetényeit és mindegyik csoportot eredetére és fejlődésére való tekintettel kellene megvizsgálni. Csak ily módon válik a történelemből a szónak legmagasabb értelmében vett tudomány és a szociológiának egyik fontos alkotórésze.

A leíró történelem egyedüli célja, hogy anyaggal lássa el ezt a tudományt, de e feladatát is csak nagyon tökéletesen teljesíti. Az írott kútfők nem nyúlnak messze vissza az ókorba; a fejlődésnek aránylag magasabb fokáról beszámolnak ugyan, – de ezenkívül alig valamiről. Viszont a társadalmi intézmények eredetét és korai fejlődését teljesen elhanyagolják; ezért nem is elégítik ki a szociológust, aki azokat az adatokat, amelyeket a történelmi okmányokban nem találhat fel, nagyobb terjedelemben szerezheti be az etnográfiaiából.

Tylor, Lubbock és Spencer bámulatos művei útján már megbarátkoztunk a kezdetleges civilizációnak etnográfiai alapra épült történetével. Könyveik megjelenése óta napról-napra szaporodik az új módszer híveinek száma. A tudásnak új és bőséges tere nyílt meg és ezen az úton nagy eredményeket értek el. Be kell viszont ismernünk azt is, hogy a néprajzi tényekből levont következtetések tudományos

értéke nem állt mindig arányban a rájuk pazarolt munkával, fáradsággal s éleselméjűséggel. A számos kutató sok fontos kérdésre oly különböző válaszokat adott, hogy kétségek merülhetnek föl bennünk. De nézetem szerint nem a tárgyban, hanem a módszerben rejlik a hiba.

»A társadalom őstörténetére vonatkozó kutatások főforrásai – mondja Mc Lennan – először: a fajok kezdetleges állapotának tanulmányozása; másodsor: az előrehaladott nemzetektől polgári jogok alkotásában vagy gyakorlásában használt szimbólumok tanulmányozása.«

De semmi sem volt végzetesebb a társadalomtudományra, mint az a meg nem okolt általánosítás, mely néhány vad népnél uralkodó szokásokból vagy intézményekből azt következtette, hogy azok egy oly fejlődési fok maradványai, melyen valamikor az egész emberi nem átment. Így például az a föltevés, hogy az ősemlék oly törzsekben vagy hordákban élt, melyekben egyéni házasság helyett nőközösség uralkodott és hol a gyermekeket a törzs közös tulajdonának tekintették, mindenekelőtt néhány utazó és régi író amaz elbeszélésein épült fel, melyek szerint ez a szokás némely népnél még ma is uralkodik vagy ezelőtt uralkodott. Még tovább ment Post »Die Geschlechts-genossenschaft der Urzeit und die Entstehung der Ehe« c. könyvében. Anélkül hogy valamely kielégítő okot adna, valószínűnek tekinti, hogy »eredetileg a monogám házasság mindenütt a tiszta nőközösségből fejlődött, a mérsékelt nőközösség, polyandria és P^otygynia összekötő fokozatain át«. Lewis H. Morgan »Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family«-ben a család és házasság fejlődésének nem kevesebb mint tizenöt fokát sorolja fel és elterjedt szokások és intézmények egész sorozatát tételezi föl, »amelyek szükségkép megelőzték az egyes párok közt való házasság és a mai értelemben vett család fogalmát«. Szerinte e sorozat egyik alsó lépcsőfoka a testvérek közti házasság volt; egyéb tényeken kívül történelmi megokolásként fölemlíti, hogy az egyik Heródes nővérével, Cleopatra pedig fivérével házasodott össze.

Ép így a jelképek és maradványok (survivals) tanulmányozásánál sem jártak el a szociológusok a tárgyhöz mért gondossággal. Igaz, hogy »ahol csak jelképes formákat talá-

lünk, joggal következtethetjük, hogy az őket használó nép előbbi életében ezeknek realitások feleltek meg«. De minden e jelképek helyes magyarázatától, félre nem értésétől függ. Legrosszabb az, hogy maradványnak tekintettek sok olyan szokást, amely valószínűleg nem az. Így pl. azt hiszem, hogy Mc Lennan tévedett, mikor a sógorházasság rendszerét, melyben az elhunyt férj helyébe fivére lép, a nőközösség fennmaradt emlékének tartotta.

Hasonló következtetések gyakoriak a modern társadalomtudományban s így természetes, hogy különböző írók véleménye annyira különböző. Ez elég ok arra, hogy minden lelkiismeretes kutató gondolkodjék e kérdésen: hogyan következtethetünk a néprajzi tényekből az emberiség őskori történetére?

E kérdésre csak egyféle választ adhatunk: először is a társadalmi jelenségek okait kell megtalálni; azután az uralkodó okokból következtethetünk az uralkodó tünetekre, föltéve, hogy más okok nem játszottak módosítólag közre. /

A néprajzra alapozott történelmi kutatás csak úgy jár sikerrel, ha gazdag anyag fölött rendelkezünk. Nagyszámú tény összehasonlításával remélhető csak a szociális tünetnyek okának vagy okainak megtalálása. Annál inkább szükséges a bőséges anyag, mert a néprajzi adatok megbízhatósága nem mindig kétségtelen. Ha nem ismerjük alaposan az illető népet, úgy lehetetlen szokásairól pontosan beszámolnunk; ép ezért gyakran megeshetik, hogy nem tekinthetjük az utazók elbeszéléseit megbízhatóság szempontjából történelmi valóságnak. A társadalomtudós számíthat arra, hogy az általa idézett tények némelyike pontatlan, mivel gyakran ő sem különböztetheti meg a hazugságot a valóságtól. Ep ezért a minőség hiányait pótolja a mennyiség s aki röstelli a terjedelmes néprajzi irodalmat átböngészni, soh'se tűnődjék az emberi civilizáció eredetén és korai fejlődésén.

Kétségtelen, hogy gyakran igen nehéz a társadalmi jelenségek okait kikutatni. A vad törzsek közt dívó szokások némelyikének megmagyarázása csaknem lehetetlen, ámbár Tylof-nak Nagybritannia és Írhon antropológiai társaságában bemutatott statisztikai módszerével nem egy kétséget oszlat-

hatunk majd el. Tylor itt kimutatta, hogy táblázatok és osztályozások útján megjelölhetjük a szociális tények okozati viszonyát. Táblázatos kimutatást kell készíteni, mely kimutatja a több népnél uralkodó azonos és az azokkal összefüggő vagy ellentétes egyéb szokásokat. Ha azután, bármely két szokásból kiindulva, a megegyezések száma sokkal nagyobb mint ahányszor a valószínűségi számítás szerint lehetne, – e számot az osztályozott népek száma és mindegyik szokás előfordulásának száma adja meg – akkor következtethetjük, hogy a két szokás közt valamely okozati összefüggés van. Később említeni fogok némely következtetést, melyet Tylor e módszerrel vont le.

A társadalmi tünetek okai különböző tudományok, ú. m. a biológia, pszichológia, szociológia körébe tartoznak. Különös nyomatékot helyezek a pszichológiai okokra, melyeket gyakran sajnálatos módon elhanyagoltak vagy fölületesen tárgyaltak. Azt pedig még jobban hangsúlyozom, hogy a pusztá ösztönök nagyon fontos szerepet játszanak a társadalmi intézmények és szabályok eredeténél.

Az emberiség őskorának némi megelőző ismerete nélkül a most említett kutatási módszerekkel sem alkothatnók meg a fejlődés első korszakainak képét. Különben természetesen nem tudnók, vajjon a kérdéses okok működtek-e a múltban vagy sem. Szerencsére a modern tudomány e téren is ért el oly eredményeket, melyeket már nem tekinthetünk pusztá föltevéseknek. Ezért tudjuk, miként Lubbock mondja, hogy »az ember eleinte teljesen vad volt s a történelem lefolyása nem egyéb mint a civilizáció felé vezető út, bár időnként - néha századokig – némely faj megállt, sőt visszafejlődött«; hogy a mai vad népek magasan a kezdetleges emberek fölött állanak s hogy az első embernek nevezhető lények valószínűleg valamely majomszerű ő s fokozatosan átalakult utódai voltak. Biztosra vehetjük továbbá, hogy a mai ember mindama testi s lelki tulajdonságai, melyek az alsóbbrendű állatok közt levő rokonaival közösek, az emberi civilizáció korábbi fokain is előfordultak. E következtetésekből új ismeretek bő forrása fakad. Végül osztom Me Lennan-nek a fennmaradt társadalmi szokások szociológiai fontosságáról alkotott nézetét, de vigyázzunk, nehogy oly szokásokat, melyeket

más úton kielégítőbben magyarázhatunk, csökevényeknek (rudimentumoknak) tekintünk.

Csak ezen elvek szigorú betartásával tudhatunk meg egyetmást az ember őstörténetéről. Csak így óvakodhatunk elhamarkodott következtetésektől. Tekintettel arra, hogy a társadalmi tünetek történetének megírása előtt az elemi forrásokat kell kikutatnunk: ne tekintünk valamely szokást kezdetlegesnek csak azért, mert első pillanatra annak látszik, kerüljük tehát a kivételekből való szabálykészítést, ne építsük föl közvetlenül különálló tényekre az emberi fejlődés történetét. Igaz, hogy tudásunk korlátolt s így a kritikus társadalomtudósnak gyakran kell kétes értékű föltevésekkel megelégednie, de tudatlanságunk beismerése többet használ a tudománynak, mintha homályos találgatásokat állítunk be tényékként.

Könyvünk a társadalmi intézmények legegyszerűbbikét tárgyalja, mert a csak anyából és magzatból álló családon kívül a legegyszerűbb intézmény a házasság. De nem vizsgálom e tárgyat minden oldaláról, hanem csak az emberi házasságra szorítkozom. Bevezetésül természetesen az alacsonyabbrendű állatok nemi viszonyaival is kell foglalkoznom.

Az »emberi házasság« kifejezést sokan talán helytelen szószaporításnak vélik. De amint majd látjuk, a házasság természettudományi értelemben nem vonatkozik kizárólag fajunkra. A szociológiai terminológiában nem szabad ember és állat között nagyobb alapvető különbségeket fölállítani, mint az élettanban és lélektanban, önkényes osztályozások nagyon ártnak a tudománynak.

Különböző oldalairól vizsgálom majd a házasságot és módszeremnek megfelelően mindegyikükhöz történelmi áttekintést csatolok. Az olvasó sok olyast fog találni, ami érzelmeit sérti, sőt talán szemérme is föllázad majd; elejt_ tudományban csak egy tisztességtelen dolog van, és ez az igazság elhallgatása. Ha tárgyilagos előadásunkban valamit elhallgatnánk, ugyanúgy járnánk el, mint az, ki mezítelen szobrot lepellel övez.

I. FEJEZET.

A házasság eredete.

Mesélnek királyokról és uralkodókról, akik az ősidőben alattvalóik között megteremtették a házasság intézményét. A Mahâbhâratában olvassuk, hogy »előbb a nők egészen szabadok voltak s kényük-kedvük szerint barangoltak szerteszét. Ha ifjú ártatlanságukban elhagyták férjüket, nem érhette őket vád, mert ama távoli időkben ez volt a szokás«. De Swêtakêtu, Rishi Uddálakanak fia, nem tűrte ezt s behozta azt a szabályt, hogy ezentúl a nők férjeiknek s a férjek asszonyaiknak hűséggel tartoznak. A kínai évkönyvek megemlítik, hogy »kezdetben az emberek életmódja semmiiben sem különbözött az állatokétól. Szerteszét kóboroltak a vadonban, a nők közösek voltak s így történhetett, hogy a gyermekek csak anyjukat ismerték, apjukat sohasem«. Fou-Hi császár betiltotta a nemek e korlátlan érintkezését s behozta a házasságot. A régi egyiptomiak meg állítólag Menésnek köszönhették ez intézményt, a görögök pedig Kekropsnak. Amint mondják, eredetileg fogalmuk sem volt házassági kötelékről; nőközösségben éltek s e szabálytalan összeköttetésekből származó gyermekek az anya nevét viselték. Kekrops kimutatta az athénieknek az ily visszaélésekből a társadalomra háramló károkat s megalkotta a házasság szabályait s törvényeit. A régi lappok is Njavvis és Attjis-ról énekelnek, kik a házasságnak alapját vetették meg s nejeiket szent esküvel kötelezték hűségre.

Népies képzelet a világosat, láthatót kedveli; nem ismeri el a mindenséget kormányzó elvont törvényeket. Mindennek van oka, de ezt az okot nem külső vagy belső erők halmozásában keresi; egyszerűt s kézzelfoghatót kíván; valami személyi lényt: istenséget vagy királyt. Nem természe-

tes-e hát, hogy az egyén s a nép életében oly fontos szerepet játszó házasság intézményét bölcs és hatalmas törvényhozónak vagy egyenesen isteni beavatkozásnak tulajdonítja?

A tudománynak ily fogalmakhoz semmi köze. Más ösvényt kell követnünk, ha a házasság eredetét akarjuk kikutatni s ez az út csak annak áll nyitva, ki a szerves természetet oly szakadatlan láncnak tekinti, melynek utolsó szeme az ember. Lelki és társadalmi életünk gyökereit keresve, nem maradhatunk saját fajunk határán belül, amint nem érthetjük meg az emberiség testi állapotát sem az alsóbbrendű állatokkal való összehasonlítás nélkül.

Ezért lesz szíves az olvasó engem oly terekre követni, melyeket távolfekvőknek találhat, de melyeknek kikutatása föltétlenül szükséges.

Világos, hogy az alsóbbrendű állatok ivadékaiknak fennmaradása csak véletlentől függ. A gerinctelenek nagy alosztályában az anyák is alig törődnek utódaikkal. A legmagasabbrendűek, a rovarok, tojásaik kiköltését a nap melegére bízzák s legtöbbször az anya még csak nem is látja ivadékát. Gondoskodása többnyire csak a költésre alkalmas hely kikeresésére, s amennyiben az szükséges, még a tojásoknak valamihez való erősítésére s néha befedésére szorítkozik. Viszont a hím tevékenysége a megtermékenyítésben merül ki.

A gerincesek alacsonyabb fajainál szintén csaknem ismeretlen a szülői gondoskodás. A legtöbb halfajnál a kicsinyek kiköltésében nincs része a szülőnek és a halacskáknak kikelésük pillanatától fogva gondoskodniok kell magukról. Csak némely csontos halnál (Teleostei) akadunk kivételre; s itt csodálatoskép a hím teljesíti a szülői kötelességeket. Néha fészket készít s gondosan őrzi a tojást, melyet a nőstény behelyez; némely Árius-fajta hímje öblös torkában hordja magával a tojásokat. A legtöbb csúszó-mászó tojásait megfelelő napos helyre rakja moha s levelek közé, s nem törődik többet velük. Némely nagy kígyó furcsa módon halomba rakja tojásait s azután nagy üres kúpban köréjük tekerődzik. Dr. Morice megfigyelései szerint nőstény krokodilusok s némely kokhinkínai vizikígyók magukkal hordozzák még kicsinyeiket is.

Ritka eset az alsóbb gerinceseknél, hogy a két szülő

együtt gondozza ivadékát, bár Milne Edwards szerint a surinami varangy hímje segédkezik nőstényének, hogy az tojásaitól megszabaduljon. A teknősök pedig (Chelonia) párosan élnek és, miként Espinas leírja, »költés idején a nőstény hímje kíséretében kivonul a homokos tengerpartra, kemencealakú fészket készít, melyben a nap melege kikölti a tojásokat«. Azonban csaknem általános szabálynak tekinthetjük a nemek viszonyának csekély állandóságát. A hím s nőstény párosodás idejében összejönnek; nemi ösztöneik kielégítése után pedig eltávoznak s immár semmi dolguk egymással.

Házias szokásaikat tekintve, és különösen állattani és embriológiai szempontból, a teknősök (Cheloniák) átmenetet képeznek a madarakhoz. Ez utóbbi osztályban nagyon kifejlődött a szülői szeretet, nemcsak az anya, de az apa részéről is. Közösén építik a fészket, még pedig úgy, hogy az anya feldolgozza az apa által összehordott anyagot. A költés idejében mindkét állat kiveszi részét a munkából. E munkát ugyan főleg az anya végzi, de hímje segít neki, helyettesíti őt, ha rövid időre elhagyja a fészket, ellátja élelemmel s minden veszélytől megóvjá. Ha kikeltek a fiókák, új kötelelességeket vállalnak. Az első napokban a legtöbb madár csak akkor hagyja magára fészket, ha táplálékot keres. Nagy veszély esetén mindketten vitézül védik kicsinyeiket. Ha a tehetetlenség első ideje elmúlt, gondosan oktatják őket a magukról való gondoskodásra s csak ha erre teljesen képesek, engedik őket egyedül ki a fészekből.

Akad ugyan madár, mely attól a pillanattól fogva, melyben a tojásból kikelt, teljesen szülői gondoskodás nélkül nő fel; némelyik fajnál, pl. a kacsánál, a hím teljesen nőstényére ruházza át a családi gondokat. Ennek ellenére is mindkettőnek jó- s balszerencséiben való osztozását állíthatjuk föl általános szabályul. A tojások kiköltése s a nevelés főrésze a nőstényre háramlik, míg a hím eledelről gondoskodik, védelmezi a családot stb. Az teszi a viszonyt meg-hitté, hogy hím és nőstény nemcsak a nemzés ideje alatt, hanem azután is összetartanak. Sőt a fácánfajták kivételével, minden madár haláláig hű marad párjához. Brehm annyira csodálja példás családi életüket, hogy szerinte »valódi házasságot csakis madaraknál láthatunk«.

A legtöbb emlősállatról bizony nem mondhatjuk ugyan-
 ezt. Az anya ugyan nagyon aggódik kölykei jólétéért s sze-
 retettel gondolja őket, de ez az apáról egyáltalában nem
 áll. Némelykor saját ivadékanak ellenségeként cselekszik.
 De az ellenkezőre is akad példa s jóllehet a nemek viszonya
 általában csak a párosodás idejére szorítkozik, néhány fajnál
 mégis tartósabb jellegű. Ilyenek a cethal, a főka, a víziló,
 a *Cervus campestris*, a gazellák, a *Neotragus Hemprichii*
 és más kis antilopok, a rénszarvas, a *Hydromus coypus*,
 a mókus, a vakond, az *ichneumon* s néhány húsevő állat,
 mint egypár macska- és nyest-faj, a délamerikai jaguarundi,
 a brazíliai kutya s lehetséges, hogy a farkas is. Ezeknél az
 állatoknál a két szülő még a kölykek születése után is együtt-
 marad s a hím védi családját. Ami az alacsonyabb emlő-
 söknél kivétel, az szabály a majmoknál. A madagaszkári
 bennszülöttek mesélik, hogy a félmajmok (*Prosimii*) némely
 fajánál a hím és nőstény közösen dajkálják kölykeiket, -
 de ez állítás igazsága még nem bizonyosodott be. Ha Rengger-
 nek hihetünk, úgy a mirikina (*Nyctipithecus trivirgatus*) az
 egész év alatt párosan él, mert a hímet s nőstényt bármely
 évszakban együtt találják. Ritkán vagy sohasem látni egyes
 példányokat a *Mycetes Caraya*, *Cebus Azarae* és *Ateles*
paniscus-ból, mert azok rendszerint családonként élnek. Az
*Arctopithecik*nél, mint különösen kiemelik, a hím szorgosan
 segít nőstényének a kicsinyek gondozásában.

Minket természetesen legjobban érdekelnek az ember-
 szerű majmok. A malájok mondták Diard-nak, s ez később
 igaznak bizonyult, hogy a még tehetetlen fiatal Siamang-okat
 szüleik cipelik, az apa a hímkölykeket, az anya a nőstényeket.
 C. de Crespigny hadnagy, ki 1870-ben barangolta be északi
 Borneot, következőkép írja le az orangutánt: »Családok-
 ban élnek: hím, nőstény és egy kicsiny. Egyszer oly családot
 láttam, melyben két kölyök volt, az egyik sokkal nagyobb
 a másiknál s ebből következtettem, hogy a családi kapocs
 legalább is két évig tartott. Kényelmes fészkeket raknak a
 nékik élelmet nyújtó fákra, s amennyire ezt megfigyelhettem,
 e száraz levelekkel kibélelt fészkekben csak a nőstény alszik
 kicsinyeivel, míg a hím ugyanazon fa elágazásán vagy egy
 szomszédos fán keres nyugvóhelyet. Az erdőkben gyakoriak

az ily fészkek, mivel az orangután vándoréletet folytat s ritkán marad pár éjnél tovább ugyanazon fészkekben«. Mohnike szerint azonban; az öreg hímek általában csak a párosodás ideje alatt élnek együtt a nőténnyel; s Wallace sohasem látott két fölnőtt állatot együtt. De miután néha nemcsak nőtényeket, de hímeket is látott félig fölnőtt kölykeikkel, bebizonyítottanak tekinthetjük, hogy az orangután-kölykek nincsenek apai gondoskodás híján.

A gorilláról szóló hírek megegyezőbbek egymással. Savage szerint csapatosan élnek s az ő tudósítói mind megegyeznek abban, hogy egy-egy csapatban csak egy fölnőtt hímét láttak. Du Chaillu viszont »majd mindig egy hímét talált egy nőténnyel, bár néha öreg hímek magányosan vándorolnak«; Win wood Reade hasonlóan jelenti, hogy, a gorilla »néha egyedül jár, néha nőténye s kicsinye kíséretében«. Ugyanennek az utazónak mesélték, hogy ha családjára mászik bizonyos gyümölcsöt enni, úgy az öreg apa ülve marad a fa tövében. S]ha a nőtény terhes, a hím durva fészket tákol össze tizenöt vagy húsz lábnyi magasságban, hol párja megszüli kölykét s azután elhagyja a fészket.

Koppenfels állítása szerint- a hím a fa tövében alszik, hátát a törzshöz támasztja s így védi meg a fán háló családját a leopardok éjjeli támadásától. Egy ízben híméből, nőtényből s két különböző korú kölyökből álló családot figyelt meg; az egyik körülbelül hat, a másik egy éves volt.

Ha mindezeket az állításokat összehasonlítjuk, .nem kételkedhetünk a gorilla családi életében s abban sem, hogy a hím fészket épít s családját védelmezi. Ugyanez áll a csimpánzokról) Savage szerint »nem ritkán látni, amint az »öregék« gyümölcsöt majszolva barátságos csevegés közt egy fa alatt ülnek, míg »gyermekeik« közöttük ugrándoznak s ágról-ágra vetik magukat hangos jókedvvel«. Koppenfels biztosít arról, hogy a csimpánz, akár a gorilla, villás ágon fészket rak a nőténynek s kölykeinek, míg ő az éjszakát ugyanazon fa valamely alacsonyabb ágán tölti.

Ha a fejlettebb majmokról áttérünk a vad és barbár emberfajokra, ugyanazokat a jelenségeket találjuk. Néhány állítólag nőközösségben élő törzstől eltekintve, – melyekre vonatkozó ellentétes bizonyítékaimat majd később terjesz-

tem elő – az utazók egyhangúlag megegyeznek az emberi faj nemi viszonyainak többé-kevésbé tartós voltában. Az apából, anyából s utódokból álló család általános intézmény, légyen annak monogám, polygin, avagy polyander házasság az alapja. És ép úgy, mint a hasonló szokású alsóbbrendű állatoknál, az ivadék közvetlen gondozása az anya dolga, míg a család öre és védője az apa. Nagyon elterjedt az a nézet, hogy a vad ember neje és gyermekei jóléte iránt közönyös, s ez gyakran megfelel a valóságnak, különösen ha összehasonlítjuk a polgáriasult emberrel. De a legegyszerűbb apai kötelességeket általánosan elismerik. Ha egyebet nem is tesz az apa, úgy legalább lakást épít, vadászat és harcban szolgálja családját.

Így az északamerikai indiánusok becstelennek tartották azt a férfit, kinek több felesége volt, mint ahányat el tudott tartani. Powers említi a lehető legalacsonyabb fokon álló kaliforniai patwiri-törzset, melynél »az az érzés, hogy a férfira tartozik a nő fönntartása, – vagyis élelmiszerral való ellátása – még sokkal erősebb, mint nálunk« Az irokézekenél a férj kötelessége volt »gyékény készítése,' neje kunyhójának kijavítása vagy újnak építése«. Azara állítja, hogy a délamerikai charruaknál »mihelyt a férfi megházasodik, különálló családot alkot s annak eltartására dolgozik«; Fitzroy admirális szerint a tűzföldlakóknál »mihelyt az ifjú halászzal vagy madárfogással már el tudja tartani feleségét, választottjának családja beleegyezik az egybekelésbe«. A teljesen műveletlen botokudoknál igen korán mennek férjhez a leányok, de a nemi érettség idejéig az atyai házban maradnak; s a férj még ez idő alatt is köteles tőle különváltan élő nejét eltartani.

Queensland bennszülöttei – amint Lumholtz legújabb adatai alapján tudjuk – alig ismerik el az apai kötelességeket. Azonban a délausztráliai kurnai törzsről Howitt állítja, hogy »a férfinak neje segítségével kell családjáról gondoskodnia; vadászattal keresi élelmüket s harcban védi őket«. Valamelyik törzsbéli kijelentése szerint: »A férfi vadászik, halat fog, harcol s azután üdögél« Az Encounter Bay törzs az atyai gondoskodást oly nélkülözhetetlennek tartja, hogy az anya megöli az apa halála után szült gyermeket, mivel nincs senki, ki róla gondoskodnék.

Új-Britannia emberevőinél a főnökök ügyelnek arra, hogy a harcosok nejeiket méltó módon tartsák el. Számoában, Pritchard szerint, »bárminő legyen a nemek viszonya, a nőt nem tekintik addig a férfi nejének, míg az nem fogadja őt saját házába«. Radackban az apa törvénytelen gyermekeit is házába veszi, mihelyt járni tudnak.

Macdonald hittérítő néhány afrikai törzsnél látta, hogy »az apa gyermeke születése után bőjtöl, vagy valami más ily módon mutatja annak elismerését, hogy neki is, miként az anyának, kötelessége gyermekéről gondoskodni«. Némely afrikai bennszülött nem is vesz részt harci kirándulásban, ha gyermeke csecsemő; s a délamerikai guaranik feleségük terhessége alatt nem kockáztatják életüket vadászaton. Ladoban a vőlegény három ízben biztosítja apósát, hogy védelmezni fogja feleségét s a jelenlevőket tanuként hívja föl. A tuaregek nagyon gáncsolják a feleségét elhagyó férfit, mivel ez az asszony eltartását vállalta.

Ceylonban a nyomorult hegyi veddák – Emmeron szerint – »elismerik a férji s családfenntartói kötelezettségeket«. A Naga-törzs ifjai csak akkor házasodhatnak, ha már a külön háztartás költségeit fődözni képesek. A Nair-törzs fölfogása szerint a férj lássa el feleségét élelemmel, ruházattal s piperével; majdnem ugyanezt mondja dr. Schwaner Dél-Borneo Barito kerületének törzseiről. A birmai nő válást kérhet, ha férje nem tartja el hozzá méltóan. A mohamedánoknál a gyermekek fönttartása az apának oly kizárólagos kötelessége, hogy az anya dajkálásukért jogosan igényelhet fizetést. Rómában a »manus« szó nemcsak az asszony alárendeltségét, hanem egyúttal a férfi védelmezői kötelezettségét is jelentette.

Mivel az apa a család fönttartója s védője, gyakran eltiltják a házasodástól addig, míg be nem bizonyította, hogy képes e kötelezettségének megfelelni. „A koyukunok hite szerint sohasem lesz gyermeke annak, ki házassága előtt nem ejtett el szarvast. Pennsylvania bennszülöttjei szégyennek tekintik, ha feleségre áhítozik oly ifjú, ki férfiaságát még semmivel sem bizonyította be. Brit-Gujána vad indiánusainál – Im Thurn szerint – feleség választása előtt be kell bizonyítani a házasulandónak, hogy alkalmas minden

férfiúi munkára s képes családot eltartani, Strabo meséli, hogy a kermánokat csak egy ellenség megölése után tekintették a házasságra alkalmasaknak. A gallaharcos ellenségét külső ivarszerveitől fosztja meg, mivel ily győzelmi jel a házasság szükséges föltétele. A Zambézitól délre lakó betsuana- és kaffer-törzseknél házasodásra rinócerosz elejtése képesít. A Marianne-szigeteken testi erejét és ügyességét bizonyítja be a kérő.

A házasság,és apaság gondolata oly szoros kapcsolatban áll a családföntartás képzetével, hogy a gyermekeivel elűzött feleséget gyakran, legalább is részben, előbbi férje tartja eL így Ázsia északnyugati részén lakó csukcsoknál, a délafrikai hasútoknál és Chota Nagporeban a Munda-Kol törzseknél. Továbbá az asszony gyakran élvezi férje védelmét a nemi viszony teljes megszakítása után is. A családapa halála után kötelességei örököseit terhelik s a nagyon elterjedt szokás, hogy a férfi elhalt fivérének özvegyét veszi el, a mi, mint később látni fogjuk, nemcsak előjoga volt a férfinak, hanem némely népnél kötelessége is. Bebizonyítottnak tekinthetjük tehát, hogy az emberi fajnál, legalább jelenlegi állapotában, az apa kötelességei megfelelnek amaz állatokénak, melyeknél a nemek viszonya a nemi gerjedelemnél tovább tart.

Enciklopédiák és bölcsészeti művek a házasság szót eltérő módon határozzák meg. E meghatározások legtöbbje azonban tisztára jogi vagy etikai természetű s vagy a házasság törvényes föltételeit írja körül, vagy azt, hogy eszményi szempontból milyennek kellene lennie. Alig szükséges hangsúlyoznom, hogy én e magyarázatok egyikét sem fogadom el. Fejtegetésem tárgya az emberi házasság természetes története; s azt hiszem, hogy tudományos szempontból csak oly meghatározást fogadhatunk el általánosan, mely szerint a házasság: a hím és nősténynek a megtermékenyítés pillanatán és az utód születésén túl terjedő többé-kevésbé tartós viszonya. E meghatározás elég tágkörű arra, hogy az összes eddigieket magába foglalja és amellet elég szűk ama teljesen laza viszonyok kizárására, melyeket a szokás sohasem tisztel meg a házasság elnevezésével. így nemcsak a nemi érintkezést, de az együttélést is föltételezi, miként ama középkori közmondás, mely szerint: »Boire,

manger, coucher ensemble est mariage, ce me semble». Es bár kissé határozatlan, mint az már a dolog lényegében rejlik, mégis megvan az az előnye, hogy közös fogalomba zárja az összes közös eredetű és hasonló jelenségeket.

Mint azt előző kutatások mutatják, a teknősöknél találjuk a házasság első nyomait. A madaraknál majdnem általános intézmény, míg az emlősöknél csak néhány fajra szorítkozik. Mindamellett megfigyeltük, hogy szabály a majmoknál, különösen az emberszerűeknél s az embereknél. Valószínű-e hát, hogy valamely majomszerű ősről szállott az emberre a házasság intézménye, s hogy nem volt-e idő, mikor az ember nem ismerte azt? E kérdésekre csak akkor válaszolhatunk majd, ha megtaláltuk az okot, melynek a házasság keletkezését köszöni.

A hímek és nőstények nemi vágyuk időszakos megnyilvánulása természetesen nem tarthatja össze hónapokig vagy évekig. E jelenséget más önző ok sem magyarázza meg valószínű módon. Ha tekintetbe vesszük, hogy az egyesülés az ivadék születésén túl is tart s hogy az apa szintén gondozza kölykét, úgy a nemek viszonyának hosszabb tartamát valami módon összefüggésbe hozhatjuk a szülői kötelességekkel. És én biztosan hiszem, hogy a hímek és nőstények összekötő kapocs valamely a természetes kiválasztás hatalmas befolyása alatt kifejlődött ösztön, A faj természetesen jobban bírja a létért való küzdelmet, ha az apa segít a kicsinyek védelmében, mint ha ez a kötelesség csak az anyára haramlik. Apai szeretet, valamint a nőstény s hím közt eléggé tartós viszonyt fűző ösztön így hasznos lelki hajlamokká válnak, melyek valószínűleg az alkalmasabb egyének fönmaradása útján fejlődtek ki.

De akkor hogyan lehetséges, hogy a legtöbb állatnál az apa sohasem törődik utódaival? Erre könnyű a felelet. A házasság csak egyik módja a fönmaradásnak. Ahol a szülői gondoskodás hiányzik, biztosan más úton találunk kárpótlást. A gerincteleneknél, halaknál és csúszó-mászóknál rendszeren, mindkét szülő közönyös utódai jóléte iránt. Ezért ez utóbbiak nagyrésze kis korában elpusztul; de a lerakott tojások száma arányban áll az elpusztultakéval s így a faj mindennek ellenére is fönmarad. Ha minden lerakott ikra

megtermékenyíttetnék és kifejlődnék, úgy a tenger kicsi volna az ebből származó hal-miriád befogadására. A csúszómászók tojása nem szorul anyai gondozásra, mert a nap melege fejleszti az embriót; s a kicsinyek kezdettől fogva tudnák magukról gondoskodni s ép úgy élnek, mint a föl-nőttek. A madaraknál viszont a szülői gondozás föltétlenül szükséges. Az embrió kifejlődéséhez s a kicsinyek fönmaradásához egyenletes s folytonos meleg kell. Ezért szorul az anya a hím segítségére, ki őt élelemmel ellátja s néha fölváltja a költésben. Az emlősöknél a kölykek kiskorukban nem nélkülözhetik anyjukat, az apa segítsége ellenben nem szükséges. Némely fajnál, pl. rozmár, elefánt, Bos Americanus, denevér, az apai védelemnek furcsa helyettesítését figyelték meg, amennyiben a nőstények kicsinyeikkel együtt a hímektől különválva nagy csoportokban élnek. A főemlősök (Primates) házasságának okát az utódok kis számában, a magasabbrendű majmokét és emberekét pedig-a hosszú tehetlenségi időben keresem. Talán az orangutának a gorilla és csimpánzéhoz hasonlított hiányos családi élete is onnan ered, hogy. az előbbit sokkal kevesebb veszély fenyegeti. Mohnike is úgy találja, hogy »Borneóban az emberen kívül nincs az orangutának egyenlő erejű ellenfele«. Szóval az;ok a tényezők, melyektől bizonyos faj létezése függ, mint pl. a kicsinyek száma, tehetlenségük ideje, anyai gondoskodás, házasság stb . . . különböző fajoknál a végtelenségig változnak. De azoknál, melyek nem pusztulnak ki, e tényezők mindig többé-kevésbé arányban állanak egymással, mert a végeredmény mindig a faj. fönmaradása.

Házasság s család így benső kapcsolatban állanak egymással: a hím és nőstény az utódok kedvéért élnek továbbra is együtt. Ennélfogva inkább a házasság gyökeredzik a családban, mint a család a házasságban. Akad ezenkívül sok oly nép is, melynél a valódi házaselet csak gyermek születésével kezdődik s más, melynél a házasságon kívül született gyermek kényszeríti a szülőket a házasodásra. Keleti Grönlandban s a Tüzföldön a házasságot nem tekintik teljesnek, míg a nő nem lett anya.

A sawanézeknél és abipónoknál az asszony gyakran első gyermeke születéséig atyja házában marad. A khyeneknél

Jesso-sziget ainojainál s egy főnmaradt kínai őstörzsnél a férj követi feleségét apósa házához, honnét azt csak gyermek születése után viheti el. A cserkeszeknél az első gyermek születéséig külön élnek az ifjú házások; a Sinai-hegy beduinjainál a feleség csak terhessége utolsó hónapjaiban léphet be férjének sátorába. A baele-törzs menyecskéje szüleinél marad első gyermeke megszüléséig s ha nyilvánvaló lesz meddsége, egyáltalán ott is marad s férje visszakapja az érte kifizetett összeget. Siamban a hozomány csak az első gyermek születésekor esedékes; míg az atka aleutáknál a férj csak akkor fizeti meg a kikötött összeget, ha apa lett. A Luzon-szigeti igorrotok semmiféle eljegyzést addig kötelezőnek nem tartanak, míg a nő nem esik teherbe.

Emin pasa viszont a középafrikai mádiknál tapasztalta, »hogy a leány terhessége esetén a csábító köteles őt elvenni s atyjának a menyasszonyért járó szokásos árat megfizetni«. Burton az egyenlítőől délre eső népeknél hasonló szokást látott. Borneo némely vad törzsnél majdnem teljesen korlátlan a két nembéli ifjúság érintkezése; ha azonban terhesség áll be, úgy szükségesnek tartják a házasságot. (Bunke szerint a birmai karen-törzsnél ugyanígy áll a dolog. Cook beszéli, hogy Tahiti szigetén az apának jogában áll törvénytelen gyermekét megölni; de ha életben hagyja, úgy a feleket házásoknak tekintik. A Chittagong dombok mellett lakó tipperah-törzsnél, valamint az ukrainai parasztoknál a csábító tartozik a leányt elvenni, ha a viszony következményekkel jár. Powers arról értesít, hogy a kaliforniai wintunoknál az elhagyott feleség barátai jóváhagyásával őli meg csecsemőjét, mivel annak nincs föntartója.)

Egyébként azt hihetjük, hogy az embereknél még az utódok hosszú tehetetlenségén kívül is a nemek tartósabb viszonyainak más az oka, tudniillik az, hogy a nemi ösztön az egész évben fönnáll s nincs bizonyos évszakhoz kötve. »Az embert az állattól megkülönbözteti – monda Beaumarchais – a szomjúság nélkül való ivás s a minden évszakban való szeretkezés«. A jövő fejezetben azonban azt igyekszem majd kimutatni, hogy ez, amennyiben legelső emberi vagy félig emberi őseinket illeti, valószínűleg nem egészen igaz.

II. FEJEZET.

Az emberi párosodás évszaka az ősidőben.

Leuckart tanár nézete szerint az állatok nemi életének időszakossága gazdaságilag megokolt, mivel a szaporodás anyaga nem egyéb, mint az egyéni gazdaság többlete. Ezért mondja, hogy a nemi vágy akkor lép fel, mikor a bevétel s kiadás közti arány a legelőnyösebb.

Ámbár, számos kiváló fiziológus elfogadta ez elméletet, a tények nem támogatják ama feltevést, mely a nemzési erőt összefüggésbe hozza az élelembőséggel s testi erővel. Sőt néhány író ép az ellenkezőt hiszi.

Mindenesetre Gruenhagen helytelenül mondja, hogy »általános nászünnepe a tavasz, mikor az ébredő természet az állatok legtöbbjének új és bőséges élelmi forrásokat nyit«. Ez áll ugyan a csúszó-mászókról s madarokról, de nem az emlősökről; az évnnek mindegyik hónapja vagy szaka más-más emlősfajnak a párosodási ideje. E látszólagos rendszer-
telenség ellenére is szigorú törvény szabja meg mindegyik faj párosodásának idejét: a terhesség hosszabb vagy rövidebb volta szerint korábban vagy később áll be az, úgy hogy a kicsinyek oly időben szülessenek, mikor fennmaradásukra legnagyobb a valószínűség. így a legtöbb emlős kora tavasszal szül, vagy a forró égövek alatt az esős évszak beálltával; az akkor kezdődő időszakban ugyanis legkönnyebb a megélhetés, bőséges a zsákmány, elegendő a víz s növényi táplálék s melegebb az időjárás. A fensíkok állatai később párosodnak, mint az alacsonyabb vidéken lakók, míg a sarkvidék s mérsékelt égöv faunája később párosodik a forró égövénél. A különböző szélességi fokok alatt élő fajok párosodási ideje pedig az éghajlati különbségek

szerint korábbra vagy későbbre esik. A párosodás tehát nem követ valamely általános fiziológiai törvényt, hanem ellenkezőleg, külön alkalmazkodik mindegyik faj szükségleteihez. Ez is példája a természetes kiválasztás hatalmas eredményeinek, melyek néha nagyon világosan mutatkoznak. A *Muscardinus avellanarius* például, mely mogyoróból él, júliusban párosodik s augusztusban, mikor érik a mogyoró, szüli meg kölykeit. Ezek azután nagyon gyorsan nőnek, úgy hogy a tél s ősz viszontagságait kibírják.

Akad azonban számos vad faj, mint némely bálna, elefánt, sok rágcsáló és számos alsóbbrendű majom, melynek látszólag nincs meghatározott párosodási ideje. Tán elég, ha ezekre vonatkozólag idézzük Brehm szavait az elefántról: »Erdeik oly gazdagok, hogy tényleg sohasem szenvednek szükségét«. De az emberszerű majmok nem tartoznak ehhez az osztályhoz. Winwood Reade szerint a párosodás idejében a hím gorillák küzdenek nőstényeikért; Mohnike s más kútfők megemlítik, hogy az orangutának is van párosodási ideje. S azt találjuk, hogy mindkét faj ama évszak elején szül, melyben bőséges kezd lenni a gyümölcs, vagyis az ő párosodásuk ideje a többi állatokéval egyforma törvényeket ural.

Burton írja: »A gorilla nemzési ideje a hús és száraz december; a bushmanok állítása szerint a terhesség 5-6 hónapig tart.« E fontos tényt közöltem Wallace-el, ki a következőket írja: »Az afrikai csapadékmegoszlási térképek után ítélve, a gorillalakta vidékek legszárazabb hónapjai január s február, s valószínűleg ekkor legbőségesebb a gyümölcs.« Majd az orangutánról szólva, hozzáteszi: »Láttam májusban szopós orangutánt; ez a száraz évszak második, vagy harmadik hónapja, s ilyenkor már nincs hiány élelomben.«

Tekintettel arra, hogy a nemi élet időszakossága az illető faj élelmezésétől, valamint anatómiai és fiziológiai sajátosságaitól függ, továbbá, hogy az ember s emberszerű majom közt szoros biológiai hasonlatosság áll fenn, úgy majdnem szükségszerűen következtethetjük, hogy emberi vagy félembéri őseink legközelebbi rokonaik, az alsóbbrendű állatok módjára csak bizonyos évszakban párosodtak,

E föltevést csak megerősíti az a körülmény, mely szerint némely vad nép még most is csak időszakosan párosodik s más, szintén kezdetleges törzseknél a nemi vágy az évnek bizonyos szakában határozottan szabályosan fokozódik. Johnston a kaliforniai vad indiánokról, kik a legalacsonyabb fajok közé tartoznak, azt mondja, hogy »ép oly szabályosan párosodnak, mint a rőt vad, rémszarvas, az antilop, vagy bármely más állat.« Powers megerősíti ezt az állítást, legalább az indiánusok néhányáról s hozzáteszi: »a tavasz nekik szószerint Szent *Valent* napja, akárcsak az erdő vadainak s madarainak«.

Keleti Ausztrália watsandi törzseinél észlelte. Oldfield, hogy »miként a mezők vadai, esztendőnként csak egy párosodási időt ismernek«. Tavasz közepe táján tartják meg nagy, félig vallásos »Caa-ro«-ünnepüket, mely a fajfentartás fontos kötelességének teljesítését előzi meg.« Hasonló ünnepet ülnek, a tazmániaiak, Bonwick szerint, ugyanazon évszakban.

A Hos nevű indiai hegyi törzs, mint Dalt on bizonyítja,, évenként nagy ünnepet ül januárban, »mikor a gabonatarak élelemmel s a nép, saját kifejezése szerint, ördögösséggel van telő. Az a különös nézetük van, hogy ez időben férfi s nő bűnös hajlamokkal annyira túlterhelt, hogy a személy biztonsága kívánja meg a szenvedélyek szabadoneresztését, melyet biztonsági szelephez hasonlíthatnánk. Az ünnepély ezért szaturnáliává lesz, hol elfelejtik a cselédek gazdájuk iránt való kötelességüket, a gyermekek a szüleik iránt való engedelmisséget, férfiak a nők iránti tiszteletet, s a nők a szerénység, szemérem és szelídség fogalmait.« Szerelmi gerjedelmükben nők s férfiak állatokhoz hasonlókká válnak, s leányok is a legmesszebbmenő szabadságot élvezik. A szantálóknál »a házasságokat többnyire évenként egyszer, januárban kötik; hat napig a férj- és feleség-jelöltek az ágyasság össze-visszaságában élnek, és ezután párosával házásoknak tekintik őket«.

Shortt szerint "a jeyporei Punja-k az év első hónapjában ünnepet rendeznek, melyre nők s férfiak gyűlnek össze. Az alacsonyabb kasztok megtartják ezt az egy egész hónapig tartó ünnepséget, mely a két nem szabad érintkezéséből

áll. A XVI. századbeli írók bizonyos régi orosz ünnepséget említenek, hol nagy szabadosság uralkodott. Pamphill szerint június végén volt ez az évenkénti összejövétel, a keresztelő Szt. János-ünnepé előtti napon, mely pogány időkben Jarilo isten napja volt, ki a görög Priapusnak felelt meg. Róma áprilisban ünnepelte Vénuszt, s Mannhardt néhány különös német, angol, eszth s más európai népszokást említ, melyek a nemi ösztön tavaszi vagy nyáreleji fokozódására mutatnak.

Különböző vad népek közt élő emberektől megtudakoltam, vajon e népek az évnek meghatározott szakában kötnek-e főleg házasságot, s több gyermek születik-e bizonyos hóban, avagy évszakban, mint a többiekben. Válaszában Radfield Lifuból (Újkaledónia mellett) azt írja, hogy ott előbb bármikor házasodtak, ha nem volt egyéb akadály, hanem »novemberben történtek főleg az eljegyzések«. Miután e sziget időszakai az angolokéinak ép ellenkezői, november náluk a tavasz vége s a nyár kezdete. Cousins tudósít, hogy a cisanatáliai kaffereknél vannak bizonyos hónapok, melyekben több gyermek születik, mint egyébkor, t. í. »augusztus és szeptember, melyek Dél-Afrikának tavaszi hónapjai«. E születési többletet ünnepeknek tulajdonítja, melyek kicsapongásból s a két nembéli ifjúság korlátlan érintkezéséből állanak. Sims írja Stanley Poolból, hogy a bateke-törzsnél több gyermek születik szeptemberben s októberben, vagyis a korai esőzések idején, mint egyébkor; Ingham atya Banza Mantekából ugyanezt hiszi a bakongo-törzsről. Bridges azonban tudatta velem, hogy a Tűzföld déli részén lakó jahganoknál születések tekintetében a hónapok teljesen egyformák. Mindennek ellenére ama nézetet kockáztatom meg, hogy ezt az eredményt nagyszámú esetet felölelő alapos kutatás némileg módosítaná, mert a statisztika szerint még civilizált vidékeken is szabályos időszaki hullámnak vannak a születések alávetve.

Wargentín a XVIII. században kimutatta, hogy Svédországban bizonyos hónapokban több gyermek születik, mint a többiben. Azóta más európai országokról ugyanezt igazolták. Wappaeus szerint a születések száma Szardíniában, Belgiumban, Hollandiában és Svédországban évente

kétszer szabályosan emelkedik. Az első emelkedés tetőpontját február-márciusban, a második szeptember-októberben éri el. Sormani Olaszországban megfigyelte, hogy délen évente csak egy emelkedés van, de északon már kettő, egy tavasszal és egy ősszel. Mayr és Beukemann Németországban évente két maximumot találtak – a február-márciusit és a szeptemberit; Haycraft pedig észrevette, hogy Skócia nyolc legnagyobb városában áprilisban több törvényes gyermek születik, mint a többi tizenegy hónap bármelyikében. Sormani szerint a születések évenkénti első növekedése maximumát: Svédországban rendszeren márciusban; Franciaországban és Hollandiában február-március közt; Belgium, Spanyolország, Ausztria s Olaszországban februárban; Görögországban januárban éri el; tehát Európa déli részében korábban lép föl, mint észak felé. Viszont a második növekedés annál tetemesebb az elsőnél, mennél északabbra megyünk. t)éli Németországban kisebb, de Észak-Németországban többnyire, Svédországban pedig határozottan nagyobb.

Európán kívül fekvő vidékekről beszámolva, Wappaeus megfigyelte, hogy Massachusettsben a születések száma hasonlóképp évente kétszer, márciusban és szeptemberben fölszökken; Chileben sokkal több születés esik szeptember-októberre, – vagyis tavasz kezdetére – mint bármely más hónapra. Végül Hill Allahabadból statisztikai úton kimutatta, hogy e tartomány hinduinál a születés-átlag évente a legkifejezettebben változik, a minimum júniusra, a maximum pedig szeptember-októberre esvén.

A statisztikusok a születéseknek évszakok szerint való egyenlőtlen megoszlását különböző okoknak tulajdonítják. Azonban általában elismerik, hogy a február-márciusi maximumot (Chileben szeptember) nagyrészt az okozza, hogy a nemi ösztön május-júniusban a legerősebb (Chileben december). Annál valószínűbbnek látszik e megokolás, mivel ekkor különösen a törvénytelen születések aránylag számosak. Nagyon valószínű az is, hogy ugyanerre az okra vezethető vissza Afrikában a korai esőzések idejére eső nagyobb születési arányszám.

Így a fölhozott tények összehasonlításával azt találjuk, hogy különböző emberfajoknál a nemi ösztön tavasz végén,

vagyis nyár kezdetén erősbödik. Néhány hindu törzs látszik csak kivételt alkotni, amennyiben januárban kicsapongó ünnepeket ülnek s Allahabadban a maximum nyár végére, vagyis kora őszre esik. De Indiában is nyomát látjuk tavaszszal a szenvedélyek erősbödésének.

Ne következtessük azonban, hogy a szaporodási erő ezen erősbülése egyenesen »a napnak a földhöz képest való különböző helyzeteinek, vagy bizonyos évszak légmérsékletének tulajdonítható. Más állati fajoknál sem közvetlenül ez e tüneménynek oka. Sőt a táplálék bősége sem idézheti elő e jelenséget. Európa északi részein sokkal több fogantatás jut május-júniusra, mikor gyakran sanyarúak a viszonyok, mint szeptember-október-novemberre, mikor az eledel aránylag bőséges. Németország északnyugati tartományaiiban s hasonlóképp Svédországban, az utóbb említett hónapokat föltűnően kis számú fogantatás jellemzi. A kaffereknél több gyermek fogamzik november-decemberben, mint bármely más hónapban, bár Cousins szerint az eleség márciustól szeptemberig a legbőségesebb.

Másrészt a fogantatások számának időszakos megnövekedését az a néhány fiziológus által fölállított ellenkező-elmélet sem magyarázza meg, hogy szükség és nyomor a szaporodási ösztönt fokozza. Nyugat-Ausztráliában és Kaliforniában a szerelem időszaka egybeesik az élelembőséggel.

Ezért: észszerűnek látszik ama föltevés, hogy a nemi ösztönnek tavasz végén vagy nyár kezdetén való erősbülése oly ősi párosodási időszak maradványa, mely az állatvilág többi részét kormányzó szabályok alá esik. Mivel gyümölcs-evők számára a tavasz inkább a szűkölködés időszaka, nem tehetjük föl, hogy őseink, amíg gyümölcsből éltek, ily időben születték kicsinyeiket. Burton és Wallace már megemlített példáiból kitűnik, hogy az emberszerű majmok amaz évszak elején szülnék, mikor a gyümölcs bőséges kezd lenni. De mikor az ember táplálékául már füvek, gyökerek s hús szolgált, akkor megváltozott a helyzet. Tavasz az élet újjáébredésének ideje, mikor sok a növényi s állati eledel. Ezért maradtak fenn a többieknél gyakrabban azok a gyermekek, akiknek csecsemőkora ebbe az időbe esett. Tekintve, hogy legalább némely szülőben szükségképen él az a hajlam,

hogy nemzési ereje nyár elején erősödjön, tekintve továbbá, hogy e hajlam, mint sok más olyan jellegzetes vonás, mely időszakonként fordul elő, átöröklődött néhány utódra: könnyen megérthetjük, hogy fokozatosan, a természetes kiválasztás hatása alatt oly faj jött létre, melynek párosodási ideje főleg vagy kizárólag arra az évszakra esik, melyben legkönnyebb a megélhetés. Most élő népek születési arányszámainak vizsgálásából az következik, hogy őseink párosodási ideje az évben az emlősökénél valamivel korábbra esett. De ha az ember szokatlanul hosszú tehetetlenségére gondolunk, úgy a gyermekek fönmaradására legalkalmasabb idő megállapításánál nemcsak életük első napjait, de gyermekségük első korszakát kell tekintetbe vennünk. Melegen s táplálékon kívül számos más tényező befolyásolja az utódok jólétét s gyakran nehéz mind e tényezőt megtalálni. Nem tudjuk, micsoda körülmények hatása alatt szül a borz február végén vagy március elején, a norvég hegyek rénszarvasa áprilisban; azonban kétségen kívül áll, hogy ez időszakok megfelelnek az illető fajok szükségleteinek.

A fogantatások téli maximumának okát, mely különösen Észak-Európa népeinél számottevő, rendszeren társadalmi befolyásokban keresik, amilyenek pl. az aratást követő nyugalmi idő, jobb élelem s a karácsonyi mulatozások. Azonban a nép biztosan már karácsony előtt kipiheni a szántásvetés fáradalmait s a karácsonyi mulatozások, mint Wargentin megjegyzi, december végétől egész január elejéig húzódnak el, anélkül, hogy az októberi születéseket észrevehetőleg befolyásolnák. Bebizonyult továbbá, hog^ a házasságoknak hónapok szerint való egyenlőtlen eloszlása alig gyakorol befolyást a születések eloszlására. Azonkívül a hinduknál a december-januári maximumot – némely törzs kicsapongó ünnepségéről következtetve – a nemi ösztön növekedése okozza. Hill szerint e növekedés egészséges viszonyok és bőséges táplálék következménye. Azonban, mint már említettem, nincs bebizonyítva, hogy a nemi ösztön erősbulése s bő táplálék egymással kapcsolatban állanak.

E különös jelenségek okáról nem merek ugyan határozott véleményt formálni, de nem lehetetlen, hogy szintén, bár aránylag új keletű természetes kiválasztás eredményei.

Tekintve, hogy a születések szeptemberi maximuma, amely a fogantatások decemberi maximumának felel meg, Európában észak felé nőttön nő; hogy Észak-Európa földművelő népeinek ősszel s tél elején bőséges a tápláléka, míg tavasszal gyakran bizonyos mértékben szükségét szenvednek; végül tekintve azt, hogy a téli hideg nem támadja meg a gyermekek egészségét, – mivel az erdők elegendő tüzelőt szolgáltatnak – úgy hinném, hogy a szeptemberben született gyermekek fönmaradásának legtöbb az esélye. S tényleg, Beukemann jelzi, hogy télen s tavasz elején legtöbb a halvaszületett gyermek s hogy »az ősszel világrajöttek a legszívósabb természetűek és legsikeresebben dacolnak a csecsemőkor veszélyeivel«. Ez tán a fokozott nemi váagnak s a decemberben nagyobb fogamzási fogékonyágnak megfelelő magyarázata. Az sem lehetetlen, hogy a szaporodási erőnek a hinduknál december és januárban tapasztalható erősbödése, mely a születések számát szeptember-októberben növeli, annak tulajdonítható, hogy télen a magtárak telvék és némely életkörülmény egészségesebb. Meg kell azonban jegyezni, Hill adatai nyomán, hogy a szeptember igen egészségtelen hónap.

Most tehát, úgy hiszem, első ízben magyarázhatjuk meg, hogy miért nem szorítkozik az ember párosodási ideje az alacsonyabbrendű állatok módjára bizonyos évszakra. Darwin elmélete megmagyarázza a nemi ösztön időszakosságát oly kezdetleges fajnál, mint pl. a nyugat-ausztráliai-nál, hol oly nagy a gyermekhalandóság, hogy legtöbbje nem él egy hónapnál tovább, kik növényi és állati táplálékban oly szegény vidéket laknak, hogy »a nyári időszakban a fekete ember aránylag bőségben él, de az év többi részében ...a létért való küzdelem nagyon sanyarúvá válik«.

Minél nagyobb előmenetelt tesz az ember művészetben és tudományban; minél ellentállóbbá válik külső káros befolyásokkal szemben; minél kevésbé kényszerül megfagyni, mikor hideg van, s éhenhalni, mikor a természet kevésbé bőkezű élelemmel; szóval: minél teljesebben önállósítja magát az évszakok változásaival szemben, annál nagyobb annak a lehetősége, hogy az év valamely szakában született gyermekek ép oly jól vagy legalább is majdnem oly jól

maradnak fenn, mint a más időben születettek. Eltérések a párosodási időben – melyek minden időben előfordultak - változó életkörülmények folytán mind gyakoriabbak lesznek s ezek az eltérések állandókká válnak s nemzedékről nemzedékre átöröklődnek. így érthetjük meg oly faj keletkezését, mely bármely időben alkalmas utódok nemzésére. így érthetjük meg azt is, hogy még oly kezdetleges fajnál, mint a tűzföldi jahganok, a születéseknek időszakok szerint való eloszlása meglehetősen egyenletes, mivel, Bridges szerint, a »különböző évszakok oly sokféle élelmiszerral szolgálnak, hogy alapjában véve nincs ínséges időszak, kivéve azt, melyet kedvezőtlen időjárás okozhat«. így ért*hetjük meg továbbá, hogy a születéseknek, bár művelt népeknél aránylag jelentéktelen időszakos hullámszerűsége miatt nagyobb a földműves (Chile), mint iparral foglalkozó országokban (Szászország); miért nagyobb a vidéken, mint nagyvárosokban; miért volt nagyobb Svédországban a múlt század közepén, mint most. Minél inkább elszokott az ember a szabadban való élettől, minél inkább növekedett a fényűzés s finomultak a szokások: annál jobban variált nemi élete s annál inkább szorult háttérbe az évszakok befolyása.

Az ember ugyanoly változásokon ment keresztül, mint némely háziállat. A kecskebak s a szamár déli vidékeken egész éven át párosodik. A disznó kétszer párosodik évente, míg vad ősei ezt csak egyszer tették. Sőt Müller oly kanárimadarat figyelt meg, mely ősszel s télen tojt. Persze nem a természetes kiválás, hanem a változás törvénye alá sorolandók az ily eltérések. Ennek a hatalmas törvénynek eredménye a korlátolt párosodási idő, mely csak a polgárisodás és szelidítéstől távol eső helyeken érvényesül a maga teljességében.

Ha az e fejezetben kifejtett elmélet megáll, úgy a folytonos nemi vágy nem játszhatott szerepet az emberi házasság eredeténél, – föltéve, hogy a kezdetleges ember egyáltalában ismerte ezt az intézményt. E kérdéssel a következő fejezet foglalkozik.

III. FEJEZET.

Az emberi házasság kora.

Ha elfogadjuk azt, hogy a házasság némely faj főnmaradásának szükséges kelléke és ezért összefügg a szervezet bizonyos sajátosságával, mint amilyen pl. a magasabb majmoknál az utódok kis száma s tehetetlenségük hosszú volta, úgy föl kell tételeznünk azt is, hogy a kezdetleges emberi fajoknál ugyanilyen okokból a nemek minden valószínűség szerint az utódok születése után is összetartottak. Később, mikor az emberi faj a kizárólagos növényi táplálékról a húseledelekre tért át és az egész földön elterjedt, a fölnőtt hím védelme a kicsinyek főnmaradása érdekében még nélkülözhetetlenebbé vált. A vadászat munkája mindenütt a férfira hárul s még vad népeknél is ritkán vesz részt benne a nő. Ily körülmények közt természetesen a kizárólag anyából s gyermekből álló család a leggyakrabban elpusztult volna.

E föltevésével szemben rámutattak arra, hogy régi időkben nem az atya, hanem az anyai nagybátya volt a gyermekek természetes gyámja. Abból az elterjedt szokásból indultak ugyanis ki, hogy az unokaöccs örökölte anyja fivérének rangját s vagyonát. Sőt néha kettőjük viszonya még bensőbb. »A tulajdonképeni maláj-család – mondja egy Giraud-Teulontól idézett németalföldi író – az anyából s gyermekeiből áll; az apa nem tartozik hozzá, mivel sokkal szorosabb kötelék fűzi őt fivéréihez s nővéreihez, mint feleségéhez s gyermekeihez. A férj házassága után is tovább él anyja családjával; itt van valódi lakóhelye, nem pedig felesége házában; tovább míveli saját családjá földjét, dolgozik számára s csak esetről-esetre segíti feleségét.

Családfő rendszeren az anyai részről való legidősebb fivér (»marnak« vagy »avunculus«). Jogai és kötelességei szerint ő nővére gyermekeinek valódi atyja«. Georgia hegyi lakóit, különösen a pshaveokat illetőleg megjegyzi Kovaïevsky, hogy »az anya fivére helyettesíti az apát minden esetben, hol vérbosszúról, különösen ha unokaöccsének meggyilkolásáról van szó«. Cain mondja a Koi-törzsről: »A Koi-lány anyai nagybátyja elígérheti kezét fiának vagy bármely más, neki tetsző kérőnek. A leány szüleinek nincs ez esetben elismert véleményük. Hasonló szokás uralkodik a Konâti (Vaisya) kasztnál«. Az indiai Savara-törzsnél a vőlegény nemcsak a leány atyjának ad egy fiatal bikát, hanem az anyai nagybátyjának is, míg a Creek-indiánusoknál a kérő helyettese kikéri a nő nagybátyjainak, nagynénjeinek és fivéreinek beleegyezését, »mivel az apának nincs semmiféle befolyása az ügyre«.

Azonban ezek az esetek ritkák és különben is csak azt bizonyítják, hogy a gyermekek némileg nagybátyjukhoz tartoznak s nem azt, hogy az apa nem tartozik őket fenntartani. Még ott is, ahol az öröklés csak női ágon történik, majd mindig az apa a család feje. Így pl. Melánéziában, hol a gyermekek rokonságát az anyáé határozza meg, az anya, Codrington szerint, »semmikép sem tölti be a családfő szerepét. A családi ház az apáé, övé a kert is, valamint a kormányzás és uralkodás joga«. Semmi okunk sincs azt hinni, hogy előbbi időkben általában másképp volt. Valaki természetesen nem lehetett nővére gyermekeinek gyámja, ha nem élt velük szoros összeköttetésben. Azonban kivéve oly határozottan eltérő esetet, mint a már említett malájokét, ez alig történhetett meg, hacsak együttélő egyének nem házasodtak össze. Manapság rendszeren óvakodnak ily házasságoktól s később igazolom majd, hogy valószínűleg elődeink is lehetőleg elkerülték ezt.

Az az ellenvetés is fölhozható, hogy a gyermekekről ép oly jól vagy jobban gondoskodtak, ha nemcsak az apa, hanem a törzs összes férfiái gyámkodtak fölöttük. A promiszkuitás hívei s még más szociológusok, mint pl. Kautsky. azt hiszik, hogy az ősembernél tényleg ez az eset állt fenn. Szerintük a törzs vagy horda lenne az emberi faj elsődleges

társadalmi egysége s a család csak később kifejlődött másodlagos egység. Sőt sok kutató ezt az állítást már nem többé-kevésbé valószínű föltevésnek, hanem bebizonyított igazságnak tekintette. Pedig mi sem igazolja azt, hogy a gyermekek a törzs birtokában voltak. Minden törzsnél azt találjuk, hogy az több családból áll és az egyes családok tagjai szorosabban ragaszkodnak egymáshoz, mint a törzs többi embereihez. Az élő népek közt a szülőkből, gyermekeikből s gyakran a legközelebbi lemenőkből álló család általánosan fennálló intézmény. S nagyon valószínűnek látszik, hogy korai őseinknél a család alkotta ha nem is a társadalmat, ? de legalább annak magvát. Mivel ez nagyfontosságú kérdés, kissé hosszabban kell tárgyalnom,

Darwin megjegyzi: »A majmok nagyrésztének megegyezéséről ítélve, valószínű, hogy az ember első majomszerű ősei társas lények voltak«. Kétséges azonban, vajjon Darwin föntartaná-e állítását ama figyelemreméltó tény mérlegelése után, mely szerint az emberhez legközelebb álló majomfajok egyike sem nevezhető társasnak.

Az orangután magányos életéről már beszéltünk. Gorilákról szólva, Savage kimutatja, hogy minden csoporthoz csak egy főlnőtt hím tartozik; Reade nyomatékkal mondja, hogy az nem él csordában, bár néha nagy számban gyűlik össze. Chaillu és Koppenfels egyhangúlag megerősítik, hogy a gorilla általában párosan vagy családosan él.

A csimpánz ugyanilyen. »Ritkaság, – mondja Savage - hogy egy vagy két fészeknél több van ugyanazon a fán. vagy egyazon vidéken; találtak ugyan már ötöt, de ez különös eset volt. Nem élnek »falvakban«... Gyakrabban látni őket párosan, mint csordában... Amint látható, nem nevezhetjük őket csoportképzőknek«. Ez az állítás, melyet Chaillu és Hartmann ismételnék és megerősítenek, különösen érdekes, mivel a csimpánz aránylag csekély ereje és bátorsága révén is hasonlít nagyon az emberhez, tehát ezt az állatfajt a csoport életre különösen alkalmasnak hihetnők.

Azonban Spencer rámutatott arra a körülményre, hogy nemcsak nagyság, erő és védekezési eszközök, hanem az élelem faja és elosztása s más tényezők is különböző mér-

tékben határozzák meg, vajjon a csoportos vagy a magányos életmód előnyösebb-e. Tekintve tehát azt, hogy Savage szerint a csimpánzok számosabbak a gyümölcs érésének idejében, majdnem biztosan következtethetjük, hogy e majom magányos életmódját az élelemgyűjtés nehézségei okozzák más évszakokban.

Ezért vajjon nem nagyon valószínű-e, hogy gyümölcs-evő emberi vagy félig emberi őseink, kik ugyanoly táplálékból körülbelül éppannyit fogyasztottak, mint az emberszerű majmok, ép oly kevésbé éltek csoport életet, mint azok? Mikor később az ember félig hűsevő lett, alkalmasint folytatta magányos életmódját, vagy csak részben szokott hozzá a csoportélethez. »Ragadozó fajhoz tartozó állat, – mondja Spencer – mely prédáját segély nélkül fogja el és öli meg, könnyebben él meg egyedül, különösen ha zsákmánya elszórtan található s csak lesben állás vagy nesztelen megközelítés segélyével ejthető el. Csoportélet ezért itt határozottan hátrányos volna. Innen származik a nagy ragadozók s a szét-szórt prédából élő kis ragadozók remetei hajlandósága«. S tényleg¹ figyelemreméltó, hogy még manapság is akadnak vad népek, melyek inkább élnek különálló családokban, mint törzsekben s hogy e népek a föld legkezdetlegesebbjei közé tartoznak.

»A vad vagy erdei veddahk – jegyzi föl Pridham - fákra építik kunyhóikat, párosan élnek, csak esetről-esetre gyűlnek össze nagyobb számban s társadalmi szokásoknak vagy kezdetleges civilizációnak még csak nyomait sem mutatják«. Bailey szerint a nilgala veddahk, akik a legvadabbak, »kis nemzetségekre vagy családokra oszlanak kies hazájukban s rendesen sziklaüregekben laknak, bár néhány fakéregből készült kunyhóval bír. Majdnem teljesen vadászatból élnek s egymással sem igen érintkeznek«.

Wilkes azt tapasztalja, hogy a Tűzföld lakói »családokban s nem törzsekben élnek s látszólag nem ismernek el semmiféle főnököt«; Hyades szerint »a család jól szervezett, de a szó szoros értelmében vett törzs nem létezik«. Minden család teljesen különáll a másiktól s csak a közös védelem kényszere egyesít időnként néhány családot kisebb> törzsfő nélkül való hordába.

A kelet- ausztráliaiokról, kiket ő valószínűleg bármely más civilizált embernél jobban ismert, azt mondja Salgado püspök, hogy őket nem törzs szerint, hanem patriarchális módon kormányozzák. Minden család, mely rendszeren 6-9 tagból áll, önálló kis társaságot alkot, mely csak saját főnökének tartozik engedelmességgel. . . . Minden család hatalmába kerít bizonyos területet, melyet különben a szomszédos családok is használhatnak, ha barátságos a fönnálló viszony«.

Stanbridge, ki tizennyolc évig élt Victoria vad népei közt, közli, hogy az ottani vadak változó számú tagból álló családokra vagy törzsekre oszlanak. Minden törzs határolt birtokát a családok közt osztják föl. E parcellák egyenes ágon átöröklődnek, amire nagy súlyt fektetnek. A birtokhatárt oly szentnek tartják, hogy meghívás nélkül egy családnak tagja sem merészkedik a szomszéd földjére lépni. A délafrikai busmannok, Fritsch szerint, majdnem teljesen nélkülözik a törzsre való beosztást. Még ha néhány család nagyobb hordába egyesül is, többé-kevésbé véletlen ez az egyesülés, melyet semmiféle törvény sem szabályoz. A horda rendszeren csak egy család különböző tagjaiból áll, ha t. i. a gyermekek elég nagyok és erősek ahhoz, hogy szülőiknek a táplálékkeresésben segédkezzenek. »Nemi érzések, a gyermekek ösztönszerű szeretete vagy a rokonok szokásból eredő ragaszkodása – írja Lichtenstein – az egyedüli kapocs, melyek köztük valamelyes összetartást szülnék«.

Ugyanezt tapasztalták számos brazíliai népnél. Martius szerint az utazó gyakran hall oly nyelvet, »melyet csak néhány rokonegyén használ, kik így teljesen elszigeteltek s közelebbi vagy távolabbi földieikkel nem értethetik meg magukat«. A botokudokról azt írja Tschudi, hogy: »a család az egyetlen kapocs, mely a természet e vad gyermekeit összetartja«. A corvadosokról mondják Spix és Martius: »bármilyen társadalmi egyesülés köteléke nélkül köztársasági avagy patriarchális kormány forma híján élnek. Még a családi kapocs is igen laza köztük«.

Az eszkimó togiagamut-törzs, melyet saját földjén 1880-ig nem látogatott meg fehér ember, teljesen nomád életet él.

Petroff szerint »a legteljesebb önállóság áll fenn köztük, még a közösségek sem függenek szorosan össze. Családok s családcsoportok folytonosan változtatják lakóhelyüket, elhagyják az egyik közösséget s másikhoz csatlakoznak vagy tán maguk, újat formálnak. Az ifjú, mihelyt kajákat tud építeni s a maga emberségéből megél, nem tiszteli többé a családi köteléket, hanem kedve szerint barangol, gyakran ezer mértföldre kószál csónakjával, míg újabb szeszélyének engedve megnősül, nyomorúságos lakást váj magának s egy időre letelepszik«.

Több tény mutatja, hogy e népek családjainak aránylag magányos életét élelemhiány okozza. Lichtenstein mondja, hogy a nehézségek, melyekkel a busmannok életszükségleteik kielégítéseért küzdenek, eleve kizárják nagyobb közössétek képzését.

Még a kisebb hordákban élő családcsoportok is gyakran kénytelenek szétszóródni, mivel nem találnak egy helyen mindnyájuk számára élelmet. »Minél kisebb a számuk, annál könnyebben találhatnak táplálékot.«

Száz évvel ezelőtt Hunter kapitány Port Jackson (Új-Dél-Wales) lakóinál tapasztalta, hogy sok család törzset alkot, látszólag állandó székhely nélkül; a különböző családok élelmükért szerteszét barangolnak, de más törzssel való viszály alkalmával egyesülnek. Mayer szintúgy bizonyítja az Encounter Bay-törzsről, hogy »az egész törzs nem jár egyesülten élelemgyűjtési expedícióban, hacsak egy bizonyos helyen nem akad mindnyájuk számára táplálék; rendszeren azonban gyomruk követelményei szétszórják őket«.

Végül Schoolcraft-nak az Egyesült Államok indiánus törzseiről szóló nagy művéből a Snake River és Nagy-Sós-tó közti pusztai vidéket lakó Snake-törzsről vonatkozó jellemző idézetet iktatok ide: »Kétségtelen, hogy e vidék lakóinál a vad ritkasága okozza a szociális szervezet majdnem teljes hiányát, melynek nyomát sem látni náluk, kivéve a lazacihalászat idejét, mikor sok Snake-indiánus vonul ki a vizekre, különösen a Halászesésekhez s itt aztán látszólag valami szervezet alakul ki..... A ló meghonosítása előtt a lazacihalászat alkalmával keletkezett kívül egyéb törzsi szervezet nem volt..... De ez is nagyon tökéletlen lehetett,

mivel az év hátralevő részében családonként elszórva éltek, hogy a még hiányzó élelmet gyökerekkel s a területükön ritka vaddal pótolják. Később Bonak nevű részük lóra tett szert, miáltal természetszerűleg csoportosultak s a .bivalylakta vidékre vonultak, hol is a legtermékenyebb részeket keresték ki, a hó elkerülése és lovaik etetése céljából. A bivaly vadászat tette lehetővé együttmaradásukat, amelyben egész évre való eleséget adott, tehát minden évben ismételték azt lakásaik és lovaik védelmére. Ezek az érdekek a Bonak-törzsben szervezetet hoztak létre, mely egész évben érvényes, mivel az őt előidéző érdekek is folyvást érvényesülnek«.

Itt találjuk, szerintem, a társaság eredetének kitűnő leírását, mely nemcsak a Snake-indiánusokra, hanem fővonásaiban az emberre általában is illik. Az ember élelmének minősége s az ebből szükségelt nagy mennyiség, régi időben valószínűleg megakadályozták a valódi csoportéletet, tán néhány kiválóan termékeny hely kivételével. A vad-embert még bőven termő vidéken is gyakran az éhenhalás veszélye fenyegeti, jóllehet oly szerszámokkal s fegyverekkel bír, amelyekről durvább őseinknek fogalma sem volt. Ha az elégtelen táplálék képezte akadályt legyőzhetné, úgy a csoportélet kétségtelenül nagy előnyére válna. Az együttélő családok az élet veszélyeinek könnyebben állnának ellent s jobban megvédhetnék magukat az ellenségtől – annál is inkább, mivel az ember s különösen a vadember testi ereje aránylag csekély. Valóban, testi gyengesége képezte valószínűleg védtelenségével s tehetetlenségével együtt a civilizáció fő előmozdítóját.

»Ő találta föl és használta – mondja Darwin – a különböző fegyvereket, szerszámokat, csapdákat stb... melyekkel magát védi, megöli, megfogja prédáját vagy más módon szerez élelmet. Készített tutajt vagy csónakot, halászat vagy más termékeny szigetre való átkelés céljára. A tüzet is ő találta föl s ezzel teszi emészthetővé a kemény és szívós gyökereket, vagy ártalmatlanná a mérges gyökereket és füveket.« Szóval, az ember lassanként kitalálta a megélhetés számos új módját s így mindjobban fölszabadult az őt környező természettől való közvetlen függés alól.

A csoportélet főakadályát így részben leküzdötte s az ily élet előnyei családokat s kis hordákat nagyobb testületben való egyesülésre ösztönözték. Tehát úgy látszik, hogy az ember csoportosulása és társulása főleg a növekedő szellemi és anyagi civilizációból eredt, míg a férjet és feleséget, szülőt és gyermeket összetartó kapocs, ha nem is egyetlen, de legalább fő társadalmi tényező volt az emberiség korábbi életében. Ezért nem értek én egyet Lubbockkal, kinek nézete szerint általános szabály, hogy minél lejjebb szállunk a civilizáció létráján, annál jobban gyengül a család s erősbül a törzs fontossága. Némileg magasabb fokokon tán áll ez a föltevés, de a legalacsonyabb fokokra nem lehet alkalmazni. Nem találok okot annak hívesére sem, hogy *valaha* is volt idő, mikor a törzs teljesen beolvasztotta magába a családot, mivel erre egyetlen népnél sem látunk példát.

Természetesen nem tagadom, hogy a gyermeket az anyához fűző kapocs sokkal szorosabb volt, mint az, amely apjához kötötte. Azonban a tények kritikai vizsgálata ahhoz az eredményhez vezethet csak, mely szerint valószínűleg nem volt az emberi fejlődésnek oly foka, mikor a házasság nem létezett s hogy az apa rendszerint mindig családjának védelmezője volt. Az emberi házasság tehát valamely majomszerű őstől eredő örökségnek látszik.

IV. FEJEZET.

A nőközösség elméletének bírálata.

Az előző fejezetben kifejtett nézet ellenkezik a legtöbb szociológuséval. Szerintük az ember eredetileg nőközösségben élt. Ez Bachofen, Mc. Lennan, Morgan, Lubbock, Bastian, Giraud-Teulon, Lippert, Kohler, Post, Wilken s számos írónak nézete. Bár eleinte csak valószínű elméletként állították föl, számos író mégis bebizonyított igazság módjára kezeli.

Az ősemlék nőközösségét különben többnyire nem tekintik teljesen általánosnak, hanem csak egy és ugyanazon törzs tagjaira korlátozottnak. Ennélfogva tán a házasság egy nemének mondhatnók: polygyniával kapcsolatos polyandriának. Lubbock »közös házasság«-nak is nevezte, azt jelezvén e kifejezéssel, hogy egy közösület asszonyait és férfait egyformán egymás nejeinek és férjeinek tekintették. Miután a házasság tárgyalásánál nem akarok ily határozatlan jellegű egyesülésekre kiterjeszkedni, megragadom az alkalmat a szóbanforgó elmélet megvizsgálására, melynek bizonyítékai két forrásból erednek. Először is régi írók és korunkbéli utazók irataikban megemlékeznek oly vad népekről, akik állítólag közös házasságban élnek; másodsor pedig néhány figyelemreméltó szokással találkozunk, melyeket társadalmi maradványoknak tekintenek a civilizáció ama idejéből, mely még nem ismerte a házasságot. Lássuk tehát, vajjon e bizonyítékok kiállják-e a kritikai vizsgálat próbáját.

*

Herodotos és Strabo arról értesítenek, hogy a massagétáknál mindegyik férfinak megvolt a felesége, azonban a

törzs összes férfainak jogában állott azzal nemileg érintkezni. A lybiai auseánusok – szerinte – közös feleségeket tartottak. Solinus ugyanezt mondja az ethiopiai garamantu-sokról. Nőközösség előfordult továbbá – Damascenus szerint - a liburniaiaknál, galactophagoknál. Garcilasso de la Vega arról biztosít, hogy az Inkák uralma előtt Peru passaubennszülötteinek szintén nem volt külön feleségük.

E régi népekről szóló tanúbizonyságok mellé fűz még Lubbock néhányat, mely a mai vadakra vonatkozik. »Dél-Afrika busmanjai – mondja – teljesen házasság nélkül élnek.« Belcher tapasztalta az Andaman-szigeteken, hogy nő és férfi a gyermek elválasztásáig együttmaradnak, aztán ki-ki új párt keres magának. A Sarolta királynő-szigeteken - Pool szerint – »a házasság intézménye teljesen ismeretlen« s a nők »majdnem korlátlanul közösülnek saját törzsük férfiival, bár ritkán más törzsével«. A kaliforniai félszigeteken, hol Baegert végzett kutatásokat, a nemek minden ceremónia nélkül érintkeznek s nincs is szavuk, amely a »házasodni« kifejezésnek megfelelne. Hyde tapasztalta a Pacific-szigeteken, hogy »teljesen kiányzott a család, háztartás és férj; a leszármazást csak az anya révén tartották nyilván«. Senki sem ismeri apját a nairoknál – állítja Buchanan; minden férfi nővérenek gyermekeit tekinti örökösének; egy férfinak több neje lehet s több férje egy nőnek. Az indiai tottiyarokfól említi Dubois, hogy »fivérek, nagybátyák, unokaöcsék s más rokonok közös feleségeket tartanak«. A Nilagiri-hegységbeli Toda-törzs szokása szerint, ha a leány férjhez megy, sorban összes sógorainak neje lesz, s viszont ezek valamennyi nővérenek férjei lesznek a nemi érettség bekövetkezése sorrendjében.

Dél-Ausztrália Kámilaroi-törzsei négy klánra oszlnak, melyekben nővérek s fivérek, illetőleg Ipái és Ipatha, Kubi és Kubitha, Muri és Matha, Kumbu és Butha nevet viselik. Ipái csak Kubithát veheti el, Kubi csak Ipathát, Kunnal csak Máthát és Muri csak Buthát. Bizonyos értelemben, mint mondják, nem egyéni szerződés, hanem valamely szerves törvény folytán minden Ipái házsnak tekintendő minden Kubithával; hasonlókép minden Kubi az összes Ipathával s így tovább. Ha, példának okáért, valamely Kubi ismer-

retlen Ipathával találkozik, egymást házastársnak nevezik. Ha a Kubi más törzsbéli Ipathával jön össze, feleségeként bánik vele s e jogot a másik törzs is elismeri. Ezt az intézményt, mely szerint az egyik csoport férfiai nőkül bírják a másik csoport asszonyait, Fison »csoportházasság«-nak nevezi. Azt állítja, hogy a dél-ausztrálóknál később részben az egyéni házasság lépett helyébe. De elméletileg – mondja ő – még mindig közös a házasság: »egy törzs összes hímjeinek a másik törzs ugyanazon korbéli Összes asszonyaival való házasságán alapszik«. /

A tűzföldiekről mondja Fitzroy admirális: »Volt okunk azt hinni, hogy néhány csoport nőközösségben élt, amennyiben néhány nő volt együtt számos férfival«. A szumátrai lubuk, az olo-ot-ok s más borneoi törzsek, a Poggi-sziget lakói, a maiakkai Orang Sakai törzsek: mindezekről azt állítja Wilken, hogy teljesen ismeretlen előttük a házasság. Bastian ugyanezt mondja a Keriak-, Kurumba- és Chittagong-törzsekről s másokról is. Magalhaes szerint a Matto Grosso tövében lakó Cahyapos-ok is közös nőekkel bírnak. Dapper Afrikáról szóló régi könyvében olvasunk bizonyos néger törzsekről, kiknek nincs törvényük, sem vallásuk, sem egyéni nevük s nejeik közös tulajdont képeznek. íme, ezek az előttem ismeretes adatok az állítólag házasság nélkül élő népekről.

Először is megjegyzendő, hogy az említett tények némelyike nem a nőközösségnek valóságos példái. Belcher tapasztalatai inkább az Andaman szigetlakók egynejtűségét igazolják; a massagétéknél s tihuroknál házasság előfordulása pedig világosan kitűnik, bár a házassági kötelék laza. A kaliforniai félsziget bennszülötteit illetően a »házasodni« szó hiányából nem következik, hogy magát a tényt nem ismerték. Baegert tényleg rámutat, hogy előfordultak náluk házasságok, mikor azt mondja, hogy »minden férfi annyi feleséget tartott, ahányat kívánt és ha egy családban több nővér volt, mindannyit elvette«. A Csendes-óceán szigetein pedig a házasság elismert intézmény. Sehol sem volt a kicsapongás annyira általános, mint a Tahiti-sziget areoi-inál. Ennek ellenére is Ellis biztosít arról, hogy »ambár minden fajta szabadosságnak hódolnak, minden areoi külön fele-

séget tart, . . . és e tekintetben oly féltékenyek, hogy illetlen viselkedés egyiküknek nevével szemben, néha halálbüntetést von maga után«.

A dél-ausztrálokat illetőleg Fison állításai nem kis zavart okoztak. Őreá támaszkodva több író azt állítja, hogy az ausztráliai vadaknál tényleg nőcsoportokkal házasságban élő férficsoportokat találtak. Alapjában véve azonban Fison nem is állítja határozottan ilyen csoportházasságok manapság való létezését. Elmélete megerősítésére főleg az e törzsek-nél használatos rokonsági terminológiára támaszkodik, mely Morgan »osztályozó rendszeréhez« tartozik. Fison azonban maga is bevallja, hogy nem ismer törzset, melynél a mostani szokások teljesen megfelelnek annak, mit a rokonság kifejezései föltételeznek. Ugyanezt Howitt is elismeri. Ki fogom később mutatni, hogy micsoda képtelenségek sülnek ki, ha ilyen rokonsági kifejezésekből akarunk elméleti úton az őskori házasságra következtetni. Továbbá, ha Kubi és Ipatha egymást házastársnak szólítják is, ebből még korántsem következik az, hogy előbb mindegyik Kubi különbség nélkül férje volt mindegyik Ipathának. Ellenkezőleg: ily bizalmas megszólítás használatát azzal a ténnyel magyarázhatjuk meg, hogy az a nő, ki egy férfi felesége lehet s az, ki nem lehet, igen különböző viszonyban állnak vele. Schurmannt, úgy látszik, szintén csak az elnevezések tévesztették meg, mikor Port Lincoln lakóinak nőközösségét említi. Curr, ki az ausztráliai bennszülöttekről több új adatot szolgáltatott, mint bármely más kutató, tényleg azt bizonyítja, hogy Ausztráliában nők s férfiak sohase folytattak közös házasságot, de ennek az ellenkezője köztudomású tény. »A dolog szorgos megvizsgálása után azt vélem, - úgymond - hogy nem ismerünk oly tényt vagy nyelvészeti kifejezést sem, melynek magyarázására a csoportházasság elméletére szorulnánk, ellenben több olyat, mely ez elmélettel ellenkezik.« Mathew nemrég megjelent »The Australian Aborigines« című munkájában szintén azt állítja, hogy »a csoportházasságnak a múltban való előfordulása nincsen bebizonyítva, az pedig biztos, hogy azt jelenleg Ausztráliában nem ismerik«. Kétségtelen továbbá, hogy ily csoportházasságok nagyban különböznek a nőközösségtől, mely

Állítólag a kezdetleges társadalomban előfordult. Még nagyobb biztonsággal mondhatjuk ezt a Tottgar-, Toda- és Nair-törzsek házasságáról, melyek közül legalább a Todáké valóságos polyandriából eredt.

Sok esetben a nőközösségről kapott hírek tévedésen alapulnak. Utazók gyakran félremagyarázzák a tőlük látott népek szokásait s ezért lehetőleg különböző írók állításait kellene mindig összehasonlítani, különösen oly kényes kérdéseknél, mint aminő pl. a nemek viszonya. Belcher állításait az andamánokról megcáfolta Man, ki e népek nagyon gondos tanulmányozása után azt találta, hogy nemcsak szigorúan monogámok, hanem a válást sem ismerik s halálig tartó hitvesi hűség nem kivétel, hanem szabály náluk. A busmannokat illetőleg Lubbock nem jelöli meg a forrást, mely szerint »teljesen házasság nélkül valók«; az összes írók pedig, kiknél fölvilágosítást kerestem, egyhangúlag az ellenkezőt állítják. Burchell megtudta, hogy második feleséget is csak akkor tartanak, mikor az első már megöregedett, s hogy az öreg asszony férjével ugyanoly viszonyban marad, mint annakelőtte. Barrow majdnem ugyanezeket mondja. Tényleg, amint már láttuk, a népek alapvető társadalmi intézménye a család.

Bridges, ki harminc évig élt a Tűzföld lakóival együtt, azt írja róluk: »Fitzroy nézete a bennszülöttek nőközösségéről téves; a házasságtörést és fajtalanságot elítélik, bár azokat az állati szenvedélyek hatalma miatt, de sohasem a férjek, feleségek vagy szülők beleegyezésével, igen gyakran üzik«. Jacobsen kapitány legújabb útleírásából kitűnik, hogy a Queen Charlotte-szigeteken is van házasság, bár a férj gyakran prostituálja nejét.

Bastian állításai közül néhány valóban csodálatraméltó. Bárki ha elolvassa Richardson, Kirby vagy Bancroft leírásait, megtudhatja, hogy a kucsinok polygyniát, de nem nőközösséget üznek, sőt a férjek nagyon féltékenyek. Ugyanezt mondja Martius az Arawak-törzsről, melynek vendettáit rendszeren féltékenység vagy házasságtörés megtorlásának óhaja okozza. Schomburgk és Brett atya szintén megerősítik róluk, hogy házaseletet élnek. Lewin kapitány a Chittagong-törzseket monogámoknak mondja. A Keriahról Dalton

csak azt állítja, hogy nyelvük nem ismeri a »házasság« szót, azonban azt nem tagadja, hogy ennek ellenére házasodnak; sőt fölemlíti azt aényt, hogy náluk a feleség vásárolható portéka. A Kurumbák szertartás mellőzésével szintén házasodnak. Dapper állítását némely néger törzs nőközösségéről pedig, tudomásom szerint, az újabb írók egyike sem erősíti meg. Post nem talált Afrikában nőközösségben élő népet, Ingham pedig, a Bakongo-törzsről szólva, azt monda nekem, hogy »ily szabálytalan nemi életnek pusztá gondolatától is megrémülnének«. így nagyon csekélyre olvadt le ama népek száma, melyek esetleg nőközösségben élnek. Ha az e tárgyról szóló állítások oly nagy részének tévességét tekintjük, úgy nehéz a fönmaradottak pontosságában hinnünk. A régiek nem végeztek komoly néprajzi tanulmányokat s az afrikai törzsekről alig tudtak valamit. Plinius a garamantesekről megjegyzi, hogy nejeik közös tulajdont képeztek s ugyanazon fejezetben egy másik afrikai törzsről mondja, hogy nem volt fejük s mellükön hordták szemüket s szájukat. Emellett a »házasság« szó nagyon kétértelmű. A házassági kapocs laza volta, házasságtörés és válás gyakorisága s a házassági szertartások mellőzése miatt jogosan mondhatnók, hogy a legtöbb vad népnél nincs házasság a szó európai értelmében. Ettől azonban még távol áll a nőközösség.

Még ha néhány ily állítás igaznak bizonyulna- s ha pár vad nép nemi élete a múltban vagy jelenben szabálytalan is lenne, még akkor is öreg hiba volna e kivételes esetekből ama következtetést vonni, hogy a nőközösség a fejlődésnek egy oly foka volt, melyen az egész emberiség átment. Azután mi sem jogosítana föl arra, hogy e nőközösséget a kezdetleges emberi élet maradványának vagy a társadalmi fejlődés primitív voltának tulajdonítsuk. Semmiesetre sem a legalacsonyabb fokon levő törzseknél áll a nemi élet legközelebb a nőközösség fogalmához. Rowney pl. a butiáknál tapasztalta, hogy a házassági kötelék lazasága folytán a szüziességet nem ismerik, a férjek nejük becsülete iránt közönyösek s »tényleg a nemek viszonya egészen szabályozatlan«. Azonban a butiák Buddha tanait vallják, »alig számíthatók India vad törzsei közé, mert többnyire jó viszonyok közt élnek s bizonyos fokig civilizáltak«. Másrészt

a föld legkezdetlegesebb törzseinél, mint a veddák, tűzföldiek és ausztrálieiak, a nemek viszonya sokkal határozottabb jelleget ölt. A veddák tényleg monogámok s van egy mondasuk, mely szerint: »csak a halál választja el a férjet és feleségét«. Smyth az ausztrálieiakról mondja, hogy »bár semmiféle szertartással nem jár a bennszülöttek házassága, még sem kell azt hinnünk, hogy nőközösségben élnek. Ha jó asszonyra tett szert a férj, úgy nagyon megbecsüli mindaddig, míg szükségleteit kielégíti s őt boldogítja. Más férfinak nem szabad szeretetteljesen rápillantania Sokan közülük utálják a nőközösséget«. Észak- és Közép-Ausztráliában bizonyára akadnak nők, kik egészen kisleányok módjára élnek s rossz házigazda az, ki nem kölcsönzi nejét a vendégnek. Smyth azonban e szokásokat új keletűeknek tekinti s azt véli, hogy csak azóta honosultak meg, amióta a bennszülöttek alacsonyrangú fehérekkel érintkeznek, mert »Össze nem egyeztethetők ama büntetőtörvénnyel, mely előbb Viktória bennszülöttei között érvényben volt«. Világos tehát, hogy még ha e népek a jelenben nőközösségben élnek is, ez nem bizonyíték arra nézve, hogy kezdetleges korszakokban uralkodott e szokás. Most pedig vizsgáljuk meg, vajjon a többi bizonyíték meggyőzőbb-e?

»További, a nemi viszony eredeti korlátlan voltát igazoló tény – mondja Post – az a nagyon elterjedt szokás, hogy a házasság előtt mindkét nemhez tartozó fiatalság egész szabadon közösülhet.«

Némely vadember bizonyára igen erkölcstelen, de nem szabad azt hinnünk, hogy ez általában jellemzi a civilizálatlan népeket. Akad igen sok vad és barbár törzs, melynél házasságon kívül való nemi élet fölötte ritka s a szemérmelenséget, legalább a nő részéről, szégyennek, sőt bűnnek tekintik.

A kaffer-nő, Barrow szerint, »szemérmes és rendkívül erkölcsös«; Cousins közli velem, hogy a kafferek különböző ünnepjeik alkalmával szigorú tartózkodást tartanak be, mivel e törvény megszegése a törzsből való száműzetést jelent. Proyart írja, hogy a Loango-törzsnél az ifjúnak csak az anya jelenlétében szabad fiatal leánnyal beszélnie és »ama leánynak bűne, ki nem állt ellent a csábításnak,

az egész népre végromlást hozna, ha nem vezekelve érte a királynak tett nyilvános gyónással«. A térítő környékén lakó afrikai törzseknél száműzetéssel lakol az a leány, ki bujaságával szégyent hoz családjára; csábítási esetekben a férfit keményen megostorozzák. Dahomeyben, ha a leányt elcsábítják, a törvény házasságot s a szülőknek vagy gazdának nyolcvan cowry lefizetését parancsolja. Munzinger szerint a Béni Amer-törzs leányai nagyon erkölcsösek, ámbár a férjes nők azt hiszik, hogy nekik minden szabad. Felső-Egyiptom arabs hajadonainak 3-5 éves korukban végzett műtéttel lehetetlenné teszik az erkölcstelenséget, s a Marea-törzsnél is inkább szükséges erény a tartózkodás, mivel a terhes hajadont vagy özvegyet gyermekével s csábítójával együtt kivégzik. A kabilekről Hanoteau és Letourneux mondják, hogy »az erkölcsök házasságon kívül való nemi érintkezést teljesen kizárnakA házasságon kívül született gyermeket anyjával együtt megölik«.

Közép-Ázsia törökjei, Vámbéry szerint, nem ismernek bukott leányt. A kalmukoknál s cigányoknál a leányok igen büszkék szerelmi kalandjaikra, házasság előtt született gyermek azonban becsületbevágó dolog. A tunguzoknál a csábító kénytelen elvenni áldozatát s azonkívül fizeti az érte kívánt összeget. A nem tartózkodó cserkeszleányt igyekeznek mentül előbb eladni, mivel szégyent hoz szüeleire. A lethtacról (birmai hegyi törzs) említi O'Riley, hogy a két nembéli ifjúság a falu két végén elhelyezett két hosszú házban elkülönítve lakik és »ha véletlen folytán találkoznak, lesütik szemeiket, nehogy tekintetük egymásra essék«.

Az indiai szigetcsoport lakóiról mondja Wilkens, hogy oly népek mellett, kik teljes szabadosságban éltek, talált föltűnően tartózkodókat is. A Nias-törzsnél a hajadon terhességét halállal büntetik, melybe csábítója is követi őt. A Sibuyau-törzs, ámbár nem tekinti bűnnek az ifjúság szabad közösülését, szabálytalan viszonyokat illetleneknek tart s nézetük szerint a gyermekkel bíró hajadon sérti a fölsőbb hatalmakat.

A Filippinák néhány független törzse igen nagyra becsüli a szüziességet, Chamisso szerint »nemcsak az asszonyoknál, hanem fiatal leányoknál is és szigorú törvények

védik azt»; Blumentritt és Meyer a Luzon-szigeti igorrotokról ugyanazt erősítik.

Új-Guineában is szigorúan ügyelnek a szüziességre. Clark és Robinson, kik évekig éltek a bennszülöttekkel, hisznek a fiatal nők erényében. Francia és angol írók elismeréssel beszélnek a tasmániai ifjúságról. A Loyalty-szigetek nőiről írja Erskine, hogy »házasság előtt szigorúan szüziesek, azután pedig hűséges feleségek«. Fijiben nagy tartózkodás uralkodik az ifjúság körében s az ifjoknak 18-20 éves korukig tilos a nőhöz való közelítés. Codrington Melanézia bennszülötteiről megjegyzi: »Biztos, hogy e vidékeken sohasem ismerték azt az érzéketlenséget női erény tekintetében», amellyel a bennszülötteket általában vádolják. Számoában a leányoknak idegenekkel szabad közöszólniök, honfitársaikkal azonban nem s az egész törzs büszkén tekint a törzsfő leányainak érintetlenségére«. Turner azonban megjegyzi, hogy ez az erény inkább látszat, mint valóság, bár mindkét nem igen feltűnően dicsekszik vele.

Az ausztráliai bennszülöttekről mondja Davis: »Nem élnek nőközösségben s az ezt tiltó törvények igen szigorúak, különösen Új-Dél-Walesben. Tanyájukon a nőtlen ifjak egymagukban laknak a külvégeken, míg a családos emberek a ialu közepét foglalják el. Nőtlen ifjúnak nem szabad szóba állnia sem hajadonnal, sem férjezett nővel.....«

Amerikai népek közül az aleuták, Veniaminoff szerint, »a leányokat s férjetlen nőket, kik törvénytelen gyermekeket szültek, megölték vagy rejtve tartották«. Egedé meséli a grönlandiakról, hogy a hajadonok sokkal inkább megtartják az erkölcs parancsait, mint az asszonyok. »Tizenöt évig éltem Grönlandban – írja – s csak 2-3 fiatal nőről hallottam, kik házasságon kívül teherbe estek; ezt a legnagyobb szégyennek tartják.« Cranz szerint a grönlandi leányzó sértésnek tartja, ha őt valamely ifjú bárcsak tubákszippantással is kínálja meg. Az északi indiánusoknál már 8-9 éves leánykákat tiltanak el a másik nembéli ifjúsággal való ártatlan játékoktól. »Ha sátrukban ülnek, – mondja Hearne – sőt még utazás közben is, oly sohasem szűnő figyelemmel és éberséggel őrzik őket, melyet az, angol nevelőintézetek szigorú fegyelme sem múl fölül.« Catlin szerint a mandánoknál

a női erényt jobb családoknál épp oly nagyra becsülik, mint bármely más társadalomban. A Nez Percés, apache- és más észak-amerikai törzsnél a nőket kiváló erényeseknek festik s az esetleges csábítót sokkal jobban megvetik, mint az elcsábított leányzót. Dobrizhofier nagyon dicséri az abipón nők erkölcsös életét.

Ha e tényekhez a még következőket hozzáadjuk, melyekből kitűnik, hogy mit vár a férfi arájától, be kell ismerünk, hogy nagy ama vad népek száma, melyeknél a szüzieséget – legalább nőknél – nagyra becsülik és szabály szerint gyakorolják is. Miután semmi sem mutat arra, hogy előbb lazábbak voltak e népek erkölcei, a nőtlenek szabálytalan nemi életéből az előbbi nőközösségre vont következtetést még akkor sem lehetne rájuk kiterjeszteni, ha ez a föltevés nagyjában helyes is volna. De még ez sem igaz: először is mivel sok esetben a civilizáció befolyásának tulajdonítható a vadak erkölcstelensége; másodsor, mivel erkölcstelenség s nőközösség közt még nagy a különbség.

Eléggé bebizonyított tény, hogy a magasabb kultúrával, vagy, jobban mondva, annak söpredékével való érintkezés alacsonyabb fokon levő népek erkölcsére rontó hatást gyakorol. »Grönlandban – Nansen szerint – a nagyobb közössétek asszonyai sokkal szabadabb erkölcsűek, mint a kisebb törzseknél, hol nem fordul meg európai ember.« A kaliforniai yokutok, hol a két nembéli ifjúság nagyon szabados, állítólag az amerikaiak bevonulása előtt aránylag erkölcsösek voltak.

Kétségtelen, hogy legalább részben európai befolyásnak tulajdonítható a Déli-Óceán szigetlakóinak romlott erkölce is. Midőn Vancouver Cook kíséretében beutazta a Sandwich-szigeteket, a nők könnyelműségének kevés, majdnem semmi jelét sem látta. Mikor azonban pár évvel később ugyanott tartózkodott, ez már nagyon föltűnő volt. E változást ő az idegenekkel való érintkezés rovására írja. Ponapé és Tana asszonyai ugyané befolyás hatása alatt veszítették el erkölcsüket; már megemlékeztünk ama kiváltságokról, melyek Számoá szigetén az idegent megilletik. Sőt még Tahiti szigetén is, mely lakóinak ledérségéről híres, előbb sokkal jobbak voltak a viszonyok. így, mikor egy gyermekkorában eljegyzett leány fölnőtt, »erkölcsének megőrzésére szülei

lakásában meglehetősen magasságú keskeny emelvényt építettek számára tartózkodási helyül. Itt aludt s itt töltötte egész idejét a házon belül. Szülei vagy valamely más családtag éjjel-nappal őrizték, ellátták minden szükséges dologgal s kísérték őt mindig, ha a házat elhagyta. Többrendbéli hagyomány – fűzi hozzá Ellis – följogosít arra a véleményre, hogy valamikor ezt az életmódot a menyasszonyodon kívül más nők is folytatták«.

Sibree írja, hogy a legtöbb madagaszkári tőfzsnél semmibe sem veszik, ha a leányok nemi életet élnek. Azonban »vannak más törzsek, – mondja – a nyugati népektől jobban elkülönítettek, hol az erkölcs sokkal magasabb színvonalon áll s hol a leányok szüziességét házasságukig szigorúan megőrzik«.

Azonban sehohsem fektettek nagyobb súlyt a hajadoni tartózkodásra, mint a dél-szlávoknál. Náluk a bukott leány teljesen el van zárva a férjhezmenéstől. Általában megvetik s gyakran fölötte barbár módon büntetik meg, míg másrészt a szüziesség nagyobb értéket kölcsönöz a leánynak, mint bárminő nagy hozomány. Számos helyen az apának vagy fivérnek joga van ama férfit megölni, kit leányával vagy nővérével együtt talál. Krauss azonban biztosít arról, hogy az idegen civilizáció beszűrődésének arányában lassanként csökkent erkölcsaik eme merevsége.

Ahlquist szintén azt hiszi, hogy törvénytelen nemi élet ismeretlen volt a régi finneknél, mivel az erre vonatkozó kifejezéseket más nyelvektől kölcsönözték. Vámbéry ugyanezt jegyzi meg a kezdetleges török-tatárokról. »Az erkölcsi különbség, mely az idegen civilizáció befolyása alatt álló törökök s a pusztában élő rokontörzsek közt észlelhető, nagyon is szembetűnő oly embernek, ki a turkománok közt lakott; mert légyen az Ázsiában vagy Afrikában, bizonyos bűnöket egyedül az úgynevezett kultúremlerek terjesztik«.

Külföldi befolyás ily eseteitől eltekintve, tán azt mondhatnók, hogy a szabálytalan nemi viszonyok általában a civilizációval együtt terjedtek. Fritsch megfigyelései szerint a busmannok sokkal szigorúbbak, mint jóval előrehaladottabb szomszédaik. Drury azt állítja, hogy »aránylag több erkölcsös nő él Madagaszkárban, mint Angliában«.

a germán ifjúság szüziességét dicsőítve, ellentétbe helyezi azt a magasműveltségű rómaiak romlott erkölcsével. Bizonyos mértékben jellegzeteseknek tarthatjuk ezeket a példákat. Európában átlag kétszerannyi törvénytelen gyermek születik a városban, mint a természetesebb életet folytató falusi emberek közt. Franciaországban, Wappaeus szerint, az arány 15.13: 4.24; Szászország kézműves falusi lakosságánál csak 15.39: 14.64. Sőt Grácban és Münchenben a törvénytelen szülöttek száma nagyobb, mint a törvényeseké. A városok egyre terjedő prostitúciója az erkölcsi különbséget még jobban kidomborítja. Majd mindenhol jobban szaporodik a prostitúció, mint a lakosság. E tények mérlegelése után nevetséges lenne az az állítás, hogy a nem házas vademberek erkölcstelensége a nőközösség kezdetleges fokának maradványa.

A civilizáció több tényezője felelős e rossz eredményért. A természetellenesebb életmód s az izgató körülmények szaporodása kétségkívül romboló hatással volt az erkölcsiségre s a szegénység még gyermekkorban levő leányokat is prostituál. Főtényező azonban a nem-házasságok gyérülésével arányban növekszik a prostitúció. Tény, hogy a nagyobb szellemi fejlődéssel együtt járó magasabb erkölcsi érzés bizonyos fokig leszállítja a szenvedélyeket. De másrészt a vadaknál, hol agglegény és aggszüz ritkaságszámba megy, aránylag kevés ok szól a szabálytalan viszonyok föntartása mellett. Az ember s vele a legközelebbi rokonságban levő állatok nemi életének természetes alakja tehát a házasság. Szabálytalanság e téren oly anomália, mely távolról sem az ember kezdetleges életének maradványa, hanem az emberi fejlettség bizonyos előrehaladottabb fokának következése.

Post okoskodásához, mint már mondtam, más ellenvetés is fér. A házasságot megelőző szabad nemi élet nagyon eltér a nőközösségtől, melynek legtisztább formája a prostitúció. Ez pedig ritka oly természetes életet élő népeknél, hol idegen befolyás még nem hatalmasodott el. Ellenkezik a nő természetes érzelmeivel, mivel az egyéni hajlandóság kiirtását, elnyomását föltételezi. Szabad nemi viszony mellett lehet

kiválasztás; a nő egy vagy több férfi iránt való előszeretete tartósabb viszonyokat eredményezhet.

Seholsem szabadabb a két nem házasság előtt való viszonya, mint India és Indokina vad népeinél. E vad népek közt pedig nincs nőközösség. A Tungtha-törzsnél, Lewin szerint, pl. nem ismerik a prostitúció értelmét s kellő magyarázat utálattal tölti el az embereket. Igen helyesen különbséget tesznek megélhetés céljából üzött prostitúció és két nembeli ember közös beleegyezés után folytatott viszonya közt, mely általában házassághoz vezet. A Tip-perah-, Oráon- s Kolya-törzseknél a hajadonok szabadon közösülhetnek fiatal emberekkel, azonban sohasem élnek velük nőközösségben Skóciában a reformáció előtt bizonyos »hand-fasting«-nak nevezett szokás érvényesült, melyet ugyan házasság előtt való teljes szabadságnak minősíthetünk, de semmiesetre sem nőközösségnek. »Nyilvános vásároknál – írja Rogers – a férfiak egy évre élettársat választottak. Ez idő elmúltával mindkét felet szabadnak tekintették; ezután vagy összeházasodtak vagy mindegyik külön élt«.

Tehát teljesen sikertelen az a kísérlet, mely a házasságot megelőző szabad nemi életet a kezdetleges nőközösség maradványának tartja, azaz az utóbbit az előbbiből következteti.

Lubbock azt hiszi, hogy nőközösségi elméletét támogatja néhány furcsa szokás, melyeket ő az egyéni házasság fejében hozott engesztelő áldozatoknak tart. »Sok esetben a nő törvényes egyedbirtoklását csak az előbbi közös jogok ideiglenes elismerésével szerezhette meg.«

. Herodotos szerint Babylonban minden nő egyszer életében Mylitta istennő templomában bármely idegennek átadta magát, hogy az istennőt kielégítse; Cyprus némely részében ugyanez a szokás uralkodott. Strabo szerint Arméniában hasonló törvény volt. A jó családból való leányokat Anaitisnak áldozták – ki Mylittához hasonló phallikus istennő volt – s ők, úgy látszik, választás nélkül engedték át magukat az istennő imádóinak. A Ganges völgyében a szüzek házasságuk előtt Jaggernaut templomában vetették testüket az oltárra. Ugyanez a divat uralkodik Pondichery és Goaban is.»

E szokások azonban nyilvánvalóan a Fallosz-imádás maradványai és, mint azt Mc. Lennan helyesen megjegyzi,

oly népeknél fordulnak elő, melyek a kezdetlegesség! fokot rég meghaladták. Minél távolabbra megyünk vissza India történetében, annál kevésbé találunk ily szokásokat; »a Védákban leljük a Fallosz-imádat első nyomait s a kéjelgések durva érzékisége, melyről a fönt említett példák tanúskodnak, csak későbbi eredetű«.

Ókori írók megemlítik, hogy az augileknél és nazamónoknál (lybiai törzsek) a nászünnepegy összes vendégeinek kijárt a *jus primae noctis*. Garcilasso de la Vega azt állítja, hogy Manta perui tartományban a házasságokat ama föltétellel kötötték, hogy a menyasszony először vőlegénye rokonainak s barátainak adja át magát.

Lubbock e szokásokat az egyéni házasság engesztelő áldozatának tartja, mire nézve Mc Lennan azt véli, hogy e nézet csak akkor állna meg, ha a jogok a menyasszony törzsének férfiai illetnék kizárólag. Megjegyzendő az is, hogy Nukahivában e szokás gyakorlása a menyasszony akaratától függött. Sőt mi több, a lakodalmi vendégeknek nyújtott eme szabadságot egyszerűen s természetesen is megmagyarázhatjuk. Tán a lakodalmi mulatság egy része volt – szörnyű neme a vendégszeretnek, mely azonban összhangban áll a barbár ember gondolatmenetével s azonos egy másik sokkal gyakoribb szokással: az asszony kölcsönzését értem.

Sok civilizálatlan népnél a családfő följánlja feleségét vagy feleségeinek egyikét vendégének arra az időre, míg házában tartózkodik. Néhány író még e szokást is előbbi nőközösség bizonyítékának tekinti. Lubbock ezt oly jog beismerésének véli, »melyet a közösület bármely tagja gyakorolhatott s idegenek is, mint a közösület ideiglenes tagjai«. Ha ez igaz lenne, úgy azt kellene következtetnünk, hogy a »nőközösség« túlnyomó volt az emberi fajnál, mivel a feleség-kölcsönzés szokása különböző világtájakon sok népnél fordul elő. Nehéz azonban megértenem, hogy e szokást mikép lehet kapcsolatba hozni az ugyanazon törzshöz tartozó összes férfiak nőközösségével. Nem mindig a feleséget kölcsönzik ki; lehet az ép úgy leány, nővér avagy szolgáló. Így Madagaszkár bennszülöttei figyelmeztetik az idegent, hogy a feleség irányában kellő tiszteletet tanúsítson; leányaikat

azonban készséggel ajánlják föl; s à tunguz »ideiglenesen átengedi leányát ama barátinak vagy idegennek, ki tetszését megnyerte; ha nincs leánya, úgy a szolgálot adja át, nejeit azonban soha«.

Alig fér kétség ahhoz, hogy e szokás csakis a vendégszeretet barbár alkalmazásának eredménye. Ha azt halljuk, hogy Britt-Kolumbia partvidéki törzseinél »a feleség ideiglenes adományozása a legnagyobb kegy, mely vendéget érhet«, vagy hogy ily ajánlatot az eszkimó.»nagylelkű vendégszeretet jelének« minősít; vagy hogy »ez a négerek általános szokása, ha vendégüket meg akarják tisztelni«: akkor nem látom be, hogy miért adnánk e szavaknak a természetnél mélyebb értelmet. A vendégnek följánlják a nőt ép úgy, mint ahogy ülőhellyel kínálják meg. Ez a legnagyobb tisztelet, melyet a vadember vendégének tanúsíthat, ép úgy, mint a feleségek ideiglenes kicserélését – Észak-Amerikában, Polynéziában s még másutt – benső barátság megpecsételésének tekintik. Valóban, ha a nőkölcsonzést az ősi nőközösség maradványának tekintjük, úgy az ajándékozás vagy vendégszeretet másforma megnyilvánulását az ősi vagyonszövetség maradványának mondhatjuk.

A vőlegény barátainak engedélyezett jus primae noctis azonban más forrásból vezethetjük le. A nőrablást illetőleg, mondja Smyth, hogy New-South-Walesben s Riverina körül »minden esetben, hol egy csoport végezte a rablást valamely egyén javára, a csoport minden tagja követelhet a maga számára oly jogot, melyet a jövőendő férj nem tagadhat meg«. Ily esetben tehát a jus primae noctis a tanúsított szolgálat jutalma, vagy tán, mint Mc Lennan gondolja, közös harcjog, melyet a nő elrablói gyakorolnak.;Ha ismernők az összes szokásokat, úgy e magyarázat a már említett esetekben helyt állna tán a lakodalmi vendégek jogára nézve is. Mindenesetre föltehetjük, hogy e furcsa szokások Lubbockénál sokkal egyszerűbb úton magyarázhatók.

Így pl. némely esetben a jus primae noctis különös személynek, törzsfőnök vagy papnak engedélyezik. így a Kinipetu-eszkimóknál ez a főpap (Ankut) joga. A kariboknál a vőlegény aráját a Piache fő varázsló kezéből kapja, bizonyára nem szüzi érintetlenségben.

XV. századbeli útleírásokban Teneriffa lakóiról azt írják, hogy nem ment náluk férjhez oly nő, ki előzőleg ne töltött volna egy éjszakát a főnökkel; ezt nagy megtisztelésnek tekintették. Adámanban a Bagele-törzs főnökének ugyanez a joga volt s Herodotos szerint a régi Adyrmachidaek királyának is. Navarette meséli, hogy a malabári partokon a vőlegény menyasszonyát a király kastélyába vitte, hol nyolc napig maradt s a férfi »nagy kiváltságnak s megtiszteltetésnek tekintette, ha a király hasznát veszi«. Sugenheim azt hiszi, hogy Franciaország bizonyos részeiben hasonló joga volt a magasabb klérusnak a középkor alatt. \

Schmidt az ő tudós könyvében megpróbálta annak bizonyítását, hogy a »droit de seigneur« Európában sohasem létezett s a benne való hit csak »tudományos babona«, mely különbözőképen támadt.» Schmidt véleménye szerint helytelenül, durvább módon magyarították azt a pénzbírságot, melyet a vazallus urának a házassági engedélyért fizetett. Ez a törvény, – mondja – mely állítólag Európa nagy részében érvényben volt, nem hagyott semmiféle nyomot a törvénykönyvekben, adománylevelekben, bullákban, jogi följegyzésekben vagy glosszárokban.

Ez a hely ugyan nem alkalmas arra, hogy Schmidt föltevését bírálgassam; de következtetéseit nem találom véglegesen meggyőzőknek. Néhány író említ oly földesurakat, kik a »droit de seigneur« gyakorlatát a múlt, sőt a jelen században is fönntartották, sőt egy barátomtól tudom, hogy oroszországi útjában találkozott öreg emberekkel, kiknek nejei még e szokás áldozatai voltak. Tényleg ez az erősebb törvénye által kivívott előjog volt. De ily esetben hogyan vonhatjuk meg a választvonalat a hatalom s a közt, amit jogosnak tekintenek?

Bachofen, Giraud-Teulon, Kulischer s más írók az egy személynek megadott jus primae noctis a promiszkuitás kezdetleges állapotának vagy nőközösség maradványának tekintik. Nézetük szerint ez a régi közös jog átváltozása, melyet a közösségtől elvontak s átadtak azoknak, kik főkép képviselői voltak – papnak, királynak vagy nemességnek.

De miért nem lehetett volna ez a szokás tisztára hatalmi kérdés? Lehetett ez oly jog, melyet az erősebb erőszakkal

foglalt le, vagy pedig jószántúlag a főembernek átengedett előjog, mely mindkét esetben annak hatalmi fokától függött. S valóban: nemcsak az első éjszakára szorítkozik az a jog, mely az alattvaló férji jogait tiporja. Hol a törzsfő vagy király élet és halál ura, ott cselekvését semmi sem zabolázza. Holub szerint »kétségtelen, hogy a király a Maputse-törzsnél bárkit halálra ítélni vagy rabszolgává teheti; bárkitől elveheti feleségét, kárpótlásul más nőt adva melléje«. Dahomeyben minden nő a királyé, ki férjhezmenetele előtt minden leányt palotájába hivat s megtetszés esetén ott is tartja őt. Perzsiában törvény szerint a király érintése nem szennyez s ő ezért szabadon járhat alattvalói háremébe. A kalmük papok, kik nem házasodhatnak, bárkinek nejével tölthetnek egy éjszakát, mit a férj nagy megtiszteltetésnek tekint. Marco Polo említi, hogy a kokinkínai Chambában nem szabad nőnek férjhez mennie, míg a király nem látta őt. Zimmermann szerint a malájoknál dogma, hogy a raj ah alattvalói neje s gyermekei fölött egész szabadon rendelkezik! Tongában az alacsonyabb sorsú nőket használják a főnökök, kik a férjeket ellenkezés esetén le is lövik; Kongóban pedig, írja Reade, ha a király új ágyast vesz, úgy annak férjét és szeretőit kivégezteti.

A Russkaja Stariná (Orosz régiségek) című gyűjtemény érdekes világot vet a jobbágy fölszabadítást megelőző földesúri garázdálkodásra. Például: »Gyakran N. I-tsch késő este járkált a faluban, hogy alattvalói virágzó jólétében gyönyörködjék. Valamelyik kunyhónál megállt, bepillantott az ablakon, melynek üvegén kopogott. Mindenki jól ismerte ezt a kopogást s kis vártatva a család legcsinosabb nőtagja rendelkezésére állt Egy másik földesúr, ha meglátogatta birtokát, mindjárt megérkezte után elkérte kasznárjától a főnőtt leányok jegyzékét. Mindegyiküket 3-4 napra szolgálatába fogadta s ha a jegyzék végére ért, másik falujába utazott. Ez minden évben ismétlődött«. A tények eme gyűjteménye, úgy hiszem, a főnök vagy pap jus primae noctisával egy csoportba tartozik. S világos, hogy messze áll a nőközösétől. A papi előjog azonban némely esetben tisztára vallásos eredetűnek látszik. Így Egedé említi, hogy a grönlandi bennszülött nők szerencsének tartották, ha az

Angekokk vagy próféta ölelésével boldogította őket; s számos férj fizetett is neki ezért, mivel szerintük ily szent férfiú gyermeke biztosan jobb s szerencsésebb leend a többinél. A malabári parton, mondja Hamilton, a menyasszonyt átengedték a főpapnak, »hogy nászának első gyümölcse istenének hozott szent áldozat legyen«.

A régi nőközösség elméletének bebizonyítására még más tenycsoportot is hoznak föl. Lubbock és Giraud-Teulon említik néhány kéjhölgy esetét, kiket többre becsültek, mint az egy férjjel élő asszonyokat, vagy legalább is semmiképen sem vetették meg őket. Ily érzelmek, hiszi Lubbock, természet-szerűen akkor támadnak, »mikor idegen rabszolga volt az egyéni feleség, míg a közös asszonyt rokonnak s szabad nőnek tekintették«, s néhány esetben ez érzelmek sokkal túléltek ama társadalmi tényezőket, melyek létrejöttüket okozták. Így a kéj hölgyeket a kezdetleges idők közös feleségei képviselőjének tekintik. Szerintem azonban sokkal észszerűbb az a gondolat, hogy Athénben s Indiában a főbb emberek is azért tisztelték a kéjnőket s azért keresték társaságukat, mert ezek voltak az egyedüli művelt nők. Azonkívül, amint Me. Lennan e »közös feleségekről« nagyon helyesen megjegyzi, »ha Perikles dicső idejében Athénben való megbecsülésükről visszakövetkeztetünk az ősidőkre, úgy ép oly joggal kereshetjük a kezdetleges nőközösség bizonyítékait a modern Paris vagy Londonban«. Messzi távolban, az ősi vadság s Perikles kora közti időkben éltek Homérosz hősei nemes hites feleségeikkel.

Igaz, hogy némely barbár népnél a sok udvarlóval bíró nőket szüzeknél többre becsülik s házasságra is jobban keresik őket. Ezt tapasztalták pl. a Quito-indiánusoknál, Regnard idejében a lappoknál s északi Arakán hegyi törzseinél.) De minden egyes ily esetben kitűnik, hogy a menyasszony tapasztalatait azért becsülik oly nagyra, mert ezeket tartják bájai legjobb bizonyítékainak. A kéjnők s szabados asszonyok tiszteletének s keresettségének számos az oka, s a megokolást nem szükséges Lubbock erőltetett föltevésében keresnünk.

V. FEJEZET.

A nőközösség elméletének bírálata.

(Folytatás.)

Morgannak köszönhetjük a rokonságok különböző fokai nevének ismeretét 139 faj- és törzsnél. E gyűjtemény azt mutatja, hogy számos nép a mienkétől teljesen eltérő rokonsági meghatározásokat használ. Morgan a módszerek két nagy osztályát különbözteti meg, a leíró és az osztályozót, melyeket gyökeresen különbözőknek tart. »Az első osztály az árja, sémita és ural-altáji családoké; elveti a rokonok osztályozását, kivéve amennyiben összhangban áll a számrendszerrel s oldalági vérrokonságokat az elsődleges rokonsági megnevezések különböző összeállításával fejez ki. E megnevezéseket, és pedig férj, feleség, apa és anya, fivér és nővér, fiú és leány, amelyekhez még némely nyelvnél nagyanya és nagyapa, fiúnoka és leányunoka járulnak, így amaz eredeti jelentőségükre korlátozzák, melyben itt használjuk. Minden más kifejezés másodlagos. Ezáltal minden rokonsági fok önálló és másoktól különbözővé lesz. A második osztály »ellenben, mely a turáni, indo-amerikai és maláji családoké, minden esetben elveti a leíró kifejezéseket, a vérrokonokat látszólag önkényesen alkotott nagy osztályokba sorozza s egyazon osztály összes tagjait ugyanazon névvel illeti. Így a leíró módszerben elkülönített rokonsági fokokat össze-zavarja s az elsődleges, valamint másodlagos kifejezések jelentőségét látszólag megfelelő értelmükön messze túl terjeszti ki.

Az osztályozó csoport legkezdetlegesebb formája a »maláji család« módszere, mely a Hawai, Kingsmill- és

Maori-szigetek lakóinál és valószínűleg más polynéziai és mikronéziai törzseknél is használatos. E módszer minden közeli és távoli vérrokonságot öt kategóriába oszt be. Fivéreim, nővéreim és első-, másod-, harmad- stb. fokú fi- és nő-unokatestvéreim az első kategóriába tartoznak. Ezeket megkülönböztetés nélkül egy névvel illetem. Apám s anyám, fivéreikkel, nővéreikkel s- első-, másod- stb. fokú unokatestvéreikkel együtt alkotják a második kategóriát. Ezeket szintén egy elnevezés alá foglaljuk. Nagyszüleim fivéreit, nővéreit s különböző unokatestvéreit úgy nevezem, mint nagyszüleimet; fiaim s leányaim unokatestvéreit, mint gyermekeimet; fivéreim, nővéreim s többízigleni unokatestvéreim unokáit, mint saját unokáimat. Ugyanazon csoport tagjai egymás közt a fivér s nővér elnevezést használják. Nagynéni, nagybátya s unokatestvéri fokokat nem ismernek s így, az elnevezések szerint, csak unokák léteznek.

Ez az elnevezési módszer volt, Morgan nézete szerint, az összes többi osztályozó módszer kiindulási pontja. A két-hegy-irokézeké csak két dologban különbözik a Hawaimódszertől, hogy az anya fivérét s a nővér gyermekeit külön-külön elnevezés illeti. A Micmac-módszer már előrehaladottabb. Itt nemcsak a férfi hívja nővére fiát unokaöccsnek, hanem a nő fivére fiát ugyané néven szólítja s nemcsak az anya fivérét nevezik nagybátyának, hanem az apa nővérét is külön szóval nagynéninek hívják. Az apa fivérét »kis apának«, az anya nővérét »kis anyának« szólítják. A Wyandot-rendszer még fejlettebb s általán az indiánus-rendszer typosának tekinthető. Az anya fivérének fiát s az apa nővéérének fiát nem illeti már a fivér, hanem az unoka-fivér elnevezés s a nő anyja fivérének unokáit nem hívja már fiának, hanem unokaöccsének.

Bővebb részletezés fölösleges. Akik röstellik Morgan táblázatait végigbongészni, kitűnő összegezést lelnek Lubbock »The Origin of Civilisation« című művének 5-ik fejezetében. Hozzátehetjük azonban, hogy a karének s eszkimók rendszere oly fejlett, hogy csak három tekintetben különbözik a miénktől. Az unokatestvérek gyermekeit unokaöccsnek, az unokaöcsék gyermekeit unokáknak s a nagyapa fivéreit s nővéreit nagyapának, illetőleg nagyanyának nevezik. »Így

– mondja Lubbock – világos nyomait leljük itt is annak az időnek, mikor e népek e tekintetben nem lépték túl a kezdetleges fokot.«

Emez elnevezési rendszerből Morgan nagyon messzeható következtetéseket von le, mert fölteszi, hogy szükségszerűen csak előbbi házassági szokások által magyarázhatók meg. így a maláji rendszerből a csoportházasság előbbi fennállására következtet vissza. »E szokás nélkül – írja ő – lehetetlen e módszer eredetét a leszármazások természetéből megmagyarázni. El kell tehát hinnünk, hogy e szokás ama népek őseinél, kik most az osztályozó módszert használják, el volt terjedve, ha el akarjuk hinni e módszer természetes eredetét.« Az e szokásból eredő családot utolsó művében »rokonvéri család«-nak nevezi.

Megpróbálom kimutatni, hogy Morgan nőközösségi elmélete még szűk keretek közt sem áll meg. Minden attól függ, vajjon az »osztályozó módszer« vérkötelékek módszere-e? Morgan ezt bizonyítás helyett elfogadja.

Már pedig az elnevezések nem utalnak általában semmire, ami a vérrokonság gondolatát keltené. Buschmann érdekes sorozatát adja az anyát s apát jelölő, eltérő népeknél dívó különböző elnevezéseknek. A kifejezések egyöntetűsége meglepő. »Pa«, »papa«, »baba« pl. az ó- és új-világ különböző részeiben apát jelentenek; »ma«, »mama« pedig anyát. A brazíliai tupisoknál »paia« apa és »maia« anya; az uaraguacu »paptko«-t s »mamko«-t mond. Más nyelvekben az apa »ab«, »aba«, »apa«, »ada«, »ata«, »tata«, anya pedig »ama«, »ema«, »ena«, »ana« névre hallgat. Buschmann szerint a gondolatnak négy típusa van: »pa«, »ta«, »ap«, »at« az apa; »ma«, »na«, »am«, »an« az anya kifejezésére. Néha azonban a típusok értelme fordított. így egy georgiai s egy melanéziai nyelvjárás »mama« szóval jelzi az apát, míg a délindiai tuluváknál az apa »amme«, az anya pedig »appe«.

Néha azonban a kifejezések a jelzett alakoktól eltérők. Lifu nyelven pl. az apa egyik kifejezője a »kaka«; baladeai Duauru nyelven: »chicha«; maréai nyelven: »chacha« vagy »cheche«. Egy mongol törzsnél az anya »eké«. Közép-Afrika Kanuri nyelvén az anya »ya«, míg egy brazil-törzs az apát »yaya«-nak hívja.

Gyakran használnak egyforma kifejezéseket különböző rokonsági fokok kifejezésére. A görög »πάππος« nagyapát és »μαμχα« nagyanyát jelent. Kanuri nyelven »yaya« bátyát s Lifu nyelven »mama« és »dhina« fivért, »thine« anyát jelent. E kifejezések eredete világos. A gyermek által legkönnyebben kimondható hangokból formálódtak. »Pa-pa«, »ma-ma«, »tata«, »apa«, »ama«, »ata« – mondja Preyer – eredetileg ösztönszerűleg ejtődnek ki, mikor a lélegzet útja kileheléskor el van torlaszolva vagy az ajkak (p, m) vagy a nyelv (d, t) által. A különböző fajok azonban nagyon különböző könnyedséggel ejtenek ki bizonyos hangokat, így sok indiánus nehezen ejti ki az ajkhangokat, miért is a közeli rokonság kifejezései náluk nagyban különböznek Buschmann alakjaitól.

Látható, hogy a gyermekek ajkairól származó kifejezéseknek semmi benső jelentősége nincs.

Ha tehát a Bakairi gyermek apját és apja fivérét »tsogo«-nak, anyját és anyja nővérét »tsego«-nak hívja; ha a Macusi atyai nagybátyját is »papa« néven szólítja; ha Újkaledóniában a nagybátyát, ki az apát helyettesíti, »babá«-nak hívják, mint az apát s a nagynénit »guagna«-nak, mint az anyát; ha a sémita nyelv »ab« (»abu«) eredetileg apát jelentő szavát Smith szerint nemcsak sokféle értelemben használják, hanem »minden tájszólásban használják oly értelemben, mely teljesen összeférhetetlen azzal a gondolattal, hogy e szó szülő-apát jelent«, – úgy mindezekből igazán nem szabad a kezdetleges házassági szokásokra következtetnünk.

Természetesen a rokonságot kifejező szavakat nem vették mind a gyermek ajkáról. A többi kifejezés számos, bár nem annyira, mint azt sokan hiszik. Így pl. Vámbéry azt állítja a török-tatórok ősműveltségéről tárgyoló művében, hogy az anyát jelentő »ana« és »ene« tulajdonképpen asszony vagy dajka értelemmel bírnak, mivel az »an« és »en« gyökökből erednek. Ep az ellenkező látszik ténynek, mivel az anyát jelentő hangok az eredeti szavak. Ugyanígy csak tévedésnek tekinthetem, ha Müller és számos más nyelvész »pitar«, »páter« és »father« szavakat a »pa« gyökből vezetik le, mely védelmezőt, élelmezőt jelent és »matar«, »mater«, »mother« szavakat a »ma« gyökből, mely formálót jelent. Sokkal

természetesebbnek látszik, mint azt Lubbock s mások jelezték, hogy a »pa« védelmezi és a »ma« formálni szavak a »pa«, apa és a »ma« anya gyökökből erednek s nem megfordítva. Annál is inkább haj lom e magyarázat elfogadására, mivel Swann a Tanganyika-tóban levő Kavala-szigetről tudatja velem, hogy a Waguha-törzsnél a »baba« és »tata« szavak nemcsak apát, hanem védelmezőt s élelmezőt is jelentenek.

Nem tagadom, hogy rokonságokat, különösen oldalágon s lemenő ágon néha oly szavakkal jelölnek meg, melyek önálló jelentőségű gyökökből erednek; de kicsiny ama szavak száma, melyek a vérrokonság alap jelentőségével bírnak. Bridges írja, hogy a jahgánoknál az »imu« és »dabi« – »apa és anya« szavak semmi mást nem jelentenek, ép így többi, számos rokonságjelző szavaik, kivéve »macu« és »macipa« – »fiú és leány«. E szavak »macu« szülni és »cipa« (»keepa«) nő vagy nőies kifejezésekre emlékeztetnek. Radfield a Lifu nyelvben találta az apa szó »gyökér«, az anya szó »alap« vagy »hajó«, a nővér szó »tiltott« vagy »ne nyúlj hozzá«; és bátya és öccs »kormányzó«, illetve »kormányzott« értelmét. Lehetséges, sőt nézetem szerint valószínű, hogy a rokonsági terminus volt az alapvető szó.

Morgan nemcsak hogy nem szolgáltatott bizonyítékokat amaz állítására, hogy az »osztályozó módszer« vérrokonsági módszer, hanem állítása még a saját maga által fölhozott bizonyítékokkal szemben sem áll meg. Érthető, hogy a vadember apasági kétségeiben több férfit szólított apának, hasonló ok azonban sohasem bírhatta arra, hogy több nőt nevezzen anyjának. Ha tehát valaki anyját anyja nővéreivel egyforma néven szólítja s ha őt fiának nevezi oly nő is, ki nem szülte őt, akkor ez világosan mutatja, hogy a terminológiát, legalább bizonyos esetekben, nem lehet a leszármazás útján kimagyarázni.

Alig vonható kétségbe, hogy a rokonsági jelzők eredetileg megszólítások voltak. »Az amerikai indiánusok, írja Morgan, rokonok közt mindig a rokonsági jelzővel szólítják egymást, sohasem egyéni nevükön.« Értelmi szempontból tényleg meglepő volna, ha ki lehetne mutatni, hogy kezdetleges emberek, családjuk vagy törzsük különböző tagjai-

nak megszólításában tekintetbe vették a vérrokonsági fokozat oly bonyolult sorozatát. Hihetjük-e tényleg, hogy a vadember, kinek értelmisége oly alacsony fokon áll, hogy alig tudta saját ujjait összeszámlálni, azért alkalmazta ugyanazt a szót unokatestvéire, mint fivéreire, *mert* nem volt biztos abban, vajjon nem testvérei-e ezek is és hogyha megkülönböztetést állított föl köztük, ezt azért tette, *mert* különböző atyák nemzették őket? A tények szerint a vademberek sokkal egyszerűbb elvek útján nevezik el rokonságukat, a neveket főleg nem és kor, valamint ama külső vagy társadalmi rokonság szerint osztogatják, amelyben a beszélő a megszólítotthoz áll.

Minden nyelvnek van külön elnevezése a különböző nemű egyének számára. A Hawai módszerénél, mely a legdurvább, az apát s az ugyanazon nemzedékbeli rokonokat »makua kana« -nak hívják, az anyát, az anya s apa nővéreit stb. . . . »makua waheena«-nak; »kana« s »waheena« férfit s nőt jelentenek. A fiú neve »kaikee kana«, a leányé »kaikee waheena«, míg »kana« magában a férj, férj fivére s nővér férjének elnevezése, »waheena« a feleségé, feleség nővéréé, fivér feleségéé stb. ...

A nyelvnek szintén külön elnevezése van a különböző nemzedékekből származó rokonok számára. Különösen az alacsonyabb fajoknál nagy szerepet játszik a kor, vagy helyesebben mondva, a beszélő kora irányítva a megszólított korához. Davy szerint a veddák látszólag névtelenek; mikor egyiküket erről kikérdezte, az így felelt: »Férfinak hívnak; kis koromban kis férfinak hívtak, s ha megvénülök, öreg férfinak fognak szólítani«. Hawai-sziget lakói nem ismernek külön szót a fivér meghatározására. Azonban »kaikuaána« nálamnál idősebb fitestvért vagy unokafivért jelent, ha férfi vagyok; nálamnál idősebb nővért vagy unokanővért, ha nő vagyok; míg »kaikaina« a fivér öccsét vagy a nővér húgát jelenti. Barbár népeknél gyakran találunk ilyen ifjabbakat és öregebbeket megkülönböztető jelzőket.

Ugyanilyen irányzatról tanúskodik némely tágabb értelemben alkalmazott rokonsági jelző. Sibree atya tapasztalta, hogy Hovában »ray«, apa, nem olyan értelemben használatos,

mint sok sémita nyelvben, hol egy dolog »készítőjét« jelenti, hanem tágabb értelemben idősebbet, főlebbvalót jelent; »rény« anya, szintén mint idősebb nőt megillető tisztelő megszólítás használatos. S wann hallotta Keleti-Tanganyikában az idősebb férfiakat »baba« apa, néven szólítani, Reade Afrikában az egyenlítő környékén ugyanezt tapasztalta. Az orosz »batushkát« és »matushkát«, a svéd »fart« és »mort« szintígy alkalmazzák. Cousins szerint a cisnatáliai kaffereknél az apa, anya, fivér és nővér kifejezéseket nemcsak az illetők megszólítására használják, hanem az összes hasonló koruakra is, ha nem is rokonok. »Bawo«, apa, idősebbet jelent, »bawokulu« öreg-apát, valakit, aki az apánál is öregebb. Valószínűleg »bawo«, mely a »pa« típushoz tartozik, eredetileg megszólítás volt, melyből az idősebb vagy öregebb értelem származott, ez azonban mellékes. Casalis megjegyzi a basutó négerekről, hogy idősebbeket »apám«-, »anyám«-nak szólítják; egykorúakat »fivérem«-nek, ifjabbakat »gyermekeimé«-nek. A csukcsok »atta«, atya és »mámang«, anya szavakon kívül »empynáthcho« és »empyngau«-t is használják, amelyek világosan »empythin« öregebb vagy idősebb törzsből származnak. A fiatal ausztrálok, meséli Salvado püspök, minden öregebb férfit »mama« vagy »maman«-nak szólítanak, minden idősebb asszonyt pedig »N-angan«-nak. Németországban a szülőket idősebbeknek, »Eltern«-nek nevezik; bizalmasan öregeknek, »die Alten«; az anya »die Alte«, »die Altsche«; az apa »der Alte«.

Az oldalági rokonságnál megjegyzendő, hogy a Cágatai-törzsnél a nénét »egeci«-nek hívják, aminek szószerinti értelme öreg asszony (»ege« öreg, nagy; »eci« nő, testvér). Magyarban, hol bátya az idősebb fivér, az apa vagy anya fivére nagybátya. Számos uralaltáji nép egyazon jelzővel illeti a bátyát s nagybátyát, a nénét s nagynénét. Ha már most Morgan levezetéseit követnők, furcsa következtetéseket vonhatnánk le a szóban forgó népek kezdetleges házassági szokásairól. Mind e nevek, mint már előbb említettem, nem a megszólított abszolút, hanem viszonylagos korát jelzik. Ezenkívül gyakran található bizonyos viszonylagosság a nemet jelző szavak használatában. Dall pl. megjegyzi, hogy az eszkimóknál a rokonsági jelzők formája »néhány

esetben látszólag inkább a beszélő, mint a szóban forgó személy nemétől függ«. Keleti Közép-Afrikában a »férfit nővére egész más szóval szólítja, mint fivére«. Morgan táblázataiban számos hasonló példákat találunk.

Ami a megszólítás alakját befolyásoló harmadik tényezőt, t. i. a megszólító s megszólított közt fennálló társadalmi viszonyt illeti: nyilvánvaló, hogy más-más elnevezést alkalmazunk barátira s ellenségre, idegenekre s a családi kör tagjaira, sőt általában személyekre, akik eltérő társadalmi viszonyban állanak. Így a hováknál, írja Sibree, a fivér és nővér kifejezéseket »tágabb értelemben minden személyre alkalmazzák, akik iránt találkozás alkalmával baráti módon kívánnak eljárni«. A tűzföldiek – Bridges szerint – »beszélnek nénikről, bácsikról, fivérekről, nővérekről, unokatestvérekről, húgokról s öcsékről stb., akik csak a főnálló barátság folytán ilyenek«. Megérthetjük tehát, hogy a vadak miért alkalmazzák egyugyanazt a nevet a család köréhez tartozó egyforma nemű és korú egyénekre; s következésképp miért gazdag vagy szegényes a névjegyzék a kör szűk vagy tág volta szerint. Így pl. a jahgánok, kik inkább családokban, mintsem törzsekben élnek, nagyon meghatározott rokonsági jelzőket használnak. Különböző meghatározó szó van a fivér részéről való unokahúg s unokaöccs, a nővér részéről való unokahúg s unokaöccs számára, s bácsit s nénit más-más szó jelzi, aszerint, amint apai vagy anyai részről valók. Külön-külön kifejezésük van anyós, após, meny, vő, sógor és sógornő számára. Másrészt a megszólítási kifejezések általában annál tágabbak, minél tágabb a rokonsági kör, mely szorosan összetart s minél kevésbé van különválasztva az egyes törzstagok ténykedése. Ennélfogva a »rokonsági fokot osztályozó módszer« oly időben alakulhatott ki, mikor az elkülönített családok már nagyobb közösségben egyesültek.

Ugyanez az elv magyarázza meg, hogy az anyai nagybátyát s apát majd mindig más-más szó jelzi, míg ez nem áll az apai nagybátyáról, mivel az előbbi általában más közösségben él, mint unokaöccse s melleleg gyakran egész különleges rokonságban áll vele az örökösödési szabályoknál fogva. Jogosan föltehetjük azt is, hogy az anya nővérét sokkal gyakrabban hívják anyának, mint az apa nővérét,

mert a vadaknál szabály szerint a férjes nővérek sokkal inkább összetartanak, mint a fivérek s nővérek, sőt néha, különösen az észak-amerikai indiánusoknál, együgyűen a férj nejei. Ha ehhez hozzátesszük, hogy az apa fivérének fiát s az anya nővéérének fiát inkább hívják fivérnek, mint az apa nővéérének fiát s az anya fivérének fiát: úgy kiviláglik, hogy a rokonsági elnevezéseket mennyire befolyásolják a külső viszonyok. Azonban mivel bizonyos fajta külső rokonság kivétel nélkül összefügg bizonyos fokú vérrokonsággal, azért az elsőre való tekintettel adott megjelöléseket az utóbbira alkalmazták.

Így tehát általában tarthatatlannak tekinthetjük azt az alapot, melyen Morgan hipotézise fölépült. Nem lehet bebizonyítani, hogy ahol az »osztályozó módszer« uralkodik, ott a rokonsági elnevezésekkel a vérrokonsági fokot akarták volna kifejezni, mint ő gondolja, vagy hogy eredetileg az bárhol is összefüggött volna a leszármazással. Ellenkezőleg, azt igyekeztem kimutatni, hogy a dolog éppen fordítva áll: a rokonsági jelzőkből tehát nem következtethetünk a régi házassági szokásokra. Spanyolországban még ma is unokának hívják a fivér dédunokáját; Bulgáriában s Oroszországban az apai nagyapa fivérét nagyapának s az apai nagyapa nővérét nagyanyának nevezik; a görög ἀνεψιός egyaránt szolgál unokaöccs, unoka s unokatestvér jelölésére; »neef« hollandi nyelven még ma is a három fenti rokonságot jelenti; flamands plattdeutsch nyelven »nicht« ép úgy jelent unokahúgot, mint unokanővért; Shakespeare végrendeletében Susanna Hall nevű unokájáról mint »unokahúgom«-ról beszél. Valóban, senkisem fogja e megjelöléseket régi idők maradványának tekinteni, pedig tényleg bizonyos ingadozás állhat fönn a megjelölt rokonság irányában. Morgan maga is megengedi, hogy latinban »nepos« eredetileg nem jelentett »sem unokaöccsöt, sem unokát, sem unokatestvért, hanem megkülönböztetés nélkül használták oly személyek megjelölésére, kik rokonsági kapocs nélkül is legközelebb álltak a beszélőhöz«.

Harminc évvel ezelőtt Bachofen, svájci jogtudós, bámulatos tanulmányra valló »Das Mutterrecht« című könyvében hívta föl a figyelmet arra a tényre, hogy számos régi népnél

a »kizárólagosan anyák szerint való rokonság« módszere uralkodott. Sőt részint régi írók tanúsága, részint pedig szájhagyomány és mondák alapján azt a következtetést vonta le, hogy matriárkátus mindenütt megelőzte a »hímek szerint való rokonság« módszerét. Néhány évvel később, bár tőle egészen függetlenül, Me Lennan a modern etnológia tanulmányozása útján ugyanezt az elméletet állította föl. Azonban míg Bachofen e tüneményt a nők elsőbbségére vezette vissza, addig Mc Lennan a nőközösségből származó bizonytalan apaságra alapítja. Elképzelhetetlen, hogy e bizonytalanságon kívül bármi is sokáig megakadályozhatta volna a férfirokonság elismerését; tehát a női rokonsági elnevezésekből a bizonyosság hiányára, ebből pedig többé-kevésbé általános nőközösségre következtethetünk. A bizonytalan apaság és nőági rokonság okozati összefüggése oly szilárd, hogy bizalommal következtethetünk az egyikről a másik jelenlétére«.

Mc Lennan »csak nöstények által való rokonság«-ra fölhozott példái többnyire arra szorítkoznak, hogy a gyermekeket anyjuk s nem apjuk után nevezik el és a vagyon meg rang kizárólag a női vonalon öröklődnek. Ha e szokást az ősi nőközösség hagyományainak tekinthetnők, úgy azt kellene következtetnünk, hogy ez az állapot az emberi fajnál általában uralkodott. Már pedig ép ez bizonytalan. Sok népnél számítják ugyan a leszármazást s öröklést anyai ágon, de viszont nem kevesebb azok száma, hol ez az apai ágon történik. Ha tehát az antropológusok szerint a »nőági rokonság« uralkodott^ mielőtt a gyermek s apa közt való vérségi kapocs helyet foglalt a rokonság sorában, úgy időszerűnek látszik ama népek fölsorolása, kiknél ez a módszer nem uralkodott. E névsor azonban korántsem teljes.

Észak-Amerikában, az »anyajog« vagy matriárkátus hazájában számos oly bennszülött népet találunk, melyeknél szabály szerint a fiú öröklí apja nevét és vagyonát. Cranz írja, hogy az eszkimóknál »ha a férj meghal, úgy legidősebb fia öröklí házat, sátrát s a női csónakot; azonkívül el kell tartania anyját s a gyermekeket, kik a berendezést s ruhákat osztják föl maguk közt«. Az ahtoknál az apa egész hagyatékát legidősebb fia veszi át s a törzsfői rang fiágon öröklődik.

A patriárkátus azonkívül még tizenhárom más törzsnél is uralkodott, melyeket Frazer »Totemism« című munkájában sorol föl.

Mexico, Yucatan, San Salvador, Honduras és Nicaragua köztársaságokban a vagyon apáról fiúra szállt; Las Casas szerint Vera Pazban a rokonság oly kizárólagosan volt fiági, hogy inkább tekintették a legtávolabbi férfit rokonnak, mint az anya leányait, ha azok nem ugyanazon apától származtak. Másrészt Piedrahita értesít arról, hogy Bogota koronáját a nővérek fiai, ilyenek híján pedig a király fivérei örökölték, míg a fiuk apjuk személyes tulajdonára formálhattak jogot; Herrera szerint azonban a tulajdont a fivérek örökölték, haláluk esetén pedig fiaik.

Dél-Amerika bennszülöttei is az apai jogot ismerték el, már amennyire erről tudunk.

A Csendes-Óceán szigetcsoportján a tulajdon rendszeren fiágon marad, bár rang és nemzetség az anya szerint jár ki. Tongában a fiú apja után részesül cím- és tiszteletben s itt, miként Fidzsi szigetén, az apa tulajdona, halála esetén, gyermekeire száll át. Tahitiben a törzsfő fiát röviddel születése után apja nevével s rangjával ruházták föl, s ha a törzsfőnek nem volt gyermeke, úgy halála után fivére vette át az uralkodást. Más családoknál a vagyon mindig a legidősebb fiút illette. Új-Zélandban a nemesség mind fi-, mind nőágon öröklődött; azonban a családapa elhalálozásakor a családnév legidősebb fiára szállt.

Az ausztráliai gyermekeket rendszeren anyjuk klánja után nevezik el; azonban nem minden törzsnél van így. Sőt még ott is, ahol a gyermekeket anyjuk után nevezik el, az öröklés joga apáról fiúra szállhat. Így a nyugot-auztráloknál a vadászterület vagy földbirtok fiágon öröklődik, bár »mindkét nembeli gyermek anyja családnévét veszi föl«.

A fiág örököl többnyire Arábiában, Tibetben, általánosan Orosz-Ázsiában s az ainosoknál. Vagyis Ázsiában a »csakis nőágon való öröklés« nagyon ritka s az én tudomásom szerint csak Indiára, Ceylonra s a maláji szigetcsoporthoz szorítkozik.

Az afrikai népfajoknál inkább terjedt el. Azonban még itt is sok esetben fiágon történik az öröklődés. A szomálok

s bakwiléhk főnökét fia követi az uralkodásban. Az Arany-part négereinél tapasztalta Bosman, hogy a legidősebb fiú öröklő apja tisztségét, bár az egész parton, Accra kivételével, csak az anyai részről való rokonságot ismerik el. Eyles térítő szerint a zulu-gyermekek apjuk törzséhez tartoznak s az ő nevét vagy valamelyik ősükét viselik. Cousins ugyanezt írja több kaffer-törzsről, csakhogy ezeknél az első fiú mindig az apá nevét veszi föl és soha a nagyapáét. Le Vaillant és Kolben a busman- és hottentotta-törzseknél is apáról fiúra szálló vagyont láttak. Andersson biztosít arról, hogy a namaqua-törzsnél leányok az apa, fiuk az anya nevét viselik. Végül pedig Madagaszkár ama részében, hol Drury járt, a rokonság látszólag nem minden esetben indult a női ág szerint, ám bár e szigeten a gyermekek rendszeren anyjuk helyzetét öröklik.

Ó-kori népeket illetőleg Bachofen klasszikus íróból meríti a nőági öröklés számos példáit. Azonban, hogy Mainet idézzük, »az emberiség uralkodó fajai a történelem színterén való megjelenésük alkalmával már a fejlődés oly fokán vagy oly fokához közel állottak, amelyen rokonságot csakis fiágon ismernek el«. Igaz, hogy számos író igazolni akarta, hogy az ős-árjánál a leszármazás nőágon történt, de a bizonyítás nem meggyőző. Nagy figyelemre méltatták azt a szoros kapcsolatot, mely, Tacitus szerint, a nővér gyermekei s anyjuk fivérei közt létezett; Schrader azonban megjegyzi, hogy ama kiváló helyzet ellenére, melyet a teuton családban az anyai nagybátya elfoglalt, a végrendeleti öröklési sorrendben a *fatruus* kétségtelenül megelőzte az *avunculust*, az agnátok a cognátokat. Ő rámutat arra is, hogy a családfő halálakor a család asszonyai az elsőszülött fiú gondnoksága alá kerültek; s hogy az asszony gyermekei ezért voltak oly különösen benső viszonyban anyai nagybátyjukkal. Nyugodtan csatlakozhatunk Müller Miksa véleményéhez: »sem állítani, sem pedig tagadni nem lehet, hogy az árják ismeretlen időben átmentek a matriárkátuson.«

Még ha bebizonyítható is lenne, – ami kétséges – hogy előbbi időkben a teljesen kifejlődött nőági rokonság uralkodott mindama népeknél, hol a gyermekek anyjuk nevét veszik föl s az anya klánjához tartoznak, bár az öröklődés

fiágon halad, még akkor is számolnunk kellene ama körülménnyel, hogy számos népnél nyoma sincs e rendszernek. Ide tartozik a világ néhány legdurvább népe: Brazília bennszülöttei, tűzföldiek, hottentották, busmannok, Ausztrália s India számos kezdetleges törzse. Az az állítás, hogy a »női rokonság« mindenütt megelőzte a »írági rokonságot«, csak úgy lenne bebizonyítható, ha az emberiség ősi történetében általánosan hatottak volna azok az okok, melyek az anyai rendszert előidéztek. Mc Lennan ezt a szempontot tarthatatlannak mondja, mivel nem tudja az őskori általános nőközösséget vagy poliandriát bebizonyítani, melyeknek, mint a bizonytalan apaság okainak, tulajdonítja a női rokonságot.

Pedig nem is oly lehetetlen, mint azt Mc Lennan hiszi, hogy »e ponton valami más, mint a biztonság hiánya akadályozhatta meg oly soká a fiágon való rokonság elismerését«. »Az apaság – jegyzi meg Maine – mint következtetés eredménye ellentétben áll az anyasággal, mely megfigyelés eredménye.« Ezért majdnem kétségtelen, hogy az apa részvételét a nemzésben sokkal később észlelték, mint az anyáét. Már pedig egy népet sem ismerünk, mely nem fedezte föl az apaságot. Bridges fölfogása szerint a Tűzföldlakók »az anyai köteléket az apainál sokkal fontosabbnak s a vele járó köteleességeket, ú. m. kölcsönös segílyt, védelmet és bosszút nagyon szentnek tartják«. Kétséges azonban, vajjon ez a gyermek és szülői közt levő tisztán fiziológiai kötelékre vonatkozik-e. Sims arról értesít, hogy a Bateke-törzsnél mindkét szülő nemző szerepét egyformán fontosnak tartják s a nyugat-tanganyikai Waguha-törzs, Swann szerint, szintén elismeri mindkettő tevékenységét. Ugyanezt mondja Hodgson keleti Közép-Afrika más törzseiről, bár ezeknél a gyermekek az anya törzsének nevét viselik. Carver szerint a nadowessirek azt hitték, hogy a gyermek apjának lelkét és létének láthatatlan részét, anyjának pedig testét és látható részeit köszönheti; ezért okosabbnak tekintették, ha »ez utóbbi nevét viseli, kitől kétségtelenül származik, mint az apáét, melynek jogos viselése felől néha kétség merülhetne föl«. Azonkívül úgylátszik, hogy az apa szerepét a nemzésben ha már egyszer fölfedezték, túlzásba is viszik. Így Cameron

írja, hogy New-South-Wale^{ben}, ám bár az apa semmiképp sem rendelkezik leánya fölött, mivel ez anyja fivérének klánjához tartozik, »azt tartják, hogy a leány csakis apjától származik s anyja csak fölneveli őt«. Howitt minden ismerős ausztráliai törzsnél azt a fölfogást találta, hogy a gyermek csakis a férfi-szülőtől ered. Egy fekete fickó azt monda neki: »A férfi a nőnek adja gyermekét, hogy az gondozza számára, de azt teheti saját gyermekével, ami jól esik néki«. A kaffer is azt tartja, Cousins legalább úgy meséli, hogy/a gyermek főleg, bár nem kizárólag, az apától származik. A régi görögök, egyiptomiak és hinduk hasonló nézeten voltak. Sőt Euripidesből világosan kitűnik, hogy az ő idejében az általánosan elfogadott fiziológiai tan csak az apa szerepét ismeri el a szaporodásban és Hippokrátes e nézet elvetésével s annak bebizonyításával, hogy a gyermek mindkét szülőtől származik, azt bizonyítja be, hogy általános volt ez a tévtan. Végül valószínűnek látszik, hogy a »couvade« néven ismeretes szokás – vagyis az a furcsa szabály, mely a föld különböző részein számos népnél uralkodik s megkívánja, hogy az apa gyermeke születésekor egy időre lefeküdjék s böjtöljön vagy bizonyos ételektől tartózkodjék – magába foglalja a kettő közti összefüggés eszméjét.

Ha mindazonáltal megengedjük, hogy volt idő, mikor a apaságot, a kifejezés fiziológiai értelmében, még nem fődözték fel, még akkor sem valószínű, hogy a női ágnak való kedvezés ennek tulajdonítható. Ha a gyermekek elnevezése s az öröklési szabályok tényleg elsősorban vérrokonsági gondlattól függtek, úgy föltehető, hogy az utóbbiban történő változás az elsőre is kihatna. De a vérségi kapocs a szóban forgó kérdésre sokkal kisebb közvetlen befolyást gyakorolt, mintsem gondolnók, mert a »női ágon való kizárólagos rokonság« valóságban – e szavak közönséges értelmétől eltérő – egész másforma dolog volt.

Rokonsági tekinteteken kívül sokféle oka van annak, hogy a gyermekeket inkább az anya, mint az apa után nevezzik el. Különösen vadak közt sokkal szorosabb kapcsolat áll fenn anya és gyermek, mint apa és gyermek közt. Nemcsak ő szülte, hanem évekig láthatták, amint kebelén hordozta. Azonkívül elválás esetében, mely a civilizáció alacsonyabb

fokain gyakran előfordul, a kiskorú és gyakran az idősebb gyermekek is az anyát követik. Nem természetes-e hát, hogy az anya nevét veszik föl s nem az apáét, kit alig ismernek? Bell jelentése szerint Nicaraguában még a kereszténységre tért alsóbb osztályok is gyakran változtatják párukat s ily esetben a gyermekek anyjukkal maradván, az ő nevét veszik föl.

Bizonyos néger-törzsekről Winterbottom régen mondta, hogy a női ág előtérbe helyezése náluk valószínűleg poligin szokásaiktól eredt; dr. Starcke szintén erre hívja föl a figyelmet. Macdonald, az Új-Hebridek egy törzséről szólva, megjegyzi, hogy poligin népnél természetszerűleg fejlődik «a gyermek s anya szoros összetartozásának gondolata.; Poligin családoknál szokás szerint külön kunyhóban él a nő gyermekeivel; s még ott is, ahol ez másképp van, anya és szülötte természetesen kis alcsaládot alkotnak. Nem csoda tehát,, hogy a gyermek nem az apa, hanem az anya nevét veszi föl. Ez a legegyszerűbb mód különböző feleségek utódainak megkülönböztetésére, mi nagyon fontos ott, hol e megkülönböztetés eltérő öröklési joggal jár. Följegyzésre méltó, hogyha négereknél, kik a többnejűségben vezetnek, a nőiág nagyon hatalmas; míg az indiai hegyi törzseknél, kik általában monogámok, a gyermekek, csekély kivétellel, apjuk nevét viselik.

Továbbá számos népnél a házasuló ember elhagyja házát s felesége apjánál él, kinek családjához tartozik ezentúl. Ez általános szokást az észak-amerikai törzseknél s a kariboknál is túlnyomóan gyakorolják. Szumátrában az »ambel anak« nevű házassági módozatot követik. Ugyanis az apa leánya számára férjet választ, kit házába vesz s aki ott fiú és adós közt levő helyzetben él. Starcke szerint e szokás oka számos család erős összetartásában rejlő hatalom, mely miatt nem hagyják el a családtagokat. »Mióta a férfiak önállóbbak, – írja – azóta kevésbé állandóak; nem tudják már az asszonyokat magukhoz vonni s így azok vonják őket magukhoz.« Ily körülmények közt nem is csodálatos, hogy a gyermekeket anyjuk törzse után osztályozzák, ami mindenhol megtörténik, ahol a férj apósánál telepedik le. Sőt Tylor azt találta, hogy míg oly népeknél, hol a férj neje

családjánál él, a matriárkátus aránylag gyakori, addig e rendszer sohasem található teljesen oly népeknél, melyeknél az asszony költözik férje házához. Megfigyelésre méltó tény, hogy ahol mindkét szokás – a férjét házába fogadó asszony s a nejét házába fogadó férj – együttesen fordul elő egyazon népnél, az első esetekben az anya szerint jelzik a leszámazást, az utóbbiakban pedig az apa szerint. Japánban, ha csak leánygyermek van a családban, úgy a legidősebbnek férje belép neje családjába s annak nevét veszi föl.

Az öröklési szabályokról szólva, Starcke azt teszi föl, hogy azok helybeli összeköttetésektől is függnék, amennyiben egy helyen lakó emberek egymástól örökölnék. Az irokéz-törzseknél pl. a férfi halála esetén birtokát fivérei, nővérei és anyai nagybátyjai közt osztják föl, míg az asszony birtokát gyermekei és nővérei a fivérek kizárásával öröklik. »Az emlékezet hatalma – írja Starcke – gyermekkor s ifjúságból oly hatalmas hálót sző, hogy az ifjú nem tudja magát belőle később kivonni. A férfi, ki házassága után idegenként lakik más házában, előbbi otthona emlékéhez ragaszkodik s előbbi élettársait teszi örökösévé. De a fivér, ki máshova vándorolt, nővérel távolabbi viszonyban áll, mint a nővérek egymással s a velük együtt élő gyermekekkel; őt tehát kizárják az öröklésből.«

Ámbár a főbb pontokban egyetértek Starcke föltevésével, nem hiszem, hogy az a dolgot tökéletesen megmagyarazza. Igaz, hogy megmagyarazza, miért örökölnék a nőági módszernél a férfitől anyai ágon való rokonai a többiek kizárásával, de ha az öröklés tényleg csak helyi vonatkozásoktól, vagy a múltban való ily vonatkozások emlékétől függött, úgy legtermészetesebb dolog lett volna, az apa és fiú hosszas, együttélését tekintve, hogy az apától elsősorban fia örököljön. Valószínűleg azok az okok, melyek a gyermekre anyja nevét vitték át, az öröklés törvényére is befolyást gyakoroltak; meggyőződésem szerint azonban maga a név hatalma is nagyban hatott.

Családi nevek tartják fenn a rokonságot s az összeköttetést múlt és jelen között. Még mi is inkább tekintjük rokonnak azt a távoli atyafit, ki nevünket viseli, mint azt, akinek neve más. Vad állapotban levő emberre pedig a

nyelvjárás sokkal nagyobb hatást gyakorol, mint reánk. Nyugat-Ausztrália lakóiról jegyzi meg Grey: »Családi nevek a vérnél erősebb kötelezettségeket termelnek. Bizonyos Bantu-törzsről írja Mc Call Theal, hogy vérfertőző házasságoktól való félelmükben nem veszik el az idegen törzsbeli leányt, ha az velük egyforma családnevet visel, bár a rokonságot nem is lehet kimutatni. Nem jogosult-e ama föltevés, hogy hasonló gondolatmenet befolyásolta az öröklési szabályokat – különösen ott, hol hasonló név hasonló vallás fogalmát is magában rejti? Megjegyzendő, hogy tudomásom szerint minden esetben, melyben a vagyon és rang csak női ágon örökletes, ott, hála a helyi s más összeköttetések egyenes befolyásának, a gyermekeket *kizárólag* anyjuk nevéreől nevezik el. Kínában annyira megy a dolog, hogy egyenesen tiltják másnevű embernek örökösül való kinevezését. Nehéz, sőt néha majdnem reménytelen a vadak törvényeinek, meg szokásainak eredete után való kutatás; nem is állítom, hogy én a szóban levő szokások kimerítő magyarázatát adtam. De a mondottakból legalább elég világosan kitűnik, hogy azok nem tulajdoníthatók a bizonytalan apaságnak; sőt, hogy ily föltevés még valószínűleg sem igaz. Még eddig senki sem tudott az erkölcsösnek s erkölcstelennek nevezett szokások s a vadak női meg férfiágon való öröklése közt okozati összefüggést találni. Így pl. a loangb-négereknél általában női öröklés dívik, ámbár közöttük csak elvétve akad házasságtörő; míg ellenben Tahiti kicsapongó bennszülötteinél a tulajdon mindig a legidősebb fiúra száll. A todák és tibetlakók, kik poliander szokásaik folytán az apaságot gyakran kétségbevonhatják, a férfiágra korlátozzák az öröklést. »Ha egy vagy több nőt közösen bír több férfi, – írja Marshall a todákról – úgy mindegyik férj az összes gyermekeket sajátjának tekinti – bár mindegyik nő csak saját gyermekének anyja – s mindegyik fiúgyermek az összes atyáktól örököl. Végül, mint Spencer megjegyzi, a női rokonság kizárólagos elismerése semmikép sem jár a férfirokonság nemismerésével. Ennek igazolására szolgáljon az az ellentétes régi római szokás, mely nem ismer el törvényes rokonságot egy anyától és különböző apától származó gyermekek közt. Mert ha nem gondolható

hogy e módszer az anyaság tényleges nemismeréséből eredt, úgy nincs megfelelő biztosítéka annak a föltevésnek sem, hogy a vadak közt dívó »kizárólagosan női ágon való rokonság« szokása az apaság tényleges nemismerésének tulajdonítható.

A női ág uralkodása még akkor sem föltételezne általános nőközösséget, ha néhány esetben tényleg az apaság bizonytalanságától függne. Férj s feleség elválása, házasságtörés a nő részéről s a nők kölcsönadása idegeneknek, mi vad népeknél nagyon gyakori volt, sok esetben igazolják e közmondást: »Nagyon bölcs az a gyermek, ki apját ismeri«.

Mindama társadalmi jelenségek megvizsgálása után, melyeket a nőközösség igazolására hoznak föl, azt találtuk, hogy azok tényleg nem bizonyítékok. Ama szokások, melyeket az eredeti nőközösség maradványainak tekintenek, nem szólnak ama fejlődési fok létezése mellett. Ez elmélet igazolására fölhozott számos tény nem hatalmaz föl annak állítására, hogy a nőközösség valaha csak egyetlenegy népnél is a nemi viszony jellemző formája volt; még kevésbbé, hogy fejlődésében az egész emberi társadalom átment volna e fokon; legkevésbbé, hogy ép ez a fejlődési fok volt az emberiség történetének kiindulópontja.

Az olvasó esetleg azt hiheti, hogy e kérdésre az érdekesnél több gondot fordítottam. Nemcsak a tárgy fontossága késztetett ily részletes tárgyalásra, hanem az a körülmény is, hogy az említett szokások a mienkétől annyira különbözp nemi és családi viszonyokba engednek betekintést és hogy a megvizsgált levezetések tudománytalan jellege világosan mutatja a szociológia jelenlegi gyermekkorát.

Bírálatomat még nem végeztem be. Miután kimutattam a nőközösség elméletének alaptalan voltát, a következő fejezetben annak igazolására vállalkozom, hogy az az ember őshelyzetéről alkotott minden helyes nézettel ellenkezik.

VI. FEJEZET.

A nőközösség elméletének bírálata.

(Vége.)

A nőközösség elméletével szemben Maine azt az ellenvetést hozta föl, hogy sok tény bizonyosága szerint a nőközösség a szaporodást megakadályozó patológikus állapot felé vezet; már pedig »folyton harcoló vadaknál a meddség gyengeséget s végül pusztulást hoz magával«. Carpenter szerint az amerikai ültetvényesek azon voltak, hogy a négerket családokba egyesítsék, mivel nőközösségi hajlamaik meddséget eredményeztek s a rabszolgatartókra nézve a rabszolgakereskedés betiltása óta a szaporaság igen fontos volt. Közismert tény a prostituáltak meddsége, míg dr. Roubaud szerint, azok közülük, kik fiatalon férjhez mennek, könnyen teherbe esnek. »Nem nő fű azokon az utakon, hol mindenki jár«, jegyzi meg Bertillon. Már pedig azokban a közösségekben, hol minden nő mindegyik férfié, a fiatalok s csinosak természetesen előnyben részesülnek s így a mai társadalom prostituáltjaihoz hasonló helyzetbe jutnának.

Tán azt tehetné föl valaki, hogy némely népnél a többhímesség minden a termékenységre vonatkozó vagy egyéb rossz következmények nélkül áll fenn. A poliandria azonban majdnem sohasem tételez föl több férfi s egy nő közt való állandó nemi viszonyt. Tibetben pl., hol gyakran több fivér tart közös feleséget, egyidőben rendszeren csak egyikük tartózkodik otthon. Sőt Wheeler azt a gondolatot vetette föl, hogy a poliandria pásztornépektől ered, hol a férfiak néha hónapokig voltak távol családjuktól s így ezek védelme sorra mindegyik fivérre háramlott. A kaniagmutoknál pedig a második férj csak helyettes, ki az igazi úr távollétében

átvette a férj s házigazda szerepét; ugyanez volt az eset Nukahivában. Különösen figyelemreméltó a következő poliandriával kapcsolatos szokás: Bontier és Le Verrier a kanáriusoknak Jean de Bethencourt által 1402-ben történt legyőzéséről és megtérítéséről beszélve, azt mondja, hogy Lancerote szigetén a legtöbb nőnek három férje van, »kik fölváltva egy hónapig viselik gondját; a férj, ki jövő hónapban fog sorra kerülni, gondoskodik róla s arról a férjéről, ki jelenleg bírja s így sorjában mindegyiküké«. A Himalayahegységbeli kuluknál, ha több fivér vesz meg egy leányt, úgy az első hónapig a legidősebbé, a második hónapban a másodiké stb....; míg Hamilton a nairokról, kiknek női, a legelőkelőbbek kivételével, akár 12 férjet is választanak, azt mondja, hogy »az összes férjek jól férnek össze, mivel a házassági sorrend szerint sorban 10-10 napig közöszülnek vele vagy több vagy kevesebb ideig, aszerint, amint meg tudnak egyezni«.

A nőközösség ellen szóló legerősebb ellenvetést azonban az ember s más emlősök pszichikai természetéből meríthetjük. Darwin megjegyzi, hogy abból, amit a hímnemű négy lábúak féltékenységről tudunk, – melyek némelyike különleges fegyverrel bír vetélytársai legyőzésére – kitűnik, hogy az őskorban aligha uralkodott a nőközösség. »Ezért – folytatja – ha visszatekintünk a kezdetleges időkbe és a mai ember társadalmi szokásaiból szintén következtetünk, úgy elég valószínűséggel fölt ehetjük, hogy az ember eredetileg kis közösségekben élt, külön feleséggel, vagy feleségekkel, ha elég hatalmas volt ehhez s mindegyikét féltékenyen óvta más férfítól.«! Másrészt Darwin szerint bizonyosnak látszik Morgan, Mc Lennan és Lubbock által nyújtott bizonyítékok alapján, hogy későbbi időkben a nőközösséget megközelítő állapot az egész világon általánosan elterjedt. Néhány más író is e nézeten van. De ha bebizonyítható, hogy manapság a féltékenység általánosan túlsúlyban van a világon, úgy lehetetlen elhinni, hogy az ember valaha e hatalmas érzés híján volt.

Induljunk ki a legalacsonyabb emberfajoktól: Tudjuk, hogy a tűzföldiek »nejeikre különösen féltékenyek s hacsak tehetik, megakadályozzák, hogy bárki, különösen fiuk,

kunyhójukba lépjenek«. Több író ugyanezt állítja az ausztráliaiakról.

Egy thlinket-monda szerint a férfi féltékenysége öregebb, mint a világ. Volt idő, mikor az ember sötétségben tapogatózva kereste a világot. Ekkor élt egy thlinket feleségével s nővérével. Ez oly féltékeny volt, hogy nővére gyermekeit megölte, mert ránéztek feleségére. Nagy az atka-aleuták féltékenysége és számos indiánus törzsé is. Harmon a Sziklahegység keleti részét lakóknál látta, hogy féltékenységi rohamukban »gyakran levágják asszonyaik haját, sőt gyakran orrukat is; és ha dühük pillanatában nincs kéznél kés, úgy egyszerűen leharapják az orrot... A férfit a képzelt sértés megtorlása kielégíti; s mivel neje szépségét tönkretette, azt hiszi, hogy erényét minden további kísértéstől megvédte«. A Creek-törzsnél »házasságtörésszámba ment, ha férjes nő fejről idegen férfi leemelte a vizes korsót s abból ivott«.

A Sandwich-szigeteken, Lisiansky szerint, uralkodik a féltékenység; Nukahivában szigorúan büntetik a hűtlenségnek árnyékát is. A tahitii areoik, kik kicsapongásukról híresek, – írja Ellis – kiválóan féltékenyek. Az új-kaledóniaikról és új-zélandiakról ugyanezt mondják, sőt a Palau-szigeteken tilos más férfi nejről beszélni vagy csak nevét is említeni.

Szumátra malájai féltékenyen őrzik asszonyukat, amíg vonzalmuk tart. Arnesen kapitány megfigyelte a szamojédek nagy szerelemféléstét. Heikeltői tudom, hogy a tatár jogosan elválhat nejétől, ha ez más férfival fog kezec. A nomád koriakoknál gyakran a szenvedélyes férj leszúrja feleségét. Azért ez készakarva elhanyagolja külsejét: nem fésülködik, nem mosakodik, rongyosan jár. Ha csinosítaná magát, úgy férje azt hinné, hogy bámulókat akar szerezni.

A Beni-Mzab-törzsnél 200 frank bírság és 4 évi száműzéssel sújtják azt, aki az utcán jó családból való férjes nőt megszólít.

Közismert tény, hogy a féltékenység civilizált népek társadalmi életében hatalmas tényező. Mohamedán vidékeken pedig a nő nem fogadhat férfi-látogatót és fátzol nélkül nem mehet az utcára. Életével játszik, ki más férfi háremébe lép.

Polák doktor szerint Perzsiában szemérmertlenségnek tartják, ha az európai orvos mohamedán ember neje s leánya egészsége iránt érdeklődik, legyenek bár azok betegek. Japánban a nő szemöldökeit férjhezmenetelekor leborotváltják, mivel a sűrű és szép szemöldököt tekintik a nő legnagyobb ékeségének.

A házasságtörésre kiszabott büntetések mutatják legjobban a féltékenység elterjedt voltát, bár meglehet, hogy nagy szerepet játszik itt a tulajdonjogi elem érzése is. Vad vidéken a csábító örülhet, ha a menyecske értékének lefizetése árán szabadulhat, vagy ha virgácsolásra, hajlenyírásra, füllevágásra, egy szem kiszúrására enyhítik büntetését. Boldog lehet, ha hasonlóval torolják meg bűnét, vagy ha a büntetés saját feleségére hárul, kit ez esetben a férj hűtlensége valódi okozójának tekintenek. Civilizálatlan népeknél a csábítót rendszerint megölik, mert a nő házasságtörését oly gyűlöletes bűnnek tartják, melyért a sértő csak halálával vezekelhet. A Waganda-törzsnél szabály szerint gyilkosságnál is szigorúbban büntetik; sőt Új-Guinea néhány részében halálbüntetést csakis házasságtörésre alkalmaznak.

Rande megjegyzi, hogy a vadak közt általában a csábító s nem az áldozatot büntetik. De ez csak néhány népről áll, mert a hűtlen feleséget rendszeren hazaküldik, megverik vagy másképp büntetik, gyakran meg is ölik. Féltékeny ura gyakran el is csúfítja, hogy a jövőben más férfi ne kívánja meg. Így Észak-Amerikában, Indiában s még más országokban orrát levágják vagy leharapják. Ugyané büntetést alkalmazták a régi Egyiptomban. ^ nápolyi tanács 1120-ban kimondta, hogy a házasságtörő férfi büntetése kiherélés, a hűtlen feleség pedig orrlevágás. /

Sok népnél a férfi nemcsak nejétől követel hűséget, de menyasszonyától szüziességet is kíván. Azt hiszem, kétségbevonhatatlan, hogy e kívánságot ugyanaz a hatalmas érzés szüli, amely a hitvesi hűség fölött örködik.

Az aht-törzsnél pl. »a leány, ki erényét veszítette el, egyúttal kevesebb eséllyel bírt kedvező házasságra«. A csipewáknál, Keating szerint, a nő nem várhatta el, hogy harcoss nőül vegye, hacsak addig nem élt föltétlen szüziességben.

Afrika számos részében – írja Reade – a házasságot csak akkor erősítik meg, ha egy matrónából álló esküdtszék határoz a menyasszony szüzi volta fölött; mivel ott a nem szűz leányt visszaküldik s ez az érte fizetett összeg visszaadásával jár. Togo négeri sokkal magasabb árt fizetnek szűz menyasszonyért, mint másért; Szudánban s Afrika más részeiben pedig, hol a mértéktelenség kizárása céljából az infibuláció dívik, nem kap férjet az a fiatal nő, akin nem hajtották végre a közösülést megakadályozó e műtetet.*

Közismeretes a zsidó szokás, mely szerint »a szűz érintetlenségének jeleit« átadják szüleinek, hogy későbbi vád esetére azokat megőrizték. Hasonló szokás uralkodik Kínában, Arábiában s a csuvashe-törzsnél, hol a *signum innocentiae* coram populo lesz bemutatva. A perzsáknál s cserkeszeknél a férjhez menő leány, ha nem szűz, megkockáztatja azt, hogy az első éjszaka után visszaküldik. Tacitus írja a régi germánokról, hogy náluk csak szűzek mehetnek férjhez.

A férj követelései még tovább mehetnek. Gyakran azt kívánja, hogy az általa kiválasztott nő nemcsak életében, de még halála után is az övé legyen.

A túlvilágban való hit jóformán általános az emberi fajnál. Mivel pedig a túlvilági életet és szükségleteit az ittenihez hasonlónak hiszik, azért birtokának egy részét a férfival temetik el. Az asszony is férje tulajdona lévén, sok törzsnél ezért nem is élheti túl urát.

Így előbb a comancheknél a férj halálakor kedvenc nejét megölték. Néhány kaliforniai törzsnél az özvegyet elhalt férjével együtt égették meg máglyán. Darienben s Panamában a főnök elhalálzásánál összes ágyasait vele temették. Ha egy Inka meghalt, írja Acosta, megölték a nőt, kit legjobban szeretett, valamint cselédeit és tisztjeit is, »hogy a másvilágon szolgálják őt«. A Kongó vidékén s néhány más afrikai vidéken ugyanez a szokás uralkodott. »Kétségtelen, írja Schrader, hogy régi indo-germán szokás parancsa szerint a nő férjével halt meg«.

* A szemérem-ajkak összevarrását, vagy felsebesítés után való összeillesztésüket nevezik infibulációnak.

Vizsgáljuk más világrész szokásait: Polinéziában, különösen pedig Melánéziában általánosan megölték az özvegyeket. Fidzsi-szigetén pl. vagy elevenen eltemették, vagy megfojtották őket, gyakran saját kívánságukra, mivel azt hitték, hogy csak így juthatnak a boldogság birodalmába és az, aki legnagyobb odaadással fogadja a halált, lesz a szellemek birodalmában kedvenc feleség. Másrészt pedig házasságtörőnek tekintették a feleséget, aki vonakodott férjét a halálba követni.

Ha kisebbek is a férj igényei, azért özvegyét mégis terhelik bizonyos kötelességek. A tacullie-törzsnél az elhalt rokorisága arra kényszeríti, hogy férje meggyújtott máglyáján feküdjön addig, míg a hőség tűrhetetlenné lesz. A holttest elégeése után a hamvakat egy kis kosárba kell gyűjtenie, melyet aztán két-három évig hordoz magával; ez idő alatt nem szabad újra férjhez mennie.

Rotumában s a Marquesas-szigeteken, a tatároknál s irokézeknél az özvegynek sohasem engedik meg a második házasságot. A régi Peru-lakóknál – mondja Garcilasso de la Vega – kevés gyermektelen özvegy házasodott újra s még gyermekes özvegyek is magányosan maradtak; »mert ezt az erényt nagyon ajánlották törvényeik s parancsolataik«! Kinában sem tekintik illőnek az özvegyasszony második házasságát s előkelőbb családokban ezért ez fölötté ritkán fordul elő. Sőt magasrangú hölgy újránházasodásával nyolcvan botütésnek teszi ki magát.

Schrader szerint, mikor emberiesebbek lettek az érzések, még megmaradtak a régi állapotok nyomai, melyek a második házasság elítélésében nyilvánultak meg. Még most is, Dubois szerint, hindu nőt, különösen ha az a brahminok osztályába tartozik, nem érhet nagyobb szerencse, mint hogy férje előtt hal meg. Második házasság pusztá említése is meggyalázás és ha újra házasodna, úgy »kiüldöznék a társaságból és soha többé tisztességes ember nem állana vele szóba«.

Az első keresztények szintén nagyon elítélték mindkét nem második frigyét, bár Szent Pál határozottan sürgeti fiatal özvegyek újránházasodását. Tényleg a második nászt törvényes házasságtörés névvel bélyegezték s kik a keresztényi

tisztaság ellen ily botránys módon vétkeztek, azokat mihamar kizárták az Egyház tiszteletéből, sőt alamizsnáiból is.

A második nász eltiltása ennél sokkal gyakrabban csak a férj halála után való bizonyos időre szorítkozik. így a Chickasaw-törzsnél az özvegy kénytelen volt három évig szüzi magányban élni; ellenkező esetben a házasságtörésre kiszabott törvényes büntetést szenvedte el. Az arawakoknál, angol Columbia lakóinál, meg a mandánoknál leborotválták az özvegy haját és csak akkor engedték meg újrահázasodását, mikor fürtjei előbbi hosszúságukat visszanyerték. A hovák-, ainok-, patagoniaknál legalább egy évet kívánnak meg, sok más népnél hat hónapot.

Azt hihetnők, hogy e tilalom az esetleg születendő gyermek apját illető bizonytalanság elkerülésére szolgál. De ha a gyász egy évig vagy tovább tart, úgy máskép áll a dolog. »A bizonytalan apaság elkerülésére, mondja Munzinger, Saráében, hol az özvegy két évig gyászol, az elvált asszonyt csak két hónapig tiltják el a férjhezmeneteltől; a beduinoknál pedig az elvált asszony ez okból csak negyven napig tartozik egyedül élni. Azonkívül néhány nép, kikenél az egynejűség a házasságnak egyedül elfogadott formája, vagy ahol a soknejűség ritkaságszámba megy, nemcsak az özvegy asszony, hanem az özvegy ember gyors újrահázasodását is eltiltják.«

E tiltó szabály értelmét mutatja az az általános szokás is, hogy az asszony férje halála után leteszi minden díszét, leborotválja, rövidre vágja haját vagy befeketíti arcát. Az indiánusok törvénye az özvegyet gyászának hosszú ideje alatt eltiltja mindennemű nyilvánosságtól és szórakozástól. Ezenfölül nyitott, olajozatlan hajjal kell járnia. E szabályok megszegése házasságtörésszámba megy. A grönlandi mesékben pedig a vigasztalan özvegyről mondják: »Annyira gyászol, hogy a piszoktól nem lehet megismerni«. Látjuk tehát, milyen mélyen gyökeredzik az a gondolat, hogy az asszony kizárólagosan egy férfié. Vadak azt tartják, hogy az elhunyt lelke visszatérhet s az élőt kínozhatja. így a férj még halála után is megbüntetheti hűtlen feleségét.

Utazók tanúsága szerint tényleg akad féltékenységtől ment nép s a feleség kölcsönadásának vagy prostituálásának

szokását is ennek bizonyosságául tekintették. De a féltékenység, miként a szerelem, korántsem egyforma érzés a vad s civilizált ember elméjében. A nő nem egyéb, mint birtok s a házasságtörő – tolvaj. Afrika némely részében így is büntetik s kezeit vagy legalább is egyiket levágják. Az a tény, hogy a férfi nejét vendégének kölcsönzi, ép oly kevésbé bizonyítja féltékenység hiányát, mint ahogy a vendégszeretet egyéb jelei sem bizonyítják, hogy tulajdonérzés híján van. Férjes nő sohasem közösülhet mással, kivéve, ha a férj ezt megengedi; erre engedélyt pedig csak vendégszeretetből, barátságból vagy haszonlesésből ad. Ha azt halljuk, hogy néger férj feleségét mások behajózására s ez úton zsarolásra használja föl; hogy a creeknél a házasságtörést nem tekintik bűnnek, »föltéve, hogy a férjnek busásan megfizetik neje prostituálását«; vagy hogy Nukahivában a férfiek néha idegeneknek ajánlják föl nejeiket »ama hő vágytól sarkalva, hogy vas vagy más európai cikk birtokába jussanak« - még nem következtethetjük e gyalázatosságból, hogy a civilizáció kezdetleges fokán álló ember előtt ismeretlen a féltékenység. Ellenkezőleg, a »magasabb kultúra«, mely gyakran félrevezeti a természetes ösztönöket – hozta létre e szokásokat. Curr megfigyelése szerint az ausztráliai bennszülötteknél »a férfiek sokkal kevésbé féltékenyek fehér emberekre, mint saját törzsbelieikre« és gyakrabban prostituálják nejeiket idegenekkel, mint saját népük embereivel. Kaliforniában, írja Powers, »az amerikaiak jövedele óta a férj gyakran nyereségért kereskedik neje becsületével és gyakran akarata ellenére gyalázatra kényszeríti őt, bár előbbi időben ugyané vétekért szánalom és lelki furdalás nélkül megölte volna«. Georgi megjegyzi, hogy a nomád koriakok nejeiket féltékenységükkel kínozzák, szenvedélyükben néha meg is ölik őket; míg a letelepedett koriakok, kik már előrehaladottabbak, nem féltékenyek; sőt örömet látják az európaiak udvarlását s nejeiket eszerint is öltöztetik.

Ha az emberiség gyermekkorában a párosodás tényleg bizonyos évszakokban történt, úgy ez időben nagyon erős szenvedély lehetett a féltékenység. Ennek ellenére is föltehető, hogy ezt az ember természetéhez tartozó érzést oly körül-

menyek korlátozták, melyek a férfira nézve szükségessé vagy kívánatossá tették, hogy nejét más férfiakkal ossza meg; így sok helyen még most is uralkodik a poliandria. Később azonban megpróbálom kimutatni azt, hogy e szokás főleg nőhiányból s általában fivéri jólelkűségből eredt, mivel a legidősebb s először házasság fivér öccseivel osztozkodott nején, ha ezek különben kényszerűségből nőtlenek maradtak. Ezért a poliandriát semmikép sem tekinthetjük, Mc Lennan nézetét osztva, »a nőközösség módosulásának s fejlődésének«. Eredetét oly okokban vagy oly okban kereshetjük, melyek vagy mely sohasem eredményezett volna általános nőközösséget. Mellesleg bebizonyítható, hogy a legdurvább emberfajok is irtóznak a poliandriától.

Azt is mondták, hogy az ember társas életmódja tette szükségessé a nőközösséget. Az egyik csoport férfiai, állítólag vagy összeveszttek az asszonyokon és szétváltak, a hordát ellenséges részekre osztva, vagy pedig közösen bírták a nőket. Nehéz azonban annak megértése, hogy miért akadályozta meg a régi idők törzsszervezete a monogámiát, mikor a mai vadaknál nem látjuk ilyenfajta hatását. A kezdetleges törvény a hatalom törvénye; nem hihetjük, hogy az erősebb férfiak, kiknek rendszerint csinosabb nők jutottak, becses zsákmányukat önként osztották meg gyengébb vetélytársaikkal. Queensland bennszülötteiről írja Lumholtz, hogy rendszerint a férfiaknak harmincadik évük előtt nehéz a nősülés, mivel az öregek fiatal és csinos feleséghez jutnak, míg a fiatal emberek szerencsének tekintik egy vén asszony bírhatását. A vadak közt azonban rendszerint minden fölnőtt ember szerezhethet magának feleséget és ha ez az eset áll fönn, úgy még kevesebb okunk van a nőközösség föltelelésére.

Természetesen nem lehetetlen, hogy némely népnél a nemek viszonya majdnem fõdi a nőközösség fogalmát. Nincs azonban elfogadható bizonyíték arra nézve, hogy az egész emberiség, társadalmi történetének egy fokán, átment volna a nőközösségen. Ez az elmélet nem tartozik a tudományosan megengedhető föltevések közé, mint azt Giraud-Teulon gondolja, hanem minden való alapot nélkülöz és lényegében nem tudományos.

VII. FEJEZET.

Házasság és nőtlenség.

Vad állatoknál a nemi vágy motorikus ereje ép oly hatalmas, mint az éhségé és szomjúságé. A párosodás idejében a leggyávább fajok hímjei sem riadnak vissza halálos küzdelmektől; tartózkodás pedig, legalább is öntudatos tartózkodás, majdnem ismeretlen a természetes állapotban. Ami a vadakat s, barbár emberfajokat illeti, kiknél a nemek viszonya rendes körülmények közt a házasság formáját ölti, úgy náluk a nemi érettség elérével minden egyén házasodni törekszik.) Ezért köztük sokkal kevesebb agglegény és aggszüz található, mint a civilizált népeknél. Harmon azt találta, hogy a feketeláb-, crée- és chippeway-törzseknél s a Rocky Mountain más bennszülötteinél a nőtlenség ritka kivétel, Prescott írja a dakota-törzsről: »nem ismerek agglegényt köztük. Jobban tisztelik a nőket és önmagukat, semmint nőtlen életet folytatnának.«) Tényleg, Ádair szerint, sok hindu asszony a szüziességet s özvegyiséget halállal egyértékűnek tartja.

Bridges írja a jahgánokról, hogy a némák s hülyék kivételével csak néhány erőteljes ifjú nem házasodik, még pedig kicsapongás okából. De egy asszony sem folytat magános életet; az özvegyek férjük halála után majdnem rögtön más férjet találnak.

Dél-Afrika vad népeinél, Burchell szerint, sem férfi, sem nő nem tölti életét cölibátusban; Bosman bizonyítja, hogy az Aranypart négerei közül, a nagyon fiataloktól eltekintve, csak igen kevés hal meg nőtlenül. ABarth utazó meséli, hogy a keleti tuaregek csak azt hibáztatták nála. hogy nőtlen; meg sem tudták érteni ennek lehetőségét.

Java szigetén, Crawford szerint, »minden huszonkét éves nő férjes vagy özvegy«. Tongán, állítja Mariner, csekély ama nők száma, kik szeszélyből vagy valami véletlen folytán életfogytiglan férj nélkül maradnak. Ausztráliában »majdnem az összes leányok zsenge korban mennek férjhez«; abban az időben, melyben a fehérek bejövetele még nem tette tönkre a bennszülöttek szokásait, – miként Curr hallotta – nem akadt leány, ki 16 éves koráig férj nélkül maradt.

A civilizálatlan ember valóban oly nélkülözhetetlennek tartja a házasságot, hogy a nőtlen egyént majdnem természetellenesnek tekinti vagy legalább is megveti. A szantálloknál, ha egy férfi nőtlen marad, »ezért mindkét nem megvetésében részesül s mindjárt a tolvajok vagy boszorkányok után osztályozzák; a nyomorultat »nem férfi« névvel illetik«. A kaffereknél az agglégénynek nincs szavazati joga a kralban.

Azt is tapasztalhatjuk, hogy a vadak szabály szerint korábban házasodnak, mint a civilizált népek. Nansen írja, hogy a grönlandi gyakran már megnősül, mikor még nincs kilátás arra, hogy házassága termékeny lesz. A kaliforniaiaknál, mandánoknál és Észak-Amerika legtöbb északnyugati törzseinél már a 12-15 éveseknél gyakori a házasság. Közép-Mexikó vad törzseinél ritka a 14-15 éves leány. A talamanca-indiánoknál a menyasszony rendszeren 10-14 éves, míg a férfi ritkán lesz 14 év előtt férj. Néhány más közép-amerikai törzsnél a szülők 9-10 éves fiuk számára feleséget keresnek. Brazília bennszülötteinél a férfi általában 15-18 éves korában házasodik, a nő 10-12-ik évében. Azara szerint a plátai guaranie-törzs ugyané divatnak hódol, míg a guanáknál »az a nő, ki későn megy férjhez, kilenc éves koráig marad leány«. Számos afrikai törzsnél is dívik a korai házasság. A bongók 15-18 éves korukban keresnek feleséget, sok más törzsnél még előbb. Mikor a szingaléz ifjú 18-20-ik évét elérte, apja köteles számára megfelelő feleséget szerezni. A szántál fiú rendszerint 16-17 éves mikor nősül, a leány 15-ik évében kap férjet; a kandh fiú pedig 10-12 éves korában jut a férji méltósághoz és neje rendszeren körülbelül négy évvel idősebb. Az ainok a 16-17 éves leányokat eladóknak tekintik; a férfiak 19-20 éves korukban házasodnak. A maláj férfi rendszeren 16-ik évében házasodik

először, a leány 13-14 éves korában jut férjhez, esetleg még korábban. Új-Dél-Wales jegyespárai nagyon fiatalok; a vőlegény a kellő kor elérével követeli feleségét. Curr szerint »a leányok 8-14 éves korukban lesznek asszonnyá«.

Sőt a nőtlenség nemcsak a vad és barbár népeknél, hanem több civilizált népfaónál is aránylag ritkaságszámba megy.

Az aztékeknél a férfiú csak az esetben maradt huszonkét éves koráig nőtlen, ha pap akart lenni; leányoknál a férjhezmenés kora 11-18 év volt. A régi peruiaknál pedig minden évben vagy minden második évben minden kerület kormányzója összeházásította a huszonnégy évnél idősebb férfiakat a 18-20 esztendőes leányokkal. Japánban, mint egy ottani barátom mondja, vén leányodat és agglégényeket alig ismernek; Kínában ugyanígy van. »Majd minden kínait, – írja Gray – erőteljeset vagy gyengét, arányosat vagy nyomorékot, a nemi érettség elérével szülője házasságra szólít föl. A szülők rendkívül sajnálatosnak tartják, ha felnőtt fiuk vagy leányuk nőtlenül vagy férjzetlenül hal el.« Ezért ha a házasságkorban levő ifjút tüdővész vagy más lassan ölé betegség keríti hatalmába, szülei vagy gyámja felszólítására rögtön megházasodik. Sőt e nép annyira nélkülözhetetlennek tartja a házasságot, hogy még halottait is megházasítja. Így a korán elhalt fiúgyermek lelkeit kellő időben összeadják a megfelelő korban elhunyt leányok lelkével. Marco Polo a tatároknál ugyanezt a szokást találta. Koreában, írja Ross, a nőtlen hímnemű egyént nem nevezik »férfi«-nak, hanem »yatow« névvel illetik; így hívják kínai nyelven a férjhez nem adható leányokat; s a 13-14 éves »férfiú« teljes joggal ütheti és gyalázzhatja a 30 éves »yatow«-t s parancsolgathat is neki anélkül, hogy ennek joga lenne panaszsra. A mohamedán népek férfira és nőre nézve egyaránt kötelezőnek tartják a házasságot.: »Misem ritkább Keleten, írja Niebuhr, mint a bizonyos korban még hajadon nő«. Inkább szegény emberhez megy vagy házasságban embernek lesz második felesége, minthogy férj nélkül maradjon. A perzsáknál pl. minden jónevű leány 21-ik éve előtt megy férjhez, agglégények pedig ismeretlenek. Egyiptomban, Lane szerint, nyomós ok híján helytelen, sőt esztelen bizonyos korban a

házasság-tól való tartózkodás. A hébereknél a nőtlenség majdnem hallatlan dolog, ép úgy a jelenkor zsidóinál is. Közmondásuk szerint: »akinek nincs neje, az nem férfiú«. »Egy régi izraelita, jegyzi meg Michaelis, igen furcsának találná, hacsak látomásban is, a jövő történetének azt a szakát, mikor szent és istennek tetsző dolog volt a nőtlenség.« Az árja leszármazású régi népek, mint azt Fust el de Coulanges és mások kimutatták, a nőtlenséget istentelenségnek és szerencsétlenségnek tartották; »istentelenségnek, mivel az, aki nőtlen maradt, a családi Manesek boldogságát veszélyeztette; szerencsétlenségnek, mivel halála után nem részesülhetett imádásban«. Az ember másvilági boldogsága a fi-leszármazottak folytonosságától függött, kiknek kötelessége időnként lelki üdveért áldozatokat hozni. így a házasság »Manu törvényei« szerint a tizenkettedik Sanskara s ezért mindenkit kötelező vallási kötelesség., »Amíg feleséget nem talál, a férfi, csak egy egésznek fele«, olvassuk a »Brahmadharma«-ban s a mai hinduk a nőtlen embert a társadalom majdnem haszontalan tagjának tekintik. Hasonlóképen megállapított nemzeti szabály, hogy a nőket csak a férfiak szolgálatára és élvezetére teremtették, tehát a nők kivétel nélkül kötelesek férjhez menni, ha akad számukra férj, s azok, kik férjet nem találnak, rendesen vadházasságot kötnek. A régi görögök nem magánügynek, hanem közérdekű dolognak tekintették a házasságot. Különösen áll ez Spártáról, hol bűnvádi eljárást indítottak a későn vagy egyáltalában nem házasodók ellen. Solon törvényhozása állami fölügyelet alá helyezte a házasságot s Athénben a nem házasodókat hivatalból üldözték, bár később ez a törvény elavult. De a közjóléttől eltekintve, személyes okok is kötelezővé tették a házasodást. Plató megjegyzi, hogy minden egyén köteles utódokról gondoskodni, kik őt az Istenség szolgálatában majd helyettesítik. A római polgár, jegyzi meg Mommsen, egy ház önálló tulajdonát és gyermekáldást tartotta az élet végcéljának és lényegének; Cicero értekezése »De legibus« – mely bölcselő formában általában Róma régi törvényeit tárja elénk – egy törvényt tartalmaz, mely szerint a cenzorok nőtlen férfiakra bírságot róhattak ki. Azonban később, mikor a római erkölcs igen alacsony fokra süllyedt, a nő-

lenség, mely miatt már 520-ban Krisztus előtt is panaszkodtak, természetesen arányosan terjedt, különösen a jómódú osztályoknál. Ezeknél lassacskán nyűgnek tekintették a házasságot, melyet leginkább közérdekből vettek magukra. A házasság és gyermeknevelés mibenlétét legelőnkebben a Gracchusok mezőgazdasági törvényei festik, melyek érdekükben első ízben tűztek ki pénzjutalmat; később pedig *A Lex Julia et Papia Poppea* büntetéseket róttak ki azokra, kik bizonyos kor elérése után nem házasodtak. E törvény azonban kevés vagy semmi eredménnyel sem járt.

Akad még a vadak életében is oly körülmény, mely némely egyént rövidebb-hosszabb nőtlenségre kényszerít. Ahol feleséget vásárolnak, ott a férfinak bizonyos vagyon kell a megházasodáshoz. Így Eyles a zulukról azt írja, hogy »fiatal emberek, kiknek nincsen marhájuk, gyakran évekig várnak a megházasodásra«. Mikor Campbell a kandhokat nőtlenségük oka felől kérdezte meg, azt felelték neki, hogy a nőtartás igen költséges. A Munda-Kol- és Ho-törzseknél a menyasszonynak magas árfolyama következtében találjuk azt, »mit valószínűleg nem ismernek India más részeiben, t. i. vénleányokat«.

Ugyanilyen hatással van a többnejűség, ha rabszolgassággal és a vagyon egyenlőtlen fölosztásával jár együtt. Az egyik Makin nevű Kingsmül-szigeten a fiatal emberek nagy része nőtlen, mivel az asszonyok többségét a gazdagok és hatalmasok foglalják le. A Bakongo-törzsnél, ép úgy mint az ausztráliaiaknál, a soknejűség a szegényebb és fiatalabb férfiak nőtlenségét eredményezi. Ugyanezen okból az alacsonyrangú waganda-férfű, a nagy nőtöbblet ellenére, magányos életet folytat Mikronéziában a szegényebb néposztályok és rabszolgák is örökös nőtlenségre vannak kárhoztatva. A thlinket-törzsnél a rabszolga csak ura beleegyezésével szerezhet birtokot vagy feleséget s e beleegyezést csak ritkán kapja meg.

Ne túlozzuk azonban e házassági akadályok fontosságát. Ha a férfiú nem tudja megvenni az asszonyt, úgy gyakran megszerzi, amennyiben egy ideig szüleinél dolgozik vagy pedig megszökteti. Azonkívül, amint ezt Lubbock megjegyzi, a törzs vagyoni viszonyai szabályozzák az asszonyok

árát, tehát majd minden szorgalmas fiatal ember szerezhethet feleséget. Marsden írja Sumatra lakóiról, hogy a vételár nem képez oly gyakori házassági akadályt, mivel a legtöbb családnak van egy kis vagyona és ezenkívül a leányok révén kapott pénzt a fiuk megházasítására fordítják. Azután a többnejűség, mint azt később meglátjuk, a népek csak csekély részére szorítkozik és gyakran a nőtöbbletre vezethető vissza. Így a többnejű waguha-törzsnél, S wann állítása szerint, nincsen fölnőtt ember feleség nélkül, mivel a nők számban fölülműlják a férfiakat. Mindenesetre azt következtethetjük, hogy a civilizáció alacsonyabb fokain, mikor a soknejűség még kevésbé elterjedt és a nő még kevésbé értékes árucikk volt mint később, a nőtlenség sok alacsonyabb népfajnál sokkal ritkább kivétel volt, mint ma.

(Európa népeire áttérve, a statisztika szolgáltatja bizonyítékokból látjuk, hogy a civilizáció igen kedvezőtlenül befolyásolta a házasságok számát. Európa civilizált részein, 1875-ben, a 15 éven fölüli férfi és nőlakosság több mint egyharmada önkéntes vagy kényszerült cölibátusban élt. Oroszországot kivéve, az egyedül élők száma a magyarországi 25.57 százalék és a belgiumi 44.93 százalék között ingadozott. Ezek közt nagyon sok az olyan, aki sohasem házasodik. E század közepén Wappaeus azt találta, hogy Szászországban a fölnőtt lakosság 14.6 százaléka magányosan halt el; Svédországban: 14.9 százalék; Németalföldön: 17.2 százalék; végül Franciaországban: 20.6 százalék. Egyébként sok ember aránylag igen későn házasodik. Így Dániában a házasembereknek csak 19.43 százaléka volt 25 évnél fiatalabb, Bajorországban (1870-1878) csak 16.36 százalék, míg az angolországi és oroszországi számok kedvezőbbek, amennyiben 51.90 százalék (1872-1878), illetve 68.31 százalék (1867-1875). Másrészt a férjezett asszonyok közül Svédországban csak 5.09 százalék volt 20 évnél fiatalabb, 5.40 százalék Bajorországban, 7.44 százalék Szászországban, 14.86 százalék Angliában, stb.; Magyarországon azonban már 35.16 százalék, sőt Oroszországban 57.27 százalék. A megházasodó legények átlagos kora 26 év Angliában és 28.48 Franciaországban, az aggszűzeké pedig 24.07, illetve 25.3.

Általában Európában a nőtlen emberek száma és a házasodás kora fokozatosan emelkedett e század folyamán. Tekintsük csak a két évtized előtti angol viszonyokat s látjuk, hogy az emberek nagyobb hajlandóságot éreznek a késői házasodásra, mint előbb. Végül megjegyzendő, hogy vidéken ritkább a magányos férfi s nő és korábban kötik a házasságokat, mint városban. A modern civilizáció néhány tényezője okozza az aránylag nagyszámú cölibátust. Oly vidékeken, hol szabad a többnejűség, több esélye van a nők házasodásának, mint a férfiakénak, Európában azonban e dolog fordítottja áll. Itt, valamint a föld legtöbb más részén is, több fölnőtt nő van, mint férfi. Ha a házasság idejét 20-50 év köztire becsüljük, akkor Európában 100 férfi 103-104 nő közül választhat, úgy hogy száz férjes nőre esik 3 vagy 4 olyan, kit szüziességre kárhoztat kötelező egyneijűségünk.

A növekedő nőtlenységnek főoka azonban az, hogy a mai társadalomban nagy nehézségekkel jár a családfenntartás. A statisztikák nyilvánvalóan mutatják e tényező fontosságát. Megfigyelték, hogy a házasságok száma az illető nép jövő reményeinek érzékeny súlymérője, mivel nehéz idők, háború, kereskedelmi válságok stb. szabályosan lenyomják a házasságok számát, viszonylagos bőség ellenben ellenkező hatást gyakorol!

Nem-európai vidékeken, hová még nem jutott el a koraérett civilizáció, a lakosság száma jobban megfelel a megélhetés lehetőségeinek s az emberek könnyebben alkalmazkodik a körülményekhez. Legtöbbször a férfi előbb jut megélhetéshez; a feleség nem teher; hanem ellenkezőleg, segítsége, munkása, sőt néha föntartója is: Azonkívül a gyermekek fölnevelése az apa keresetét nem emésztí föl, sőt a gyermek apja számára jövedelmi forrás. így Bickmore arról biztosít, hogy a malájoknál ismeretlen fogalom a család föntartásának nehézsége. Niebuhr tapasztalta Keleten, hogy a férfiak ép oly készséggel házasodnak, mint a nők, »mivel nejeik nem költségesek, hanem inkább hasznot hajtanak«.; Heriot mondja az amerikai indiánusokról, hogy a gyermekek alkotják a vad törzsek vagyont.

Ugyanez áll bizonyos mértékben Európa földműves-

osztályairól. A parasztasszony segít férjének a mezőn, őrzi a marhát s a halászatban is részt vesz. Ő főz és mos, varr, fon és sző. Szóval, sok oly hasznos teendőt végez, mikről a vagyonos osztály asszonya csak nem is álmodik. Ezért Oroszországban, Semenow értesítése szerint, a kisgazdák, kik a lakosság óriási többségét képezik, további női munkás megszerzése céljából lehetőleg korán házasítják fiaikat.

A nőtlenség még a városokban sem a szegény néposztály soraiban a leggyakoribb. Az »úriember«¹ mielőtt megházasodna, oly jövedelmet igényel, melynek parányi részéből megél a családos munkás. Nejének mindkettőjük társadalmi állásának megfelelő otthont kell nyújtania; és némi hozományon kívül a nő alig járul hozzá a család eltartásához. Vallis kimutatta, hogy Svédország nemesi és magasabb polgári osztályában csak a férfilakosság 32, a nőlakosság 26 százaléka házas; míg az összes lakosság nős átlaga 34, illetve 32 százalékot tesz ki. Mindig tapasztalhatunk ily aránytalanságot ott, hol fényűző az életmód s hol a jövedelem ezzel nincs arányban. Nyilvánvalóan a nők inkább szenvednek e zavartól, mivel soknak élete aránylag oly haszontalan és igényeik mégis oly nagyok.

A civilizáció haladásának a késői házasságra gyakorolt befolyásának másik oka az, hogy a szellemi munkával történő kenyérkeresés a kézimunkánál több időt igényel így bányászok, szabók, cipészek, kézművesek stb., kik ifjúságukban majd annyit keresnek, mint később, szabályszerint korábban házasodnak, mint a szabad pályán levő emberek. Európa legtöbb országában a későn házasodó emberek nagy száma a katonáskodásra, mint további okra vezethető vissza.

E körülmények természetesen nemcsak a férfiak, hanem közvetve a nők házassági korát is befolyásolják. Sok ember már rég szereti jövendő feleségét, mielőtt családalapításra gondolhatna s azok, kik későn házasodnak, rendszeren elkerülik a nagy korkülönbséget.

A nők házassági kora egy tekintetben egyenesen a civilizáció fokától függ. Ploss nagyon helyesen mutatott arra, hogy minél durvább a népfaj s minél kizárólagosabban tekinti a nőt vágyai tárgyának vagy rabszolgának, annál

ifjabb korban választja őt; miért is ha a házasság nemcsak a testek, hanem a lelkek egyesülése is lesz, a férfi, magasabb szellemi érettséget vár el attól, kit nejenek választ.

Az emberi fejlődés alacsonyabb fokain az életkoromúi főleg a természetes szükségletek és ösztönök kielégítéséből állanak. Ezért vadak és barbárok aligha álmodnak arról, hogy saját jószántukból mondjanak le a »házi boldogság«-ról. Azonban, mint a »The Nation« c. hetilap munkatársa írja, »a nevelés és műveltség kiterjeszkedése, a kor új találmányai és fölfedezései, valamint a kereskedelem, közlekedés és gazdagság növekedése által a férfiak s nők ízlése különbözőbb lett, kívánságaik szaporodtak, új élvezetek s örömök nyújtottak nekik. A lét örömeinek e szaporodása által a házaselet örömeinek aránylagos része csökkent. A családi kör nem tölt be akkora helyet az életben, mint annakelőtte. Nőre s férfitra nézve egyaránt kevésbé fontos. A házaselet bizonyos mértékben elvesztette a magányos élet fölött való előnyét. Most a nőtlen ember sok más örömet ép oly jól vagy még jobban élvezhet, mint a nő«.

Rámutattak továbbá arra is, hogy a szellemi tehetségek fejlődése csökkenti a nemi szenvedélyt. Azt mondják, hogy ez az ösztön a legkevésbé értelmes állatoknál a legerősebb, amennyiben a legbujább állatok, mint pl. a zamár és a vaddisznó, egyúttal a legbutábbak is; sőt Forel még azt is hiszi, hogy a hangyáknál az észbeli tehetség gyarapodása okozta a munkás hangyák meddőségét. Továbbá köztudomás szerint a hülyék nagyon érzékiek. Ennek ellenére sem tekinthetjük tudományosan bebizonyítottnak azt a föltevést, hogy az érzéki vágy csökkenése szükségszerűen követi a szellemi fejlődést; ámbár nyugodtan mondhatjuk, hogyha a kezdetleges embernél a párosodás bizonyos időszakra szorított, úgy a nemi ösztön időszakos voltának megszűnésével fokozatosan gyengült. Az előrelátás és önuralom növekedése azonkívül bizonyos korlátot vont az emberi szenvedélyek elé. Végül kétségbevonhatatlan, hogy az érzés magasabb fejlődése is növelte a nőtlenek számát. »A finomabb kultúra mindnagyobb elterjedése – írja a már említett cikkíró a »The Nation«-ban – okozta, hogy férfi és nő mind nehezebben találják meg azt, kit hajlandók élettársul választani.

Követeléseik szigorúbbak; a tökéletesség magasabb fokát áhítozzak; nehezebben lelik meg azt, ki ideáljuk megtestesítője és viszont kevésbé tudnak más ember ideáljának megfelelni«. Férfi s nő jobban átérzi a házassági kötelék komoly és szent voltát s a magas indítóokokat, melyek házasságra sarkalnak. Kevésbé kaphatók arra, hogy alacsony célok érdekében házasodjanak.

Milyen irányban halad tovább a civilizált világ? Ezen túl is növekedik-e majd a nőtlenek száma vagy pedig ellenkező irányú mozgalmat látunk-e a jövőben? Nem adhatunk határozott választ, mert sok függ olyan gazdasági viszonyoktól, melyeknek előrelátása manapság lehetetlen. Mielőtt befejeznék e fejezetet, figyelmet érdemel ama sajátos fölfogás, mely szerint a házasság, valamint általában a nemi viszony valami tisztátalant és bűnösöt rejt magában. Jellinghaus térítő szerint, Chota Nagporeban a Munda-Kol-törzsnél elterjedt e nézet. Egy ízben kérdé tőlük: »Vétkezhet a kutya?« – »Ha nem vétkezne, hogy hozhatna kölyköt a világra?« hangzott a válasz. Tahiti lakói azt hiszik, hogy az, ki halála előtt néhány hónapig tartózkodott a nőktől, minden tisztítás nélkül rögtön örökös hazájába jut. Tán hasonló okból részesülnek nőtlen egyének oly tiszteletben a shawanézeknél; a kaliforniai karok pedig azt hiszik, hogy elszalasztja a vadat, aki három nappal a vadászat előtt nőhöz nyúl. A régi Mexikóban az ifjú férj házassága után 15 napot új feleségétől távol töltött, mindkettő ez idő alatt böjtölt és vezekelt. Grönlandban, Egedé szerint, ha a házastársaknak egy évnél előbb gyermeke született, vagy ha nagyon nagy családjuk volt, úgy módfölött gáncsolták és kutyákhoz hasonlították őket. Fidzsi szigetén férj és feleség rendszeren nem töltik együtt az éjszakát, hacsak nem titokban; a szigetlakók nézete szerint nem szabad egy földél alatt lakniok. így a férfi családjával tölti a napot, az est beálltával azonban távozik.

A tisztátalanságnak ugyanilyen fogalma magyarázza azt, hogy némely egyén, ki életét a vallásnak szentelte, magányos életet élt. A Marquesas-szigeteken csak az lehetett pap, ki előzőleg néhány évig szüziességben élt. Patagóniában, Falkner szerint, a varázslóknak el volt tiltva a házasodás; ugyané

tilalomnak voltak alávetve a mosquito-indiánok és régi mexikóiak papjai. Peruban a napnak áldoztak szűzeket, kik életük végéig elszigetelten éltek; s e kolostorba vonult szűzek mellett még más királyi vérből való nők is voltak, kik saját házukban éltek így, az örök szüziesség fogadalmával. Justinus perzsa nap-papnőket említ, kik a római vestalinák s bizonyos görög papnők mintájára férfiakkal való viszonytól el voltak tiltva; Pomponius Mela szerint egy senai gall istenség 9 papnője szintén letette az örök szüziesség fogadalmát.

Buddha vallása azt tanítja, hogy a kéj és a tudatlanság okozzák az élet nyomorúságát s hogy ezért a kéj elnyomása s a tudatlanság kiküszöbölése lenne kötelességünk. A »Dhammika-Sutta«-ban olvassuk: »A bölcs férfinak kerülni kellene a házaseletet, mintha az egy izzó parázssal telt égő verem lenne«. Érzékiség egyáltalában nem egyeztethető össze tudással és szent étellel. A legenda szerint Buddha anyjának, ki az emberek leányai közt a legszebb s legtisztább volt, csak egy fia volt s ennek fogantatása természetfölötti okokból eredt. A kolostori élet egyik alapvető szabálya, melynek áthágása a bűnöst menthetetlenül számkiveti Buddha rendjéből, így hangzik: »fölszentelt papnak ne legyen nemi viszonya, még állattal sem«. Wilson is tapasztalta Tibetben, hogy a Lámák bizonyos szektája házасodik; a nőtlenséget azonban sokkal szentebbeknek tartják. Az apácák azonban minden szektában egyformán teljes megtartóztatásra kötelezvék. A kínai törvények pedig minden papra, bármely felekezethez is tartozzék, nőtlenséget parancsolnak.

Indiában, ahol Williams szerint a házaseletet általánosabban tisztelték mint a világ bármely más vidékén, a nőtlenség ennek ellenére, kivált a szentéletüeknél, mindig tiszteletet parancsolt.

A héberek egy kis osztályánál szintén gyökeret vert a házasság tisztátalan voltának gondolata. Az esszéusok, mondja Josephus, »az élvezetet bűnként vetik el, a tartózkodást, a szenvedélyeken való diadalmaskodást azonban erénynek tekintik. A házasságot elhanyagolják«. Kevés hatással volt e tan a zsidóságra, de annál nagyobbat gyakorolt a kereszténységre. Szt. Pál a nőtlenséget a házasság-

nál többre becsüli: »Azért, aki eladja házasságra leányát, jól cselekszik; aki pedig nem adja házasságra, jobban cselekszik«. Azonban mivel férfira nézve lehetetlenség az önmegtartóztatás, a házasság nemcsak jog, hanem kötelesség is. »De a parázsnak eltávoztatásáért minden férfinak tulajdon felesége legyen és minden asszonynak tulajdon férje legyen Hogyha magukat meg nem tartóztathatják, házasságban éljenek: mert jobb házasságban élni, hogy nem mind égni«. A többi egvházatyja sokkal hevesebben nyilatkozik a nőtlenség mellett Origenes a házasságot világiasnak és tisztátalannak tekinti. Tertullian a cölibátus mellett kardoskodik még az emberi faj kivészésének árán is. Szt. Ágost szerint a nőtlen gyermekek ragyogó csillagok az égben, míg szüleik csak homályosan fénylenek/ Mint Lecky megjegyzi, valóban természetünk egész érzéki részének teljes elnyomását tették meg a vallásos típus főerényének s a vallástan majdnem csak egy szenvedély követését állította föl, mint egyetlen keresztényi bünt. Az Atyák kedvenc véleménye szerint, ha Ádám engedelmeskedett volna a Teremtőnek, úgy szűzi tisztaságban élt volna tovább s a szaporodásnak valami ártatlan formája népesítette volna meg a paradicsomot egy gondtalan és halhatatlan fajjal. A házasságot bűnbeesett utódainak tényleg csak mint az emberi faj fentartásához szükséges segédeszközt engedték meg, s mint a vágy természetes szabadosságának bár tökéletlen fékezőjét. Azonban bár meglehet, hogy a házasság tölti meg a földet, – mondja Szt. Jeromos – a szűziesség népesíti meg az eget.

E nézetek fokenként a világi papság és szerzetesek kötelező nőtlenségéhez vezettek. Az Új Testamentumból nem tűnik ki, hogy az apostolok életében bármely korú férfiak vagy nők szerzetesi fogadalmat tettek s az apostolok közt is alig volt nőtlen. Lassanként azonban, amint az önmegtartóztatás főerény, a nőtlenség pedig az isteni tökély megközelítése lett, általános nézetté vált, hogy a házaselet nem egyeztethető össze az egyházi tevékenységgel. A római színódus már a negyedik században kardoskodott a főpapok nőtlensége mellett, e rendelet megszegésére azonban nem szabtak határozott büntetést. VII. Gergely, ki »utálattal

tekintett a szent papi jellegnek még legalacsonyabb fokán is bármely nemi viszonyral való beszennyezésére», – volt az első, ki elég erélyesen tiltotta el a papságot a nősüléstől. Azonban némely vidéken oly erővel tiltakoztak e rendelet ellen, hogy csak a XIII. században lehetett végrehajtani. Ami a nemi tisztátlanság elvének eredetét illeti, úgy talán ama ösztönszerű érzéssel hozhatjuk kapcsolatba, mely ugyanazon család vagy háztartás tagjainak nemi viszonya ellen szól. A tapasztalás, úgy vélem, végeredményben azt mutatja, hogy e két érzés közt szoros kapcsolat van, mely sokféleképp mutatkozik. Nemi szeretet a házi élet köréből teljesen száműzve van; föltehetjük tehát, hogy más helyen való föllépése a gondolatmenetet a vágy tisztátalanságának és a kielégítés szégyenletes voltának képzetére tereli. Világos tehát, hogy a vallás nőtlenségi parancsa szoros összeköttetésben van ama hittel, hogy a nemi viszony az eredendő bűn nagy átplántálója.

VIII. FEJEZET.

Az ember udvarlása.

A növények hím és nőtény szaporodási sejtjeiről szólva, Sachs tanár megjegyzi, hogy ha a kettő közt külső különbséget figyelünk meg, úgy az egyesülésnél a hím cselekvőleg, a nőtény szenvedőleg viselkedik. E tekintetben a növények s az alacsonyabbrendű állatok közt megvan a hasonlóság. Néhány alacsony szervezetű állatnál, mely állandóan egy helyhez van kötve, mindig a hím elem közeledik a nőtény elemhez. Más esetekben csak a nőtény van helyhez kötve s a hím a kereső fél. Még ahol a faj hímje és nőténye egyaránt szabad, ott is a hím közeledik először a nőtényhez.

E jelenség okára mutatott rá Darwin: »Ha a pete megtermékenyítése előtt szabadulna el s nem szorulna utólagos táplálkozásra vagy gondozásra, még akkor is szállítása nagyobb nehézséggel járna, mint a hím elemé, mivel ennél nagyobb s ezért sokkal kisebb számban terem«. Különböző hozzászólás, hogy oly fajoknál, melyeknek ősei eredetileg szabadok voltak, nehezen érthető, miért szoktak a hímek a nőtények kizárólagos megközelítéséhez, ahelyett, hogy ez fordítva lenne. A magyarázat tán az, hogy a kereső a keresetnél jobban ki van téve veszélynek s hogy a párosodási időben a hím halála kisebb veszteség a nőtényénél. Mindenesetre elmondhatjuk Darwinnal, hogy a hímeknél szükséges a hevesebb szenvedély oly célból, hogy keresők legyenek; e szenvedélyek megszerzése pedig természetesen eredetileg onnan ered, hogy a hevesebb hímek több utódot hagynak mint a többiek.

E szabály az emberi fajra nézve is áll, mivel a férfi rendszeren inkább cselekvő, a nő inkább szenvedő szerepet

játszik »az udvarlásban«. Azt is mondják, hogy a nő »elvárja az udvarlást«. Azonban, ami elég furcsa, van néhány nép, hol ép az ellenkező szokás uralkodik, éppen mint az alacsonyabbrendű állatoknál, hol néhány fajnál a nő az udvarló fél. Új-Mexikó Moqui-törzsénél, Broeck szerint, »ahelyett, hogy a fiú kérné meg hölgye kezét, a nő választja ki a szíve szerinti legényt s azután apja indítványozza a házasságot a szerencsés ifjú apjának«. Úgy hírlík, hogy Paraguayban a nők sokkal szenvedélyesebbek mint a férfiak s szabadon tesznek házassági indítványokat. Bachelor szerint az ainoknál nem ritka eset, hogy a házasság eszméjét a leány pendíti meg; Polinéziában, a natalvidéki kaffereknél s Oregon néhány törzsénél néha szintén ez az eset áll elő. Gyakran megtörténik, hogy a két fél szülei intézik el a házasság ügyét; sok népnél pedig a férfi helyettes segélyével udvarol. Ezek azonban nem fontos esetek. A legtöbb állatfajnál majdnem egyformán történik az udvarlás. A szerelmi időszak alatt még a legfélényebbek fajok hímjei is kétségbeesetten harcolnak egymással a nőstény bírhatóságért, aki, bár aránylag tétlen, mégis gyakran érvényesíti akarát, amennyiben a vetélytársak egyikét választja. Ez a nőstényért való harc még a rovaroknál is előfordul, a gerinceseknél pedig általános. Haeckellel együtt, az életért folytatott küzdelem módosított különös fájának tekinthetjük.

Nem vonható kétségbe, hogy elsődleges emberi őseink hasonló módon küzdöttek aráikért: Az udvarlás e formája még most sem teljesen ismeretlen. Hearne látta az északi indiánusoknál, hogy »régől fogva szokása volt e népeknek a minden tetszetős nőért való küzdés; természetesen mindig a legerősebb győzedelmeskedik. A gyenge férfit, hacsak nem jó vadász és közkedveltségnek örvend, ritkán jut oly feleséghez, melyre erősebb is rávetette szemét... Minden törzsükönél uralkodik e szokás s nagy versengést okoz az ifjak közt, kik gyermekkoruktól kezdve minden alkalommal gyakorolják a birkózásban való erejüket s ügyességüket«. A kaliforniaiaknál is sokszor formál két férfi jogokat egy asszonyra; Mexikóban gyakran párbaj határozott két vetélytárs udvarló között. Ausztrália bennszülötteinél tán a legtöbb háborúságot a »szépnem« okozza. Lumholtz mondja

a Herbert Vale melletti bennszülöttekről, északi Queenslandban: »ha a nő csinos, a férfiak mind megkívánják, s a legbefolyásosabb vagy legerősebb marad természetesen győztes«. Ezért az ifjak nagy része soká vár, amíg feleséghez jut, mivel nincs mindig bátorságuk az idősebb férfiakkal való párbajozásra. Peltier, kit 17 évig tartott fogva egy queenslandi törzs, szintén elismeri, hogy »a férfiak nem ritkán lándzsával küzdenek egy nő bírhatásáért«. Új-Zélandban, ha a leánynak két egyforma igényű kérője akad, bizonyos »rángató viaskodást« rendeznek, amennyiben mindegyik férfi a leánynak egyik karját húzza s az erősebb lesz a győztes; Taylor szerint a maori nyelvnek e viaskodás kifejezésére szava is van. A délafrikai busmanoknál »az erősebb férfi néha elveszi a gyengébb feleségét«. A Wadai-törzs híres asszonyokért folytatott heves harcairól; a baghirmibeli fiatal emberek közt pedig nem ritkaság a vetélytársak közt való vérbosszú. A Kamcsatkán kívül fekvő szigeteken előbb furcsa szokás dívott, melyről Steiler emlékszik meg. Ha a férj rájött, hogy vetélytárs volt nejeénél, elvileg beleegyezett, hogy amannak vele egyenlő jogai legyenek. »Próbáljuk meg, – mondta neki – kinek van több joga az asszonyhoz s legyen azé«. Ezután levetköztek s kölcsönösen bottal ütötték egymást; aki először esett a földre s nem tudott több verést kiállani, az elvesztette minden jogát. A régi hinduknál, írja Samuelson, »szokás volt a királyi körökben, hogy tornát rendeztek, amikor egy hercegnő eladó korba jutott s a nyerőnek nyújtotta kezét«. E szokás »Swayamvara« vagy »leányzó választása« név alatt ismeretes és a régi legendákban gyakran említik. Görög mithoszokban s legendákban számos esetét látjuk az asszonyokért folytatott harcnak vagy versengésnek. Pausaniástól tudjuk, hogy Danaus versenyfutást rendezett leányai érdekében és »aki mindannyit túlszárnyalta, választhatta először a neki legjobban tetsző leányt, a következő a másodikat s így tovább. A leányok, kikre versenyző nem jutott, addig vártak, míg új férjjelöltek jelentkeztek a versenyfutáshoz«. Icarus is versenyfutást indítványozott Penelope kérői közt; és, mint azt Hamilton megjegyzi: »Odysseus diadalma a kérők felett képezi az Odyssea. tényleges befejezését.« Krauss szerint a délszlavon ifjak a sze-

relmi előérzetek napján, virágvasárnapon egymással birkóznak, mivel azt hiszik, hogy a győzőnek jut majd a legcsinosabb feleség.

A nemi küzdelem az állatoknál nem mindig heves természetű. Darwin kimutatta, hogy a hímek gyakran békés verseny útján igyekeznek a nőstény elbájlására. Számos madárfajnál a hím aráját színeinek és ékességeinek föltárásával igyekszik megnyerni, vagy pedig szerelmi hangokat hallat, énekel és bohóckodik. Az alacsonyrangú emlősöknél azonban sokkal inkább uralkodik a harc törvénye, mint a bájak előmutatása. Alig vonhatjuk kétségbe, hogy a kezdetleges embernél ugyanez az eset állt fenn; nem kell azonban az emberi fejlődés számos fokozatát átugrani s máris az udvarlásban a hím pusztá erő- vagy bátorsági cselekedetén kívül egyebet is találunk. Nemcsak civilizált vidékeken szükséges a hosszabb udvarlás. Mariner megjegyzése a Tonga-nőkről sok a ma létező vad és barbár népek nagy részére, hogy ne mondjam mindannyiára, vonatkoztatható. »Ne higyjük, hogy e nők könnyen megnyerhetők; sokszor a legnagyobb figyelem és tüzes udvarlás szükséges, még ha nincs is kilátás más udvarlóra. Ez gyakran kacérkodásból, máskor pedig az egyesülés iránt való ellenszenvből történik.«

A nő egyáltalában nem teljesen tétlen fél, bár általában az udvarlásban kevésbé tevékeny az ő szerepe. Hooper említi, hogy Szt. James-öböl indiánusai közt »néhány évvel ezelőtt két fiatal indiánus nőt figyeltek meg, kik hevesen viaskodtak egymással . . . Hosszas és határozott küzdelem után a gyengébbet legyűrte szerencsésebb ellenfele. Kitűnt, hogy e két leány egyugyanazon férfit szerette s maguk hozták be a döntés e módját«. Peltier írja, hogy a már említett ausztráliai törzsnél a nők, kik közül egy férfi kettőt-ötöt bír, urukért egymás közt harcolnak; »fegyvereik nehéz botok, melyekkel egymás fejét döngetik, míg a vér nem patakzik«. A Kingsmill-szigeteken a nők néha féltékenységből kis fegyvert hordanak magukkal s alkalomadtán vetélytársukat megtámadják, mikor is elkeseredett küzdelem következik; a kamsadálloknál is állítólag a nők küzdöttek a férfiakért. De sokkal gyakrabban a nők kacérkodás és bájaik fitptgatásával keresik a férfiak szerelmét. Végül pedig, míg rendesen

a férfiak az udvarlók, a nők számos esetben, sőt majd mindig kedvük szerint elfogadhatják vagy elvethetik a szerelmi indítványt.

A következő fejezet ama közönségesebb eszközökről számol be, amelyekkel a nemek a jelenben vagy a múltban egymást vonzani vagy egymás szenvedélyét fokozni igyekeztek, így meglátjuk majd, hogy a nő a kezéről való rendelkezéstől mily távol áll, egyúttal látunk oly eseteket, melyekben a férfi, házasságát illetőleg, kényszerűségből más akarata előtt hajol meg.

IX. FEJEZET.

Az udvarlás eszközei.

A cicomázás kívánsága, bár különös emberi tulajdonság, nagyon régi már. Sok nép hiányát vallja mindannak, mit mi az élet szükségleteinek tartunk, de nincs olyan elmaradt nép, mely ne lelné örömét a cicomázásban. A régi barbárok, kik a rénszarvassal s mammuttal egyidejűleg lakták Dél-Európát, földalatti lakásaikban fénylő és díszítő tárgyakat halmoztak föl. A kiválóan nyomorult ceyloni veddah-törzs asszonyai vörösréz gyöngyökből való nyakláncokkal s kagylóhéjból faragott csattokkal ékesítik magukat. A tűzföldiek »meztelenségükkel elégedettek«, de »a szépség után vágyakoznak«. Az ausztrálieiak, anélkül hogy külsejükre súlyt fektetnének, ami a csint és tisztaságot illeti, mégis nagyon hiúk saját durva díszekre. A kezdetleges tasmániaiakról Cook írja, hogy nem kívántak hasznos dolgokat, de igen vágyódtak piperecikkek után.

»Nagy a civilizált ember hiúsága – mondja Spencer - a civilizálatlané azonban túlszárnyalja azt«. A vadaknak díszítmények iránt táplált előszeretetését a világ majd minden részében utazók tanúsítják. Különböző színű tollak és gyöngyök, virágok, gyűrűk, láb- és karperecek, mindez gyakori dísz. A teljesen fölszerelt szántál szépség pl. 2 lábgyűrűt, körülbelül 12 karperecet és egy font súlyú nyakláncot hord; ékszereinek összsúlya 34 font harangöntvény. Emellett a testet is különbözőkép változtatják át. Különösen az ajkakat, az orrlyukakat s fülcimpákat bántalmazzák. Alig van keleti Közép-Afrikában ajkgyűrű nélkül való nő; azt tartják, hogy ez csinosítja őket és »minél nagyobb a gyűrű, annál többre becsülik önmagukat«. A shulik lyukat fűrnak az alsó

ajakba s abba egy 3-4 hüvelyk hosszú kristályszilánkot helyeznek, mely beszéd közben ide-oda mozog. Más afrikai, valamint dél- és északamerikai törzsnek hasonló szokásai vannak. A pápuák az orrfalat fúrják át s a lyukba botokat, madárkarmot s hasonlót illesztenek. A legelterjedtebb szokás a fülcimpák átszúrása, megnagyobbítása vagy megcsonkítása. Bizonyos északamerikai indiánusok, a délamerikai botokudok és arekunák s a keletafrikai wa-tuita-törzs majdnem vállukig húzzák le fülcimpáikat. Néha oly hosszú, hogy nagyon útban van; minek elkerülésére a fül alsó részét rádobják a felsőre, vagy ritkábban az egyiket a másikhoz erősítik a fej hátsó részén. A fogak is majdnem ugyanannyi megcsonkításnak vannak kitéve. A maláj szigetcsoporton a fogak reszelésével és befeketézésével állítólag gyönyörű eredményt érnek el, mivel a fehér fogakat ott igen kevésre becsülik. Az ausztráliaiak gyakran kiütik a felső állkapocs egy-két mellső fogát, Új-Guinea számos törzse pedig fogait élesre reszeli. A matongák felső metszőfogukat merő hiúságból szedik ki. Asszonyaik azt állítják, hogy csak a lovak esznek összes fogaikkal s hogy az embereknek nem szabad lovakként enniök.

Sok vadember hajában leli büszkeségét. Majd mutatószínekre festik, majd gyöngyökkel és arany- vagy ezüstszöveggel díszítik, majd pedig kiváló gonddal fésülik és rendezik el. A kandhok hajukat, melyet nagyon hosszúra növesztenek, előre húzzák és fölsodorják, míg a két szem közt növe szarvnak látszik. Boldogok, ha e körül egy darab piros szövetet hordhatnak, vagy kedvenc madárnak tollát, pipát, fésűt stb. illesztenek belé. Hearne Észak-Amerikában több hat láb magas férfiút látott, kik »hajuknak egy fürtjét tartották csak meg, mely oly hosszú volt, hogy leeresztve menés közben a földet söpörte volna«. Más indiánusok leberetválják fejüket s szarvas szőréből készült fejdísz viselnek rajta. Sok vadnép parókát használ. Guijána indiánusai, a tűzföldiek, chavantok, uaupék és még más törzsek szemöldökszőrüket húzzák ki.

Alig van valami, ami az élénk színeknél jobban vonzaná a vadembert. A vadember mindenk fölött a festésben leli gyönyörűségét. Különösen vörös okkert tekintenek szépítő-

szernek. A többi szín közül valószínűleg a fekete s fehér leginkább használatos. A nadowessirek arcukat vörössel s feketével ékesítik, »mit fölötte díszítőnek tartanak«. Fidzsi szintén kismennyiségű cinóbert »a lehető legnagyobb szerzeménynek« minősítik. Új-Zélandban mindkét nem kékre festi ajkát; Santa Cruzban Labillardière csodálkozva látta, hogy ott nagyon elterjedt a fehér haj, mely arcbőrüktől élénken elüt.

»Az északi sarkvidéktől egész Új-Zélandig délen – mondja Darwin – nincs oly nagy ország, melyben a bennszülöttek nem tetoválják magukat.« Miként a régi asszírok, brittek és thrákok, úgy alkalmazza azt manapság a legtöbb vadnép. És mindennemű túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy nincs az emberi testnek az a látható része, a szemgolyó kivételével, mely elkerülte az ily módon való eléktelenítést. A Húsvét-szigetek néhány lakója homlokát, a fül sarkait és az ajak húsos részeit hullámvonalakban tetoválja. Az abesszíniai asszonyok néha egész kékre festik foghúsukat. A mundrucuk még szemhéjaikat sem kímélik. A Sandwich-sziget lakóiról Freycinet megjegyzi: »Testük egy része sem ment tőle; az orr, a fülek, a szemhéjak, a fejtető, néha a nyelv hegye is nem kevésbé tetovált, mint a mell, a hát, karok, lábak és a tenyér«.

Gyakran a bőrt festék használata nélkül forradásokkal díszítik. Madagaszkár néhány törzse pl. könnyű vágásokat ejt a bőrön, »melyek díszül szolgálnak«. Tana bennszülöttei »a vállra vagy felsőkarra, hal vagy levél jelképét vágják, illetve égetik be« díszül.

Rámutattak már arra, hogy e díszítmények nem mindig erednek cicomázási hajlandóságból, sőt néhányat vallásos jellegűnek tartják. Az ausztráliai dieyerie, ha megkérdik tőle, miért üti ki gyermekei felső állkapcsából a két mellső fogat, csak azt válaszolja, hogy Muramura, a jó szellem, a teremtéskor hasonló módon csúfította el az első gyermeket s ez úgy megnyerte tetszését, hogy attól kezdve parancsára mindörökké hasonlóan cselekszenek minden hím- és nőnemű gyermekkel.

A Palau-szigetlakók hite szerint az orrfal átfúrása elkerülhetetlen az örök boldogság elnyerésére; Nicaragua

lakói pedig azt állítják, hogy őseik az istenektől tanulták a gyermekek fejének lelapítását. A grönlandiak előbb azt hitték, hogy ama leányok, kiket a szemek közt, a homlokon és az állon fekete cérnaöltésekkel nem torzítottak el, haláluk után halzsírhordókká válnak és a lelkek országában az égi lámpák alatt állnak majd. Ily mesék azonban csekély fontosságúak, mivel minden messze időkbe visszanyúló szokást könnyen valamely istenség parancsának tulajdonítottak. Frazer azt hiszi, hogy a föntemlített szokások néhány szoros kapcsolatban áll a totemizmussal. Szerinte a klán embere a totemből nyerendő nagyobb védelem érdekében hajának elrendezése és testének megcsonkítása által ahhoz hasonlóvá teszi magát; azonkívül a totem képét testére festi, vágja vagy tetoválja. Így a Jowa- és Omatra-törzsek Buffalo klánja két hajfürttel szarvat utánoz; az Omahák »apró madár« klánja »elől a homlokon csőr ábrázolására és hátul faroknak kevés haját visel; a fülek mellett pedig szárnyakul sokat hagy meg«; a »teknősbéka« alklán a fiuk fejéről, 6 fürt kivételével, az összes haját levágja, melynek elrendezésében a teknősbéka lábait, fejét és farkát mímelik. Aza szokás, hogy fanosodáskor a felső mellső fogakat kiütötték, – folytatja Frazer – valószínűleg szintén a totem utánzására szolgál vagy legalább szolgált, valamint az a csont, sás vagy bot is, melyet néhány ausztráliai törzs orrán dug keresztül. Sarolta királynő szigetén lakó haidák és az irokézek mindig testükre tetoválják totemeiket; más törzsek pedig állatképeket hordoznak magukon, melyeket Frazer szintén totemeknek tart.

Frazer föltevését igen csekély számú tény támogatja, mivel óriási sok az oly eset, melyben joggal nem gondolhatunk a totemizmussal való kapcsolatra. Valóban lehetetlen belátnunk, hogy az e fejezetben sorra vett szokások legtöbbje hogyan eredhetett volna ily módon? Hogy lehet a felső mellső fogak kiütését vagy a botnak az orron való átfúrását totemállatok utánzásának tekinteni? Hogyan hozhatjuk a fül s más testrészek megcsonkítását, az öndíszítés változó módjait összekötetésbe a totemizmussal? Mivel e fogásokat általánosan szépítőszereknek tekintik és, amint most látni fogjuk, ugyanazon életkorban alkalmazzák, azért joggal

tehetjük föl, hogy azok egyazon alapvető okból erednek. A tetoválásról Gerland azt hiszi, hogy a jelek eredetileg totemállatok voltak, bár ma már nem azok. Tudományos kutatásban azonban nem engedhető meg ily föltevés. Még ama ritka esetekben, melyekben tetoválás és totemizmus viszonyban áll, sem lehetünk biztosak arról, vajjon nem-e mellékes ez az összefüggés. Jelenleg a tetoválást mindenhol, kizárólagosan vagy majdnem kizárólagosan, díszítési eszköznek tartják és Cook határozottan kijelenti, hogy a Csendes-óceán szigetein, mikor ezeket fölfedezték, semmikép sem függött össze a vallással. Nem fogadom el Spencer nézetét sem, mely szerint a tetoválás és az öncsonkítás egyéb módjai eredetileg halott kormányzó vagy isten iránt való alárendelés kifejezése voltak. Colquhoun szintén bizonyítékok nélkül állítja azt, hogy e szokás eredetileg vagy a test félelmissé tételét a csatában, vagy varázsjelek adta sértetlenség megszerzését célozta.

E szokás kétségtelenül különböző célokat szolgált. Keyser új-guineai főnököt említi, kinek testén 63 kék vonal tanúskodott ugyanannyi ellenség megöléséről. A tetovált jelek azonkívül megkülönböztetik a saját törzsbeli embert az ellenségtől, bár nem oszthatom Chenier nézetét, ki ezt tartja az eredeti célnak. Másutt sok dísz nem egyéb diadaljelnél és sok piperének használt dolog eredetileg diadaljelvényt helyettesített, mivel némileg hasonlított hozzá; másokat pedig gazdagság jeléül hordoztak. Azt sem tagadom, hogy a vadak harc előtt néha megfélemlítés céljából festik testüket, vagy hogy vörös okker és zsír használata jól véd időváltozások, legyek és mosquitok ellen. Ennek ellenére is kétségtelen, hogy férfi és nő eredetileg azért díszítette, csonkította, festette és tetoválta magát, hogy a másik nemet vonzza – hogy eredményesen udvaroljon vagy udvarlásban részesülj ön.

A cicomázási vágy ez alakja – és ez följegyzésre méltó tény – minden világrészben a fanosodás idejében a legerősebb. Prescott megjegyzi a dakotákról, hogy vonzás céljából mindkét nem kidíszíti magát az udvarláshoz s hogy »csak a fiatalokban van meg az öltözködés hajlandósága«. Az oráon, Dalton szerint, hasonlóképp személyére csak

addig fordít gondot, »míg nem házasodik«. Fidzsi szigetén a férfiak, – írja Anderson – »kik a másik nem figyelmét akarják fölhívni, legjobb tollazatukat öltik föl; s mikor Bulmer ausztráliai bennszülöttől megkérdezte, hogy miért díszíti magát, ez így válaszolt: »azért viselem ezt, hogy jól mutassak és a nők szemében kellemes legyek«. Észak-Amerika északkeleti részén a nemi érettség közeledtével a fiúk s leányok alsóajkát átfúrják ajakgyűrű számára; ugyanekkor az amerikai eszkimóknál, az afrikai masarwáknál s bizonyos ausztráliai bennszülötteknél az orrlyukak közt levő porcogót csont, fa-vagy kagylódarab befogadására szúrják át. Ugyané korban a csibcsák s a kaliforniai félsziget bennszülöttei lyukat fúrnak a fülbe. A nikobároknál, hol a férfiak a nemi érettség beálltával feketére festik fogaikat, az asszonyok annyira szeretik az eléktelenítés e módját, hogy »haraggal fogadná a nő oly valaki udvarlását, kinek fehér a foga, miként a kutyának vagy disznónak«.

A hajnak, mint a nemi szenvedély eszközének fontos szerepét érdekes módon világítja meg Radama király kísérlete, mellyel a madagaszkári hovákat európai erkölcsökre akarta szoktatni. Mihelyt átvette az angolok katonai taktikáját, írja Sibree, megparancsolta, hogy összes tisztjei és közkatonái vágják le hajukat; e parancs azonban annyira fölizgatta a főváros asszonyait, hogy nagy számban gyűltek össze a király rendelete ellen való tiltakozásra s csak akkor nyugodtak meg, mikor a kivezényelt katonaság vezetőiket lándzsákkal kergette szét. Mindenütt a fiatalok s nőtlének gondozzák hajukat. Így a bunjogeeknél (Csittagong hegyitörzs) a fiatal emberek nagy fekete pamutgombolyagot tömnek haj csomójukba, hogy az nagyobbnak lássék. A Tenimbercsoportban az ifjak hosszú fürtjeiket levelekkel, virágokkal és tollakkal ékesítik, Riedel szerint azért, hogy a nők tetszését megnyerjék. Az Admirális-szigeteken, említi Moseley, »csak a látszólag 18-30 év közt levő fiatal emberek hordanak hosszú haját, melyet csomóba fésülnek«, míg a fiúk s öregebb férfiak rövidre nyírják azt.

Áttérve a test festésének szokására, Sparrman említi, hogy a szolgálatában levő két hottentotta orrát, orcáit és homloka közepét mindannyiszor bemázolta ko-

rommal, amikor kilátás volt a népükbeli leányokkal való találkozásra.

Ausztrália bizonyos részeiben a fiút a nemi érettség elérésekor fején, testén és lábain bőségesen bekenik vörös okkerral és zsírral, mivel ez egyike ama ceremóniáknak, melyekkel őt a férfiak sorába fölveszik. Sproat megjegyzi az áhtokról, hogy »a fiatal férfiak néhányan vörösre mázolja arcát, fölnőtt emberek azonban ma már csak különös alkalmakkor teszik ezt. Nők csak 25 éves korukig festik magukat. A leányokat rendszeren az első hónapszám elérézésekor festik, így a térítő környékén lakó némely afrikai törzsnél, Read szerint, főleg érzéki szertartás kíséretében pirossal, feketével és fehérrel dörzsölik be őket. Ha a brazíliai tapoyereknél »eladó fiatal leánynak még senki sem udvarol, úgy anyja szeme környékét pirossal festi be«.

A tetoválást szintén a nemi érettség idejében alkalmazzák nőnél-férfinál egyaránt. E korban minden szabad thlinket asszony alsó ajkába a szájjal párhuzamos hasítást csinálnak félhüvelykkel a száj alatt, az eszkimóknál különböző színű festőanyagot szúrnak az állba, a száj sarkokba s az arcon át a pofacsontokon keresztül; délamerikai törzsek-nél bevágásokat tesznek a leány vállaitól derekáig, »mikor is kitűnő falatnak tekintik tüzes imádója karjai számára«. A makalaka leány szörnyű kínt állt ki házassága előtt, mivel körülbelül négyezer szúrást ejtettek melle és hasa bőrére s a sebekbe fekete folyadékot dörzsöltek. Új-Zélandban, Taylor szerint, az ifjak arcuk lehetőleg szép tetoválására törekedtek, »azért is, hogy a hölgyek előtt kellemetes legyen, azért is, hogy a harcban félelmetessé váljon«. Szamoában a fiatal ember nem gondolhatott házasságra, amíg nem volt tetoválva, de mihelyt ez megtörtént, a tisztos kor minden előjogával bírt.

E szokás célját sok más jelentés is kimutatja. Mikor Mertens Lukunor lakóinál a tetoválás értelme felől érdeklődött, egyikük azt felelte: »Ugyanolyan célja van, mint a ti ruháitoknak, t. i. hogy a nőknek tessen«. Bancroft megjegyzi, hogy a fiatal kadiak-feleség »férje szeretetteljes bámulatát mellének tetoválása és arcának feketére vonalozása által biztosítja magának«. Ponapéban, mint azt Kubary és

Finsch említik, a tetoválást csak mint szépítési eszközt alkalmazzák; Új-Guineában a nők csak azért tetoválják magukat, »hogy a férfiak tetszését elnyerjék«. Szamoában a tetoválás szokása nagy szabadossággal volt egybekötve; Tahitiben pedig a főnökök általában eltiltották ama tisztességtelen dolgokra való tekintettel, melyekkel e szigeten állandóan együtt járt. A tetoválás eredetét jellemzően adja elő egy tahitibeli monda. Taaroa istenüknek és Apouvarunak volt egy Hinaereeremoui nevű leánya. Mikor fölnőtt, szüziessége megőrzésére »pahio« lett, vagyis anyja körülkerített helyen őrizte. Fivérei elcsábítására föltalálták a tetoválást s Taomaronak nevezett alakkal jelölték meg egymást. Így földísztve jelentek meg nővérük előtt, ki az alakokat megbámulta s hogy maga is tetováltassék, anyja őrizetét kijátszva, a körülzárt területről megszökött. Megtetoválták, de egyúttal fivérei gonosz vágyainak áldozatává lett. A tetoválás tehát istentől eredt s először a főisten, Taaroa gyermekei alkalmazzák. Példájuk szerint s ugyanazon célok elérésére alkalmazzák az emberek is. Taaroa és Apouvaru két fia a tetoválás istenei. Képüket templomaikban őrzik a hivatásos tetoválók, kik mesterségük gyakorlása előtt mindig imát intéznek hozzájuk, hogy a műtét ne okozzon halált, a sebek gyorsan gyógyuljanak, az alakok szépek legyenek, bámulókat vonzzanak s megfeleljenek a gonosz célnak.,

E monda különösen tanulságos, mert igazolja azt, hogy mindennemű vallásos célzattól távol álló szokás idővel vallásos jelleget öltött. Wundt szerint legtöbb esetben vallásos gondolatokból erednek a szokások; sokkal valószínűbb azonban, hogy a vallás és szokás csak másodlagos viszonyban áll. Majd minden szokásnak, mely egy vagy más okból divatba jön s a nép közt lábra kap, nagyon könnyen isteni jóváhagyást tulajdonítanak; ez amaz okok egyike, melyekért a vallásos maradiság oly gyakran jár egybekben is maradisággal. Ez különösen igaz vadembereknél, kik őseiket istenekkel azonosítják s ennek következményeképp ősi szokásaikat isteni intézménynek tekintik.

Tényleg nehezen tehetjük föl, hogy azok az indító okok, melyek a tetováláshoz vezettek, mások, mint amelyek a test festését idézték elő. A főkülönbség e kettő közt az, hogy a

tetovált jelek kitörölhetetlenek. A tetoválás elterjedtségét is ép az magyarázza, hogy a vadak testük díszítésének állandósítására töreksenek. Néha pedig e szokást mint a bátorság bizonyítékát tartják fönn. Esetleg még az európai ízlés is szépnek találja a vonalakat és ábrákat. Így Beechey szerint a gambier szigetlakók külső megjelenésén a tetoválás kétségtelenül javít; Jate arról biztosít, hogy »misem múlja fölül azt a szép szabályosságot, mellyel az újjélandiak arcukat és combjaikat tetoválják«, (Eorster megfigyelése szerint Waitahoo bennszülöttei (Marquesas-szigetek) a pontokat kiváló gonddal helyezik el, úgy hogy a jelek mindegyik lábón, karon, pofán s a megfelelő izmokon teljesen egyformák. Tahiti lakóinál, Darwin szerint, a cifrázatok oly bájosan követik a test kanyarulatait, hogy tetszős és elegáns hatást gyakorolnak. Már más népeknél is megfigyelték, hogy a tetovált vonalak szigorúan a test formáihoz alkalmazkodnak. Nevetséges azonban, ha e jeleket istenek átváltozott képei-nek tekintjük.

A felsorolt tények látszólag azt mutatják, hogy a tetoválás s a többi díszítés vagy csonkítás a másik nem érzéki izgatását célozta. Csodálatos, hogy oly utálatos szokások, mint az orr porcogójának átfúrása vagy a fogak kisedése, kacérkodásban lelték eredetüket, de nem szabad a vadak ízlését a miénkhez mérni. Ez esetben a díszítés vágya nagy mértékben azonos az érdeklődés fölkeltésének kívánságával, melyet az újság varázsától okozott izgalom szolgál. Az ember a civilizáció minden fokán szeretett egy kis változást; a megszokottól való eltérések azonban nem lehettek nagyok, sem oly természetűek, hogy kellemetlen gondolatársítást idézzenek elő. Kohinkínában, hol a nők feketére festik fogaikat, egy bennszülött becsmérőleg monda az angol követ nejről, hogy »fogai fehérek, miként a kutyáéi«, a délamerikai abiponok pedig, kik gondosan kisedik a szemöldököt, az európaiakat dús szemöldökük miatt megvetik és strucc-testvéreknek csúfolják őket, mivel a struccok szemöldöke is sűrű. Másrészt mi nem szívesen látnánk oly nőt, kinek fa- vagy kristály darab van ajkában.

Közhitté vált, hogy a nők természettől hiúbbak a férfiaknál s ezeknél jobban hajlanak a piperezésre. E föltevés

azonban biztosan nem áll meg a vadaknál s barbár népeknél általában. Sokaknál ugyan a tetoválás kizárólag vagy főleg az asszonyok szokása, a férfiak pedig néha kevesebb díszet hordanak, de viszont sok igen tapasztalt afrikai utazó, pl. Schweinfurth és Barth, megegyezik abban, hogy rendszerint az ellenkező igaz. Wallace az Uaupé-törzsnél látta, »hogy a férfiak s fiuk kaparítottak meg minden díszitményt«. Új-Guineában az Orangerie-öböl bennszülött női, tetoválás kivételével, sokkal kevésbé cicomázzák magukat, mint a férfiak s egyikük sem festi arcát vagy testét, mint ezt a férfiak gyakran teszik. Az Admirális-szigeteken a fiatal leányokon »néha egy vagy két nyakláncot láthatunk, de soha sincsenek úgy földíszítve mint a férfiak«, mivel látszólag nem tartják ízlésesnek, ha leányok ékszert hordanak. Föltették, hogy a nők egyszerűsége elnyomott és megvetett helyzetükből, valamint a férfiak önzéséből is ered. Kétséges azonban, vajjon ez-e a helyes magyarázat. A vadak ékszerei általában nem költségesek, s még ott is, hol megvetik a nőket, könnyen szerezhethet az asszony vörös okkert, egy darabka fát vagy tollat. Keleti Közép-Afrikában pl. a nők díszítése fölülmúlja a férfiakét, ámbár helyzetük elnyomott és teherhordó állatokként bánnak velük. »A nő – mondja Macdonald – mindig térdel, ha alkalma nyílik férfival beszélni«. A díszítés számos módjai közt a tetoválás a legfáradtságosabb. Mégis főleg a nőket tetoválják Melánéziában, bár itt rabszolgaként bánnak velük; míg Polinéziában, hol aránylag jó a nők helyzete, e szokást a férfiak űzik. Fidzsi-ben, hol a nőket borzalmasan elnyomták, csakis rajtuk találtak eredeti tetoválást. Több vadnép nőiről nyomatékkal állították, hogy a férfiaknál kevésbé vágynak piperére. Az alaszakai fókaszigetek aleutáiról mondja Elliott: »Ez alacsonyabb fajokban, megfigyelésem szerint, a hímnemű elem sokkal több hiúságot árul el mint a nők; más szóval, vad és félcivilizált népeknél a fiatal emberek a fiatal nőknél sokkal jobban igyekeznek szép ruha és csinos külső megszerzésére.« A Tűzföldön Bove a férfiakat hiubbaknak találta mint a nőket; Progart ugyanezt mondja a loangokról.

Nehéz tehát elhinni, hogy a gyenge nem elnyomott helyzete okozza kevésbé díszes voltát. E tényt némileg

megmagyarázza Spencer föltevése, hogy ez ékítmények részben diadal-jelvények, s Wundté, mely szerint rang és vagyon jelzésére szolgálnak; e magyarázatok azonban csak néhány esetre illenek. Ha igaz, hogy a férfi főleg a másik nem szenvedélyének ösztökélése céljából kezdte magát cicomázni, akkor azt következtethetjük, hogy, a férfiak hiúságát elsősorban a nők ízlése okozta, s a nők egyszerűsége onnan ered, hogy a férfiak nagyobb közönnyel viseltettek az asszonyok ékszerei iránt. Darwin kimutatta, hogy szelídített négylábú állatainknál a nőstény sokkal gyakrabban nyilvánít egyéni rokon- s ellenszenvet mint a hím s ugyanez igaz bizonyos határokon belül az emberről is. Az udvarlás inkább szól a nőnek mint a férfinak. Megjegyzendő az is, hogy a vadaknál szabály szerint csak a férfit fenyegeti az egyedül való élés veszélye. Ezért nyilvánvaló, hogy tehetsége szerint igyekszik vonzó külsővel a gyenge nem kegyeinek elnyerésére. Másrészt a civilizált Európában ennek ellenkezőjét látjuk. Itt a nő részéri állanak a házasság nehézségei - tehát a nő a hiúbb fél.

A szóban forgó szokások eredetéről e fejezetben fölállított hipotézis természetes következése az, hogy a vad nő nagy szabadságot élvez társa választásánál. Látjuk majd később, hogy e föltevés helyes. A civilizáció magasabb fokán az emberiség e vad ékszerek elhagyására törekszik s a test csonkítását már nem tartja a test szépítésével azonosnak. Perzsiában a nők még mindig gyűrűt hordanak az orr egyik felében, európainak azonban ez fölötte visszatetsző lenne. Nyugaton a fülbevaló a vad ízlés utolsó eltűnő maradványa.

A meztelen test ékességeit átplántálták a ruházatra, részint mivel az időjárás megkövetelte a ruházatot, részint más okból. A vadember azzal kezd, – írja Moseley – hogy festéssel vagy tetoválással ékesíti magát. Azután mozgó függeléket lógat le testéről s arra teszi mindazon cifraságokat, melyek előbb többé-kevésbé állandóan testét ékesíttek. Ezúton elégti ki *változásra hajló ízlését*.

Rendesen azt mondják, hogy az ember két okból kezdte testét befedni: először hogy hidegtől és nedvességtől óvja, másodsor pedig szégyenérzetből. Kétségtelen, hogy az ember, ha meleg hazájából kevésbé vendégszerető tájakra vándorol,

rolt, kénytelen volt a rideg időjárás ellen való védekezésre. Az eszkimó bundákba burkolózik, a Tüzföld nyomorult lakói főkabórt vetnek vállukra »azon az oldalon, hol a szél fű«.

A második indítók első pillanatra szintén elfogadhatónak látszik. A forró égöv lakói, bár különben teljesen meztelenek, rendszeren hordanak oly szűkös ruhát, melyről az európai könnyen hiheti, hogy illem kedvéért hordja. Más állati fajoknál semmi hasonlót nem találhatunk; ezért; Wundt azt következteti, hogy a szégyenérzet »az ember sajátos külön érzése«. Azonban miért restellené az ember egyik testrésze meztelenségét, ha a többiekéért nem pirul? Ez nem természetes dolog, hanem megoldást váró kérdés. Sok népet ismerünk, mely bár mindennemű ruházattól ment, mégsem mutat szégyenérzetet, mások viszont, kik ha öltözködnek, semmi tekintettel nincsenek a mi illetanunk alapkövetelményeire.

Így a kaliforniai félsziget északi részén teljesen meztelen nőket s férfiakat találtak. A Mivoknál, saját bevallásuk szerint, előbb teljesen meztelenül járt a két nem. Lyman ugyanezt az esetet találta északi Kolorádó paiucheinál, Columbus Hispaniola lakóinál, Pizarro a Cocobeli indiánusoknál, Humboldt a chaymáknál, Wallace a purupuruknál, Schütz-Holzhausen a catamixiknél, Miksa herceg a Szt.-Fidelisbeli puriknál, Azara a Paraguay folyó környékén lakó indiánusoknál. Bizonyos indiánus-törzseknél csak a férfiak meztelenek, másoknál csak a nők. Észak-Amerikában viszont Mackenzie oly bennszülöttekkel találkozott, hol a férfiak sokféle dísz és ruházatot hordtak, azonban látszólag hiányzott náluk a szégyenlősség fogalma. A tüzföldiek pedig, bár vállukat vagy hátukat főkabórral védik, különben egész meztelenek. A legtöbb ausztráliai törzs férfiai, sok esetben a nők is, csak hideg időben hordanak ruházatot, ekkor ugyanis kengurubórt vetnek vállaikra. »Ép oly mentek a szégyenkezéstől, mint az erdő vadjai« – mondja Palmer. Tazmániában a bennszülöttek szintén rendszeren meztelenek, vagy ha viseltek is némi ruházatot, akkor is látszott, hogy az illendőségről fogalmuk sincs. Ugyanezt mondják Borneo és Szumátra lakóiról, a Sziám határán lakó Dzsáraj népről, a Luiziád szigetcsoport, Salamon-szigetek, Penrhyn-sziget

lakóiról; míg másutt csak a férfiak vannak ruházat híján. Az Új-Guinea délnyugati partján lakó pápuák »meztelenségükre büszkék s a ruházatot csak nőknek való dolognak tekintik«. Másrészt Timor egy részében, valamint az Andamán-szigetek egy törzsénél a nők nélkülözik a ruházatot. Afrikában hasonló esetekre találunk. A keleti térítőrészekben lakó Wa-taveitákról Johnson megjegyzi, hogy »mindkét nemnek kevés vagy semmi fogalma sincs az illendőségről, különösen a férfiak nincsenek a meztelenség illetlen voltának tudatában. Ami kevés ruházatuk van, az díszül szolgál, vagy este és kora reggel védi a test melegét«. A femando-poi bubisoknál, Balonda és Loango bennszülötteinél a nők nem takaródnak, míg ellenben az egyiptomi Szudán négeri, a barik, shillukok, dinkák, watuták és másaik csak a férfiak meztelenségét tartják helyesnek. Apud Masaios membrum virile celare turpe existimatur, honestum expromere, atque etiam ostentare.

Azt hihetnők, hogy a szégyenlősség érzése, bár nem velünk született, később, a civilizáció magasabb fokán jelent meg önmagától vagy valamely ok folytán. Ez látszólag Wundt nézete is, ki azt tartja, hogy az ember illendőségből kezdett leplet hordani. Lássuk azonban, micsoda leplet hord a vad ember.

A divatos, fiatal wintun nő – mondja Powers – özbörből készült övet hord, melynek alsó széle hosszú rojtba van fölívve s mindegyik rojt végén egy kifényesített fenyőtoboz lóg, míg felső széle s a többi részek fényes kagylódarabokkal vannak kirakva. A botokudok takarója igen kevésbé hasonlít ruházathoz; szomszédaik, a patachók és machakarik e csekélységet még kisebbítik s belőle fonál lesz, mely illendőségi fölfogásuk szerint elegendő ruházat. Ha a karibleány 10-12 éves, dereka köré köt »egy darab pamutszövetet, mely különböző színű apró kagylószemekkel van kirakva és áthímezve, alól pedig rojt lóg le róla«. Hasonló díszkötőket használnak a macusik, arawakok s más dél-amerikai népek. Port-Essington lakói néha finoman sodort emberhajból készült öveket hordanak, a férfiak néha még az oposszum vagy a repülő mókus szőréből való bojtot akasztanak rá elől.

Az alsó Murray asszonyai nádból vagy füből font kerek gyékényeket akasztanak hátukra, »melyet elől megkötnek, úgy hogy nagyon hasonlítanak a teknősbéka páncéljához«. Tahitiben a vörös és sárga tollakból készült »maro«-t nagyértékű ajándéknak tekintik s a nők »nagyon díszesnek« tartják, ha sokrétű szövetet csavarnak lágyékuk köré. Seemann bizonyítja, hogy Fidzsi szigetén a leányok »nem hordanak mást, mint ibiscus-szálakból való övet, mely 6 hüvelyk széles, fekete, vörös, sárga, fehér vagy barna színű s melyet oly kacér módon erősítenek meg, hogy az ember minden pillanatra várja leesését«. Szumátra szigetén, Marsden szerint, a fiatal nők, ha még nincsenek a ruházódási korban, ezüstdarabon szívformájú ezüstdarabot hordanak elől. A bengáliai garosoknál a nők csak nagyon rövid darab csíkos kék pamut-szövetet hordanak derekukon. A férfiak egy darab igen keskeny szövetet derekukon hátul megkötnek s azután lábuk közt elől fölvetik; az elől lógó rész néha domború rézdíszekkel s fehér hosszúkás üveggyöngyökkel van díszítve.

Nagyon valószínűtlen, hogy ily »ruhák« eredetét a szégyenérzetben lelnők. Cicomázási jellegük nyilvánvaló, ezért alig vonhatjuk kétségbe, hogy férfiak és nők eredetileg, legalább sok esetben, nem illemből, hanem annak ellenkezőjéből takarták be magukat, hogy egymásra vonzást gyakoroljanak; – a férfiak a nőkre, a nők a férfiakra.

Amikor mindannyian teljesen meztelenek, a meztelenség egész természetesnek látszik, mert az, amit napról-napra látunk, nem gyakorol ránk különös hatást. De mikor egyik vagy másik – legyen az férfi vagy nő – élénk színű rojtot> néhány pompás tollat, gyöngysort, levélcsumót, szövetdarabot vagy fénylő kagylót aggatott magára, ez természetesen nem kerülte el a többiek figyelmét; s a szükös takaró az elérhető legnagyobb nemi ösztökélő szerepét játszotta. Ezért oly népszerűek ily öltözékek a vadak közt.

Sok utazó megjegyezte, hogy teljes meztelenség, ha már hozzászokott az ember, semmiképp sem sérti az illetet. »Ahol minden ember meztelenül jár, mint pl. Új-Hollandban, – mondja Forster – a megszokás meghitté teszi őket egymással szemben, csakúgy, mintha teljesen ruhába burkolva járnának«. Hunter megjegyzi egy Port-Jacksonbeli

nőről: »Oly ártatlannak látszik, hogy ruházat majdnem fölöslegesnek tetszik részére«. Wallace mondja az Uupékról, hogy »táncosnőink áttetsző és testszínű ruhái sokkal szemérmetlenebbek, mint az erdő eme leányainak teljes meztelensége«. Snow azt írja a tűzföldiekről: »Több bajt okoz nézetem szerint az álszemérem rejtegetés és *részleges* ruházat révén, mint a természet igazsága, mely nyíltan mutatja magát. Civilizálatlan országok ruhanélküli vadembereivel való érintkezés kevésbé tisztátalan és érzéki érzelmeket ébreszt, mint a magasabbrendű társasággal való pusztai találkozás«.

Ugyanilyen nézetet vall Zimmermann és Reade is, ki Közép-Afrika bennszülötteiről megjegyzi, hogy a térítő körüli leány teljes *deshábillé*-jában nincs semmi érzéki, mert mi sem oly erkölcsös és mi sem izgatja oly kevéssé a szenvedélyeket, mint a meztelenség. Egy gondos szemlélő megfigyelése szerint valódi szemérem abból áll, hogy a dologról nem alkotunk magunknak gondolatot. Orvosnövendékeket és művészeket a meztelen nem izgatja különösen. Tényleg Flaxmann azt állítja, hogy a növendékek a művésziskolába való belépésükkor látszólag kalapjaikkal egyidejűleg szenvedélyeiket is a szegre akasztják. A hottentotta férfiak nagyon egyszerű ruházatáról Barrow azt mondja: »Ha valódi célja a szeméremezés előmozdítása volt, úgy nagyon távolra esett a céltől, mert ott, ahova helyezték, az elképzelhető legszemérmetlenebb dolog«. A Khyongtha-törzs egyik hagyománya említésre méltó. »Bizonyos királynő – írja Lewin – sajnálattal látta, hogy népe férfiai nem kedvelték többé a nők társaságát, hanem aljas és megvetendő cselekedetekhez folyamodtak, melyektől gyászos eredmények várhatók. Ezért rábirta férjét, hogy ez szigorú rendeletet adjon ki, mely az összes nők által jövőben viselendő szoknya alakját s a férfiak tetoválását írja elő oly célból, hogy így elcsúfítva a férfiakat s a nők szépségét inger által fokozva, az előbbieket újra visszatérjenek nejeikhez.«

Azonkívül tudjuk, hogy sok meztelenséghez szokott törzs szégyenli a ruházatot, mivel azt szemérmetlennek tartja. A jámbor Gumilla atya csodálkozva látta, hogy az Orinoko indiánusai nem pirultak meztelenségük miatt: Ha

a misszionáriusok, – mondja – kik nem ismerik a szokásokat, zsebkendőket osztogatnak, különösen az asszonyoknak, hogy ezzel takarózzanak, ezek a folyóba dobják a kendőket, hogy ne legyenek használni kénytelenek; s ha ruházkodásra akarják őket tanítani, azt felelik: »Nem fedjük be magunkat, mivel ezt szégyelnők«. Humboldt az új-andalúziai chaymákról való megjegyzéséből is kitűnik, hogy ez nem pusztán »utazó meséje«. E chaymák, mint a legtöbb forró égővi nép, legyőzhetetlen ellenszenvvel viseltetnek minden ruházat iránt: »A forró égöv alatt – írja Humboldt – a bennszülöttek, saját bevallásuk szerint, szégyenlik a ruhát s az erdőbe menekülnek, ha túlkorán kényszerítik őket meztelenségük föladására«.

✓ Számos esetben különben meztelenül járó népek néha befedik magukat, de mindig oly körülmények közt, mikor világosan látszik, hogy a ruházat csak vonzási eszköz. így pl. Lohmann meséli, hogy a Saliráknál csak a prostituáltak ruházkodnak, hogy az ismeretlen által izgassanak. Afrika belsejének sok pogány törzsénél, Barth szerint, a férjes nők teljesen pőrén járnak, míg az anyányi leányok meztelenségüket eltakarják, – mi teljesen azonos ama szokással, hogy a férjes nőt hajától s más ékességeitől megfosztják. Matthews Ausztrália sok részében tapasztalta, hogy »a nők, kiválónban a fiatal leányok, derekukon övről lecsüggő rojtot hordanak«. Brazília Tupi-törzsénél, mihelyt a leány eladókorba jutott, »pamuttszinórokat fontak dereka s karjának húsos részei köré; ez volt a szüziesség jele, s ha nem szüzi állapotban levő nő hordta, úgy azt képzelték, hogy az Anhanga elviszi őt... Ezt nem azért találták ki, – teszi hozzá Southr – hogy a nők házasságukig érintetlenek maradjanak, míg e szinórokat félelem nélkül oldották meg és a kicsapongót nem ítélték el«.

Számos esetben csak a férjes nők öltöznek, míg a leán) pőrén maradnak. Ilyen esetek azonban nem ütköznek össze a föllállított hipotézissel. A ruházat hosszú használata által elveszti eredeti jellegét s a szemérem jele lesz, míg a meztelenség izgatóvá lesz. Rendesen ott, ahol a meztelenséget illetlennek tartják, a barbár népek leányaik ruházatát a minimumra szorítják le, míg az öreg asszonyoké aránylag

tisztességes. Így az afrikai schuliknál a férjes nők elől vékony rojtot hordanak, a leányok azonban csak üveggyöngyöket. Tassai lakóinál Új-Guineában az előbbieket pandanus-levélből való bővebb és vastagabb szoknyafélét hordanak, mely hosszú, fűszerű szeletkékre osztva a térdig ér; míg a leányoké csak egyes hosszrészekből áll, melyek kötészerűen összefonva a derekat díszítik.

Számos vad nép táncait és ünnepéyeit tudvalevőleg ijesztő kicsapongás kíséri. Ekkor a fiatal nők s férfiak különböző módon igyekeznek egymás tetszésének elnyerésére; ragyogó színekkel festik magukat s cifraságokat aggatnak magukra. Ez alkalommal a hétköznapi életben meztelenül járó törzsek is szűkös leplet viselnek. Bonwick látta a tazmánoknál, hogy néhány törzs prémzsinórt vagy emu-tollakat használt, de csak nagy ünnepélyeknél; s a nők tánc közben levél- vagy tolltakarót öltöttek magukra, melyet azonban, mint az ausztráloknál hasonló alkalmakkor, azután rögtön levetettek. Casalis tapasztalta a dél-afrikai hasútoknál, hogy eladó leányok »gyakran groteszk táncokat lejtének s ez időben szoknyaként művészi módon fonott, sáscsomókból való hosszú szalagokat hordanak«.

A vadak világában, "amennyiben az éghajlat nem alkot akadályt, általánosan mindkét nem a fanosodás koráig meztelenül jár s ruhát csak a többi piperetárgyakkal egyidejűleg öltönek. A dél-ausztráliai fiút pl. 14-16 éves korában következő módon vetik alá a férfiaság bevezető rítusainak: teljesen bedörzsölik vörös okkerrel és zsírral, egész testéről lekopasztják a hajszálakat, barátai pedig zöld gumicsomókat gyűjtenek, melyeket hónaljába s a szeméremcsont fölé helyeznek; ezek után a fiú házasodhat.

Más díszítményekkel megegyezően az, amit illendő ruházatnak nevezünk, sokkal általánosabb a vad férfinál, mint az asszonyoknál. »Ha a ruházat a szeméremérzet következménye lenne, – írja Waitz – akkor elvárható, hogy asszonyoknál sokkal nélkülözhetetlenebb, mint férfiaknál, ami azonban nem áll«. Amerikában pl., Humboldt szerint, a kariboknál a férfiak sokkal rendesebben ruházkodnak, mint az asszonyok. Ugyanezt mondják a felső-assami nagasokról és Barth, ki nagyon jól ismeri az afrikai vadakat, követ-

kezőleg ír róluk: »Megfigyelésem szerint a pogány törzsek sokkal szükségesebbnek tartják a ruházatot a férfiaknál, mint nőknél, legyen az bár szegényes és hiányosa Kétséges azonban, hogy ez a vad népeknél szabályt alkot. Semmiestre sem tulajdoníthatjuk a nők pőreségét a férfiak önzésének, mivel a vad Eva bármelyik fáról szedhet magának ruházatot.

Az itt előadott föltevés pszichológiai megalapozásának támogatására hozzátehetjük, hogy vannak oly népek, kik a test egyéb részeit is elfedik »az ismeretlen által való izgatás céljából«. Igya tipperah-törzsnél a férjes nők csak rövid szoknyácskát hordanak, míg a leányok mellüket is világos színű rojtos kendővel fedik. A kínaiak a kis lábat tekintik nők legfőbb bájának s ezért a leányokat szörnyű kínzásnak vetik alá, míg lábaik a lehető legkisebb méretre nyomorítatnak össze. Azt hihetnők, hogy az ily kínosan elért szépséget legalább a férfiak elbájolására használják föl. Strieker dr. azonban arról biztosít, hogy Kínában szemérmetlennek tekintik azt a nőt, ki illetően eltorzított lábát férfinak mutatja. Ep oly illetlenség női lábról beszélni s a festményeken e testrészt állandóan ruha alá rejtik. A chavanonoknál, Moore szerint, ama fiatal nők, kik szépségre tartanak igényt, mihelyt anyányiak lesznek, »ha kijárnak, úgy beburkolják magukat, hogy lehetetlen a szemükön kívül belőlük valamit megpillantani. Ennyi mutatvány azonban elég arra, hogy sok kérőjük akadjon«.

Végül megjegyzendő, hogy e burkolás vagy félburkolás csak egyike ama módoknak, melyekkel a vad ember és asszony a figyelmet arra igyekszik ráterelni, amit civilizált ember szeméreméretből rejt el. Az Admirális-szigetek lakóinál egy kagyló az egész lepel, melyet gyakran ízlésesen díszítenek a szokásos cikcak-mintákkal, míg vakító fehérsége a bőr feketeségével megütő ellentétet képez. A nemi érettség elérésekor a Thankul Nagasok kagyló helyett szárú- vagy elefántcsont-gyűrűt hordanak, mely egy nyolcad vagy egy negyed hüvelyk széles; nyilván az a nézetük, hogy e kiállítás nem ok a szégyenkezésre. A brazíliai tupik némelyike, Castelnau szerint: »mentulam inserunt in annulum ligneum, unde apellantur Porrudos, i. e. mentulati. De indigenis

Tanembaris et Timorlaonis dum loquitor Reidel, adulescentes et puellas dicit saepe consulto abrasere pilos pubis nulla alia mente, nisi ut illae partes alteri sexui magis conspicuae fiant«. Ezzel kapcsolatban főleg a körülmetélés szokása említendő meg, mivel nézetem szerint eredetének oka azonos. Semmikép sem különleges zsidó szokás, hanem az egész földön elterjedt. Az összes mohamedán népeknél alkalmazzák, valamint Afrika nyugati partjának legtöbb törzsénél, a kaffereknél, keleti Afrika majd minden népénél, a keresztény abessziiaiaknál, bogosoknál, koptoknál, Madagaszkár különböző vadainál, a fekete kontinens belsejében, a Monbuttués Akka-törzseknél is. Közönségesen alkalmazzák Ausztráliában, Melanézia sok szigetén, általánosan Polinéziában. Amerikában is előfordul: Yukatánban, az Orinoko partjain, Braziliában a Rio Brancon. A zsidók, mohamedánok, abessziniak s néhány más nép kivételével mindig a nemi érettség elérésével történik, vagyis akkor, midőn a fiút festik vagy tetoválják, mikor öltözni vagy cicomázni kezd. Tényleg a körülmetélés által lesz a fiúból férfi s ahol ez nem használatos, ott a testet más műtétnek vagy eltorzításnak vetik alá. Így Ausztráliában néhány törzsnél a körülmetélés szokásos, másutt a nemi érettség beálltával az illető fogait ütik ki. Ahol a körülmetélés ismeretes, ott a házasság szükségszerű előzményének tekintik, »körülmetéletlen« csúnya szó s ily férfit a nők vissza is utasítanak.

E szokást különféleképp igyekeztek már megmagyarázni. Néhány író azt hiszi, hogy egészségi okokból ered. Azonban körülmetélt és körülmetéletlen népek egyazon viszonyok között élnek egymás szomszédságában, mindennemű fizikai különbség fölmutathatása nélkül. Azonkívül Spencer megjegyzi, hogy e szokás ismeretlen a föld legtisztább népeinél, míg a tisztátlanok alkalmazzák. Ismét Spencer szerint a körülmetélés az istennek hozott áldozatot foglalja magában. Azt hiszi, hogy az először legyőzött ellenségeket megcsontították azon célból, hogy a csata után a királynak különösen értékes diadaljelvényt nyújthassanak át. E következtetést Spencer ama egyedülálló körülményből meríti, mely szerint »az abessziniaknál minden harcos a halott ellenségből körülmetélés által szerzett diadaljelet ad át főnökének«.

Mi sem bizonyítja azonban e szokás általános elterjedtségét. A föld nagy részén terjedt el a körülmetélés s uralkodik e szokás oly népeknél is, kik nem állanak »isten eredetű despota« uralma alatt, ki minden alattvalóját e szolgasági jelvény viselésére kényszerítheti.

A Teremtés könyve Isten parancsából eredő vallásos szertartásnak mondja a körülmetélést. Legtöbb népnél azonban vallásos szerepe, ha ugyan van, nagyon kicsiny. Néha tényleg a közösség papja végzi, azonban, mint azt Andréé oly helyesen jegyezte meg, ennek nincs a kérdéssel szükségszerű kapcsolata, mivel vad közösségekben a pap rendszerint az orvos szerepét is ellátja. Azonkívül, mint már kimutattuk, az ősi szokások könnyen öltenek vallásos jelleget. Ami a zsidók körülmetélését illeti, osztom Andréé abbéli nézetét, hogy annak vallásos jellege aránylag sokkal későbbi keletű. Az e szokást gyakorló népek sem tudnak eredetéről kielégítő fölvilágosítást adni. A dél-afrikaiak körülmetéléséről Dugmore azt mondja, hogy maguk sem emlékeznek eredetére s nincs is erről semmiféle hagyományos emlékük, kivéve azt, hogy mint nemzeti szokás szállt nemzedékről nemzedékre. »Ős-atyáink így tettek, azért teszünk mi is így«; csak ennyit tud a jelenlegi nemzedék. Az a körülmény, hogy az elékte- lenítést néha egész más úton eszközölték, valószínűvé teszi, hogy a körülmetélés szokásának a többi megcsonkításokkal megegyező oka van. *Novae Zealandiae incolae* Cook narrat non solum se non circumcidere, sed contra tamen necessarium habere praeputium, ut anteriorem eius partem redimire soleant ligamento, quo glandem penis tegant. Hasonló szokásokra akadtak a Csendes-Oceán más szigetein; Braziliában, von der Steinen szerint, a Trumaiknál. *Indigenae Portus Lincoln pueros pubertatem ingressos mirum in modum secant: quarzi fragmento penem ex ore secundum inferiorem partem usque ad scrotum incidunt itaque totum longitudinis spatium detegunt.* E szokást, mondja Schürmann, a bennszülöttek csak azzal tudták megokolni, hogy »ősapáik gyakorolták s azért ők kötelesek ennek fönntartására«. Ponapéban minden fiú fél-kasztrációnak volt alávetve az orchitis elkerülésére s azért is, mivel a nők az ily módon eltorzítottakat a többieknél csinosabbnak s vonzóbbnak tartották.

Néhány afrikai népnél, a maláji szigetcsoport és Dél-Amerika több törzsénél a leányok is bizonyos körülmetélésnek vannak alávetve s itt is e műveletet a házasság elmaradhatatlan előzményének tekintik. Sunt autem gentes, quarum contrarius mos est, ut clitoris et labia minora non exsecantur, verum extendantur, et saepe longissime extendantur. Atque ista etiam deformatio insigne pulchritudinis existimatur. De indigenis Ponkpéis haec adnotat dr. Finsch; labia interna longius extenta et pendentia puellis et uxoribus singulare sunt incitamentum, quae res eodem modo se habet apud alias gentes, ut apud Hottentottas.

Valóban csodálatos, hogy ilyen eltorzításokat eredetileg olyanoknak tekintettek, melyek a megjelenésre előnyösen hatnak. Gondoljunk azonban a vadak durva ízlésére s az emberi természetben oly mélyen fekvő változatosság után való vágyra. E szokások nyilván abba az ijlőbe nyúlnak vissza, mikor az ember egész meztelenül járt. Mikor a szem hozzászokott e csonkításokhoz, már nem találta őket érdekeseknek, s a szokás hatalma vagy valami vallásos ok tartotta fenn őket. Új stimulánsokat találtak; a test ama részeit, melyekre előbb föl hívták a figyelmet, most szűkös lepellel fedték be: így a kínai nők eleinte megnyomorították lábukat, hogy a férfiak bámulatát keltsék föl; később azonban kacérságból elrejtették őket; vagy pedig a tassai szépségek, kik különbeni meztelenségükkel ellentétben két vagy három szoknyát hordanak egymáson.

Hogyan tudnók hát megmagyarázni azt a kétségtelenül létező kapcsolatot, mely meztelenség és szégyenérzet közt fennáll, minden országban különböző s különböző időpontok szerint változik.« Mint Humboldt megjegyzi,,;Ázsia némely részében a nőnek tilos ujjai hegyét mutatni; a karib-indiánus pedig semmiképp sem tekinti magát meztelennek, ha fölöltötte a két hüvelyknyi széles »guajaco«-t. Még e pontot is az öltözék kevésbé lényeges részének tekintik, mint a bőrt borító festékréteget. Aki elhagyja kunyhóját anélkül, hogy arnottával kente be magát, áthágtá a karib szemérem összes határait. Letourneau említi,

hogy az Euphrates mellett levő Basrában a fürdőben meglepett nő elfordította arcát; másnak elrejtése szükségtelen volt. Az egyiptomi fellah-nőknél ugyanez a szokás; míg Arábiában, Ebers szerint, sokkal kevésbé tisztességesnek tartják, ha a nő feje hátsó részét fedi föl, mintha arcát mutatja, bár ezt is óvatosan elfátyolozza. A Számoa-sziget lakói szégyenlősen rejtik el köldöküket. Szumátra és Celebesz lakói ugyanúgy vannak térdükkel, melyet mindig gondosan betakarnak. Et Polynesios, quamquam eum tenent morém, nullám ut aliam corporis partem nisi glandem penis tegant, hanc tarnen nudare vehementer pudet. Ita Lisiansky ajiimadvertit indigenas Nukahivae, qui praeputium peni abductum habent et extremam eius partem lino constrictam, linum illud magni aestimare manifesto apparere. »Accidit enim – inquit – ut fráter regis, ubi navem meam ascendit, linum amitteret, qua occasione mala quam maxime angebatur. Qui cum constratum navis ingrederetur, illa re commotus partem non redimitam manibus velavit.« Moseley azt állítja, hogy az Admirális-sziget lakói, kik csak egy kagylót hordanak, sietve befedik magukat, ha a kagylót kicserélés végett elveszik s nyilván azt tartják, hogy illetlenséget vagy istentelenséget követnek el, ha egész meztelenül mutatják magukat.

A szemérem fogalmai tehát teljesen viszonylagosak és konvencionálisak. A tetováláshoz szokott népek szégyenlik magukat, ha tetoválatlanul jelennek meg; oly népek, kiknek asszonyai arcukat elfátyolozzák, ezt minden tisztességes nőre kötelezőnek tartják; oly népek, kik egy vagy más okból a köldököt, térdet, mellet vagy más testrészt elejtik, elpirulnak, ha lepel nélkül mutatják az elrejtett részt. Nem a szégyenérzet okozta a befedést, hanem a lepel okozta a szégyenérzetet. Ez az érzés, mint Bain megjegyzi, »a mások elítélő véleményétől vagy rosszasásától való félelemnek tudható be«. Ez a félelem kétségen kívül az emberi cselekvés egyik leghatalmasabb tényezője. Cranz írja a grönlandiakról, hogy minden tettük forrása az, hogy félnek mások nevetésétől vagy gáncsától. Vadak közt a szokás oly hatalmas zsarnok, mint amilyen a törvény volt valaha civilizált népeknél; a népnél meggyökeredett szokástól való legcsekélyebb

eltérésre gúnyjal vagy megvetéssel tekintenek. A szokást fokokként vallással társítják s akkor hatalmasabb lesz, mint valaha. Williams egy fidszi papról beszél, ki honfítársai módjára »masi«-val (rövid csípőkendővel) elégedett meg, azonban az új-kaledóniaiak meztelenségéről és bálványairól hallva, megvetőleg kiáltott föl: »Masijuk sincs s mégis tartanak isteneket!«

A meztelenség elfedése a már jelzett okokból nagyon gyakori lett a vadak közt; a forró égöv lakói általában nem használnak egyéb ruházatot. Ezért a szokás hatalma folytán a meztelenség kiállításából származott a szemérem érzete. Ha ez a magyarázat helyes, úgy azt az ellenérvet lehetne fölhozni, hogy ama vadak, kik a hideg ellen egész testüket (befedik, még olyan testrészek megmutatásakor is szégyenkeznének, melyeket másutt nyugodtan megmutatnak. Ezzel azonban teljesen elnéznénk ama tény fölött hogy lakásaik heve, hol majdnem az egész telet eltöltik, s a nyári nap melege gyakran kényszeríti őket, legalább nézetük szerint, az összes ruhák levetésére. Ezek után teljesen szégyenérzet híján vannak. Így az aleuták teljesen levetkeznek meleg jurtájukban, férfiak s nők pedig emberöltők óta együtt fürödnek a tengerben »nem is gondolnak arra, hogy ebben valami szemérmertelenség rejlik s ennek dacára erkölcstelenség fölötté ritkán fordul elő náluk«. A taculliek, kik nyáron pőrén járnak, bár télen rendes ruházatot hordanak, semmi szégyent sem mutatnak a levetkezésnél, »akár a legállatiasabb teremtmények«.-Az etahi eszkimó, ki télen orráig prémekbe burkolózik, ennek dacára, Kane leírása szerint, teljesen félreteszi a ruházatot földalatti lakásában?

Másrészt tudjuk, hogy meleg vidékeken élő népek, kik csak a nemi résznek elfedéséhez szoktak, nagyon szégyenlik ezek fölfedését. Az andamánok, ámbár lehetőleg kevésé ruházkodnak, e tekintetben prüdériához közeledő finyásságot tanúsítanak. Nukahiva női csak egy kis takarót hordanak, ehhez azonban annyira ragaszkodnak, hogy a legkicsapongóbb köztük sem vetné le azt. Az ausztráliai törzsek közül azok, melyeknél a nők ruhát hordanak, fürdéshez magányos helyet keresnek. Lukunorban és Radackban a két nem soha sem jelenik meg együtt meztelenül-; a Palau-szigeteken, Semper

szerint, a nők jogosan verik meg, pénzbírsággal büntetik vagy a helyszínén megölik azt a férfiút, ki fürdőhelyükre tévedt.

E tények azt látszanak igazolni, hogyha szégyenérzet nemhogy az ember testbefedésének eredeti oka, hanem ellenkezőleg, e szokásnak eredménye; és hogy a ruházat, ha nem az időjárás ellen való védekezésre használják, legalább a legtöbb esetben abból eredt, hogy nők s férfiak kölcsönösen tetszeni akartak egymásnak.") Néhány olvasó tán valószínűnek találja, hogy a nemi részek elfedését tán az az érzés okozta, mely a nemek közt való benső viszonyt, még vadaknál is, többé-kevésbé titkossá teszi. Azonban míg ez az érzés az emberiségnél általános, sok népnél láttuk, hogy semmi szégyenérzet sem társul náluk a teljes meztelenséggel s ennek dacára sem kevésbé szemérmesek. Számuk tényleg oly nagy, hogy a szégyenérzet hiányát semmikép sem tekinthetjük visszaesésnek vagy elfajulásnak, teljes bizalommal állíthatjuk azonban, hogy a ruházatban nyilvánuló szemérem nem ugyanoly értelemben ösztön, mint pl. a vérfertőzéstől való iszony – oly iszony, mely látszólag igen közeli rokonságban áll a nemi szégyenlősséggel. Utazók észlelték számos meztelen törzsnél, hogy a nők különböző helyzetekben erős szeméremérzést tanúsítanak. E helyzetek azonban, akárcsak a ruházat által való elrejtés, *eredetileg* tetszvágyból eredhetnek. Bizonyos tények élénk ismeretéről tanúskodnak, s ezen ismeret kimutatása semmikép sem szeméremnek a jele. Továbbá azt is föltételezhetnék, hogy megfelelő lepleket alkalmaztak ama részek védelmére, melyek mindennemű megsérülésnek ki voltak téve. Ez néhány esetben megállhat; azonban a körülmételésnek vadak közt való általános elterjedtsége azt mutatja, hogy a vadak nem törődnek különös módon személyi biztonságukkal.

X. FEJEZET.

A választás szabadsága.

Könnyen említhetnénk számos olyan vad és barbár törzset, hol a leány korántsem rendelkezik szabadon saját keze fölött. Tulajdonnak tekintik s ennek megfelelően bánnak is vele.

Sok népnél a leánygyermeket már zsenge ifjúságában »eljegyzik«. Franklin tapasztalta a Churchilltől északra lakó eszkimóknál, hogy »mihelyt egy leány megszületett, a kezére vágó ifjú apja sátrához megy s ott bemutatja magát. Ha elfogadják vőnek, úgy kötelezőnek tekintett ígéretet tesz s a leányt kellő időben átadják vőlegényének«. Korai eljegyzések dívának a chippeway-indiánusoknál, kolumbiaiaknál, botokudoknál, patagóniaiaknál s más amerikai népeknél. Az afrikai marutze-törzsnél a gyermekeket »gyakran nagyon korán jegyzik el s össze is házasítják őket a leány nemi érettségének bekövetkezésekor«. Az Aranypart négeri, Bosnian szerint, gyakran az újszülöttek jövődő házasságában egyeznek meg; míg a bushmanok, bechuának és asantik a még anyaméhben rejlő gyermeket jegyzik el, föltéve, hogy leány lesz.

Ausztráliában szintén igen korán ígérnek el a leányokat, néha mielőtt megszülettek. Ugyanez szokás Új-Guineában, Új-Zélandban, Tahitiban, a Csendes-Oceán néhány szigetén s a maláj szigetcsoporton lakó törzsek néhányánál. Mariner azt véli, hogy a tongai nők egyharmadát jegyzik el ilyen módon. Britt-Indiában a gyermekházasságok eddigelé általánosak voltak; a török népek pedig, Vámbéry szerint, pólyásgyermeket jegyeztek el. A szamojédeknél és tuskik-

nál sem volt másként; nyugati Oroszország zsidói közül pedig azok, kik a jövőben gyermekeket remélnék, előre elígérik őket.

Némelyik népnél főleg az anya, fivér, vagy anyai nagybátya jogában áll a leány megházasítása. Timor-lautban, mint Forbes mondja, »leány megházasításához hasonló fontosságú esemény nem mehet végbe az Összes falubeliek tanácsa, támogatása és tanúsága nélkül, mikor is nők s fiatalok ép oly szabadon beszélhetnek, mint az öregek«; s Nyugat-Ausztráliában, Oldfield szerint, a leány férjhezmeneteléhez az egész törzs beleegyezése szükséges. Az ilyen esetek azonban kétségen kívül ritka kivételek és nem jogosítanak föl arra a következtetésre, hogy volt valaha idő, mikor a gyermekeket általában a törzs vagy anyai rokonságuk tulajdonának tekintették.

Mindazonáltal téves föltevés, hogy a nők az alacsonyabb fajoknál rendszeren férjhez mennek, anélkül, hogy a dologba beleszólásuk volna. Ellenkezőleg, választási szabadságuk igen nagy s elnyomottságuk ellenére is igen jól tudják érvényre juttatni befolyásukat. így Észak-Amerika indiánusainál nagyon sok példa tanúsága szerint a nő szabadon választja férjét. Schoolcraft biztosít arról, hogy »házasságaik néha a felek komolyabb és óvatosabb rokonainak beleegyezésével, néha pedig enélkül mennek végbe«; a házassági szertartás főképp a felek beleegyezéséből állván. Heckewelder eseteket említ, mikor szerelmükben csalódott indiánusok öngyilkosságot követtek el, mert választott jegyesük szíve elfordult tőlük s más kérőjéhez ment nőül. Az atka aleuták néha eljegyezték gyermekeiket egymással, azonban az ígéretet csak az első gyermek születése után tekintették kötelezőnek. Azara mondja a dél-amerikai guanákról: »A nő férjhez menetele előtt nagyon részletezett kikötéseket állapít meg jövőendő férjével, valamint saját apjával és vőlegénye szüleivel szemben«. Tűzföldön, Bove hadnagy szerint, a nők meglepő kitartással keresnek fiatal férjeket, még meglepőbb azonban az a tény, hogy majdnem mindig eredménnyel. Bridges írja ugyanerről a népről: »Gyakran történik, hogy a leány engesztelhetetlen gyűlölséget táplál férje iránt és el is hagyja őt; ha gyűlölsége nem szűnik meg, úgy annak adják, akit szeret.« Ausztrália-

ban szabály, hogy csak az apa ígérheti el leányát és, Curr szerint, a nőnek semmi beleszólása nincs férje megválasztásánál. Azonban Taplin tapasztalta a narrinyeri törzsnél, hogy »ámbar a nő beleegyezését, miként sok más civilizálatlan népnél, nem tekintik elsőrendű fontosságú dolognak, mégis mindig kívánatosnak tartják«. Howitt szerint a kurnaiknál. határozottan a leányé a választás szabadsága. Ha a szülők megtagadnák beleegyezésüket, úgy szeretőjével odébb áll, s ha addig távol tudnak maradni, míg a leány teherbe esik, úgy biztos a bocsánat. Máskülönbén kétháromszor is meg kell ismételni a szökést, míg a család beleun az ellenkezésbe. A nő beleegyezésével történő szökötés tényleg bevett szokás a múltban s jelenben, legalább is Ausztrália néhány bennszülött törzsnél. A kurnaiknál szabályt alkot.

Mariner föltevése alapján Tonga szigetén a leányoknak körülbelül kétharmada saját akarata szerint megy férjhez. Arorae bennszülötteiről Turner azt írja: »Férjválasztáskor a hölgy házának alsó helyiségében ült, a fölötte levő szobából pedig feje fölött a padló hasadékaiban 2-3 kókuszdiólevelecskét dugtak keresztül, melyek végét udvarlói tartották. ő az egyiket meghúzta s kérdé, hogy kié. Ha nem a neki tetsző ifjú hangja adta a választ, más levelet húzott meg s így tovább, míg az igazira rá nem akadt. Ekkor a levélkét teljesen magához húzta. A boldog férfi, kit levelétől megfosztott, csendesesen üldögélt, míg a többi elsompolygott«. . . . Moncelon megjegyzi az új-kaledóniai leányról: »Néha kikérik véleményét, de gyakran engedelmességre kényszerítik. Akkor minden pillanatban megszökik, hogy választása tárgyát fölkereshesse«. Az indiai szigeteken, Wilken tanár szerint, a legtöbb házasság a két fél beleegyezésével jó létre. A dyakoknál »a leányok egész szabadon választhatnak férjet«. Jáva több részében az ara ízlésének nagy fontosságot tulajdonítottak; és a celebeszi minahassereknél udvarlás vagy szerelmeskedés »mindig tisztán szívügy és semmikép sem függ a szülők beleegyezésétől, de még kívánságától sem«. Riedel több kis sziget lakóiról ugyanezt mondja.

Birmában »az eladó leány egész szabadon választ« s a szülők akaratával ellentétes házasságok is gyakoriak. Lewin

mondja a csittagong hegyi törzsek nőiről: »férjválasztási akaratuk ép oly szabad, mint a mi angol leányainké«. Ugyanez áll India sok törzséről, talán a legműveltebbekről. A fiatalok gyakran egész önállóan intézik el a dolgot maguk közt, még ha a házasságokat nyilvánvalóan a szülők ütik is nyélbe; vagy pedig a szülők, mielőtt gyermekeiket megházasítanák, tanácskoznak velük s ízlésüket követik. Ha a szülők bele nem egyeznek, gyakori a szöktetés. A tuaregeknél a leány kérői közül a neki legjobban tetszőt választja. A nyugat-afrikai négerekről Reade azt mondta Darwinnak, hogy a nők, legalább az intelligensebb pogány törzseknél, minden nehézség nélkül megkapják a kívánt férjüket, bár nem tartják nőiesnek, hogy a nő kérje föl a férfit a házasságra. Több utazó bizonyítja ez állítás pontos voltát, mely Afrika más részeire is ráillik. A hottentotáknál és bushmanoknál, ha a leány fölne, anélkül hogy előzőleg eljegyezték, úgy kérőjének meg kell nyernie tetszését, ép úgy mint a szülőkét is.

Régi írók műveiben hasonló állításokat lelünk. Strabo szerint a katéiknél a leányok választották férjüket, az ifjak feleségüket; Herodotus ugyanezt állítja Lydia asszonyairól. Régi indus és skandináv regékben a szüzek önrendelkezési joggal bírtak. így elhatározták, hogy Skade maga választ az Asák közül férjjet, azonban egész testükből csak a lábukat láthatta s ezek szerint kellett választást tennie.

Ha tekintetbe vesszük mindé tényeket, úgy nem érhetünk egyet Letourneauval, ki azt tartja, hogy nagyon sokáig a nőt férjhez adták, anélkül, hogy beleszólása lett volna. Kétségtelen, hogy kezdetlegesebb körülmények közt e tekintetben még sokkal szabadabb volt a nő, mint most az alacsonyabb fajoknál. Manapság a leány közönségesen kereskedelmi cikk s mennél kizárólagosabban tekintik ily szempontból, annál kevésbé tisztelik természetesen egyéni kívánságait. A Sinaihegy beduinjainál, hol előre tervezett házasság divik, az apa nem tartja szükségesnek leányát arról értesíteni, hogy eladta őt, míg a keleti síkság arabjainál, az enézeknél stb., Burckhardt szerint, »az apa sohasem kap leányáért fizetséget s ezért némi tekintettel van az ő vonzalmára«. Majd meglátjuk azonban, hogy a vétel útján való házasság az emberiség családi viszonyainak történetében

aránylag késői fok, mivel ama tényből ered, hogy a leányok mint munkások bizonyos értéket képviselnek s ezért nem adódnak oda ingyen. Fison mondja a gippslandi bennszülöttekről: »Az az állítás, hogy a nők »esznek és nem vadásznak«, nem alkalmazható az alacsony fokon álló vadakra. Ellenkezőleg, a kezdetlegesebb földműves-törzseknél, vagy azoknál, kik erdőtől és vízből szerzett élelemre vannak utalva, a nők élelemszerzők, kik a közösség számára megkeresnek annyit, mint amennyit fogyasztanak s azonfelül is sok hasznot hajtanak. Béke idejében rendszerint a közösség legszorgalmasabb munkásai és leghasznosabb tagjai«. Azonban az ausztrálieiak, bár tökéletlenségük még nagy, már messze túlhaladták az ember kezdetleges állapotát. Nincs okunk kétségbe vonni, hogy legelső emberi ősünk a nő tulajdonára csak szenvedélyének kielégítése céljából vágyott. Általánosan elmondhatjuk, hogy természeti állapotban minden fölnőtt egyén megkeresi saját élelmét. Ezért nincs rabszolgaság, mint ahogy nincs munka sem a szó szoros értelmében. A régmúlt idők emberének nem volt tehát semmi oka fölnőtt leánya visszatartására; ez kedve szerint távozhatott s választhatott férjet. Hogy nem lett szükségszerűleg az első hím prédája, azt abból következtethetjük, amit alacsonyabb állatokról tudunk. Mint Darwin megjegyzi, a nőtény általában vagy legalább is gyakran kiválasztást gyakorolhat. Legtöbb esetben megmenekülhet a neki nem tetsző hím udvarlásától, s ha több hím üldözi, mint az közönségesen történik, úgy ő ezek harca alatt könnyen eltávozhatik vagy ideiglenesen párosulhat valamely hímekkel.

Azt hihetnők, hogy későbbi korban, mikor a családi kapcsolatok szorosabbakká váltak s a nőrablás a házasság közönséges módjává lett, a nő beleegyezése nem is jó tekintetbe. Alkalmassint általában így volt ez, mikor zsákmányként került az ellenség kezébe. Viszont ilyenén foglyul ejtett nők sok esetben megszökhettek a rájuk erőszakolt férjtől s visszatérhettek saját törzsükhöz vagy más szomszédos baráti törzshöz. Azonban nagyon gyakran a leány beleegyezésével történt az elrablás, ha más mód nem volt a házasság megkötésére, mivel a leány szülei beleegyezésüket megtagadták. Howitt megjegyzése szerint általános tévedés

a rablás és szöktetés útján kötött házasság összetévesztése. Ezek lényegesen különböznek, mert az egyik a nő beleegyezésével, a másik pedig anélkül megy végbe. Így az ausztráliaiaknál az úgynevezett menyasszony-lopásnak legtöbb esete szöktetés.

Még maradt némi mondanivaló a fiúk helyzetéről civilizálatlan népeknél. Fiatal korukban ép annyira függenek a szülőktől vagy legalább is az apától, mint nővéreik. A fiút az apa beleegyezésével eladhatják, elajándékozhatják, sőt meg is ölhetik. Hogy az élet és halál fölött való rendelkezés bizonyos körülmények között a törzsé, az ebben az összefüggésben nem fontos. Azonban mihelyt fölnőtt az ifjú, apja rendszerint elveszti fölötte való hatalmát, míg a nő mindig többé-kevésbé függő és házasság által csak gazdát cserél. Az ausztráliaiaknál, írja Curr, »a fiúk önállókká lesznek, mihelyt átestek ama ünnepeken, melyek őket a férfiaságra avatják föl«. A fölnőtt férfi saját ura, elég erős ahhoz, hogy apja kordában ne tartsa és mivel tud önmagáról gondoskodni, az öreg akaratától teljesen függetlenül házasodhatik.

Tényleg gyakran megesik, amint láttuk, hogy a szülők gyermekeiket zsenge korban eljegyzik. Azonban ha ilyen eljegyzés még a nőre nézve sem mindig kötelező, sokkal kevésbé az természetesen a férfi számára. »A kalmukoknál – írja Liadov – a választás teljesen a szülők dolga. Azonban mégsem uralkodik e téren kényszer és ha a fiú kijelenti, hogy szülei ízlése nem fedi az övét, úgy nem is esik több szó a dologról«

Bizonyos népeknél még egészen fölnőtt egyének helyett is a felek szülei kötik meg a házassági szerződést. Az irokkézknél, Morgan szerint, az anya, kinek fia a házasodás korába jutott, számára oly leányt keres, kit jellem és vérmérséklet dolgában hozzá illőnek ítél; a gyermek sohasem ellenkezik. A basutoknál »a nagy feleséget rendszeren az apa választja«. India számos civilizálatlan törzsénél a szülők jegyzik el fiukat. Bizonyos esetekben a szülők csupán formailag gyakorolják a kiválasztást, amennyiben a felek valójában már elintézték egymás között a dolgot és rendszeren a férfi, kire néki nem tetsző nőt erőszakoltak, elválhat tőle s más nőt választhat.

A vadaknál az apa hatalma kizárólag vagy főleg nagyobb erején alapul. Későbbi fejlődési fokon az ősök tiszteletének jobban kifejlődött rendszerével kapcsolatban ez a hatalom inkább eszményi, egyszermind pedig kiterjedtebb és korlátlanabb. Az apának való engedelmességet szent kötelességnek tekintik, melynek áthágását mint az istenek ellen való bünt torolják meg. Tényleg e megerősödött tekintély annyira túlsúlyra került a civilizációnak aránylag már magas fokán álló népeknél, hogy az emberiség történetében fokjelzőnek tekinthetjük.

A vad indiánusok családi módszere e tekintetben nagyon különbözik attól, ami Mexikó és Peru régi lakóinál szokásban volt. Clavigero azt mondja a mexikóiakról, hogy »gyermeküket annyira a szülők tiszteletében nevelték, hogy fölnőtt és házas korukban is alig volt szabad előttük beszélniök« Ritkán kereshetett az ifjú maga feleséget; elvárták tőle, hogy szüleinek választását helyeselje. Guatemala lakóiról mondja Bancroft: »Hihetetlennek látszik, hogy a fiatal emberek belenyugodtak abba, hogy számukra nőket választottak anélkül, hogy valami beleszólásuk lett volna a dologba. Mégis szüleik irányában oly engedelmesek és alázatosak voltak, hogy soha e dolgokban botrány nem történt!«. Khinában, a közmondás szerint, amint a császár apai szeretettel van eltelve népe iránt, úgy az apa családja fölött uralkodói hatalmat gyakorol. A kínai fiút zsenge ifjúságától kezdve úgy eltölti a szülei iránt való tisztelet, hogy ez végül vallásos érzelmmé válik és amint öregedik, egyetlen hitének: az ősök tisztelésének alapjává lesz. Szülők iránt való engedetlenség halállal büntetendő, légyen a bűnös gyermeki vagy fölnőtt fiu vagy leány. A szülők teljhatalmúak mindenben, ami a gyermekek házasságára vonatkozik. Japánban, Rein tanár szerint, a családapa ugyanoly kiterjedt jogokkal bírt, mint a római *páter familias* – korlátlanul rendelkezett a gyermekek személye és tulajdona fölött. Gyermeki tiszteletet az emberi kötelességek legmagasabbjának tartják; sem halál, sem házassági kapcsok nem gyélgíthetik nagy mértékben az apa hatalmát fia fölött. »Egyrészt szeretettel, másrészt ravaszsággal – mondja Griffis – a lelkiismeretlen apa azt tehet, amit akar... A leg-

tisztább keresztény szűznél is szűzebb japán hajadon, apja parancsára holnap bordélyházba lép s élete fogytáig prostituálja magát. Panasz nem hagyja el ajkát, mikor így gyermekei engedelmességet gyakorol.«

A régi araboknál s hébereknél az atyák családjuk fölött való hatalma igen nagy volt. Jehova régi törvényei szerint az apa eladhatta gyermekét, ha nyomorban volt és hitelezőjének zálogként adhatta át. A szülőjét megütő vagy megátkozó gyermeket halállal büntették; bár az atya nem hajthatta maga végre a büntetést, hanem az egész közösségre bízta ezt. A gyermek szülei iránt való kötelességeinek fontosságát mutatja az Ábrahám és Izsák közt fönnálló tipikusan kezdetleges viszony, valamint Ewald megjegyzése szerint az a körülmény, hogy az erre vonatkozó része a tízparancsolatnak rögtön az Isten iránt való kötelességek után következik. Ha az egyiptomiak szigorú fiúi kötelességeit tekintjük, melyek némelyikét a thebei föliratok örökítik meg, úgy arra következtethetünk, hogy annak idejében Egyiptomban sokkal többet vártak el a gyermekektől, mint manapság bármely európai népnél.

A rómaiaknál a régi korban a családapa *jus vitae necisque*-t, vagyis élet-haláljogot gyakorolt gyermekei fölött. A Tizenkét Tábla szigorú törvénye szerint bezárhatta, eladhatta és megölte gyermekeit; Plutarchos meséli, hogy Brutus fiait törvényes formák nélkül, családfői és nem konzuli minőségében ítélte halálra. »Az egész háztartásban – jegyzi meg Mommsen – senkinek sem voltak törvényes jogai, a nőnek és gyermeknek ép oly kevéssé, mint az ökörnek vagy rabszolgának. «Még a fölnőtt fiú és annak gyermekei is az apa akarata alatt nyögtek és a *conventio in manum* nélkül kötött házasságnál a leány továbbra is apja vagy gyámja hatalma alatt maradt. A családfő beleegyezése nélkülözhetetlen volt a gyermekek házasságához, leánynál-fiunál egyaránt; e törvény eredetileg oly szigorú volt, hogy Marcus Aurelius uralkodásáig a *mente captus* gyermekei, amíg apjuk Hatalmában voltak, nem köthettek törvényes házasságot, mivel az nem adhatta beleegyezését. Fustel de Coulanges kimutatta e korlátlan apai hatalom vallásos jellegét. »Kezdetleges ókorban – mondja – az apa nemcsak az erős

férfi, a védelmező, kinek hatalma engedelmességre szorít; ő pap is, a tűzhely örököse, az ősök folytatása; a leszár - mazók őse, a hit titokzatos rítusainak és az imádság szentelt formáinak letéteményese. Az egész vallás benne székel.«

Maine és mások azt vetették föl, hogy a rómaiak *patria potestas*-a. a primitív áriják apai hatalmának maradványa volt. Nincs azonban semmi világos bizonyíték arra nézve, hogy más indo-európai népeknél is általánosan uralkodott ily korlátlan tekintély. Justiniánus helyesen jegyzi meg: »A gyermekeink fölött való hatalom a római polgár előjoga; mivel más emberek nem bírnak ily hatalommal gyermekeik fölött.« Az, hogy a görögöknél, germánoknál és keltáknál az apa csecsemő gyermekeit kitehette és fölnőtt leányait eladhatta, nem bizonyít oly uralmat, mint amelyet a római családapa minden korú háznépe fölött gyakorolt. Azonban mivel a régi árijáknál a családi intézmények látszólag vallásos eredetűek voltak, az apa valószínűleg nagyobb tekintéllyel bírt náluk, mint bármely fönnálló civilizálatlan népénél.

Maine szerint a régi hindu *patria potestas* teljességét biztonssággal vonhatjuk le ama tiszteletből, melyet az ősök imádatának hatása alatt a még élő apa is parancsolt. Későbbi korban Manu törvénykönyve kijelenti, hogy három személynek: a feleségnek, fiúnak és rabszolgának általában nincs saját vagyona; az általuk szerzett vagyon mindig ama férfiúé lesz, ki őket bírja. Másrészt azonban a Rig-Vedából kitűnik, hogy a régi hinduknál az apa csak addig volt családjának feje, amíg annak védelmezője és fönn tartója lehetett; elgyengült szülők akár éhen is halhattak; ez a szokás a régi teutonoknál és erániaiaknál is fönnállott. Manu törvényei szerint ezenkívül a leány saját kívánsága szerint választhatott férjet. Ez az engedély azonban újítás lehetett, mivel Manu maga is helyteleníti »a leány és kedvese ama önkéntes egyesülését... mely a vágyból ered és a nemi viszonyt célozza«. A négyféle házasság, – Brahma, Daiva, Ársha és Prâgâpatya – melyekben az apa adja férjhez leányát, áldott házasságok, ezekből a Vedák tudásától ragyogó, jó emberektől tisztelt fiak erednek, kik száz évi életet remélhetnek. A házasság többi négy formája – vétel, önkéntes egyesülés, erőszakos szöktetés és rablás útján

kötöttek – azonban megrovást érdemel, ezekből kegyetlen, hamis fiak származnak, kik a Vedákat s a szent törvényt gyűlölik. Indiában, valamint Perzsiában a szülők gyermekeiket gyakran zsenge korban jegyzték el.

Fustel de Coulanges szerint a régi görögöknél is alá volt vetve a fiu apja korlátlan hatalmának, e szokás azonban előbb Athénben, később Spártában is megszűnt. Nagyon kétségesnek látszik, hogy ez az alávetettség valaha is oly korlátlan volt, mint a rómaiaknál. Ulysses és Laertes viszonya az Odysseában arra mutat, hogy legalább is bizonyos körülmények közt a kortól gyengült apát megfoszthatták családfői hatalmától. A fejlettebb görög jogban, melyre Maine mutat rá, a szülők egyenes hatalma, akárcsak az európai jogban, a gyermekek kiskorúságához van kötve. Athénben a fiu húsz éves koráig volt apja hatalma alatt; ekkor apai beleegyezés nélkül házasodhatott. A nők ellenben életfogytiglan gyámság alatt nyögtek. A nő gyámja beleegyezése nélkül semmi fontos cselekedetben sem vehetett részt; férjhezmenetelével a gyámság férjére ment át. Szabály szerint a görög nőt oly embernek adták feleségül, kit nem is ismert. »Az athéni asszonyok – írja Cauvet – sohasem választhatnak férjet, a törvény által kirendelt gyám jelölte őt ki számukra.« A teutonoknál az apa kitehette és eladhatta kiskorú gyermekeit, viszont azonban a fölnőtt fiu megölhette öreg és tehetetlen szüleit. »Bármily nagy a két intézmény hasonlatossága, – mondja Laboulaye – mégsem téveszthetjük össze a rómaiak apai hatalmát (*patria potestas*) és a barbárok apai hatalmát, a *mundiumot*. A *mundium* nem volt élethossziglan tartó hatalom, mint Rómában, hanem megszűnt, amint a fiú megkereste élelmét. A nők mindig függőségi viszonyban maradtak. Mint leányok, asszonyok vagy özvegyek mindig az apa, férj, legközelebbi férfirokon gyámsága alatt állottak. Az apa szabadon rendelkezett leánya keze fölött s látszólag személyes hajlandóságait kevésbé vették tekintetbe.

Régi orosz törvény szerint nagy volt az apák hatalma gyermekeik fölött; Macieiowski azonban valószínűtlennek tartja, hogy a fiút rabszolgának adhatták el. Wallace szerint a háztartás feje azonban inkább munkásszövetkezet intézője

volt, mintsem családapa a szó szoros értelmében. A ház s majdnem minden, ami benne volt, a család közös tulajdonát alkotta, s még a családfő sem vásárolhatott vagy adhatott el valamit a többi fölnőtt férfiú kimondott vagy hallgatag beleegyezése nélkül. Bogisic szerint az apa hatalma kisebb a délszlávoknál, mint az oroszoknál.

Az apai hatalom itt leírt elavult formája csak átmeneti fok az emberi intézmények történetében. Lassanként hanyatlott, amint ingadozóvá lett a támaszát képező vallásos alap. Bukását különösen az emberi jogok magasztosabb fölfogható képviselő új vallás idézte elő. A házassági törvényre gyakorolt befolyását tartva különösen szem előtt, megpróbálom megrajzolni e nagyon fontos változás fővonásait, mely a gyermekeket az apai zsarnokság alól fölszabadította.

A hébereknél már a Krisztus előtti VII. században megváltozott a patriarchátus elve és a talmudi törvény szerint a házasságot csak az érdekelt két fél beleegyezése tette jogerőssé. Arábiában Mohamed korlátozta az apai hatalmat. Az összes mohamedán iskolák megegyező véleménye szerint, betelt 15-ik éve után a fiú apja beleegyezése nélkül is házasodhatik. Hanafis és Shiahs a leánynak ugyanezt a jogot adják meg, bár más iskolák szerint a nőt csak házassága szabadítja meg az apai ellenőrzéstől. A fejlettebb görög jogban az apai hatalom sokkal korlátoltabb, mint a homéri korban; és a római *patria potestas* fokoként csak árnyéka lett annak, ami volt. A köztársaság uralma alatt a cenzorok korlátozták az apai tekintély túlkapásait, későbbi időkben pedig az imperátorok az apai hatalmat aránylag szűk korlátok közé szorították. Alexander Severus a szigorú fenytetésnek jogát a tanácsra ruházta át, stb.

»A stoikus filozófia és a kereszténység, melyek az egyenlőségi elvek fejlődését siettették, különösen a család fiainak és asszonyainak kedveztek« – mondja Koenigswarter. A teuton törvényhozás ép úgy magán hordja a kereszténység befolyásának bélyegét, mint a római. I. Clotaire 560-ban rendeletet bocsátott ki, melyben megtiltja, hogy nők akaratuk ellenére adassanak férjhez, bár 3 évvel azelőtt a párisi koncilium a szülők beleegyezését kívánta meg.

Némely vidéken az apai hatalom gyorsabban ment

veszendőbe, mint másutt. E folyamat Franciaországban különösen lassú. A XI. század irodalmában – írja. Bernard – az apai jellem »mindenütt tiszteletreméltó, a fiúi hűséget mindenütt magasztalják és jutalmazták. A lovagregényekben az apák sohasem nevetségesek, a fiúk sohasem arcátlanok és gúnyosak ... Az apai hatalmat még a hűbérúr fenségénél is szentebbnek és sérthetlenebbnek tartották. Bármily hatalmas a fiú, mégsem meri megsérteni apját, kinek tekintélye szemében mindig az uralom fogalmával vegyült«. E tisztelet századokon keresztül zsarnoki hatalommal uralkodott. Du Vair megjegyzi: »Úgy kell apáinkat tisztelnünk, mint agyagból való isteneket.« A francia törvény még manapság is nagy befolyást enged a szülőknek. A gyermek 21-ik éve előtt a szülői házat apai beleegyezés nélkül csak katonáskodás céljából hagyhatja el. A szülők házasságot akadályozó joga nagy mértékben dívik még Németországban és Hollandiában, hol a kiskorúak házassága apai, vagy ha az apa nem él, anyai beleegyezés nélkül teljesen érvénytelen. Amerikai, skót és ír törvény szerint viszont a szülők vagy gyámok beleegyezése nem szükséges kiskorúak házasságának érvényességéhez. Ugyanez az eset állt fönn Angolországban, mígnem II. György kiskorúak kihirdetés vagy apai, anyai vagy gyámi beleegyezés nélkül történt házasságát semmisnek jelentette ki.

Vad törzsek és a legműveltebb fajok családi intézményei közt találunk tehát némi hasonlatosságot. Mindkettőnél a fölnőtt fiú és gyakran a fölnőtt leány is oly szabadságot élvez, mely a civilizáció középső fokain levő népeknél ismeretlen. »Mégis lelünk lényeges különbségeket: – civilizált országok gyermekei semmiképp sem szülőik tulajdonai; a társadalom már születésükkor biztosít nekik bizonyos jogokat; a szülők semmi más joggal nem bírnak, mint azokkal, melyek a gyermek boldogságát mozdítják elő. E fölfogás, mely a valódi civilizáció lényegét alkotja, nem ért még meg sok századot. A francia enciklopédista tisztára modern fölfogásnak ad kifejezést, mikor azt mondja: »Az apai hatalom inkább kötelesség, mintsem hatalom.«

XI. FEJEZET.

Nemi kiválasztás az állatoknál.

A »nemi kiválasztás« kifejezést Darwin használta először. Természetes kiválasztás mellett, mely bármely nemű. és korú lénynek az élet általános körülményeihez viszonyított sikerétől függ, más elvet: a nemi kiválasztást vezette be, mely bizonyos egyéneknek a hasonló neműek fölött a faj fõntartása érdekében kivívott diadalától függ. Az elsõ elv szerint a létért folytatott küzdelemben diadalmaskodó egyének túlélnek a többieket, s így a fajnak hasznos tulajdonságok átöröklõdnek; az utóbbi szerint a párokért folytatott küzdelemben diadalmaskodó egyének hagyják a legtöbb utódot s így a fölsõbbségüket okozó jellemvonások átmennek az új nemzedékre s késõbb hasonló okok befolyása alatt állandósulnak. A nemi küzdelem kétféle. Mindkettõben egy nemhez tartozók az ellenfelek; az egyikben azonban ezek az egyének többnyire a hímek, vetélytársaikat láb alól eltenni vagy megõlni igyekeznek; a másikban az ellenkezõ nem fölizgatására vagy elbájosására igyekeznek többnyire a nõk, kik aztán párul a vonzóbb hímet választják. ^zért a nemi kiválasztás által szerzett s többnyire az ugyanazon nemû utódokra, vagyis a hímekre átöröklött jellemvonások egyrészt harci fegyverek, erõ és bátorság; másrészt bizonyos színek, formák, ékességek, hangok vagy szagok, melyek tetszetõsnek bizonyultak. Az utóbbi fajtajú másodlagos nemi jellemvonások tehát a nõstény ízlésébõl erednek. Szépségük vagy másféle kellemességük miatt szereztettek meg, míg a természetes kiválasztásból eredõ jellemvonásokat hasznosságuk hozta létre. Hogy magyarázhatjuk meg e csodálatos esztétikai tehetség eredetét? »Az ember s az alacsonyabb

rendű állatok érzékei – mondja Darwin – látszólag úgy vannak megalkotva, hogy fénylő színek és bizonyos formák, valamint összhangzó és ritmikus hangok élvezetet szereznek és szépeknek neveztetnek; azonban nem ismerjük e jelenségek okát.« Darwin szerint a természetes és a nemi kiválasztás két különböző forrás, melyből az állati jellemvonások eredtek. Kritikusaink egyike elég helyesen jegyezte meg: Darwin tényleg annyira elhagyta előbbi hitét a »természetes kiválasztás« hatásában, mint oly tényezőben, mely a különböző állati fajokat elválasztó különbségeket hozza létre, hogy megengedi, miszerint legalább egy pár esetben néhány kiegészítő ok keresése szükséges; azt hiszi, hogy ezt a pótló okot a hosszú időn át működő »nemi kiválasztásban« találja föl.

A nemi kiválasztás, amint azt Darwin leírta, távol áll attól, hogy a természetes kiválasztással együttműködne, ellenkezőleg, a fajra kedvezőtlen eredményeket ér el. »Világos, – írja ő – hogy számos hím madár ragyogó színei, bóbitái, szép tollai nem védelemre alkalmasak, sőt ellenkezőleg, veszélyt rejtenek.« Ha tekintetbe vesszük a színnek, mint védelmi eszköznek fontos szerepét az egész állatországban, bizonyára meglepőnek találjuk, hogy sok hím madár oly ragyogó színekkel ékeskedik, melyek nem kerülhetik el ellenségeik figyelmét. Az az erős szag, melyet bizonyos csúszó-mászók és emlősök a párosodási korszak alatt árasztanak, azok a hangok, melyeket más fajok ugyanabban az időben hallatnak, az élelemkeresésre induló ellenséges állatokat is vonzzák. A másodlagos nemi jellemvonásokból a fajokra eredő eme veszélyek annál is nagyobbak, mivel általában oly időben lépnek hatályba, mikor az utódokat produkálják. így a minden faj szükségletéhez csodálatos módon hozzásimuló színek, formák és szervek mellett vannak más, nagyon veszélyesek, melyek, Darwin szerint, oly esztétikai érzéktől függnek, melynek eredetét nem ismerjük s amely tökéletesen haszontalan.

Darwin számos művében kimutatta a természetes kiválasztásnak a szerves világra gyakorolt óriási hatását. Tanítványa tehát természetesen zavarba jő a tények oly sorozatával szemben, melyek a mester magyarázata szerint a ter-

mészetes kiválasztással ellentétben állanak. Mikor világosan kitűnik a természetes és a nemi kiválasztás elméleteinek ellentéte, fölmerül az a kérdés: – biztosnak tekinthetjük-e, hogy a másodlagos nemi jellemvonások oly haszontalanok, mint amilyeneknek Darwin föltüntette őket? Nem magyarázhatók-e szintén meg a legalkalmasabb fennmaradásának elve által? A hímek nagyobb testalkata és ereje, a sokak birtokában levő támadási vagy védelmi eszközök könnyen arra vezethetők vissza, hogy a magasabbrendű állatoknál a hímek rendszerint küzdenek a nőstények birtokáért. Ám most a kérdés, vajjon a többi másodlagos nemi jellemvonás nem-e hasonló okokra vezethető vissza.

Megállapított tény, hogy a virágok színe meghatározott célt szolgál. A mézet kereső rovarok általuk ismerik föl a virágokat; e rovarok látogatásuk alatt az egyik virág hím-porát önkéntelenül átviszik a másik virág bibéjére s így keresztezett megtermékenyítést hoznak létre, mely a jövő növénynemzedék erejére és termékenységére nézve nagyfontosságú. Már pedig nagyon érdekes az a megfigyelés, hogy csak azok a virágfajok ékeskednek ragyogó színekkel, amelyekre nézve ez fontos, mint a rovarok vonzására szolgáló eszköz; sohasem fordul elő oly növényeknél, melyeket a szél termékenyít meg. Wallace megjegyzi, hogy a virágok ritkán szorulnak rejtekhelyre, mivel száruk védelmezi őket részint keménysége, részint szőrös szerkezete, részint mérges váladék útján. Ezért kevés esetben találjuk náluk a valódi védelmező színt. Az állatoknál ellenben a színt nagyon befolyásolja az, hogy védelemre szorulnak számos ellenségeik ellen, vagy pedig ezek számára figyelmeztetést képeznek; másféle színek mindig bizonyos mértékben veszedelmesek a fajra nézve. Valószínű-e tehát, hogy míg világos színek csak oly növények virágainál fordulnak elő, melyek számára tényleg hasznosak; föltűnő színek oly állatok osztályrésze, melyek számára tényleges veszélyt alkotnak – csak mivel a nőstények e színeket szépnek találják?

Wallace, kinek a nemi kiválasztást boncoló ismeretes Darwin-kritikája sok helyütt meggyőző erejűnek látszik, azt a föltevést állítja föl, hogy a hím madárnak vagy rovar-

nak nagyobb ereje és tevékenysége s nagyobb életereje okozza a hím világosabb vagy élénkebb színezetét. Ez az intenzív színezet ezért a párosodási időszakban a legfel-
tűnőbb, mikor is legnagyobb az életerő. Kifejlesztené továbbá a hímeknek a nőstényekért folytatott küzdelme; mivel pedig rendszeren a legerősebb és legtevékenyebb hímek hagyják a legszámosabb s legegészségesebb utódokat, tehát a természetes kiválasztás közvetve a szín föntartója és megerősítője lenne. Wallace nagyon valószínűnek találta, hogy a szín és erő közt van valami összefüggés, más kérdés azonban, vajjon ez az összefüggés, mely valamely ismeretlen fiziológiai törvénnytől függ, annyira szükséges-e, hogy fönnáll akkor is, mikor a szín határozottan a fajnak ártalmára van. A növényvilágban semmi hasonlót sem találunk. Mint Wallace maga is megjegyzi, tudjuk, hogy oly színek, melyek természeti állapotban ritkán vagy sohasem fordulnak elő, folytonosan előbukkannak tenyésztett növényeknél és szelídített állatoknál, – mely tény szerint a szín fejlesztésének képessége mindig jelen van. Vad növényeknél ily színváltozások csak akkor maradnak fönn, ha hasznosak. Nem észszerű-e ama föltevés, hogy ez az állatoknál sincs másként?

Úgy látszik, az az igazság, hogy a szín a szerves világ két nagy országában egyugyanazon célt szolgálja, ^Minthogy a virágok színezése arra való, hogy a rovar fölismerje a mézet szolgáltató helyet, s így a szaporodást segítse elő, ép úgy az állatok nemi színe arra való, hogy a nemek egymást a párosodási idő alatt könnyebben fölleljék. Védő színek addig hasznosak, amíg az állatokat ellenségeik elől megvédik, azonban ugyanakkor az egyéneket saját fajuk elől elrejtik. Nemi színek ezért ép oly hasznosak, mivel az állatot jobban láthatóvá teszik. Teljesen megegyezik a természetes kiválasztás elméletével az, hogy ott, ahol ilyen színek előfordulnak, előnyük hátrányukat fölülmúlja. Beláthatjuk a kolibrik ragyogó színeinek okát, ha tudjuk, hogy e madaraknak nagy mozgékonyosságuk folytán »tényleg nem esik bántódásuk«, ép úgy a rózsabogarak csillogó páncéljának jogosultságát, mivel ezeket viszont védőtulajdonságok vegyülése menti támadásoktól. Azonban a nemi színek általában veszélyesek, minek folytán a természet elosztásuknál a leg-

nagyobb óvatossággal járt el. Rendesen csak hímeknél fordulnak elő, mivel a nőstények inkább szorulnak védelemre. A nemi érettség beálltával lépnek csak föl és a legtöbb fajtánál ekkor is csak a párosodás korszakában. Szóval, a lehető legkisebb veszéllyel a lehető legnagyobb előnyöket párosítják.

Nagyfontosságú tény az, hogy a nemi színek éppen ama fajoknál fordulnak elő, melyek szokásai e színeket leginkább tüntetik föl. így az éjjeli lepkék általában sokkal kevesebb világos színt tüntetnek föl, mint a pillangók, ámbár Wallace szerint a napvilág és meleg hatása a színek változatait, árnyalatait és keveredését nem magyarázza meg kellőleg.

Nemi színek különösen oly fajoknál fordulnak elő, melyeket életmódjuk miatt bizonyos távolságból lehet csak látni, de ritkán találhatók helyhez kötött vagy lassan mozgó földön élő állatoknál. Az alacsony szervezetű *Thysanura*-fajtagjai szárnyatlanok és homályos színűek. A rendesen növények körül röpködő s szerencsétlen rovarokkal táplálkozó fél-fődeles szárnyúaknak nincs világos színük. A rendszerint növényi táplálékkal élő egyenes-szárnyúakat összes szokásaik a röghöz kötik, s ámbár néhány exotikus szöcske ékesítése gyönyörű, színeiket látszólag mégsem osztályozhatjuk a nemi színek közé. Másrészt a szabad levegőben élő libellák pompás kék, zöld, sárga és skarlát árnyalatokban ragyognak, a nemek azonban gyakran különböző színűek. Mindenki bámulta már sok pillangó, kivált a hímek kiváló szépségét. A halaknál, melyek oly környezetben élnek, hol a világos színek bizonyos távolságig láthatók, védő színek mellett gyakran találunk oly világos árnyalatokat, melyek a párosodási időszak alatt különösen élesek és láthatók. A csúszómászóknál a *Draco*-faj kis gyíkjai érdemelnek különös figyelmet; bordáiktól fönn tartott esőernyőiken suhannak át a levegőn s színeik szépsége fölülmúlja a képzeletet. Az emlősök másrészt általában nem bírnak oly pompás árnyalatokkal, mint a hím madarak; s bizonyos fákön élő emlősök élénkebb színezete főleg az elrejtőzés célját szolgálja.

E tények látszólag azt mutatják, hogy a nemi színek azért fejlődtek, hogy *lássák őket*. Aligha tulajdoníthatók

teljesen ama ténynek, hogy a színezet összeköttetésben áll az életerővel, mivel az emlősök például biztosan nem kevésbé erőteljesek, mint a gerincesek bármely más alfaja. Tán azt hihetnők, hogy a repülő állatok, melyek könnyebben menekülnek meg ellenségeik elől mint a földön élők, kevesebb kockázattal viselhetnek élénkszerű tollazatot. Itt azonban tekintetbe veendő az a nagyon fontos körülmény, hogy oly állatok, melyeknek nincs nemi színük, másféle úton-módon vonják magukra a figyelmet.

Oly virágok, melyek a megtermékenyítéshez rovarok segítségére szorultak, ezeket néhány esetben nem színek, hanem különös illatok segítségével vonzzák. Amint a széltől megtermékenyített növényeknél nem akadunk pompázó színekre, ép úgy a virágok csak akkor illatosak, mikor ez szükséges. Szabály szerint a legszebb virágok szaga a leggyengébb, néha pedig éppenséggel semmi. Fehér vagy halvány színű virágok illatoznak általában legerősebben. Mongredien listát állít föl 160 fajta pompás virággal bíró kemény-törzsű fáról és bokorról és egy másik névsort jószagú virágot termő 60 fajtáról; azonban ez utóbbiak közül csak 20 tartozik a pompás virágú fajokhoz és ezek is majd mind fehér virágúak. A fehér virágok legtöbbje csak éjjel illatozik, vagy pedig illata ez időszakban a legáthatóbb; ennek oka az, hogy fehér virágú növényeket főleg éjjel szálló rovarok termékenyítik. így két következtetésre jutunk: először, hogy átható szagok és föltűnő színek, a megtermékenyítő rovarok ez útmutatói, rendszeren kiegészítik egymást; másodsor, hogy a fajoknak leghasznosabb módon, fölváltva fordulnak elő.

Az állatvilágban különböző színek és hangok a fajok fönntartásával állanak összeköttetésben. A szerelmi időszak alatt a krokodilus fölső állkapcsának mirigyeiből mósuszszag árad, mely áthatja fészket. Ugyanebben az időben a kígyók végbelének szaglómirigyei is tevékenységbe lépnek, valamint a gyíkok megfelelő szervei is; sok emlős is jószagú. Számos esetben a szag látszólag védelmül és pártfogásul szolgál, más fajoknál a mirigy azonban csak a hímek osztályrésze s majd mindig a párosodás idejében fejt ki nagyobb tevékenységet. Ezenkívül nagyszámú rovar sípoló hangok adá-

sára képes. A homopterák két és az orthopterák három családjában csak a hímeknél találunk kellően kifejlődött hangadó szervet, melyet a párosodási évszakban folytonosan használnak. Hasonlót látunk néhány halfaj hímjénél, s La Rochelle halásza azt állítja, hogy az ikrázási időben csak a hímek zajonganak. Párosodáskor a békák és varangyok hímei többféle hangot hallatnak, akár a mi közönséges békánk. A Galopagos-szigeteken az óriás teknősbéka híme kizárólag párosodás alatt rekedten ordít, mi száz angol rőf nél messzebbre elhallatszik. Aughey két ízben rejtek helyből csörgőkígyót figyelt meg, mely összetekerődve, magasra emelt fejjel csörgött rövid szünetekkel félóra hosszúságú; végül más kígyó közeledett. Találkozás után párosodtak. Madaraknál nagyon közönséges az éneklés vagy különös hangok adása, sőt a hangszerzene is, különösen hímeknél, párosodás idejében. Majdnem az összes emlősök ebben az időben sokkal többet használják hangjukat, mint máskor. Néhányról, mint például a zsiráfról vagy sündisznóról megállapították, hogy eme időszak kivételével teljesen némák.

Az állatok színe, szaga és hangja szabály szerint kiegészíti egymást, akár csak a növények színe és szaga, – már amennyiben ez utóbbiak valószínűleg összeköttetésben állnak a nemzési tevékenységgel. Sípoló állatok általában nem élénk színűek. A homopteráknál látszólag nem leljük föl a nemek közt a díszítési különbségek jellemző eseteit. A tücskök, szöcskék és sáskák néhány faja gyönyörűen színezett; azonban Darwin azt mondja: »Nem valószínű, hogy élénk színüket a nemi kiválasztásnak köszönhetik. A világos színek annyiban használnak e rovaroknak, hogy figyelmeztetnek ehetetlen voltukra.« Más fajták egyenesen védő színekkel bírnak. A zümmögő bogarak élénk színei látszólag főleg védő és figyelmeztető jelzők; míg a recésszárnnyúak és lepkék rendjéhez tartozó, gyakran igen föltűnő színezetű fajok nem zümmögnek. Békák és varangyok, melyek zenélő hímei érdekes nemi jellemvonást mutatnak, nyilvánvalóan a védelem elve szerint színezettek, vagy néha föltűnő árnyalatúak, hogy ellenségeik könnyebben kerüljék el az utálatos eledelet. Csúszó-mászók közül a gyíkfélék élénk színeikkel,

a különböző teknősök, krokodilok és kígyók pedig hangjukkal és szagukkal tűnnek föl. A madaraknál, legalább egy esetben, a hím szaga föltűnő. »A szerelem és költés időszakában – jegyzi meg Gould az ausztráliai pézsmakacsáról – a madár erős pézsmaillatot áraszt«; azonban nincsen semmi föltűnő színe. A madaraknál a nemi színek és éneklési tehetség kiegészítik egymást. Általában – jegyzi meg Wood – azt találták, hogy náluk a legügyesebb éneklők ruházata a legegyszerűbb; s bizonyossággal előre mondhatjuk minden különösen ékeztollú madárról, hogy hangjának ereje, terjedelme és kellemessége fordított arányban áll tollazatának ékességével.« Kum-tagh sivatag vad tevéje vörös homokszínű és a hímek »még a párosodás ideje alatt sem hallatnak hangot, hanem szaglász útján lelik föl párjukat«, A pézsmállat, melyet ismertté tesz az a türhetetlen illat, melyet a hím párosodáskor áraszt, szintén teljesen néma.

Mint a most mondottakból kitűnik, az állatok nemi színe, észlelhető szaguk és hangjuk egymást úgy egészítik ki, amint az állatok könnyű észrevezésére a legelőnyösebb. Amint az éjjeli rovaroktól megtermékenyített növényeknek az élénk színek kevésbé használnak, ép úgy aránylag csekély előnyt nyújtanának ezek fű és növények, erdők és bokrok közt élő állatoknak, míg hang és szag az állatot tekintélyes távolban fölismerhetővé teszi. Azt is láttuk, hogy nemi színek főleg repülő és vízi állatoknál fordulnak elő, míg földi állatokat hang és szag jellemzik. Így a legtöbb zümmögő rovar földön él. Míg az élénk színű gyíkok, melyek fákon élnek s körül kőre suhannak, bőrük föltűnő színeivel keltik föl a figyelmet; a folyókban és nádasban élő krokodilok, a fű közt kúszó békák pézsmaszerű illatok, illetve hangos brekegés útján hívják társaikat. Az ausztráliai pézsmakacsa, melynek élalme és biztonsága inkább függ bűvártehetségétől, mint repülésétől, jelenlétét szagával árulja el jó idővel mielőtt láthatóvá lesz.

Darwin megjegyzi a madarokról: »Világos színek s az éneklési tehetség látszólag helyettesítik egymást. Észrevehetjük, hogyha a tollazat nem mutat fel elég változatot színezetében, vagy ha a világos színek a fajra nézve veszedelmesek, úgy más mód is akad a nőstények elbájolására;

ilyen a hang dallamossága. Ha azonban elfogadjuk Darwin elméletét a nemi kiválasztásról, akkor el kell hinnünk azt, hogy a nőtények megmagyarázhatatlan esztétikai érzéke a fajra nézve legveszedelmesebb módon fejlődött ki. Elénk színeket ama állatfajok nőtényei kedvelik, melyeket ellenségeik ép e színek miatt könnyebben üldözhetnek; szagukat és hangjukat ép azok a fajok becsülik leginkább, amelyekre veszélyesekké válhatnak. Ha ellenkezőleg elfogadjuk azt a magyarázatot, hogy a nemi színek, szagok és hangok, ámbátor több módon sértik a fajok érdekeit, mégis egészben véve előnyösek, amennyiben megkönnyítik a két nem egyesülését, úgy elméletünk megegyezik az összes ismert tényekkel, valamint a természetes kiválasztás nagy elvével is. Valaki azt vethetné ellen, hogy a hímek a keresők, s nem a nőtények, a másodlagos nemi jellemvonások pedig általában csakis a hímeknél találhatók. Nincs okunk azonban azt hinni, hogy a nőtények a párzás ideje alatt teljesen tétlenek, a Darwin által összegyűjtött adatok közül pedig több egyenesen arra mutat, hogy a nőtényeket jövőendő pánik hangja vonzza. Ha Burdach helyesen állítja, hogy a hím érzékei általában élesebbek, mint a nőtényéi, úgy nyilvánvaló, hogy a másodlagos nemi jellemvonások kevésbé használnának a nőténynek, mint a hímnek, ellenben biztosan több veszélyt hoznának számára.

»Darwinism« című könyvében Wallace ama nézetének ad kifejezést, hogy a hímet jellemző különféle hangok és szagok a nőtény hívására vagy a hím jelenlétének jelzésére szolgálnak; és amint ő mondja: »e hangok és szagok előhozása, fejlesztése és differenciálódása világosan a természetes kiválasztás hatalmában áll.« Wallace ezenkívül kimutatta a színnek, mint a felismerés eszközének óriási fontosságát. Az általam kifejtett elmélet tehát tényleg nagyon megközelíti az ő nézetét. Az egyetlen különbség az, hogy a nemi színeket »felismerési szín« elnevezés alatt osztályoztam, bár az őket létrehozó valódi ok talán az élet-erőnek bizonyos fölöslege.

Még meg kell vizsgálnunk bizonyos másodlagos nemi jellemvonásokat, melyek Darwin szerint dísznek tekintendők. Ide tartoznak a számos hímnemű bogár fejéből,

melléből vagy páncéljából kiugró nagy szarvak; néhány hímnemű hal és csúszó-mászó függelékei; sok hímmadár taraja, tollai és bóbitája; bizonyos emlős állatok bokrétája, rojtja vagy szőrruhája. E jellemvonások néhányán a nőstényekért való küzdelemben használ a hímeknek, vagy a felismerés eszköze. Wallace felteszi, hogy tarajak és más felállítható tollak haszna az állat külsejének félelmesebbé való tételében és az ellenség elijesztésében áll, míg a hosszú fark- vagy szárnytollak félrevezetik a ragadozó madarat. Azonkívül oly jellemvonások, melyeknek hasznát ma még nem látjuk, a jövőben a hasznosság törvénye alá kerülhetnek, mint az már oly sok esetben megtörtént. Wallace szerint a madarak és egyéb állatok díszítő függelékeit fölös életerő hozta létre, mely természetellenes kinövéseket termelt a test ama külső részében, hol legnagyobb az izom és ideg tevékenysége. S ahol e »díszek« nem okoznak határozott kárt a fajnak, ott tényleg másfajta magyarázat szükségtelen. Ami a Darwin nemi kiválasztásáról szóló elmélete ellen felhozható egyéb ellenvetéseket illeti, utalunk Wallace »Tropical Nature« és »Darwinism« című kritikái műveire. Elég bizonyítékunk van arra nézve, hogy a nőstényeket a hímek nemi színe elragadja vagy izgatja, éneke pedig elbájolja. Darwin elmélete azonban egyebek közt azt is feltételezi, hogy egyugyanazon fajnak majdnem összes nőstényei nagy területen és sok egymást követő nemzedéken keresztül a színnek, díszítménynek, vagy hangnak pontosan egyforma változatát kedvelik. Azonkívül ha a másodlagos nemi jellemvonásokat a nőstény választásának köszönjük, hogy magyarázhatjuk meg azt a különös körülményt, hogy a nőstények ízlésének nagy különbözősége folytán alig van két fajta, melynél a tökéletesség mértéke egyforma? E nehézség nem került el Darwin figyelmét. »Érdekes tény, – jegyzi meg – hogy egy állati osztályban oly különböző hangok észlelhetők, mint a szalonka dobolása, a harkály kopogása, bizonyos vízimadarak harsány trombitálása, a galamb turbékolása és a fülemile éneke, s mindez tetszik a különböző fajták nőstényeinek.« Majd másutt: »Mit mondjunk bizonyos makaofajok rekedt kiáltásairól; tán e madarak ép oly ízléstelenek zenei tekintetben, mint amilyenek a színre

nézve, ha tollazatuk össze nem illő világossárga és kék árnyalatairól ítélünk?»

Az imént felhozott elmélet teljesen megmagyarázza ezt az ízlésbeli különbséget. A másodlagos nemi jellemvonások óriási változékonysága tényleg az, amit elvártunk, ha ama céljuknak akarnak megfelelni, hogy a két nem számára egymás keresését és feltalálását megkönnyítsék. Természetesen a nőstényeknek oly színek, szagok és hangok tetszenek, melyek gondolattársítás folytán életük legizgatóbb szakának jelképei. Másrészt tudjuk, hogy egy faj különbözően színezett alakjai nem hajlanak az összepárosodásra. Itt pedig, úgy hiszem, fontos következtetést vonhatunk le. A másodlagos nemi jellemvonásoknak a vad fajoknál előforduló, azonban szelídített állatoknál semmiképpen sem található nagy állandósága főleg arra a tényre vezethető vissza, hogy a fajuk sajátosságait legjellegzetesebben visszatükröző hímek akadnak legkönnyebben párra.

Az olvasót valószínűleg meglepte ez az idegenszerű ugrás, mely a *patria potestas* megvitatásától oly tisztán állattani tényekhez vezet, melyeknek semmi közük – legalább közvetlenül – az emberi házasság történelméhez. Most azonban az ember nemi kiválasztásával foglalkozunk és ennek megértésére szükséges volt kimutatni, hogy az alacsonyabbrendű állatok nemi kiválasztása teljesen alája van rendelve a természetes kiválasztás nagy törvényének. Darwin a másodlagos nemi tulajdonságokat az emberek s a különböző emberfajok eredetét tárgyaló elméletének bevezetésében vitatta meg. A jövő fejezet végén mérlegelni fogjuk, vajon ez az elmélet a tényekkel összhangban van-e vagy sem?

XII. FEJEZET.

Nemi kiválasztás az embernél: a jellegzetes szépség.

»Az ember nemi kiválasztása« alatt ama kiválasztást értjük, melyet férfiak és nők az ellenkező nemmel való viszonyukban gyakorolnak. Darwin kimutatta, hogy az alacsonyrendű gerinceseknél is történik ily kiválasztás és' ha a háziállatokon tett megfigyeléseink után ítélünk, sokkal gyakoribb nőstényeknél, mint hímeknél. A hím tényleg rendszeren készen mutatkozik bármely nősténnyel való párosulásra, feltéve, hogy az saját fajához tartozik. Mivel ez valószínűleg nemi Ösztönének erős voltán alapul, azt következtetjük, hogy kezdetleges időkben, mikor az embernek is volt meghatározott párosodási időszaka, ő is hasonló hajlamokat követett és a nemi ösztön gyengülésével arányban, egyúttal válogatósabbá vált.

A nő még most is kényesebb választásában, mint a férfi, feltéve az egyesülés érdeknélküli voltát. »Bármilyen jóképű a férfi, – mondja a maori közmondás, – nem lesz igen keresett; azonban bármilyen csúf a nő, a férfiak nagy mértékben járnak utána.« Keleti Közép-Afrikában Macdonald szerint sok eset ismeretes, ahol rabszolga feleségek megszöktek szabad férjüktől, azonban egy sem olyan, hol rabszolga férjek szöktek el szabad feleségüktől. Egyenítőten emberi fajok kereszteződésénél, az apa mindig a magasabb fajhoz tartozik. »Minden esetben – írja Quatrefages, – különösen pedig múlt szerelmeknél, a nő visszariad lealacsonyításától; férfiak kevésbé érzékenyek. Így a néger nők házassága amerikai bennszülöttekkel felette ritka; Nőtt, ki e század közepén írt, személyesen sohasem látta néger férfi és fehér nő ivadékát, mivel ily félvérfafta igen ritka.

Új-Zélandban néha előfordul, hogy európai férfi maori nőt vesz el; Nicholls azonban sohasem akadt oly esetre, hol fehér nő és maori férfi házasodott össze. Még a civilizált társadalomban is a férfiak kevésbé érzékenyek, mint megfelelő nevelésű nők, s ez kétségtelenül így lenne akkor is, ha a mai erkölcsstan mind a két nemnek egyforma jogokat adna.

A jelen fejezetben s a következő négyben ama ösztönszerű érzéseket tárgyaljuk, melyek a nemeket a kiválasztásnál vezérik. Már megfigyeltük, hogy (a nemi ösztön mesterséges módon – cicomázás, csonkítás útján – izgatható!) Most tekintsük az ember lényének ama belső tulajdonságait, melyek másnemű személy szenvedélyeire hatnak.

Darwin kimutatta, hogy az alacsonyabbrendű gerincesek., nőtényei általában előnyben részesítik »a legerősebb, legtámadóbb és legtüzesebb hímeket«; a természetes kiválasztás elmélete könnyen magyarázza meg ez ízlés okát. A férfi-erő és bátorság hasonló ösztönszerű értékelését találjuk nőknél, különösen a vad törzsek asszonyainál. Egy madagaszkári mese gyönyörű hercegnőről beszél, ki minden férfit elbájol. Sok herceg küzd érte, de ő mindannyit visszautasítja s oly imádót választ, ki fiatal, szép, bátor és erősít. A szép Atalanta is a legjobb futóé lesz; s a finn hitrege kérői bátorságuk bizonyítására mindenféle próbán mentek keresztül. Felkin szerint a dongolowiknél, ha két férfi szeret egy leányt, s a választásban nehézségek merülnek fel, úgy a következő módszert választják: A nő mindegyik alkarjára kést erősít és pedig úgy, hogy annak pengéje a könyök alatt előrenyomul. Fatömbre ül, a két férfi oldalán foglal helyet, combjaikat szorosan az övéhez szorítva. A leány előre hajol, felemeli karjait s lassan leszorítja őket kérői combjaira. Az, ki legbátrabban állja a fájdalmakat, elnyeri a leányt, kinek esküvő után első gondja az önvágta sebek gyógyítása.

Azt mondhatjuk, hogy az asszonyoknak erős és bátor férfiak iránt táplált előszeretetét a természetes kiválasztás kétféle módon magyarázza meg. Az erős férfi nemcsak erős gyermekek apja, hanem a gyenge embernél jobban is védi utódait. A női ösztön különösen a civilizáció alsó fokain éber, mert a létért való küzdelemben érvényesülő testierő

itt a legfontosabb. Ugyanez az elv magyarázza meg azt a nagy vonzást is, melyet a nők egészsége a férfiakra gyakorol. A civilizált társaságban gyengeség és betegeskedés sem mindig komoly akadálya a szerelemnek; vad[^]állapotban azonban – mondja Humboldt – »semmi sem bírhatja rá a férfit, hogy nyomorék vagy nagyon beteges nővel egyesüljön«...

A régi görögök Eróست nagyon szép ifjúnak képzelték és Aphrodité a szépség s egyúttal a szerelem istennője volt. Ily szoros viszonyban áll ez a két eszme: szerelem és szépség. Ez a viszony nem a civilizált elme sajátossága. Taitiban Cook sok ízben tapasztalta, hogy nők a személyes szépséget az érdeknél többre becsülték. A nyugat-afrikai part négerai-Winwood Reade szerint sokszor civódnak asszonyaik szépsége felett; északi Queensland emberevő vadjainál, kiket Lumholtz írt le, a nők szorgosan megfigyelik a férfiak arcát, különösen a szem környékét. Azonban bár a szépség minden országban és minden fajnál szenvedélyt gyújt, mégis végtelenül változékony annak fogalma. Mint Hume monda: »Szépség nem maguknak a dolgoknak tulajdonsága, hanem pusztán, aszemlelő elméjében létezik és minden elme más és más szépséget vesz észre.«

Lapos, hátranyomuló homlok a fehérek szerint megrontja az egyébként csinos arc összhangját; ellenben »a csinuk ideál arcán az orr hegyétől a fej tetejéig egyenes vonal húzódik« – írja Bancroft. Piszze kis orr megkeserítheti az európai leány életét; az ausztráliai bennszülöttek pedig »nevetnek az európaiak hegyes orrán, nyelvükön, tomahawk orruaknak hívják őket s sokkal többre becsülik saját széles és lapos orrukat«. A tahitibliek gyakran mondták Williamsnak: »Milyen kár, hogy az európai anyák annyira huzigálják gyermekeik orrát, mely ezért nyúlik oly hosszúra.« Mi bámuljuk a fehér fogakat és rózsás arcot; a kohinkhínai király cselédje pedig megvetéssel szólt az angol követ nejéről, mert foga fehér volt, mint a kutyaé s arca rózsás, mint a krumplici virága. Kína északi részében, Pallas szerint, előnyben részesítik a mandzsu típusú nőket, kiknek arca széles, pofacsontja kiálló, orra széles, füle óriási. A dél-amerikai uaupék dagadt lábikrát tekintik a fiatal hölgyek

legnagyobb szépségének s ezért a leányok gyermekkoruktól fogva szűk harisnyakötőt hordanak a térdük alatt.

Még az árja népeknél is különböző mértékkel mérik a szépséget. »A becsületes vlém, ki sohase tanult rajzolni, a világon legszebbnek tartja Rubens asszonyainak formáit. Ne ne vessünk rajta elhamarkodottan, mi, kik a forma karcsúságát mindenekfelett becsüljük, s még Raphael asszonyait is túlságos vaskosnak találjuk. Ha a dolgot közelebről vizsgáljuk, kitűnik, hogy minden egyénnek s következszerűen minden nemzetnek megvan a maga szépségi eszménye.«

Milyen emberi tulajdonságokat tartanak szépnek, s hogyan befolyásolja a szépség az ember nemi kiválasztását? Midőn e kérdésekre választ keresünk, csak ama tulajdonságokra vetünk ügyet, melyeket az egyéni ízlés különbségeitől eltekintve, nagyszámú ember tart szépnek; továbbá csak a fizikai szépségről szólnak, mely a test formáiban s a bőr színében nyilvánul.

Spencer azt állítja, hogy »az ész s az arc tökéletessége alapján rokonok s hogy a nekünk tetsző alak belső tökéletességek külső kifejezése, míg a nekünk visszatetsző alak belső tökéletlenségek külső kifejezése«. Spencer azonban nyilvánvalóan a szépséget vagy »arcbéli tökéletességet« az észbeli tehetségek valóságának mintájára reális valaminek tekinti, mely nézetével nehezen értünk egyet. A kiálló pofacsontokat, melyeket pl. tökéletlenségi jelnek tart, sok: alacsonyrendű nép szépnek tekint.

Ama látható tulajdonságok teljes kifejlődését, melyek az emberi szervezetnek nélkülözhetetlenek, általában mellőzhetetlennek tartják a tökéletes szépségnél; természetes csúfságot, a test asymmetrikus formáját, betegségek látható nyomát, stb. minden népfaj olyannak tekint, mint amely a személyes megjelenést eltorzítja. Különbséget teszünk női és férfiszépség közt és faji különbségek ellenére e szépségformák alkotó elemeinek eszméje alapján egyenlő az egész világon. Hogy igazán szép legyen, az egyénnek meg kell közelítenie nemének eszményi típusát. A férfi szervezetét az izomrendszer, a nő szervezetét a zsírpárnázat fejlettsége jellemzi a látható izmokat mindenütt szépnek tartanak a férfínál, gömbölyű formákat a nőnél. Humboldt szerint

Guijana bennszülöttei női szépség kifejezésére azt mondják »kövér és szűk homloka van«. A kaffereket és hottentottákat elragadja nők hosszú és lógó melle, mely néhány törzsnél oly szörnyű méreteket ér el, hogy általában szoptatásnál a hátukra erősített gyermekeknek hátradobják a mellet. A makololo asszonyok Livingstone szerint »boyálolo« nevű különleges ital által lesznek csinosak és kövérek, a trarzáknál (nyugati Szahara egyik mór törzse) a nők óriási mennyiségű *tejet és vájat* fogyasztanak, *hogy vonzóbbak* legyenek. Ilyen túlzások bármily visszataszítók is a művelt ízlés előtt, mégis általános irányt jelölnek a férfiak nézeteiről, ami a női szépséget illeti.

Az európaiaknál a férfiak átlag 2-3 hüvelykkel magasabbak a nőknél s vállban szélesebbek. Magasnövésű és szélesvállú alakot tekintik a férfiszépség eszményének, míg túl magas vagy széles nők gyakran ügyetlennek látszanak. A nő arca rövidebb, szája kisebb, orra nem oly kiálló, nyaka hosszabb, medencéje szélesebb, dereka keskenyebb, mint a férfié; ujjai keskenyebbek s hegyesebbek, keze, lába kisebb. A testet felező vonal a nőnél lejjebb esik, mint a férfínál, ezért rövidebbek s könnyebbek léptei. Hosszú arcot, nagy szájat, kezét s lábat sokkal kevésbé kifogásolnak férfínál, mint nőnél. Nők különösen szeretik a kivágott ruhákat, melyek a nyakat teljes hosszában mutatják, a fűző által pedig derekuk a természetesnél karcsúbbá válik.

Létezik tehát a szépségnek eszménye, mely kétségkívül az egész emberi fajnál közös. Azonban ez az eszmény oly elvont fogalom, mely el nem érhető. Az ízlés általános hasonlóságát faji különbségek kísérik. Bár mindenki egyetért abban, hogy orr nélkül való arc csúnya, még sincs az orrnak oly bizonyos formája, melyet általában bámulnak és oly fajok, melyek a duzzadó keblet a női szépség lényegének tartják, nagyon messze állnak a hottentottáktól a lelógó mell szépsége tekintetében.

Tényleg minden fajnak megvan a maga szépségmérője. Humboldt már rég megjegyezte: »A nemzetek a szépség eszméjét mindahhoz kapcsolják, ami saját fizikai alakulásukat, természetes arculatukat jellemzi. Ebből az következik, hogy ha a természet ritka szakállat, szűk homlokot, vagy

vörösbarna bőrt adott, úgy minden egyén szépnek vallja magát, ha teste szőrmentes, koponyája lapos és teste »annotto«, »chica« vagy más vörösbarna festéssel van befestve.« E nézetet sok későbbi író átvette, mivel azonban mások megtámadták, hasznos lesz Darwin bizonyítékait újjakkal szaporítani.

A szingalézek, mondja Davy, kik a nemi bájak kitűnő ismerői, sőt könyveik is vannak e tárgyról és a megítélés megkönnyítésére szolgáló szabályaik, nőt szépnek csak akkor tartanak, ha következő tulajdonságaik vannak: »Haja telt legyen, mint a páva farka, hosszú, térdig érő és bájos fürtökben végződjk; orra a karvaly csőréhez hasonló legyen; ajkai fénylők s pirosak, mint a korall a vasfa levelén. Nyaka hosszú legyen s gömbölyű, mellkasa tágas, melle kemény s kúpszerű, mint a sárga kókuszdió, dereka karcsú – majd annyira, hogy egy kéz átfoghassa. Csípői szélesek, lábszárai hegyben végződnek; a láb talpai üreg nélkül valók, s a test felülete általában puha, gyengéd, sima és legömbölyített, kiugró csontok és ínak durvasága nélkül.« Davy hozzáteszi: »A fentebbiek a szingalézek legáltalánosabb külső tulajdonságai.«

Az indó-európai faj asszonyai hajuk hosszúságával tűnnek ki. »Vidékeinken, jegyzi meg Geoffroy, e fejlődés kiegészíti a nők szépségét; másutt majdnem testi hibának tartanak.« »Gömbölyű kis arc, írja Castrén, telt rózsás orca és ajak, fehér homlok, fekete fonatok és kicsi, sötét szemek alkotják a szamojéd leány szépségét. Ezért dicsérik szamojéd dalban a leány kis szemeit, széles arcát és rózsás színét.« Amennyire tudjuk, ezek a szamojédek faji ismertetőjelei. A tatár asszonyokról, kiknek orra általában kevésbé kiugró, mintsem azt Európában megszoktuk, Rubruquis azt állítja: »Minél kisebb az orruk, annál szebbnek tartják őket.« Fidzsi szigetén »a szokatlan, feltűnő széles tarkó a szépség jele«. Az egyiptomiaknál Lane alig látott testes embereket és itt sok más afrikai törzstől eltérően az igen kövér nőket nem tartják szépnek. »A négerék, mondja Humboldt, előnyben részesítik a legvastagabb s legkiállóbb ajkúakat; a kalmükök a piszeorrúakat; s a görögök hősszobraiknál az arcvonalat 85°-ról 100°-ra emelték természetesen túl.

Némely testrészeknek sok népnél divatban levő eltorzítása a személyes szépségről alkotott fogalmaikat jól világítja meg. Észak-Amerika indiánusai, kiknek homloka alacsony és lapos, e természetes sajátságot még mesterségesen növelik. Tahitiben, Samoában és a Csendes-óceán más szigetein időtlen idők óta szokásos a gyermekek tarkójának lelapítása és orrának összenyomása, Gerland szerint ama célból, hogy szépnek tartott nemzeti jellemvonásukat megerősítsék. A kínaiaknál a kis lábat tartják a nők főszépségének; ezért a leányok lábát gyermekkoruktól fogva összenyomortítják. Már pedig Scherzer és Schwarz méréseiből tudjuk, hogy a kínai nőknek természetlőtől feltűnő kicsi a lábuk, mely sajátosság mindig megkülönböztette őket tatár szomszédaiktól. Es tényleg a mandzsu tatárok, kik jelenleg a kínai birodalmat kormányozzák, sohasem szorítják össze leányaik lábát.

Minden faj saját színét a többi felett előnyben részesíti. Az északamerikai indiánusok a »cserszínű bőrt« bámulják, s kínai megveti az európai fehér bőrét. Barrington megemlíti oly ausztráliai nőt, kinek fehér embertől volt gyermeke s ezt megfüstölte s olajjal dörzsölte be, hogy színe sötétebbé váljék. A hovák, kik valószínűleg Madagaszkár legvilágosabb bőrű emberei, sötét foltot festenek arcukra, mely annál jobban kiemeli világos arcbőrüket, melyre nagyon büszkék. A malájoknál, Crawford szerint »a szín tökéletességi mértéke a szűz-arany; amint az európai kedvesének keblét a hó fehérségéhez, úgy a keleti szigetlakó az övének keblét ama becses fém sárga színéhez hasonlítja«.

A testnek a vad népeknél oly általánosan gyakorolt festése látszólag néha a bőr természetes színének túlhajtása. Humboldt azt hiszi, hogy az amerikai indiánusok tulajdonképp ezért mázoljaik testüket vörös okkerrel és földdel. A japánok, ha díszbe öltöznek, sárga szépítőszerrel festik arcukat. A malabari (Koromandel-part) népről mondja Marco Polo: »Az itt született gyermekek elég feketék, azonban minél feketébbek, annál többet tartanak róluk. Ezért születésüktől fogva a szülők minden héten szezámolajjal dörzsölik be őket, úgy hogy feketék lesznek, mint az ördögök. Ezenkívül isteneiket feketének, ördögeiket fehérnek képzelik és szentjeik képét feketére festik.«

Most megfelelehetünk ama kérdésre: Az emberi test mely sajátosságait tartják szépnek? Az emberek szépnek tartják az emberi szervezethez általában, a nemhez és fajhoz különösen tartozó látható jellemvonások teljes kifejelettségét.

Ezek után pedig szerelem és szépség összefüggését vizsgáljuk. Hogy ezt az összefüggést nem okozza a szépségtől felkeltett esztétikai jólesés, az kitűnik ama tényből, hogy az esztétikai érzés belső jellemvonása az érdeknélküliség, míg a szerelem belső jellemvonása ép az ellenkező. Amennyire szépség alatt az emberi szervezetben vagy a nemek bármelyikében rejlő jellemvonások teljes kifejelettségét értjük, úgy az ennek adott előny okát az egészség keltette ösztönszerű vonzódásban leljük, melyről már szóltunk, s így további vita felesleges. Célunk most a faji tökéletesség izgató hatásának megmagyarázása!

»Barbár népeknél, mondja Humboldt, inkább a törzsnél vagy hordánál, mint az egyénnél, találunk sajátos arckifejezést. Ha háziállatainkat az erdőlakó állatokkal hasonlítjuk össze, ugyanezt tapasztaljuk.« Későbbi írók szintén ez állítás helyességét bizonyították; s Godron nyomán elmondhatjuk: »Manapság a tudomány által teljesen elfogadott tény, hogy adott nép egyénei annál inkább hasonlók, minél inkább közeledik e nép a természeti állapothoz. E hasonlóság nemcsak az arcra, hanem a testre, mint egészre is vonatkozik. Így például közismert tény, hogy a természetbeli változások a legkevésbé civilizált népeknél a legkisebbek.«

Nem vonhatjuk kétségbe, hogy e nagyobb hasonlóság oka a vad népek életkörülményeinek nagyobb egyhangúságában rejlik. Villermé és Quételet szerint nemcsak városlakók és falusi emberek közt észleltek természetbeli különbséget, hanem a városokban különböző pályán levő emberek közt is. Van azonban más tényező, mely szerintem sokkal fontosabb: A nemzeti típustól elvétve előforduló eltéréseket betegség eredményének tekintették és mint Waitz megjegyzi: »csak ritkán állandósulnak, mivel a nemzeti típus az, mely legjobban áll összhangban a földdel és éghajlattal s az illető nép külső viszonyaival.« Fel kell tennünk, hogy bizonyos életkörülményekhez bizonyos szervezet illik legjobban s minden ettől való számottevő eltérés tönkremegy a létért való küzde-

lemnek oly fokán, hol a természetes kiválasztás állandóan működik s testi tulajdonságok nagyfontosságúak. Geoffroy kutatásaiból tudjuk, hogy a közönséges átlagtól testnagyság tekintetében nagyon eltérő egyének – óriások vagy törpék – szabály szerint más tekintetben is rendellenesek, észbeli és szaporodási tehetségük gyenge és korai halálnak vannak kitéve. Lawrence szintén megjegyzi, hogy az átlagot sokkal túlhaladó emberek testi ereje nincs arányban nagyságukkal, és hogy »nagyon kevés esetben egészséges, jónövésű és a faj minden jellegzetes vonásával bíró ember az olyan, ki jelentékenyen az átlagos mérték alatt marad«. Ha civilizált népeké nél ily eltérések hátrányosak, úgy fokozott mértékben áll az vad törzseknél, melyeknek minden tagja majdnem teljesen egyforma életkörülményeknek van alávetve. Rendellenes jellemvonások virágozhatnak néha nagyon civilizált népeknél, de pusztulásuk biztos oly közösségekben, hol a létért való küzdelem sokkal súlyosabb.

Első tekintetre idegenszerűnek látszik, hogy ama, bár csekély jellemvonások, melyek a különböző emberfajok közt való különbségeket alkotják, mások kizárásával bizonyos életkörülményekkel összhangban állanak. Meg kell jegyezni azonban, hogy több tudással haszontalannak, sőt károsnak látszó jellemvonásokat hasznosnak találánk. Ismerjük *néhány* különös jellemvonás hasznát, másokét pedig legalább ideiglenesei! feltehetjük. Bizonyos, hogy szülőföldjüket elhagyó és teljesen másfajta vidéken letelepedő egyének testi szerzetének tetemes változáson kell keresztülmennie, hogy az új körülmények reá káros hatással ne legyenek. Azonkívül sok testi szerkezet oly benső összefüggésben áll, hogy az egyik rész változása a másikat vonja maga után, bár a legtöbb esetben képtelenek vagyunk ennek okát megjelölni.

Vad embereknél figyelemreméltó az aránylag széles állkapocs, mely kétségtelenül hasznos a természeti állapotban, hol az élelem gyakran kemény és szívós, és az állkapocs kést és villát helyettesít, a fogak pedig alkalmilag szerszámul szolgálnak. E faji sajátosság, mely tényleg csak a civilizáció alacsony fokának jele, így könnyen magyarázható a természetes kiválasztás elvével. Minél kevésbbé szorult az ember nagy és erős állkapocsra a növekedő civilizációval, annál

nagyobb esélye volt a kisebb állkapoccsal született egyének fennmaradásának, ezért idővel aránylag kis állkapoccsal bíró faj fejlődött ki. Es tényleg Virchow kimutatta, hogy a prognátikus típusoknál az agy nem fejlődhetik ki teljesen.

A kiálló pofacsontok az alacsonyabb fajok másik jellemző sajátossága. Azonban, mint Spencer megjegyzi, a pofacsontok nagysága csak nagy állkapoccsal jár. Más arc-béli sajátosságok: az orrhát mélyedése, elől nyitott, nagyon széles orrlyukak, széles, nagy száj, állandóan nagy és kiálló állkapoccsal és kiálló pofacsontokkal állanak összefüggésben, civilizálatlan fajoknál és a civilizált népek ifjúságánál egyaránt; nem hihetjük tehát, hogy az összefüggés tisztára véletlen.

Schaaffhausen megfigyelte, hogy a koponya számos saját-sága félbenmaradt agybéli fejlettséggel jár s e kettő egymást befolyásolja. »Az alacsonyabb fajok koponyáinál megfigyelt jellemvonások, nevezetesen: szűk és alacsony homlokcsont, rövid nyílvarrat, alacsony halántékpikkely, rövid nyakszirt-csont-pikkely, melynek felső széle lapos ívet képez, ezért az állati formákhoz való közeledésnek tekintendők és egymással szervi összefüggésben állanak.« Ügy látszik, mintha termet és izomerő a koponya dolichocephal és brachycephal formáival állana valamely módon összefüggésben, mert Welcker azt találta, hogy alacsony emberek és alacsony fajok inkább ez utóbbira hajlanak, magas emberek és magas fajok inkább az előbbire. Továbbá Fick szerint az izmok figyelemreméltó befolyást gyakorolnak a csontokra általában, néhány koponyacsontra különösen. Az alkalmazkodás folyamata módot ad egyrészt a szervezet és szervi tevékenység, másrészt ezeknek a körülfekvő természettel való összefüggésének tanulmányozására. Mindazonáltal erre vonatkozó tudásunk jelenleg nagyon gyér. Azt állították, hogy az európaiak göndör haja Amerikában sima lesz, mint az indiánusoké; hogy Észak-Amerikában és Új-Délwalesben európai szülők gyermekei karcsúságra és soványságra hajlanak, míg a Jóremény-foka körül lakó európaiak könnyen elhízhatnak, ami a bennszülött asszonyok steatopygiájára emlékeztet. Amit biztosan tudunk, majdnem csak annyi, hogy az új éghajlat megszokásánál az ember változáson megy keresztül s e módo-

sulás néha az elviselhetőnél nagyobb. Mint Felkin megjegyzi, az európaiak majdnem képtelenek a forró égöv alatt gyarmatok alapítására és kevés kivétellel fehér asszonyokkal való házasságukból származott gyermekeiket sem tudják felnevelni. Hadden, ki 16 évet töltött Indiában, arról értesít, hogy e vidék britt tisztjeinek meggyőződése szerint egy ezer európai emberből álló csapat itt 13 év alatt éghajlat, betegség vagy más eshetőségek folytán teljesen kihalna. Ez megegyezik Sprenger nézeteivel: 800 emberből álló ezred 10 év alatt 100-ra apad le. Hadden szerint az is általános nézet, hogy Indiában nem keveredett európaiak harmadik nemzedékéből már csak gyermekeket látni néha-néha s ezek sem érik el a nemi érettség korát. Angol szülők rendszerint 5-6 éves gyermekeiket Európába küldik, hogy el ne pusztuljanak.

A bőr színét helyesen tekintik a faj egyik főjellemvonásának. Lehetetlen azonban az egyik faj fehér, a másik fekete, barna, sárga színének meghatározott okát adni. Senki sem tudta még igazolni, hogy a bőr színe az embernek közvetlenül használ. Annyi bizonyos, hogy az nem bizonyos éghajlat hosszú behatásának egyenes eredménye. Azt tudjuk azonban, hogy a bőr színe s a test szervezete közt benső összefüggés áll fenn. »Az eltérő színezetek, mondja Godron, melyek az emberi faj különféle változatait megkülönböztetik, sokkal kevésbé függenek össze testi tényezőkkel, mint a szervezet legbensőbb jelenségeivel, melyek a tudomány mai állásában még meg nem foghatók s tán örökké titokzatos homályban maradnak.« így a megszokott fiziológiai tevékenység aklimatizációnak nevezett változása, amint látszik, gyakran bizonyos színváltozással jó összefüggésbe, mely nem függ közvetlenül a nap behatásától. Mayer megfigyelése szerint a forró égöv alatt lakó európai elveszti rózsás arcszínét, mivel a visszerek és ütőerek vére közt levő különbséget tetemesen csökkenti a kisebb oxigénbevitel, mely a gyengébb égésből ered. Tylor szerint az Egyesült-Államok tisztavérű négere oly változáson ment keresztül, melytől arcbőre egy árnyalattal világosabb lett. Rohlf s Németországba hozott ifjú négere két évi ittléte alatt sötétfeketéből világosbarna lett. A »Philosophical Transactions« említi oly négert, ki fehér lett akár egy európai.

Másrészt hallottuk az angol Macnaughten híret, ki soká Dél-India vadonában bennszülött módra élt s testének ruhával fedett részein is oly barna lett, mint a bramínok. Ezek az állítások, ha valódiak, nagyon kivételes esetekről szólnak, hitelességüket azonban *a priori* nem vonhatjuk kétségbe. Tudjuk, hogy némely szervezet másoknál sokkal inkább hajlik az aklimatizációnak nevezett változásra, s nincs tényleges okunk abban kételkedni, hogy ez az erő rendellenes esetekben igen nagy lehet. Mindenesetre kétségtelen, hogy szoros viszony áll fenn egyrészt a bőr színe s a test fiziológikus tevékenysége, másrészt e kettő s az életkörülmények közt. Betegséget rendszeren színváltozás kísér.

Tehát bebizonyítottunk tekinthetjük, hogy a faji sajátosságok a különböző fajok életének külső körülményeivel valamely összefüggésben állanak. Azt lehetne ellenvetni, hogy egyforma szélességi fokok alatt s egyenlő életviszonyok közt számos eltérő típusú törzsre akadunk. Gondoljunk azonban arra, hogy gyakran lehetetlen eldönteni, vajjon az élet körülményei pontosan azonosak-e; hogy vérvegyülés gyakran nagyon összezavarja a faji típusokat; s hogy a népek mai lakóhelyüket csak több-kevesebb vándorlás után érték el. Biztosak lehetünk arról, hogy néhány jellemvonást megőrzött a faj előbbi időkből, mikor más életkörülmények közt élt, s minél civilizáltabb, annál valószínűtlenebb, hogy elveszti a reá nyomott bélyeget.

Mindazáltal nagyon kétséges, vajjon a faji különbségek a külső befolyásoknak oly egyenes eredményei-e, mint azt az antropológusok rendszeren hiszik, azaz: vajjon a faji különbségek az előző nemzedékek életkörülményeinek átöröklődött következményei. Mint ismeretes, Weismann azt hiszi, hogy a szerzett tulajdonságok nem öröklődnek át szülőről gyermekekre. »Sohasem bizonyították, mondja ő, hogy a szerzett tulajdonságok átszármaznak, és sohasem mutatták ki, hogy ily átszármazás segítsége nélkül a szerves világ fejlődése érthetlenné válik.« Az ember ősidők óta különböző módon csonkította testét s egy esetben sincs meggyőzően bebizonyítva, hogy e csonkítás a következő nemzedékre átöröklődött. Kiváló zongoraművészek gyermekei sem öröklik a zongorázás tehetségét. Tények mutatják, hogy a civilizáció magas fokán

álló népek gyermekei, ha vad állapotban s teljes magányban nőttek föl, beszédnek nyomát sem mutatják. Nap és levegő okozta színváltozások nyilvánvalóan csak időlegesek. A földműves vagy matróz gyermeke ép oly világosszínű, mint a leggyengébb és halványabb városlakóé; és bár a mórok, kik a VII. század óta Afrikában éltek, felnőtt korukban rendesen nagyon napsütöttek, gyermekeik époly fehérek, mint az Európában születettek és »egész életükben fehérek maradnak, ha munkájok nem teszi ki őket a nap tüzének«.

Ilyen tények valóban nem szólnak azon uralkodó elmélet mellett, mely a faji különbségeket egyenesen alkalmazkodásnak tulajdonítja. Akár jól megalapozottnak bizonyul Weismann elmélete, akár nem, nyilván nem fogadhatjuk el, hogy a szerzett tulajdonságok örökölhetőségével az emberi fajok eredete kellően meg van magyarázva. Valószínűnek látszik, hogy az emberi fejlődés legkorábbi fokain az emberiség aránylag kis területen szorult össze, és ekkor egynemű volt, akárcsak hasonló körülmények közt élő növény- vagy állatfajok. A létért való küzdelem kifejlesztette az ember szellemi tulajdonságait s az elszigetelt csoportokra szakadás előtt tán föltalálta a tűzcsinálást, valamint az egyszerűbb eszközöket és fegyvereket. E szellemi felsőbbtség tette számára lehetővé az elszóródást, az eredetiektől némileg különböző körülmények közt való megélhetést^ Szervezetének bizonyos változásokon kellett keresztülmennie, nem látjuk azonban, hogy e változásokat leszármazol örökölték volna. Csak azt tudjuk, hogy a született gyermekek némileg különböztek egymástól, s hogy azok, kiknek változása volt leginkább összhangban az új életkörülményekkel, rendesen fennmaradtak s a jövő nemzedékek őseivé lettek. A velükszületett tulajdonságok, melyek fennmaradásukat; lehetővé tették, természetesen átmentek utódaikra és így4ermészetes kiválasztás útján lassanként fajok származtak, melyeknek tagjai átöröklött tulajdonságokként kapták ugyanama sajátságokat, melyek/ bizonyos fokig, azonban csak az egyén s nem utó dai számára szereshetők meg aklimatizáció által. így megérthetjük, miért feketék a néger gyermekei, – még ha Európában születtek is – mert a fekete, szín megfelel bizonyos fiziológiai folyamatoknak, melyek fajuk hazájában előnyösen befolyá-

solják az életet. Életben maradnak, míg a forró országokba kivándorolt európaiak gyermekei nagy számban elpusztulnak, még ha szüleiknek sikerült is a lakhelyváltozással járó testi módosulásokat elviselniök.

A faji különbségek e magyarázata még valószínűbbnek látszik, ha tekintetbe vesszük az óriási időt, mely az ember első földi terjeszkedése óta elmúlt, valamint a lakóhelyek lassú és fokozatos változását. Nem került egyszerre az egyenlítőtől a sarki területekhez, vagy viszont, hanem az alkalmazkodó folyamatok végtelen láncán ment végig. így alakultak ki lassanként ama gyökeres különbségek, melyek az európaiat a négertől, az ausztráliait a vörösbőrűtől elválasztják.

Immár választ nyertünk kérdésünkre: Az ember élettársa választásánál miért keresi ki mindig fájának legjobb képviselőit? A faji tulajdonságok teljes kifejelettsége egészségre vall, tőlük való eltérés betegséget jelent. Testi szépség így minden tekintetben a testi tökéletesség vagy egészség külső kifejezése s amaz ösztön fejlődése, mely a szépséget a csúnyaság elé helyezi, nyilvánvalóan a természetes kiválasztás hatalmából ered.

A szerelem és szépség közt való összefüggés e magyarázata, mely egyúttal az emberi fajok keletkezéséé is, nagyon különbözik attól, melyet Darwin adott. »Minden faj emberei, mondja ő, előnyben részesítik azt, amihez hozzászoktak; szeretik azonban a változatosságot, s a mérsékelt túlzásba vitt jellegetes vonást megbámulják. . . Mint Bichat, a nagy anatómus, azt már rég megmondta, ha mindenki ugyanegy forma szerint készülne, úgy nem volna szépség. Ha minden asszony oly szép lenne, mint a medicii Vénusz, úgy egy darabig el volnánk ragadtatva; azonban gyorsan változatosság után vágyódnánk, s mihelyt ezt elértük, azt kívánnók, hogy bizonyos tulajdonságok a létező átlagon túlmenjenek«. Saját ruhadivatunkban, mondja Darwin, ugyanezt az elvet s ugyanezt a túlzási vágyat leljük fel. Az ember bizonyos fokig kedveli azt, amit látni szokott. így a maorik, kik ajkukat kékre szokták festeni, »szégyennek tekintik, ha a nő ajka piros«; s mi is nagyjában rosszaljuk az uralkodó divattól való lényeges eltéréseket. Másrészt azonban az ember váltó-

zatosságot kívánt. Majd egy, majd más módon változtatja meg ruháját, hogy figyelmet keltsen, vagy elbájoljon. A vadak divatjai kétségtelenül állandóbbak a mieinknél; de a vad embereket díszítő piperék óriási változatossága mutatja abbeli igyekezetüket, hogy új csábítószerrel segélyével vonzókká legyenek. Nem hihetjük azonban el, hogy a különböző fajoknak a személyes szépségről alkotott eszményképe valami módon összefügg az ízlés e szeszélyességével. Ha Darwin feltevése szerint ez az eset állna fenn, úgy minden faj férfiai asszonyaiknál nemcsak a »mérsékelt túlzásba vitt« jellemző vonásokat, hanem változásokat és kellemes ingerű sajátosságokat is megbámulnának. Darwin szerint a faji különbségeket a különböző szépségi átlag okozza, míg az itt vázolt elmélet szerint, a különböző szépségi átlagokat a faji különbségek hozzák létre. »Tegyük fel, mondja Darwin, hogy bizonyos házassági formát gyakorló törzs tagjai lakatlan szárazföldön szétszóródnak; nemsokára különálló csordákra szakadnának, melyeket különböző korlátok s még inkább a minden vad népnél dúlól szüntelen harcok választanak el. A csordák így csekélyen különböző körülmények és életszokások közé kerülnének, s előbb-utóbb valami kis fokban különböznenek egymástól. Mihelyt ez megtörtént, minden elszigetelt törzs önmaga számára gyengén különböző szépségi mértéket formál; aztán öntudatlan kiválasztás jó működésbe, midőn a hatalmasabb vezető emberek bizonyos nőket a többiek fölött előnyben részesítenek. Így az először igen csekély, törzs és törzs közt létező különbségek, fokonként s kikerülhetetlenül többé-kévéssébbé növekednének.« Ez elméletnek – mely faji különbségeket nemi kiválasztásra vezet vissza – előfeltétele nyilvánvalóan vagy az, hogy az emberi szervezet bármely éghajlati és természeti helyzetet egyenlő jól bír el; vagy az, hogy a test látható részei és annak tevékenysége közt nincs kölcsönös viszony. Másképp természetesen a bizonyos egyéneknek adott előny nagyon kis hatással járna; mert vad állapotban, hol a nőtlenség kivételt képez, végül minden esetben az életkörülményekhez legjobban alkalmazkodó nők és férfiak határoznák meg a faji típust. Ahoz elképzelni azt is, hogy az eredeti emberi típustól való ama csekély eltérések, melyek Darwin szerint az eredetileg for-

málódott csordákat vagy törzseket jellemezték; oly óriási különbségekké fejlődtek, mint például az, mely manapság a néger és európai bőre közt van, s mindez csak e törzssajátosságok, e jelentéktelen eltérések legjobb képviselőinek kiválasztása által. Végül kétséges, vajjon Darwin a színben rejlő faj különbségeket a nemi kiválasztásnak tulajdonította-e volna, ha tekintetbe veszi, hogy a nagyobb majomfajták ugyanoly szintiek, mint a velük egy országban élő emberfajok. Darwin azt is hiszi, hogy az ember s az alacsonyabb állatok külső megjelenése közt fennálló különbségek bizonyos mértékben szintén a nemi kiválasztásnak tulajdoníthatók. A főjellemvonás, melyet ily módon igyekeznek kimagyarázni, a test általános szőrtelensége. »Senki sem hiszi, hogy a test meztelensége az ember számára egyenes haszonnal jár; ennél fogva nem a természetes kiválasztás foszthatta meg testét szőrétől.« Különös, hogy az ember szőrtelenségén annyi antropológus töprengett, pedig az igen könnyen megmagyarázható a változás törvénye által. Mikor az ember rájött a tűzcsiholás mesterségére s elméjében felmerült az a gondolat, hogy ruházat megvédené a hidegtől, a létért való küzdelemben a szőrtelenség már nem volt komoly hátrány. Ezért a természetes kiválasztás ez irányban nem működött többé, s lassanként szőrtelen faj támadt. Hasonló elvet látunk működésben számos más úton. A civilizált ember nem szorul a vadember éles szemére; ezért rövidlátó annyi közülünk, s kevés európai versenyezhetne egy vörös indiánussal valamely nyom feltalálásánál. Ugyanebből az okból szaglási képességünk is általában csekélyebb a vadakénál, s fogaink is sokkal kevésbé erősek s egészségesekek.

A nemi kiválasztás némi befolyást valószínűleg mégis gyakorolt az emberiség testi állapotára. A föld különböző részein tartózkodó pontos megfigyelők megjegyezték, hogy európai befolyástól ment fajoknál egyéni alaktalanságok felette ritkák. Ez főleg abból a tényből következik, hogy pwa rendellenes egyének ritkán élnek túl az élet korai nehézségeit, azonban Lawrence szerint, ha túl is élnek, úgy alaktalanságuk okozta természetes ellenszenv alaktalanságuk terjesztésének útját állja. Nem lehetetlen, hogy a faj legjobb képviselőinek kiválasztása őrzi meg tisztán a faji típust. Nemi kiválás

szintén okozhatja vadaknál azt, hogy a férfiak oly gyakran csinosabbak a nőknél – azaz nemük és fajuk jobb példányai, míg civilizált országokban az ellenkezőt tapasztaljuk. Láttuk, hogy a vad nők kezük felett szabadon rendelkeznek s hogy a civilizáció alacsonyabb fokain cölibátus majdnem kizárólag a férfiak közt fordul elő. Nálunk ellenkezőleg, a magányos asszonyok száma nagyobb a nőtlen férfiakénál s míg a férfi házasodási esélye csak kis részben függ személyes megjelenésétől, addig ezt korántsem állíthatnók a nőkről.

XIII. FEJEZET.

A hasonlóság törvénye.

Hatalmas ösztön tartja vissza az állatokat a nem saját fajukhoz tartozó egyénekkal való párosodástól. »Az állat, mondja Duverny, ösztönszerűleg közeledik fajához s távolodik el másoktól, mint ahogy ösztönszerűleg keresi élelmét s kerüli el a mérgeket.« Madaraknál találunk kisszámú vadkeresztezést, melyek majd mind a tyúkfajhoz s legtöbbje a fajokhoz tartozik. Természeti állapotban élő rovaroknál, halaknál, emlősöknél azonban a kereszteződés teljesen vagy majdnem ismeretlen. Még szelídített házi emlősöknél is gyakran cselhez kell folyamodni a hím megcsalására, hogy más fajta nőténye iránt érzett ellenszenvét leküzdhessük. A csődört pl., mellyel nőtényszamarat akarnak hágatni, gyakran először kanca jelenlétével izgatnak, ezt aztán a kellő pillanatban a nőtényszamárral cserélik ki.

Biztosak lehetünk arról, hogy ez ösztönszerű érzés nélkül a jelenleginél sokkal több állati korcsot találnánk a természetben. A növényvilágban, hol az ösztönök játéka teljesen hiányzik, korcsok sokkal gyakoribbak; fogságban pedig nagyszámú oly állati fajkereszteződés jó létre, mely a természetben ismeretlen. Darwin szerint ennek ellenére jó okai vannak Pallas tanának, mely szerint a házi állatok és tenyésztett növények elmúlt életkörülményei általában a kölcsönös meddőség iránt való hajlamot kiküszöbölik, úgy hogy a vad állapotban való keresztezés esetén bizonyos mértékben meddő fajok szelídített lemenői teljesen termékenyekké válnak.

Eléggé világosnak látszik amaz ösztön eredete, mely még a természeti állapotban közeli rokonságban álló fajokat

is különválva tartja. Igen kicsiny ama fajok száma, melyek kölcsönösen termékenyeknek bizonyultak, s a keresztezett utódok termékenysége majdnem állandóan kisebbedik, néha igen nagy mértékben. Természetesen ma nem beszélünk a keresztezések – *animálta adulterina* – természetlenségének erkölcsi szükségességéről, vagy mint eredményéről valami új isteni parancsnak, mely szerint új fajok nem terjedhetnek végtelenül. Geoffroy nemcsak azt mutatta ki, hogy keresztezések termékenyek *lehetnek*, hanem azt is, hogy »meddő« keresztezések valóban azok a hibridek, melyek legritkábban termékenyek, meddőségük sohasem lévén feltétlen. Ezenkívül, amire Wallace figyelmeztetett, különálló fajok keresztezésének eddig tett kísérleteinél nem történt semmi gondoskodás szoros belkeresztezés elkerülésére; ezért e kísérleteket nem fogadhatjuk el annak bizonyítékául, hogy a keresztezések minden esetben egymás között meddők. Ha azonban tekintetbe vesszük az állatok és növények keresztezéséről szóló bebizonyított tényeket, akkor Darwinnal azt következtethetjük, hogy a keresztezetteknel a meddőségnek bizonyos foka nagyon általános. Miután ez házi állataink korcsainál így van, még inkább igaznak kell annak lennie a természeti állapotban levőknél, melyek a kölcsönös termékenységre nézve kedvező viszonyok közt élnek. Könnyen érthető tehát, hogy a különböző fajok kölcsönös kereszteződéséhez vezető ösztönök, még ha esetről-esetre fel is tűntek, sohasem váltak hosszú életűekké, mivel csak a saját fajuk egyéneivel párosodó állatok hoztak rendes nemzési erővel bíró utódokat a világra, s így számos nemzedék alapítói lettek, melyek ösztöneiket örökölték.

Az első keresztezéseket és korcsokat jellemző viszonylagos vagy teljes meddőség biológiai törvény eredménye, melyet a »hasonlóság törvényének« nevezhetünk. A meddőség foka minden esetben, legalább is bizonyos kiterjedtségében, az egyesülő fajok rokonsági fokával párhuzamosan halad. így a legtöbb állati korcs ugyanegy genushoz tartozó egyénektől ered, míg különböző nemekhez tartozó fajok ritkán, különböző családokhoz tartozók sohasem kereszteződhetnek. E párhuzamosság azonban nem tökéletes, mert a közeli rokonságban álló fajok közül nagyon sok nem egyedül

vagy csak nagy nehézségekkel, míg más, egymástól igen távol álló fajok könnyen keresztezhetők. Darwin ebből azt következteti, hogy a keresztezés könnyű vagy nehéz volta »látszólag csakis a keresztezendő fajok nemi szervezetétől, vagy nemi rokonságától (Gaertner-féle »Wahlverwandtschaft«) függ«. Azonban mivel a fajok ritkán, vagy sohasem módosulnak egy tulajdonságukban anélkül, hogy számos más tulajdonságuk is módosulna, és mivel a módszeres rokonság minden látható hasonlatosságot és egyenlőséget magában foglal, ezért két faj nemi szervezete közt fennálló különbség természetesen módszeres helyzetükkel többé-kevésbé szoros viszonyban áll. Ami a szóban forgó ösztönt illeti, az ember általában az állatvilág szabályait követi. Erkölcsi fogalmaink szoros kapcsolatban állanak a természetünkbe vésett ösztönszerű érzésekkel; bestialitást rendszeren a leggyűlöletesebb bűnnek tekintik, melyet az ember elkövethet. Régi és modern írók számos helyen bizonyítják, hogy e bűn néha előfordul, de mindig oly körülmények közt, mint amelyekben magányos madarak kötnek természetellenes viszonyt, t. i. vagy elhagyatottságuk, vagy perverz ösztöneik miatt.

Ama felfogás hívei, mely szerint különböző emberi fajok az emberi nem eltérő specielsei, azt állítják, hogy a különböző állati nemek keveredését megakadályozó ösztönszerű ellenszenvhez hasonló érzés létezik a különböző emberfajok között. Mellesleg megjegyezzük, hogyha ez igaz is volna, még vitatkozhatnánk afelett, vajjon az emberiség különböző fajokból áll-e; mert bizonyos fajta házi vagy félig szelídített állatok látszólag saját fajtájukkal keverednek és nem vegyülnek össze másokkal. Így Bennet szerint, amennyire erről tudnak, a Dean erdejében soká együtt élő sötét és világos színű dámvadak sohasem keverednek. Ami az embert illeti, úgy sok faj nem szeret más fajból származó egyénnel párosulni, indítóokaik azonban különbözők. A szépség fogalmának eltérő volta kétségkívül fontos szerepet játszik. Civilizált faj nem könnyen keveredik kevésbé előrehaladtal, hasonló okok tartják vissza a grófot attól, hogy parasztleányt vegyen nőül.

A világ lakosságának nagy részét félvérek alkotják.

Kétséges, vajjon van-e Európában egyáltalán tiszta faj, még a baszkok sem tarthatnak erre igényt. Broca a test nagyságáról végzett tanulmányának folyamán azt találta, hogy Franciaország lakóinak kilenczederésze különböző: mértékben kevert faj jellegét hordta magán. Délamerika, francia író nézete szerint: »a modern fattyú- vagy félvérnépek nagy laboratóriuma«. A föld kerekén élő 12 millió fattyú közül itt n milliót találni. Az utolsó években még az elhagyott Tűzföldön is leltek európai atyáktól és bennszülött anyáktól származó félvéreket.

Amennyire tudjuk, nincs oly emberfaj, mely keveredés folytán teljesen meddő. Azonban, ami első keresztezések és fattyak termékenységi fokát illeti, úgy ebben az antropológusok nézete nagyon eltérő. Azok, kik nem hisznek az emberi faj egységes voltában, különösen iparkodnak bizonyítani, hogy keresztezések ama tekintetben majdnem elkerülhetetlenül rossz következményekkel járnak. Knox azt hiszi, hogy félvér-fajok, ha magukra hagynák őket s nem férhetnének többé tiszta fajokhoz, gyorsan eltűnnének, mivel a természet elveti a »hybridet«, mint az emberiség elfajulását. Nőtt azt erősíti, hogy ha az emberiség két közeli speciése, két típusban közeli hasonlatosságot felmutató faj vegyül össze, teljesen termékeny utódokat nemzenek; azonban ha két nagyon elkülönített faj, így angol-szász és néger, kereszteződik, úgy a mulatt utódok csak részben termékenyek, velükszületett kevesbedési irányzatot mutatnak fel s esetleg teljesen kivesznek, ha az anyatörzsektől távol tartják őket. Broca és Pouchet ugyanily véleményen vannak s utóbbi azt hiszi, hogy a keresztezett faj csak az esetben marad fenn, ha továbbá is a két közte élő nemző faj tartja életben.

Másrészt Prichard azt hiszi, hogy alapos ellenvetés félelme nélkül állíthatjuk, hogy mindenféle fajú ember-nemek egyformán termelhetnek összeházasodás útján utódokat; e házasságok termékeny volta teljesen független attól, hogy a házasodó felek egyforma vagy nagyon különböző alfajokhoz tartoznak-e. »Ha van különbség – mondja ő – úgy ez valószínűleg az utóbbi előnyére határoz.« Godron szerint a félvérek általán nagyobb termékenységet mutatnak

fel, mint szülők, Quatrefages pedig azt állítja, hogy mulatok ép oly termékenyek, mint a tiszta fajok.

Sajnálatos, hogy hosszabb idő óta e nagyon fontos kérdésre oly kevés figyelmet fordítottak. Ezért a fajkeveredés eredményeiről alig tudunk többet ma, mint 20-30 évvel ezelőtt. Biztosnak csak azt tekinthetjük, hogy a keresztezésnek a termékenységre gyakorolt káros hatásáról való feltevés nagy túlzást tartalmaz. Különösen Broca »A hibriditásról« című híres tanulmányának köszönhető e tan oly nagy elterjedtsége. Ő azt állítja, hogy az európai férfiak ausztráliai nőkkel kötött viszonya igen kevéssé termékeny s a tőlük származott fattyak majdnem teljesen meddők. »Nincs statisztikus, vagy történetíró, ki keresztezett fajokat említene föl az ausztráliai népesség közt.« Pedig ezt az országot hosszú időn át európai telepések lakták, kik közül sok nem vehetett el európai nőt. Ezenkívül bebizonyult, hogy fehérek és bennszülöttek nemi viszonya Ausztráliában általánosan elterjedt. A fattyak száma azonban ennek ellenére is nagyon kicsiny, oly kicsiny, hogy a bennszülöttek tájszólásában nincs szó ennek kifejezésére.

Azt hívnék, hogy e figyelemreméltó tények főleg Ausztrália keleti és déli részeire vonatkoznak, a Nyugat-Ausztráliában élő Salvado-tól és Johnston-tól megkérdeztem, vajjon e vidéken él-e kevert faj s ha igen, termékeny-e az, avagy sem. Az első, ki 40 évig élt a nyugat-auztráliai bennszülöttek közt, s életükről, valamint szokásaikról írt kitűnő könyve folytán elsőrendű tekintély, következőleg felelt New-Norcia, 1888 október 17-iki kelettel: »Ami a félvér bennszülöttek meddségét illeti, melyről még nem volt tapasztalatom, mikor könyvemet megírtam, úgy azt teljesen tagadom, az Európában is előforduló esetek kivételével. Ismerek sok félvér férjet s feleséget, jelenleg 6, 7, 8 gyerekekkel s idővel még több is lehet; ismerek számos európaikat, kiknek bennszülött nőtől több gyermekük származott. Egy ily esetben 6, másikban 7 gyermek született, s mindannyinak tudom a nevét«. Johnston azt írja: »Perthben van félvérű fiúk s leányok számára iskola, s a polinéziaiakhoz hasonlóan eleven és értelmes gyermekek. Amint felnöttek, szolgálatba állanak, a fiúk közül néhányat posta- és távírdakihordó-

nak alkalmaznak . . . A New-Norcia missziónál a feketéken kívül több félvér-család él s mindannyinak van gyermeke«. Taplin hasonlóan nyilatkozik a Murray alsó folyásának bennszülötteiről.

E szakértő egyének tanúsága, azt hiszem, elegendő Broca föltevésének megdöntésére. Ha Ausztrália bizonyos részeiben alig fordul is elő félvér-faj, úgy ezt nem fiziológiai okok magyarázzák. Emlékezzünk arra, hogy az európai ember vad nőekkel való viszonya közönségesen esetleges és átmeneti, gyakran prostituáltakkal és rosszerkölcű nőekkel történik, kik köztudomás szerint rendszeren meddőek. Míg ha a fehér telepes bennszülött leányt feleségül vagy ágyasul választ s félig civilizált életmódra szoktatja, meddősége egész más oknak tulajdonítható, mint a vérkeveredés. Darwin kimutatta, hogy megváltozott életkörülmények különösen káros hatást gyakorolnak a szaporodási szervekre, így állatok, valamint növények, természetes környezetükből kiragadva, bizonyos fokig terméketlenek vagy teljesen meddőek lesznek, még ha a körülmények nem is változtak sokban. A fogságban élő állatok e nemzési képzetelensége nem függhet össze, vagy legalább is csak csekély mértékben, nemi ösztöneik csökkenésével. »Tudunk számos oly esetről, – írja Darwin, – mikor a fogságban élő állatok szabadon párosulnak, de sohasem fogannak; vagy ha fogannak is és kicsinyeket hoznak létre, ezek száma kisebb, mint sem ez a fajnál természetes.« Okszerűen azt hihetjük, hogy a vadember, ha civilizált körülmények közé jut, ugyané törvénynek van alávetve. Es tényleg, tudunk oly esetekről, melyek amellet szólnak, hogy polinéziai missziókon élő bennszülött nők kevésbé termékenyek, mint eredeti állapotukban.

Más állítások, melyek Broca feltevését támogatták, szintén többé-kevésbé megbízhatatlanoknak bizonyultak, így más írók kétségbevonták a jamaikai mulattok állítólagos meddőségét. Görtz ama állítását, hogy a Jáva szigetén élő német-maláj keverék (lipplappok) csak a harmadik nemzedéki termékeny, szintén kérdésesnek találták.

Ámbár bizonyosnak tekinthetjük, hogy még az egymáshoz legkevésbé hasonló fajok közt sem olyan nagy az

eltérés, semhogy kedvező körülmények között kevert faj ne jöhetne könnyen létre, mégsem tagadom annak lehetőségét, hogy a keresztezés bizonyos mértékben káros a termékenységre. Néhány kevert faj gyors szaporodásáról szóló hírek nem bizonyítják az ellenkezőt. Mert a keresztezés káros hatásai nem mutatkoznak szükségszerűleg rögtön; s egy csepp tiszta vér elég lenne a szaporaság emelésére, ép úgy, mint ahogy a meddőség feltűnően csökken, ha a fattyú az egyik tiszta szülőfajjal párosul. Figyelemreméltó, hogy zsidók és másfajú egyének vegyes házassága aránylag terméketlen. Poroszországban 1875 óta e házasságokat külön jegyezték föl és 1875-81 közt házasságonként 1.63 volt a gyermekátlag, míg ugyanebben az időben tisztán zsidó házasságokból házasságonként 4.41 gyermek eredt, azaz majdnem háromszorosa. Bajorországban 1876-1880 közt házasságonként 1.1 gyermeket találunk a tisztán zsidó viszonyok 47 ellen. Es ez az aránylagos terméketlenség nagyobb meddőséget foglal magában. 56 ily házasságnál, melyet Jacobs tartott számon, kilenc volt meddő, vagyis 18 százalék, föltűnő ellentéte a zsidó unokatestvérek házasságának, hol a meddőségi arány csak 5.4 százalék. Jacobs ennek ellenére arra figyelmeztet, hogy e meddőséget talán az a magasabb kor okozza, melyben e házasságok köttenek. A zsidók még mindig erős előítéletet táplálnak ily házasságok ellen, melyet csak akkor tudnak legyőzni, mikor a vagyoni és észbeli önállóságot elérték. De Jacobs nem tartja ezt elegendőnek a nagy különbség megmagyarázására. Nem tekinthetjük azonban bebizonyítotttnak, hogy bármely két faj keresztezése a zsidók és nem-zsidók keveredéséhez hasonló eredményeket szül.

Még ha bebizonyítható is lenne, hogy faj keveredések a termékenység apadását eredményezik az első keresztezésnél s a félvéreknél, úgy még ez sem tenné szükségessé az emberiség egységes voltának tagadását. Igaz, hogy mind a növények, mind az állatok szelídített változatai keresztezés után rendszerint termékenyek, némely esetben termékenyebbek, mint a tisztán növesztett szülői változatok; míg speciestek keresztezései s hybrid leszármazóik majdnem változatlanul bizonyos mértékben meddőek. E szabály-

nak vannak azonban kivételei. Még Agassiz is elítéli az egyesülés termékenységének, mint korlátozó elvnek az alkalmazását, ő ezt megtevesztésnek, »vagy legalább is *petitio principii*-nek tekintette, mely a nemek valódi tulajdonságait tárgyaló filozófiai értekezésben meg nem engedhető«. Így a kukorica sárga és vörös változatai keresztezés után bizonyos mértékben meddőek, a kék és piros virágú pimpinella-fajok, melyeket a fűvészek egyforma neműeknek tartanak, mivel alakjuk és alkatuk semmiféle eltérést nem mutat fel, Gaertner szerint kölcsönösen meddőek. Ezenkívül Darwinnak a dimorf és trimorf növényeken végzett vizsgálódásai azt mutatták, hogy az első keresztezések és fattyak lassúdo termékenységének fiziológiai ismertető jelei nem szolgálhatnak a fajkülönbség kritériumául. Az állatokat illetőleg Vogt azt állítja, hogy tapasztalt tenyésztők nézete szerint bizonyos fajokat csak nehezen bírhatnak párosodásra, s a félvérek termékenysége gyorsan csökken, míg más fajok könnyen párosulnak és termékenyek. Sebright írja: »Ámbár különböző családok alkalmi keveredését szükségesnek tartja, semmikép sem helyesli két különböző faj keresztezését mindkettő értékesebb tulajdonságainak egyesítése céljából; ő, valamint mások gyakran megtették e kísérletet, de azt hiszi, minden eredmény nélkül. Az első keresztezés gyakran tűrhető állatot hoz létre, de ez olyan fajta, mely nem folytatható«.

XIV. FEJEZET.

Roknházasságok tilalma.

A vérfertőzéstől való irtózás az emberiségnek majdnem általános jellemvonása; ez érzés teljes hiányát felmutató esetek oly kiválóan ritkák, hogy csakis az általános szabálytól való rendellenes eltérésnek tekinthetők.

Nem egyformák azonban mindenütt a rokonság ama fokai, melyeken belül tiltott a nemi viszony. Leginkább és majdnem általánosan utálják szülők és gyermekek, különösen anya és fiú között. E szabály kivételeként említi Langsdorf, hogy a kaniagmutoknál nemcsak fivér és nővér, hanem szülő és gyermek is kohabitál. Az indiai szigeteken Schwaner, Wilken és Riedel szerint bizonyos törzseknel fivér és nővér, szülő és gyermek összeházasodhatik; hasonlóan történt állítólag a régi perzsáknál is. Ámbár Nukahivában közeli rokonok házassága tiltott, mégis megesik néha, hogy az apa leányával, a fivér nővérével él; egy esetben azonban szörnyű bűnnek tekintették, hogy az anya fiával egyesült. A kukiknál, Rennel leírása szerint, házasságoknál nem tekintették a vérrokonságot, csak az anya nem házasodhatott össze gyermekével. /Cameron Warua királyának háremében találta nagynénjeit, nénjeit, nővéreit, húgait, unokatestvéreit, valamint saját leányait is oly nővérek s fivérek házasságát, kik egy atya s egy anya gyermekei, szintén általánosan utálják. A finn Kullervo mithosz erősen festi ama természetes érzést, mely e viszony ellen irányul. A szerencsétlen Kullervo felfedezi, hogy nővérével vérbűnt követett el s így jajgat:

»Jaj nekem, életem sorsa nehéz,
 Szűz-nővéremet meggyilkoltam,
 Anyám leányát meggyaláztam,
 Jaj néked, öreg atyám!
 Jaj néked, őszhajú anyám!
 Mért születtem, mért dajkáltak,
 Mért e szerencsétlen gyermek léte?«

A meggyalázott nővér a folyóba ugrik, Kullervo saját kardjába dől.

A kaliforniai nishinamok azt hiszik, hogy a világ terem-
 tésekor a vérfertőzés elkerülésére két pár volt, akiktől szár-
 maznak az összes nishinamok. Röviddel ezelőtt a ceyloni
 vad veddák a férfinak hűgával való házasságát nemcsak
 helyesnek és természetesnek, hanem tényleg az *egyedül*
 helyes házasságnak tartották, bár idősebb nővérral vagy
 nagynénivel való egyesülés vérfertőző lenne s nagyon fel-
 háborítaná őket. Az annamitáknál, egy 40 évig köztük élt
 térítő szerint, 12 éves leány, kinek fivére van, nem lehet
 már szűz. Buddhista legendák ily házasságok több esetét
 említik; az »Ynglinga Saga «-ban olvassuk, hogy »míg Niord
 a vanoknál volt, saját nővérét vette el, mert törvényeik
ezt megengedték«. De nincs biztos adatunk arra, hogy a régi
 skandinávok közönségesen megengedtek ily egyesüléseket.
 »Az Asáknál, – folytatja az Ynglinga-Saga, – tiltva volt
 ily közeli rokonok egyesülése.« Skandináviában Nordstrom
 szerint és a régi germánoknál, Grimm szerint, szülők és
 gyermekek, fivérek és nővérek házassága tiltott volt.

Nővérekkel, vagy valószínűleg a legtöbb esetben fél-
 nővérekkel való házasság előfordul Baghirmi, Siam, Biima,
 Ceylon és Polynézia királyi családjaiban. A Sandwich-szige-
 teken az uralkodócsalád fivérei s nővérei összeházasodtak,
 de más esetekben ily vérfertőző viszony a nép szokásaival,
 gondolkodásával és érzelmeivel ellenkezett. Madagaszkári
 Iboinán, hol a királyokat néha nővéreikkel egyesítik, ily
 házasságokat szertartás előzte meg, hol a nőt szentelt vízzel
 locsolták meg, s imádság útján boldogságot s termékenységet
 könyörögtek számára, mivel féltek, hogy ily házassággal
 a felek az istenek haragját vonják magukra. Kambyzesz
 és más perzsa királyok nővérházasságot kötöttek, szintűgy

a Ptolomaeusok. Garcilasso de la Vega állítása szerint Peru inkái elejétől fogva törvényesen állapították meg, hogy a trónörökös legidősebb, apai és anyai részről törvényes nővérét vegye el, míg Acosta és Ondegardo szerint a perulakók az elsőfokú házasságokat mindig törvénytelennek tekintették, míg a XV. században Tupac Inca Yupanqui apai részről való nővérel házasodott össze s azt határozta, hogy »az inkák elvehetik apai részről való nővérüket, de más nem.«

Azt állították, hogy ott, hol exogámia uralkodik, a férfi nőül veheti apai vagy anyai részről való nővérét, aszerint, amint a leszármazást fi- vagy nőágon követik. Kimutatjuk azonban, hogy az exogámiára vonatkozó törvényeken kívül vannak mások is, melyek a különböző törzshöz vagy ciánhoz tartozó közeli rokonok összeházasodását tiltják. Féltestvérek házassága mindamellet nem ritka.

Bizonyos népeknél a nagybátya s unokahúg, nagynéni s unokaöcs viszonya a legtávolabbi rokonsági fok, mely házassági akadályt alkot. Így van ez pl. néhány dják törzsnél; a rézindianusoknál Franklin szerint, unokatestvérek szabadon házasodhatnak össze, azonban senki sem veheti el unokahugát. Egészen véve azt mondhatjuk, hogy házasság e rokonsági fokokon sokkal gyakrabban tiltott, mint unokatestvérek házassága és hogy valószínűleg a legtöbb esetben az eltiltások vagy anyai vagy apai részről így rokon egyénekre vonatkoznak. Akadnak példák az ellenkezőjére is.« AZ ossétek az anya nővérel való házasságot egészen helyénvalónak tartják, bár az atya nővérel való házasságot vérfertőzőesként büntetik. Dél-India reddijeinél a férfi elveszi nővére leányát, de az unokaöcs nem köthet nagynénjével házasságot\ a brazíliai tupiknál pedig a nagybátya húga kezére jogokat formálhatott. A porosz törvény is megengedi a nagybátya s unokahúg házasságát; míg Franciaországban ily egyesülés az állam, Olaszországban pedig a király szentesítésére szorul.

Európában első unokatestvérek egybekelhetnek, kivéve Spanyolországot, hol még a régi kánoni jog tiltó szava érvényesül. A mohamedánoknál s más civilizálatlan népeknél mindkét részről való unokatestvérek összeházasodhatnak. Szintúgy látszólag az aleutáknál, az igloolik-eszkimóknál,

apalachiteknél, maoriknál, buhsmánoknál és ainoknál, a már említett népeken kívül. De közönségesebben az engedély egyoldalú, néha az anyai, néha az apai rokonságra szorítkozik. Szabály szerint a civilizációtól nem érintett népeknél az eltiltott fokok számosabbak, mint az előrehaladott közösséteknél, nagyszámú esetben az eltiltás a törzs vagy klán összes tagjaira terjed ki.

A grönlandiak, Egedé szerint, közeli rokonaikkal még harmadfokon sem egyesültek, mivel ily házasságot »meg nem engedettnek és természetellenesnek« tartottak; Rink pedig azt mondja, hogy »az eszkimó helyteleníti unokatestvérek házasságát«. Ugyanazon klánhoz tartozó férfi és nő rendszeren nem egyesülhet. Az algonkinek említenek oly eseteket, mikor ez ellen vétőket saját legközelebbi rokonaik öltek meg; a Loucheux-indiánoknál pedig, ha a férfi klánján belül házasodik, azt mondják róla, hogy nővérét vette el, bárha a legcsekélyebb vérkötélék sem fűzi őt nejehez. Bizonyos törzseknél, mint Frazer kimutatta, a tilalom csak a férfi klánjához van kötve: saját klánját kivéve, bármelyik klán asszonyával egyesülhet. Gyakrabban azonban a tilalom több klánra terjed. A salvadori pipileknél szövetre festett törzsfá mutatja a rokonság 7 különféle fajtát, s e 7 rokonsági fokon belül tiltva volt a házasodás, kivéve, ha valami nagy közszolgálati vagy harcban szerzett érdemet jutalmaztak meg ezzel. De négy rokonsági fokon belül kivétel nélkül tilos volt a házasság. Az aztékeknél szintén nem engedélyezték vérrokonok vagy közös Őstől származó egyének házasságát. Bridges írja nékem a tűzföldi jahgánokról, hogy »sem házasság, sem nemi viszony nincs náluk vérrokonok közt, másodfokú unokatestvéreket is beleértve«. Ily viszonytól felette irtóznak s azért elő sem fordul. Féltestvérek sem házasodnak össze. Sehol sincs a házasság oly szigorú törvényeknek alávetve, mint az ausztráliai bennszülötteknél. Törzseik szabály szerint – és valószínűleg e szabály nem tűr kivételt – exogám altörzsekre oszlanak, melyek száma felette változó. Vannak törzsek, hol a klánok tagjai bármely klán tagjaival egybekelhetnek a sajátjuk kivételével; ezek kivételes esetek. »Gyakran – mondja Frazer – az ausztráliai törzs két exogám frátriára oszlik, melyek mindegyikéhez

bizonyos számú totem-klán tartozik; még gyakrabban alírtíriák is vannak a frátriák és totem-klánok közt, amelyben minden frátia két alfrátriát, ezek mindegyike pedig totem-klánokat foglal magában.« Tazmániában tilos az egy törzshöz tartozó férfi és nő házassága; Polinéziában királyi családok kivételével mindenütt kerülték a vérkonok egybekezelését. Új-Britanniában, ha házasságtöréssel vádoltak valamely férfit, úgy a közvélemény egészen fölmentette őt, ha ki tudta mutatni, hogy a nő »közülünk való«, t. i. az én totememhez tartozik, ami önmagában kizárja a nemi viszony lehetőségét. Efateban, az új Hebridekben halállal büntetendő az, ki saját vagy anyja klánjához tartozó egyénnel egyesül, »bár nincs is köztük közeli rokonság és bár sem ők, sem a szülők nem látták még soha egymást«. Lifuban, mint az ott lakó Radfieldtől értesültem, első unokatestvérek házassága tiltott, megengedett azonban a második unokatestvéreké, valamint nagybátya és unokahúg, nagynéni és unokaöcsé is. A Karolinaszigeteken sem engedélyezik az első unokatestvérek viszonyát, míg a Pálau-csoporton anyai részről rokonok közt minden körülmények közt törvénybe ütközik a házasodás.

A tengeri djákoknál a férfi házassága elsőfokú unokanővérével, kit nővérének tekintenek, nem szokásos, nagynénjével vagy unokahugával pedig tiltott. A szárazföldi djákok második unokatestvérek házasságát csak két korsó bírság lefizetése után engedik meg, melyek egyikét a férfi fizeti a nő rokonságának, másikat pedig a nő a férfinak. A celebeszi minahassoknál a házasság tiltott fölmenő és lemenő, nővér és fivér, nagybátya és unokahúg, nagynéni és unokaöcs, unokatestvér vagy e rokonsági fokok összevetése által való rokonok közt. A Serwatty-szigeteken élő lettyknél fivérek gyermekei, és fivér s nővér gyermekei egybekezelhetnek, nővérek gyermekei azonban nem; a batakoknál, rejangoknál és Amboina bennszülötteinél a nővér fia elveheti a fivér leányát, míg a fivér fia nem teheti nejévé a nővér leányát. Általában nagyon szigorúan büntetik a vérfertőzést az egész szigettengeren. Vízbefojtás közönséges büntetés; a batakoknál pedig a vétkes feleket megölték és megették.

Bunker arról értesít, hogy a birmai karének, bár sohasem házasodnak saját törzsükön kívül, mégis gondosan

elkerülük közeli rokonok egyesülését; a tiltott fokok körülbelül megegyeznek a régi héberekével. A szantálok szabályaik szerint nem házasodnak egy törzsből; a sakaik pedig tekintélyes távolságban keresnek feleséget, rendszeren egészen más tájszólást beszélő törzsnél. Tod szerint a rajput nem házasodhatik bele saját klánjába. Lyall pedig azt tapasztalta, hogy: »a törvény, mely a házasságot megengedő fokok felett határoz, ama elvet követi, hogy atyai ágon rokonok közt a *közösülés* lehetetlen«. Ezért törvényellenesen jár el az a brámin, kinek neje vele egyforma családnevet visel, mely törvény fiágon rokonok közt a végtelenségig lehetlenné teszi a házasságot. Ezenkívül bizonyos tág körön belül nőágon is tiltott a házasodás.. Az andamánok szokásai nem engedik olyanok egyesülését, kik bár távolról is rokonok; első unokatestvérek nálunk megengedett házasságát elítélendőnek és erkölcstelennek tartják. Ami a kínai büntetőtörvény tiltó rendszabályait illeti, úgy erről bőségesen számol be Medhurst »Házasság, rokonság és öröklési rend Khínában« című művében. Ez országban nagy embercsoportok viselik ugyanazt a nevet; a kínai birodalom lakosságánál tényleg alig találunk többet 530 családnévnél. Hatvan botütés sújtja azt, ki egyforma családnévvel bíró egyénnel egyesül. Atyai részről közeli rokonok Házasságát még szigorúbban büntetik. A kínai kódex alkalmi közösülést szintén tilt oly rokonokkal, kikkel házasságot nem engedélyez; a büntetés mindkét esetben egyforma. A kalmukoknál a férfi nem veheti el atyai ágról való rokonát; náluk e szokás oly mélyen gyökeredzik, hogy közmondásuk is azt tartja: »Nagy urak és kutyák nem ismernek rokonságot«, ama tényre hivatkozva, hogy csak herceg veheti el rokonát» A jakutok, szamojédek, cseremiszek stb. szintén elkerülük az atyai klánon belül való házasodást; a régi finnek nem ismertek rokonházasságot. Néhány szórónál klán tagjai, Burton szerint saját családjukbeli vagy rokoncsaládhoz tartozó leányt visszautasítanak. Nyugat-Afrika térítőbéli vidékein és Ugandában a klánokon belül nem történhet házasság, bármily távoli is a rokonság. A bakongók Ingham szerint felette utálnak minden házasságot, mely anyai vagy apai részről való közeli rokonok közt köttetik. Cousins, kinek nagy hálával tartozom a cisnatáliei kafferek-

ről írt becses értekezéséért, azt írja, hogy ezeknél gyakran házasodnak a törzsből vagy faluból. Azonban lehetőleg elkerülik ezt; miként főnökeik, igyekeznek saját törzsükön kívül házasodni. Eyles tapasztalta a zuluknál, hogy a falu lakói, kik rendszerint rokonok, nem házasodnak össze. Szokás tilt mindennemű rokonházasságot s ily dologról nem hallunk, sőt nem is gondolnak erre. A szokás még akkor is uralkodik, ha a rokonság csak hagyományos. Theal némileg eltérően számol be a bantu-törzsről. A partvidék bennszülötte nem vesz el oly leányt, kivel kimutatható rokonságban áll, e vérkötélék távoli volta ellenére. E tekintetben oly lelkiismeretes, hogy nem veszi nőül más törzs leányát sem, ha az ő családnevét viseli, bár semmi rokonság nincs közöttük.« Ama nők védelmezőjének tekinti magát, kik első és másodfokú unokanővérei, de kiket csak ugyanama névvel illet, mint saját szülei leányait, a gyengéd »nővér« névvel. Nézete szerint a velők való egyesülés vérfertőző, valami szörnyű, valami kimondhatatlan gyalázatos dolog lenne. A hegység bennszülötte majdnem szabály szerint atyja fivérének leányát vesz el.«

A rómaiak ugyanama *patria fíotestas* alatt álló, vagyis hatodfokig rokon cognatok házasságát *nefariae et incestuae nufítiae*-nek tartották; e tilalmak azonban idővel meglazulnak. Livius szerint a második pun háború óta még első unokatestvérek házassága is megengedett volt; 49-ben Kr. u. Claudius császár unokanővérét, Agrippinát óhajtván nőül venni, a szenátustól határozatot eszközölt ki, mely szerint a fivér leányával kötött házasság törvényes, a nővér leányával ellenben nem. A IV. században azonban Constantinus halálbüntetés terhe alatt tiltotta el újra e házasságokat. Később az egyház aszkéta gondolkodásának hatása alatt az eltiltott rokonsági fokok egyre szaporodtak. Nagy Teodóziusz első unokatestvérek egyesülését a legsúlyosabb büntetésekkel fenyegette; a VI. század végén a tilalom a hetedik fokig terjedt. Ez volt érvényben, míg a nyugati egyház III. Inno-cenz alatt (1215.) a lateráni zsinaton a negyedik fokig visszavonta; vagyis negyedfokú unokatestvérek házasságát engedélyezte. S még ma is ilyen a névleges törvény mindenütt, hol a kánoni jog érvényesül.

A tényleges rokonságra vonatkozó tilalmak mellett számos népnél találunk olyat, mely házasság útján szerzett rokonokra vonatkozik. Ilyenfajta megtiltások azonban a vad és barbár népeknél, amint látszik, nem gyakoriak. Észak-Amerika számos indián törzsénél a család összes leányai rendszeren ugyanegy ember feleségei lesznek. A fivér gyakran veszi nőül elhalt fivére özvegyét; és Afrikában a fiú sok ízben összeházasodik elhunyt atyja összes feleségeivel, anyját kivéve.

Másrészt civilizált népeknél a házasság útján szerzett rokonokat a vérrokonokkal egy sorba helyezik. Yucatanban tilos volt a sógornővel való házasság. Á khinai büntető-törvény az elhunyt fivér nejével való egyesülést megfojtással bünteti, míg az elhunyt feleség nővérét módfelett gyakran veszik feleségül és azt mindenkor különös tisztességnek tekintették. Japánban az atya vagy nagytya ágyasával, illetőleg a fiú vagy az unoka feleségével való viszonyt ugyanolyan büntetéssel sújtották, mint az atyai nagynéni vagy nővérral folytatott nemi viszonyt. »Visnu intézményei« kijelentik, hogy »valakinek saját anyjával, leányával vagy menyével folytatott nemi viszonya legmagasabb fokú bűn«, melyért az illető csak tűzhalállal vezekelhet. Mózes és Mohamed, valamint Róma törvénye tiltják az anyóssal, mostohaanyával, mennyel és mostohaleánnyal való egyesülést, Mohamed szerint azonban a mostohaleányt illetőleg csak abban az esetben, ha ez anyja férjének gyámsága alatt áll. Mózes szintén tiltja a még élő feleség nővérével való házasságot, s a fivér özvegyével szintén, ha özvegységre jutott és a fivérrel gyermeket nemzett; Mohamed két nővér egyidejű elvevését is tiltja.

Régi idők óta keresték a gondolkodók a közeli rokonok házassági tilalmának okát. Néhányan – mondja Huth – attól félnek, hogy a rokonság nagyon is komplikált lesz, mások attól, hogy a szeretet köre nagyon is megszűkül, mivel korai házasságokra szolgáltatna alkalmát; mivel az emberek azért házasodnának, hogy a vagyon a családban maradjon; mivel ily házasságokat »Isten törvénye« eltilt; mivel a »természetes szemérmert sértik«; és csak a modern időkben azért, mivel állítólag az utódokra nézve károsak.

Az összehasonlító néprajz megváltoztatta e kérdés

beállítását. A vérfertőzéstől irtóznak oly népek is, kik nem ismerik »Isten törvényét«, kik nem bírnak a családra nézve fontos vagyonnal. Figyelemreméltóbb feltevések keletkeztek, melyek a tények szilárdabb alapján állnak.

Mc Lennan volt az első, ki fölhívta a figyelmet ama szabály túlsúlyára, mely a törzs vagy klán tagjainak megtiltja a saját törzsük vagy klánjuk tagjaival való összeházasodást. E szabálynak exogámiai álneve, ellentétben az endugámiával«, mely a törzs tagjait eltiltja a más törzs egyéneivel való házasságtól. »Kezdetleges házasság« című híres tanulmányában kimutatni igyekezett, hogy az exogámia a nőnemű gyermekek megöléséből eredt, »mely vadaknál mindenütt közönséges«. Fölteszi, hogy az ellenségektől környékezett, művészettől nem segített, megélhetésért küzdő törzseknél a fiú mind védelem, mind élelemszerzés dolgában erőforrás, míg a leánygyermek terheket rótt a közösségre. Innen eredt ama kegyetlen szokás, mely a kezdetleges emberi hordákban csak nagyon kisszámú fiatal nőt hagyott és így a hordákon belül nagyon komolyan megzavarta a két nem egyensúlyi állapotát és ekként kényszerítőleg vezetett más hordák nőinek elrablására. A szükségből eredő szokás gyakorlás közben időnek folytával aztán előítéletet szült, mely mint minden házasságra vonatkozó előítélet, vallási elv erejével bírt.

Spencer ezt a föltevést szigorú kritika tárgyává tette és a »Fortnightly Review« egy cikkéből kitűnik, hogy végül Mc Lennan is kételkedett állításainak helyességében. Spencer ellenvetéseihez mások is járulnak.

A leány ölés elterjedtségének aprólékos vizsgálása arról győzött meg, hogy Mc Lennan e szokás fontosságát nagyon túlbecsülte. A világ több részében előfordul ugyan; az is igaz, hogy rendszerint leánygyermeket inkább ölnek meg, mint fiúgyermeket. Semmi sem mutat azonban arra, hogy e szokás valaha majdnem általános volt, vagy bárhol oly nagy elterjedtséget ért el, mint amekkora a Mc Lennan elméletéhez szükséges. Nagyszámú ma élő vadnépnél majdnem teljesen ismeretlen. Így pl. a tuskiknál, ahtoknál, nyugati eszkimóknál, botokudoknál és Kalifornia bizonyos törzseinél. E népek néhányánál ölnek ugyan gyermeket, – ikrek születésekor – de mindig nemre való tekintet nélkül.

A dakotáknál és creeknél leánygyilkosságot ritkán követnek el. A feketelábuak Richardson szerint azt hiszik, hogy nők, kik e bűnt elkövették, haláluk után sohasem jutnak a boldog hegyek közé, hanem lábaikra kötött gályákkal kíséretnek gyilkosságuk színhelyén. Az aleuták úgy vélik, hogy a gyermekgyilkosság az egész falura szerencsétlenséget hoz. Az abiponoknál a nők gyakran gyakoroltak gyermekgyilkosságot, de ilyenkor rendszeren a fiút áldozták fel, mivel a felnőtt fiúnak nőt kell vásárolni, míg a felnőtt leányért jó árt kaptak. Afrikában egy kerületet sem ismerek, hol az újszülött gyermekek elpusztítása szokásos. Valdaubakundu nőt említ, kit ilyen tettért halálra ítélték.

A már felsoroltakon kívül még más okok is szólnak az ellen, hogy a gyermekgyilkosság valaha is oly általános lett volna, mint azt Mc Lennan fölteszi. Miként Darwin megjegyzi: fejlődése legelső korszakában az ember nem vesztette el részleg a legerősebb ösztönök egyikét, mely minden alacsonyabb állat közös birtoka, t. i. az utódok szerezését, ennek következtetésképpen nem üzték gyermekgyilkolást. Később a nők nem voltak a vad törzs haszontalan tagjai, sőt ellenkezőleg, hasznos szolgálatokat tettek élmezőnyükben. Fison szerint, ki számos évig civilizálatlan fajok közt élt, rá fogtak jönni arra, hogy a leánygyilkosság alacsonyabb törzseknél sokkal ritkább, mint az előrehaladottabb fajoknál. A legutolsók egyikéről, a tűzföldi jagánokról szólva, Bridges azt mondja, »hogy náluk csak elszórtan fordult elő s ekkor mindig az anya követte el: féltékenységből vagy férje iránt táplált gyűlöletből, vagy elhagyatottság és nyomor okából«. Azonkívül általános nézet, hogy bizonyos kaliforniaiak a fehérek beözönlése előtt sohasem vetemedtek gyermekgyilkosságra; Ellis azt hiszi, hogy minden jel arra mutat, mikép e szokást a polinéziaiak régebben kevesebbet gyakorolták, mint a jelen időben.

Még ha helyes lenne is Mc Lennan ama föltevése, hogy a vadak a leánygyilkosságot mindenütt üzték, úgy ez sem magyarázná meg az exogámia eredetét: »Idővel, mondja ő, helytelennek tekintették, mivel szokatlan volt, ha a férfi saját csoportjából való nővel házasodott«. De miért lettek e házasságok szokatlanokká? Miért tartózkodtak a férfiak csoportjuk

életben maradt nőinek elvevésétől? Miért tették e haszontalanoknak tartott teremtéseket még haszontalanabbakká, midőn megakadályozták őket fiak nemzésében, kik a csoportot megerősítenék? Eléggé érthető, hogy a férfiak a nőhiányon más törzsek nőinek elrablásával igyekeztek segíteni; nehezen érthető azonban, miért büntették a saját törzsük asszonyával folytatott viszonyt oly szigorúan, sőt néha halállal.

Mc Lennan ép oly valószínűtlennek tartja, mint Spencer, hogy a vérfertőzéstől való irtózás az emberiség veleszületett tulajdonsága. Spencer szerint ez az érzés a fejlődésnek fokként szerzett eredménye, Kezdetleges embercsoportok szerinte rendszerint ellenségek. A győzelmet mindenkor és mindenütt fosztogatás követi; a győztes fél elsajátítja az összes értékes hordozható tárgyakat. Természetesen nőket is vesznek, akár csak egyéb zsákmányt, mivel a nő értékes mint feleség, mint ágyas és mint teherhordó. A fogoly nő belső értékén kívül külső értéket is képvisel: »miként a bennszülött feleség, ő is rabszolga, de azonkívül győzedelmi jelvény is«. Ezért a törzs ama tagjai, kik idegen feleségeket birtak, sokkal nagyobb tiszteletben részesültek, mint azok, kik bennszülött nőket tartottak. Ha a törzs a háborúskodásban szerencsés volt s a szomszédos törzsek nőit gyakrabban rabolta el, úgy az a fölfogás fejlődött ki, hogy az a nagyszámú osztály, mely idegen nőket bír, tiszteletreméltó osztály s idegen asszonyok nembírását gyávaság jelének tekinti. »Idegen nők szerzésének növekvő törekvése fejlődik ki; s amint az őket nélkülözők száma kisebbedik, a hozzájuk fűződő becstelenség bélyege határozottabbá válik; mígnem a leginkább harcias törzseknél parancsszerű követelmény, hogy a nő más törzs leszármazottja legyen – ha nem is nyílt harcban, hanem személyes szöktetésben szerzett.«

E magyarázat Mc Lennanéhoz hasonló ellenvetéseket hív ki. Ha szokássá is válik az idegen törzsek nőinek elrablása, még akkor sincs okunk hinni, hogy ezért szokásossá válik a törzs nőinek el nem vevése. Többnejűség a vadember számára vagyon és hírnév forrása; még a nyomorult tűzföldi is lehetőleg sokat igyekszik szerezni evezősnek csónakja számára. Ezért aligha tekinthették szégyenletesnek, ha valakinek idegen feleségei mellett bennszülött női is voltak.

Ha Spencer magyarázata helyes, úgy micsoda sajnálatra-méltó sorsa lehetett a harcban szerencsés törzs asszonyának! Természetesen férj nélkül maradt, míg csak szerencséje nem vetette valamely ellenséges kérő karjaiba. Ez azonban ritka eset volt, mivel a szomszédos gyengébb törzsek rendszerint szerencsétlenül harcoltak. Ilyen törzseknél Spencer szerint »a törzsön belül való házasodás nemcsak szokásos, hanem előítélet, sőt törvény tárgya is lesz, hogy más törzsekből tilos feleséget választani«.

Legkevésbé alkalmas azonban Spencer föltevése a rokonházasság eltiltásának megmagyarázására. Föltételezi azt, hogy a törzs oly hosszú időn át volt gyakran szerencsés a háborúban, hogy a szokás törvénné változott át. De mivel ily megtiltások az egész emberiségnél közösek, nem lehet eredetüket a már említett módon keresni. Hol győző van, ott legyőzöttek is kell lennie. Azonkívül nem hihetjük, hogy ama hatalmas érzés, mely visszatartja a szülőket gyermekeikkel, a fivéreket nővéreikkel való házaságtól, eredetét az ember ama hiú vágyában lelheti, hogy neje egyúttal diadalmi jelvény legyen.

Lubbock egész más módon magyarázza az exogámia eredetét. »Abból a hitből kiindulva, hogy kezdetleges állapotban a törzs összes férfiai a törzs összes asszonyait bírták s hogy senki sem vehetett birtokába egyet a törzs általános jogainak megsértése nélkül, fölteszi, hogy a háborúban idegen törzstől szerzett nők helyzete másféle volt. A törzs, mint törzs, nem tarthatott igényt e nőkre s így ezek a mi fölfogásunk szerint való feleségek lettek.«

Fölösleges e föltevésre sok szót vesztegetni, mivel Lubbock nőközösségi elméletével áll kapcsolatban, vele együtt marad fenn vagy dől meg. Miért volt a harci zsákmányként szerzett nő a férfi személyes tulajdona, ha a törzs nőivel nem volt így? Mint azt Mc Lennan helyesen megjegyzi, harci foglyokat rendszerint teljesen vagy legnagyobb részben az egész csoport harci tényeivel szereznek; ezért a zsákmányt a csoport nőinek szabályszerű szaporításaként tekinthetnék, mely a férfitagok szokásjogainak van alávetve; s a csoport mindegyik férfia jogokat formálna a mások által szerzett nőkre.

Kohler viszont ama magyarázatban hisz, mely az exogámiát a politikai önfenntartás korai módszerének tekinti. Kétségen kívül áll, hogy politikai szempontból hasznos a törzsek között való házasság s gyakran történt meg a törzsközi vagy nemzetközi barátság emelésének céljából. Más kérdés azonban, vajjon a szigorú exogám szabályokat, melyek áthágását fölötte gyűlöletes bűnnek tekintik, fölhasználhatjuk-e ennek megmagyarázására. Följegyzésre méltó, hogy nemcsak házasságoktól, hanem ugyanazon exogám csoport tagjai közt fönnálló kevésbé szabályos viszonyoktól is irtóznak. Az ausztráliaiak például belházasságtól eltiltott klánok egyénei közt folytatott nemi viszonyt ép oly bűnösnek tartanak, mint házasságot s ily viszonyt gyakran halállal büntetnek. A melanéziaiaknál, mondja Codrington, »a házasságot tiltó határon belül folytatott viszony, hol egyugyanazon osztály tagjairól van szó, bűn, sőt vérbűn«. Tylor megjegyzi, hogy az antropológusokat már régen kísérti az a nehéz kérdés, vajjon mennyire befolyásolta a klán-exogámia a tiltott házassági fokokat. Láttuk azonban, hogy gyakorlatilag lehetetlen e két szabálysor közt valamely világos határ vonása; ezért látszanak alapjában azonosnak, mely végeredményben a legtöbb antropológus egyetért. A szoros belházasság eltiltásait pedig bizonyosan nem magyarázhatjuk meg mint »politikai önfenntartási módszert«.

Más írók, köztük Morgan is, azt tételezték föl, hogy a közeli rokonok házasságának kerülése ily viszonyok káros eredményének fölismeréséből eredt. E tárgy legtöbb kutatója azonban azt hiszi, hogy ez csakis hosszas megfigyelés útján szereshető meg és Peschel idézete szerint nem állandó, gyermekesen gondtalan fajoknál elérhetetlen, melyeknél ennek ellenére a vérfertőzés iszonya igen erősen kifejlett. Másrészt Maine azt hiszi, hogy azok az emberek, kik fölfedezték a tűz használatát s bizonyos állatok és növények vad példányait szelidítés, illetve termelés útján kiválasztották, képesek voltak annak kitalálására is, hogy egészségtelen szervezetű gyermekek közeli rokonságban álló szülőktől származtak. A következő fejezetben alkalmam nyílik néhány eset fölemlítésére, melyek lehetőleg e körülményre utalnak, de egy esetben sem látjuk e tudat általános elterjedtségét

a hátramaradott fajoknál Curr nem tudta fölfedezni, hogy a rokonházasságokat mi okból kifogásolják az ausztrálieiak; erre vonatkozó kérdéseire változatlanul ezt felelték: »Törzsünk e tekintetben mindig hozzánk hasonlóan cselekedett«. Mindazonáltal tudatukban van, állítja Curr, hogy az exogám megszorítások a közeli rokonságban álló egyének házasságának elkerülését célozzák.

Bárminő megfigyeléseket is tettek erre vonatkozólag a tudósok, a vérfertőzés eltiltása semmi esetre sem alapul tapasztaláson. Ha a vadember rá is jött volna, hogy közeli rokonok házasságából származó gyermekek nem oly épelméjűek és erősek mint mások, úgy e tudás semmikép sem korlátozta volna szenvedélyeit. Ha tekintetbe vesszük, hogy a beteg vagy átörökölhető betegségekre hajló civilizált ember mily ritkán habozik hasonlóan egészségtelen nőt elvenni, úgy biztosan esztelen azt képzelnünk, hogy a vadember előrelátása és önuralma nagyobb. De még ha föl is tesszük, hogy az emberek eredetileg közeli rokonnal való házasságot bölcs számításból kerülték el, s hogy ezt hosszú időn át cselekedték, mígnem a szokás törvényé vált, úgy ez sem hoz egy lépéssel sem előbbre. Mindama írók, kiknek nézeteit e fejezetben mérlegeltük, fölteszik, hogy az emberek a vérfertőző házasságokat azért kerülik el, mivel erre *tanítják* őket. »Valószínű, – mondja Huth, – hogyha a fi- és nőtestvérek házassága megengedett lenne, csakis nagyon fiatal korukban házasodnának össze.« Bár azonban a törvény és szokás tán megakadályozzák a szenvedélynek tetté való átváltozását, a belső hatalmat mégsem tudják teljesen elpusztítani. A törvény eltilthatja a fiút anyjával, a fivért nővéreivel való egybekeléstől, de nem akadályozhatná meg ily viszony kívánását, ha e kívánság természetes lenne. Hol találunk ily vágyakozást? A családot sem törvény, szokások vagy nevelés- tartják vissza vérfertőző beszenyenyezéstől, hanem *ösztön*, mely rendes körülmények közt a közeli rokonok egymás iránt való nemi szerelmét fizikai lehetetlenséggé teszi. »Íratlan törvény, mondja Plató, védi lehetőleg kielégítően a szülőket gyermekeikkel, a fivéreket nővéreikkel való vérfertőző viszonytól, s az ily viszony után való kívánság sem fogja el a tömegeket.«

XV. FEJEZET.

Rokönházasságok tilalma.

(Befejezés.)

Azt állították, hogy a vérfertőzés velünkszületett iszonyának létezése esetében ennek ösztönszerűleg kellene mutatkoznia, ha az egyének nem is tudják, hogy rokonok. Azonban régi íróktól tudjuk, hogy a vérfertőző viszonyok gyakran a csecsemők kitevéséből eredtek, kiket aztán rabszolga-kereskedők neveltek föl. Rövid idő előtt Szelim pasa tudta nélkül nővérét vette nőül, ki úgy mint ő, cserkesz rabszolga volt. A heptameron kettős vérfertőzésről szóló története valószínűleg igaz volt s nagyon elterjedt; és így tovább. Az ember így nem irtózik legközelebbi rokonaival való házasságtól, ha nem ismeri e rokonságot; tehát, következteti Huth, nincs velünkszületett érzés, mely a vérfertőzéstől óv.

Egy nézetten vagyunk Huthszal s hiszem, hogy nincs velünkszületett ellenszenv a közeli rokonokkal kötött házasságok ellen. De fönntartom, hogy létezik velünkszületett ellenszenv olyan személyekkel való nemi viszony ellen, kikkel kora ifjúságunk óta együtt élünk és miután ily egyének a legtöbb esetben rokonok, ez az érzés a közeli rokonok viszonyának irtózataként mutatkozik.

Az efajta velünkszületett ellenszenv létezését több író, mint mindennapi tapasztalat által bebizonyult pszichológiai tényt fogta fel; s egyébként nem is magyarázhatjuk ez érzést, mely a szülők és gyermekek, fivérek és nővérek viszonyát annyira mentté teszi mindennemű nemi izgalomtól. A fő bizonyítékot azonban bőséges etnográfiai tények szolgáltatják, melyek igazolják azt, hogy elsősorban nem a vérrokonsági

fokok, hanem a szoros együttélés determinálja a beházasságot tiltó törvényeket.

Számos népnél találunk oly exogám szabályt, mely egyáltalában nem függ a rokonságtól. Piedrahita említi a bogotai panchesekről, hogy egy város női és férfiai nem házasodtak össze, mivel egymást testvéreknek s a rokonság akadályát szentnek tartották, de tudatlanságuk oly nagy volt, hogy a fivér elvehette nővérét, ha az más városban született. Szumatrában, Forbes szerint, a terület eredetileg »márga« nevű bennszülött kerületekre volt osztva, melyek mindegyike több faluból állott. Mindegyik falu – közösség, családok összessége, melyek vagy rokonok vagy nem; és legalább néhány törzsről tudunk, melynél egy falu vagy faluközösség, néhány kerületben pedig ugyanazon »márga« lakói közt tilos a házasság. Kowalewsky megfigyelte, hogy Oroszország némely részében menyasszonyt mindig idegen faluból hoznak; oly vidékeken, hol a szokást nem ismerik, a vőlegényről állandóan úgy beszélnek, mintha idegen volna, barátairól és kísérieről pedig, mintha vele messzi országból jönnének a jövődöbéli menyecske elrablására.

Láttuk, hogy a népek törvényei milyen különbözőkép határozzák meg a tiltott fokokat. Tények bizonyága szerint a rokonok házasságának tilalmi foka szoros összefüggésben áll együttélésükkel. Általában a tiltott fokok vad és barbár népeknél sokkal kiterjedtebbek, mint civilizált népeknél. Szabály szerint az elsők, ha nem maradtak az emberiség kezdetleges állapotában, nem élnek külön családokban, hanem nagy háztartásokban vagy közösületekben, melyeknek minden tagja szorosan érintkezik a többivel.

Észak-Amerika exogám indiánusainak kommunisztikus családi életét Morgan kimerítően világította meg »Houses and house-life of the American Aborigines« című munkájában. Az ausztráliai bennszülöttek többnyire kicsiny hordákban élnek, melyek gyakran 30-50 férfiból, nőből és gyermekből állanak. Ilyen horda, Smyth szerint »tényleg csak a családi kör kitágulása, melyen belül senki sem házasodhat össze«. Az efátézeknél, kiknek klán-szerkezetében a vérfertőzés eltiltása alapvető törvény, minden klánt önálló családnak tekintenek. A nairok háztartása, melynek tagjai szigorúan

el vannak tiltva az egymással való nemi viszonytól, rendszerint sok rokon férfiből, nőből és gyermekből áll, kik nemcsak nagy közös házakban élnek, hanem mindent közösen is bírnak. A kaffer kral nagyságát a férfi családtagjainak és hozzátartozóinak száma határozza meg; a család az apából és gyermekeiből áll, hozzáértve a házassági fiúkat is. Montesquieu már régen megjegyezte, hogy az unokatestvérek házassága ép oly népeknél tiltott, kiknél a fivérek s ezek gyermekei egy házban laknak. »E népeknél, mondja, az unokatestvérek házassága természetellenesnek tekintendő; másoknál azonban nem. Szerinte e tilalom eredete hasonló a testvérek nemi viszonya ellen érzett ellenszenvéhez, t. i. »a szülők igyekeztek házaikat s gyermekeik erkölcsét tisztán tartani«. Hasonló véleményt táplál Bertillon, ki fönn tartja, hogy helyesen szólva, a régi törvényhozók nem a vérrokonságra, hanem az otthon tisztaságára gondoltak a szoros beházasság eltiltásánál. Alig szükséges megjegyezni, hogy távolról sem hiszem, hogy e megtiltások elsősorban a szülők vagy törvényhozók előrelátásának eredményei.

Másrészt ott, hol a családok inkább elkülönítve élnek, nem találjuk a szoros beházasság ily kiterjedt tilalmait. Brazília isánna indiánusainál, kik a rokonházasságot kedvelik (unokatestvér unokatestvérral, nagybátya húgával, unokaöcs néniével) minden család külön házban él. Az endogám maorik, kik gyakran házasodnak össze közeli rokonokkal, nagy területen elszórva épült falvakat laknak, hol a személyi tulajdon szent. A busman, kinél a rokonság nem házassági akadály, kivéve szülő és gyermek, nővér és fivér viszonyát, magányos életet él kis családi kunyhóban, melynek magassága még az *övénel* is kisebb.

Könnyen megmagyarázható, mondja Ewald, hogy mért tiltja a héber törvény a testvérházasságokat a szó legszorosabb értelmében, míg az unokatestvérek házasságát megengedi: »Ez utóbbiak nem alkottak egyesült háztartást s minél inkább állt mindegyik ház szigorú elszigeteltségben régi szokás szerint, annál nagyobb úr tátongett az unokatestvérek között«. Tacitus szerint a régi germánok, kiknél a vérfertőzés tilalma csak a legközelebbi rokonokra vonatkozott, elszórt családokban éltek némi távolságban egy-

mástól. A görögök és rómaiak tiltott fokozatainak összehasonlítása világosan mutatja, hol kell e tilalmak valódi okait keresnünk. A görögöknél közeli rokonság sem volt házassági akadály, míg a rómaiak még távoli rokonok egybekelését is eltiltották. E különbség, mint Roszbach helyesen jegyzi meg, a görögök sokkal gyengébb családi érzésének tulajdonítható; a rómaiaknál ellenben régebben a fiú házassága után is atyja házában maradt, minek következtében apai unokatestvérek testvérekként nevelkedtek együtt. Később a különböző családok elhagyták a közös tűzhelyet, s a tiltott fokok száma jelentékenyen csökkent.

Az olvasó tán hajlandó szememre hányni, hogy csak feltevésemnek kedvező példákat sorolok fel; statisztikai számok fogják azonban bebizonyítani az ily szemrehányás alaptalan voltát. A »rokonságot osztályozó módszer«-ről szólva kimutattam, hogy e módszer nagy részben nagyszámú rokon szoros együttéléséből ered. Már most nagyon érdekes Tylor megfigyelése, ki adhéziós módszerével rájött arra, hogy e két intézmény: exogámia és osztályozó rokonság, tényleg egyugyanazon intézménynek két különböző oldala. »Ha a jelenlegi táblázatok alapján kiszámítjuk ama népek számát, kiknek rokonsági elnevezései az itt tekintett osztályozó módszereknek többé-kevésbé megfelelnek, úgy 53-at találunk, s lelünk még 12-öt, melyek véletlenül összeesnének az exogámiával, ha nem lenne köztük szoros kapcsolat. Ama népek száma, kiknél exogámiát és osztályozást találunk, 33 és ez erős kapcsolat bizonyítja a két intézmény közt fennálló szoros okozati viszonyt. Még szorosabb az összefüggés az unokatestvérek kereszteződő házasságánál; ezekből 21 esetet találunk, melyek közül 15 egyúttal exogám is.

Láttuk, hogy a vérfertőzés ellen irányuló eltiltások nagyon gyakran többé-kevésbé egyoldalúak, vagy az apai vagy az anyai oldalra terjeszkednek inkább, aszerint, amint a leszármazást fi- vagy nő-ágon számítják. Azt is láttuk, hogy a leszármazási vonal kapcsolatban áll a helyi rokonságokkal, tehát biztonsággal következtethetjük, hogy e helyi rokonságok a tiltott fokok táblázatára tetemes befolyást gyakorolnak.

Az esetek nagy számánál a szoros együttélés csak közvetve befolyásolja a házassági tilalmakat. Benső viszonyban' együttélő egyének házassága ellen érzett ellenszenv szülte a rokonok házasságának tilalmát; és minthogy a rokonságot név-módszer útján állapítják meg, a névazonosságot a rokonság fogalmával párhuzamosítják. E módszer, jegyzi meg Tylor, szükségszerűen egyoldalú. Bár fenntartja a leszármazás vonalát fi- vagy nő-ágon, nem tudja azt egyszerre mindkettőnél. A másik ág, melyet az emlékezés ily módja nem tart számon, még ahol rokonvonalak is tartják, többé-kevésbé el lesz hanyagolva s feledésbe merül; ezért a tiltott fokok igen messze terjednek az egyik oldalon, a másikon azonban nem. Gyakran láttunk oly eseteket, hol a közös családnév volt házassági akadály. Ez különösen oly népeknél fordul elő, hol a klán-érzés igen erősen kifejlett. Így még a legközönségesebb kínai is leszármazását gyakran sokkal hosszabb ősisor útján tudja kimutatni, mint Anglia bármely legrégebbi családja.

Általában az az érzés, hogy két egyén valamely módon meghitt viszonyban áll egymással, gondolattársítás által azt a gondolatot keltheti bennök, hogy házasságuk vagy nemi viszonyuk vérfertőző volna. Ezért tiltott a házasság, házasodás vagy adoptálás útján szerzett rokonokkal. Ezért tiltott a házasság az úgynevezett »szellemi rokonság« réven is.

Hogy magyarázzuk meg azonban ama szabályra vonatkozó látszólagos vagy tényleges ellentmondásokat, hogy szoros együttélés házasság elleni ellenszenvet szül? Hogy magyarázzuk meg azt a tényt, hogy az exogám törzsek mellett vannak endogám természetűek is és hogy olyan népek mellett, melyek a beházasság ellen kiterjedt törvényhozással bírnak, vannak olyanok, hol igen közeli rokonok, mint például fivér és nővér, sőt szülők s gyermekek is házasodhatnak össze?

A következő fejezetben megvizsgáljuk a pszichológiai elvet, mely az endogám házasság alapját képezi. Mostanra elég, ha megjegyezzük, hogy endogámia – teljes elszigeteltség esetét kivéve – soha elő nem fordul oly népeknél, kik a családtagok szoros viszonyát feltételező kis közössületekben élnek. Curr kifejezetten mondja az ausztráliaiakról, hogy

az endogám törzsek szabály szerint számosabbak azoknál, amelyeknél exogám házasságok szoktak köttetni.

Fivér és nővér házassága alatt, amint láttuk, a legtöbb esetben féltestvérek házasságát értjük, kik egy atyától, de különböző anyáktól származnak. Ily házasságok nem ellenkeznek szükségszerűen az itt kifejtett elvvel. Soknejűség a családot annyi alcsaládra osztja, mint ahány gyermekes nőből áll s eme alcsaládok apja nem lehet mindegyiküknek tagja abban az értelemben, amelyben az apa a monogám család tagja. Különböző anyák gyermekei sem érintkeznek oly szorosan, mint egy anya gyermekei; mindegyik nő családjával külön kis csoportot alkot s rendszeren külön kunyhóban is lakik. Ellenkezőleg, gyűlölet s versengés nem ritkán fordulnak elő a különböző alcsaládok tagjainál. A Palau-szigeteken, Kubary szerint, ritkán esik meg, hogy egy férfi különböző asszonyai csak lássák is egymást.

Nővér és fivér házasságának legtöbb említett esete királyi családokban történt meg, mások kizárásával; és nem nehéz e fajta vérfertőző viszonyok okának kimutatása. Alacsonyabb fajoknál, akárcsak Európában, királyi személyek alacsonyabb rangúakkal való házasságát nem illőnek tartják. De míg az európai hercegek más baráti udvarnál kereshetnek nőt, addig az ázsiai vagy afrikai uralkodó számára ez az út nem áll nyitva.

Vérfertőző házasságok néha szükség okából is fordulnak elő, mint a wa-taitáknál, vagy nagy elszigeteltség miatt a tenasserimbeli karenoknál stb. A vad veddáknál az egyes családokat nagy távolságok választják el egymástól s csak véletlenül vagy esetleg kerül más valaki a család tagjaihoz» A nővér elvevésének oka, mondja Virchow, »valószínűleg mindenütt egyforma volt, királyi családoknál s a mezítelen veddáknál; a megfelelő nő vagy egyáltalában nő hiánya.«

Vérfertőző viszonyok néhány esetei nyilván dégenérait ösztönök eredményei, melyeknek eredetét földeríteni eddig nem tudtuk. Figyelemreméltó tény, hogy ama népek néhányánál, kikenél állítólag vérfertőző viszonyt üznek, állatiasság vagy más természetellenes bűnök is fordulnak elő. Ez mutatja, hogy nemi érzéseik általában romlottak.

Nagy súlyt fektettek az antropológusok ama néhány

esetre, melyben népek szokásból vagy alkalomból kötnek általunk bűnösnek tartott viszonyokat. Az ember kezdetleges állapotát túlélő típusnak tekintik, mely azt bizonyítja, hogy »oly érzések, melyek nálunk a nemi ösztönöket mérséklék, nem velünkszületettek«. Nyilvánvaló azonban, hogy semmi ilyenfélét nem bizonyítanak. A kezdetleges történet kutatói gyakran túlnagy figyelmet fordítottak a kivételekre s túlkeveset a szabályokra, túlhelyezve magokat ama tényen, hogy nincs szabály kivétel nélkül.

Valaki azt vethetné ellen, hogy az alsóbbrendű állatoknál nem létezik a vérfertőzés érzése. Huth szerint »állatok állandóan üzik s rendesen azok, akik többnejűségben élnek«. Azonban, mint előzőleg láttuk, családban élő fajoknál a kölykek kivétel nélkül elhagyják a családot, mihelyt tudnak magukról gondoskodni és Huth a legcsekélyebb bizonyítékkal sem támogatta ama állítását, hogy »poligámia az állatok közt a legszorosabb vérfertőzést jelenti«.

Az itt védett feltevés, úgy hiszem, megfelel az utolsó fejezetben felsorolt összes tényeknek. Megmagyarázza, hogy a vérfertőzés iszonyata tapasztalattól és neveléstől független lehet; hogy nemcsak vérrokonokra, hanem gyakran egyáltalán nem rokon egyénekre vonatkozik, hogy a rokonházasság tilalmi mért változnak annyira az eltiltott fokokat illetőleg, ennek ellenére majdnem általánosan egymással szoros viszonyban élőkre vonatkozva; és hogy e tilalmak mért terjednek közönségesen sokkal messzebb az egyik oldalon, mint a másikon, az anyain vagy az apáin. Most az a kérdés merül fel: honnan eredt az egymással együtt élő egyének ösztönszerű ellenszenve összeházasodásuk iránt?

Láttuk, hogy két egyén egyesülésénél a szaporodási szervek bizonyos fokú hasonlóságára van szükség az egyesülés termékenységének s az egyesülésből eredő utódok teljes nemzőképességének céljából. Föltehetnők tehát, hogy a hasonlóság legnagyobb foka a legeredményesebb. De minden valószínűség szerint ez nincsen így. Látszólag az egyesülő nemi elemeknek nemcsak némi hasonlósága szükséges, de némi különbsége is. A hasonlóság ne legyen *nagyon is* nagy.

Darwin a növényvilágban keresztezésről és öntermékenyítésről végzett gondos tanulmányaival bárki másnál

nagyobb mértékben járult hozzá e törvény fölfedezéséhez. Csírázástól érettségig figyelt meg több mint ezer egyéni növényt, keresztezés és Öntermékenyítés eredményeit, melyek 57 fajhoz, 52 nemzedékhez és 30 nagy családhoz tartoztak, s a légkülönbözőbb vidékek szülőttei voltak. E kutatás a következő eredményeket rögzítette meg: Keresztezés általában hasznos, öntermékenyítés káros; mit a keresztezett és öntermékenyített növények utódainak magasságban, súlyban és szervezetbeli erőben való különbségei, valamint a szülőnövények által produkált magvak száma bizonyít. Ezért, ha a létért való küzdelemben szembekerülnek az öntermékenyítés-szülőtte növények a keresztezés útján előállt utódokkal, úgy ez utóbbiak lesznek előnyben. Ez Darwin szerint abból ered, hogy a két különböző fajú egyén előző nemzedékekben különböző körülmények közt fejlődött, vagy pedig ismeretlen okokból közönségesen spontánnak nevezett módon változott, ama minden lényben lakozó veleszületett hajlam miatt, melynek folytán változik és halad szervezetében; úgy hogy az esetek bármelyikében nemi elemeik bizonyos mértékben differenciálódtak.

Ami az állatvilágot illeti, Darwin megjegyzi, hogy majdnem mindenki, aki sokféle állatot tenyésztett s irt e tárgyról, legerősebb meggyőződését fejezte ki a szoros beltenyészet rossz hatásairól. »Tényleg, mondja Sebright, nem vonom kétségbe, hogy eme eljárás folytatásával az állatok bizonyos idő múlva oly mértékben korcsosulnának el, hogy tenyészetre teljesen alkalmatlanokká válnának ... Sokfélekép kísérleteztem kutyák, tyúkok és galambok szigorú beltenyésztésével; a kutyák, erős agarakból, gyenge és kicsiny ölebek lettek, a tyúkok lába hosszú, testük kicsiny lett s rossz kotlóknak bizonyultak.« Huth másrészt tagadja, hogy bármilyen szigorú beltenyészet önmagában károsnak bizonyulna, s számos tenyésztő bizonyítékait idézi, kik legválogatottabb példányaikat mindig ily módon hozták létre. Ily esetekben azonban, mint Wallace megjegyzi, »szigorú kiválasztás forgott fönn, mely a gyengéket vagy terméketleneket kiküszöbölte, s ily kiválasztással kétségtelenül hosszú időn át elkerülhetők a szoros beltenyészet káros hatásai; ez azonban semmiképp sem jelenti, hogy e káros hatások elmaradnak.

Kiváló tenyésztők nézetének egyhangúsága e téren tényleg meggyőző s el nem vitatható. Crampa a barna patkánnyal (*Mus decumanus*) végzett kísérlete szerint 153 rokonszülőktől származó állat közül 39, vagyis 25.5 százalék kevéssel születése után elpusztult, míg 299 nem rokonszülőktől származó állat közül ez csak 28-al történt, ami 8.4 százaléknak felel meg. A vérfertőző tenyészet állatai sokkal kisebbek s könnyebbek a többiekénél s termékenyséjük csökkent. Huth házinyulak beltenyésztésénél maga is megfigyelte, hogy »a negyedik nemzedék után a termékenység csökkenése állt be, hasonlóan a gyomor ama undorához, melyet a táplálék hosszú egyformasága okozna«, bár semmi más tekintetben nem tapasztalt káros következményt. Ellenkezőleg, a beltenyészet útján termelt utódok valamivel nehezebbek voltak, mint a nem rokon szülőállatok. Ez látszólag azt mutatja, hogy a szoros beltenyészet következései nem mindig egyformák.

Akadnak ugyan tenyésztők, akik előnyben részesítik a rokonállatok párosítását. Azonban, mint Mitchell megjegyzi, »ha a beltenyészetet úgynevezett jó eredményekkel üzték, úgy ez az eredmény csakis valamely kelendő hiba fejlődése, mely az állat szempontjából teljesen természetellenesnek és mesterségesnek tekintendő s nem alkalmas jólétének vagy természetes hasznosságának előmozdítására«.

Sok író felteszi, hogy a beltenyészet összes hátrányai a szülők közös beteges hajlamainak keveredésétől s ebből folyó növekedésétől erednek. Tehát a szülők egészségi állapota határozza meg, vajjon az egyesülés az utódokra nézve káros lesz-e vagy sem. »Ha a szülők teljesen egészségesek, mondja Pouchet, s minden kezdődő degenerációtól mentek, születendő gyermekeik *legalább* is oly egészségesek lesznek, mint ők ... Ha azonban mindkét szülőt már ugyanaz az elfajulás támadta meg, úgy ez utódaiknál nagyobb mértékben mutatkozik s teljes pusztulás felé halad.« Sebright hasonló véleményen van. Mint tapasztalt tenyésztő azonban a szoros beltenyészet káros hatásának teljes tudatában van s hozzáteszi, hogy hite szerint sohasem létezett állat hiba nélkül, legyen az szervezeti, formai vagy más lényeges tulajdonságbeli hiba, s hogy ugyanabban a családban fennáll *legalább* is a hajlam ugyanazon tökéletlenségre.

Darwin azonban kimutatta, hogy az általános ok valószínűleg más, bár a tökéletlenség gyakran részleg a beteges hajlamok vegyítéséből ered. A kísérletileg öntermékenyített növények számát tekintve, esztelennek találja azt a föltevést, hogy mindez esetekben az anyanövények, bár látszólag semmiképp sem betegek, oly különös módon gyengék vagy egészségtelenek, hogy sok száz öntermékenyített magzatuk magasságban, súlyban és szerkezeti erőben keresztezett magzataik mögött áll. Ezenkívül öntermékenyítés és szoros beltenyészet meddőséget okoznak, s ez valami egész mást jelent, mint a két szülő közös beteges hajlamainak növekedését. Ezért majdnem kétségtelennek látszik, hogy épen, amint az először keresztezett különböző fajok s hybrid leszármazóik meddősége nemi elemeik túlnagy differenciáltságából ered, ép úgy a növények szoros beltenyészetének vagy öntermékenyítésének hátrányai a nemi elemek kevés differenciáltságától függenek. Ép oly kevésbé tudjuk azonban, miért szükséges vagy előnyös bizonyos fokú differenciálódás két szervezet termékenyítéséhez vagy egyesüléséhez, mint azt, hogy két anyag kémiai kiválásához vagy egyesüléséhez miért kell ez? Mindazonáltal megjegyzendő, hogy öntermékenyített magzatoknál sohasem találjuk a hibrideknél oly gyakori teljes terméketlenséget, s a legközelebbi rokonok beltenyészetét is néha, kedvező körülmények közt több nemzedéken át látható rossz eredmények nélkül folytathatjuk.

Lehetetlen elhinnünk, hogy oly törvény, mely az állatvilág többi részéről, valamint a növényekről is áll, ne lehessen az emberre alkalmazható. Nehezen találhatunk azonban egyes bizonyítékot a rokonházasságok rossz eredményeire. Nagyon feltűnő igazolást csak a legközelebbi rokonok – fivére-k és nővérek, szülők és gyermekek – egyesülésétől várhatunk. S még ily viszonyok káros hatásai sem jelentkeznének szükségszerűleg egyszerre. Sebright megjegyzi, hogy háziállatok családjai több nemzedéken át fönállhatnak anélkül, hogy a beltenyészet nagyobb károkat okozna náluk; az öntermékenyített növények első nemzedékeinél nem látunk mindig erővesztéséget. Az embert e tekintetben nem vethetjük alá olyan kísérleteknek, amelyeket más állatoknál próbáltak meg, s a legközelebbi rokonok szokásos

összeházasodása, mint láttuk, nagyon ritka. Adam azt vitatja, hogy nincs bizonyítékunk az emberiség ama részének elsatnyulására, melynél tudomás szerint vérfertőző viszonyok napirenden voltak, t. i. az egyiptomiak és perzsák. E népek-nél azonban bizonyosan nem mindig rokonok házasodtak össze. Háziállat-tenyésztők szerint pedig egy csepp idegen vér hozzákeverése elegendő hosszan folytatott szoros beltenyészet káros hatásainak semlegesítésére. Huth is azt bizonyítja, hogy a Ptolomaeusok, bár rendszerint nővérrel, unokahúggal és unokanővérrel házasodtak össze, sem meddők, sem föltűnően rövidéletűek nem voltak. Galton ellenkezőleg a Ptolomaeusok példájában lát bizonyítékot a szoros beházasságokat követő meddőségre. Nővérek és fivérek, nagybátyák és unokahúgok vagy első unokatestvérek közt való tíz házasságnál a gyermekek átlagos száma nem egészen kettő s e viszonyok közül három egészen terméketlen volt.

A ceyloni veddák kivételével a legszorosabb beházasság, melynek megfigyelésére alkalmunk nyílik, az első unokatestvéreké. Sajnos, az eddig e téren tett észlelések távolról sem döntők. Több író, ú. m. Périer, Voisin és Huth azt hiszik, hogy ily házasságok nem károsak, kivéve, ha a szülők egyformán beteges hajlamúak; viszont mások, mint Devay és Boudin a legmegdöbbentőbb nézeteket vallják a rokonházasságok rossz hatását illetőleg. Ezek állítólag többfajta bajt okoznak a lakosság körében, ú. m. meddőség, hülyeség, eskór, örület, siketnémaság, az utódok veleszületett alkatalanságai stb. . . . Hogy azonban a különböző írók följegyzései mily kevésbé megegyezők, az kitűnik abból, hogy míg Boudin a vérrokon szülőktől származó siketnémák arányszámát a párisi császári siketnémák intézetében 28.35%-ra becsüli, addig Mitchell szerint a skót és angol intézetekben csak 5.17 százalék.

Mivel lehetetlen itt bővebben részleteznem a különböző kutatók munkáit, melyekről Huth oly pontosan számol be, csak ama írók általános eredményeit sorolom föl, kik kutatásaikat megbízható statisztikai alpra építették föl.

Elődeitől eltérően Darwin először a vérrokonok házasságainak az egész lakossághoz viszonyított arányszámát, majd azt kereste, vajjon ily házasságok utódai közt nagyobb-e

a valamely módon hiányos egyének százaléka, mint a nem vérrokon házasságoknál. Kutatásai határozottan sok előbbi író túlzott következtetéseinek megdöntésére valók; mégis nézete szerint »van alapja amaz állításnak, hogy többféle betegség könnyen támadja meg a rokonházasságok ivadékát«. Nem talált bizonyítékot arra, hogy első unokatestvérek házassága meddőséget, siketnémaságot, örültséget vagy hülyeséget eredményez; azonban első unokatestvérek gyermekei közt kissé csökkent életerőt és valamivel magasabb halálozási arányszámot tapasztalt, mint a nem vérrokon házasságokból származó családoknál. Ezenkívül a 20 oxfordi és 30 cambridgei csónak első és második osztályába sorolt csónakosainak, valamint néhány angol iskola válogatott bajnokainak száma bizonyos mértékben igazolja a hitet, hogy »első unokatestvérek utódai fizikailag hiányosak ugyan, de egyidejűleg pesszimista írók e téren nyilvánított nézeteit megdöntik«. Figyelemreméltó, hogy ily kevésbé kétértelmű állítások ellenére is Darwin írását rendszeren az unokatestvérházasságok ártalmatlan voltának bebizonyítására idézik.

Stiéda azt találta, hogy a francia megyékben a testileg vagy lelkileg beteg egyének száma majdnem állandóan a rokonházasságokéval egyenes arányban növekszik, mint azt az alábbi táblázat mutatja:

Csoport:	Megyék száma	Rokonházasságok száma ezer házasságonként:	Beteg egyén ezer lakosonként:
I.	10	5.4	23
II.	10	8.3	2.8
III.	14	995	30
IV.	10	112	2.4
V.	13	12.5	2.8
VI.	8	13.8	3.0
VII.	14	15.8	3.5
VIII.	10	19.2	3.25
I-IV.	44	9.2	2.65
V-VIII.	45	14.8	3.1

Mygge doktor, dán orvos, 1879-ben könyvet bocsátott ki »Vérrokonok házasságáról«, mely sajnálatos módon a megérdemelnél kevesebb figyelemben részesült. A módszer megbízhatóságának, az esetek számának s a szerző pártat-

lanságának eredményeképp e téren valószínűleg ez a legfontosabb statisztikai hozzájárulás. Dánia különböző részeiből kapott értesítésekből Mygge azt találta, hogy ez országban vagy legalább is a megfigyelés alatt álló községekben, rokonegyének gyermekei közt aránylag több hülye, holdkóros, eskóros és siketnéma volt, mint másoknál. Valószínűnek, bár be nem bizonyítottnak tartja azt is, hogy ily gyermekek nagyobb számban halnak meg és bizonyos betegségekre hajlanak. Másrészt azonban nem talált észrevehető különbséget a rokonházasságok és keresztezett házasságok termékenysége között. E kutatásában Mygge a Ludwig Dahl norvég orvos által már húsz évvel előbb alkalmazott módszert követte. 246 házasság gondos megvizsgálásával – ezek közt 85 első unokatestvérek és 4 még közelebbi rokonok közt kötöttet – ama eredményre jutott, hogy rokonházasságok valamivel kevésbé termékenyek, mint keresztezett házasságok; hogy aránylag sokkal több betegen született és beteges gyermeket termelnek; és hogy örület, hülyeség, siketnémaság és eskór körülbelül 11-szer gyakrabban fordulnak elő rokonok utódainál, mint nem rokon szülők gyermekeinél. Tudatában volt azonban annak is, hogy az összehasonlítottak száma kicsiny ahhoz, hogy vég-eredményei véglegesek lehessenek.

Ez eredmények természetesen nagy mértékben hozzávetőlegesek. Följegyzésre méltó azonban, hogy az e tárggyal foglalkozó írók többsége s valóban nem a rosszabbak közülök, hisznek abban, hogy az első unokatestvérek házassága többé-kevésbé káros az utódokra nézve. S eddigelé e nézet ellen nem tudtak tudományos kritikát kiálló ellenbizonyítékot felhozni.

Néhány író ugyan idézte az oly társadalmak példáját, hol vérrokon-házasságokat állandóan kötöttek, még pedig látható rossz eredmények nélkül. így az 1790-ig lakatlan Pitcairn-szigeten ez évben 9 fehér férfi és tahitibeli 6 férfi és 12 nő lakott. 1880-ban a lakosság 1 férfiből, 5 nőből és 19 gyermekből állt; a mostani utazók tanúsága szerint ez egyének utódai erősek és egészségesek az elfajultság minden jele nélkül. Mindazt mellőzöm, ami különben ez esetben a rokonházasságok ártalmatlansága ellen felhozható volna

és csak a következő tényekre terelem a figyelmet: A sziget betelepítése óta néhány idegen csatlakozott a telepésekhez; a kis telepet egy ízben átvitték a Norfolk-szigetre s a visszatértek közt volt egy norfolki szigetlakó, ki pitcairnbeli leányzót vett nőül; a szigeten gyakran kötöttek ki hajók legénységstül; végül pedig Beechey világosan megmondja, hogy itt ugyanolyan megszorítások háritják el a rokonok belházasságát, mint akár Angliában.

Bizonyítékok szerint kedvező életviszonyok közt nem tűnnek föl az öntermékenyítés és szoros beltenyészet káros következményei. Beltenyészet útján termelt növények, ha kellő helyük és jó földjük van, gyakran kevés vagy semmi elsatnyulást sem mutatnak; míg ha más növényvel versenyben állanak, úgy gyakran elpusztulnak, avagy elsatnyulnak. Crampe barna patkányokkal végzett kísérletei bizonyítják, hogy a beltenyészet sokkal kevésbé káros, ha a rokonszülők utódai jó táplálékban és gondozásban részesülnek, mint egyébként. Ez feltűnő módon megegyezik Mitchellnek Skóciában a rokonházasságokról tett megfigyeléseivel. Itt az eredmények a legkevésbé súlyosak, sőt gyakran majdnem semmisek, ha szülők és gyermekek meglehetősen jólétben élnek, kevés gonddal, könnyen szerzik meg a megélhetéshez valót, – szóval, ha dolgoznak, de nem kell a létért küzdeniök. Másrészt, ha »szegények, rossz táplálék, ruha és lakás mellett a holnapért remegve a legszükségesebbért is kínlódnioik és fáradozniuk kell, ha a ma mindig sanyarú s a holnap mindig bizonytalan«, úgy a hátrányok nagyon föltűnőkké válnak.

Ha ez így van, úgy föltehetjük azt, hogy vérrokonházasságok vad vidékeken, hol a létért való küzdelem gyakran felette súlyos, sokkal károsabbak, mint a civilizált társadalomban és különösen mint a jómódú osztályokban, hol ilyen házasságok a leggyakrabban fordulnak elő. Angliában Darwin szerint a nemesség unokatestvér-házasságai valószínűleg 4½ százalékra rúgnak; Londonban azonban, az összes osztályok beleértésével valószínűleg csak 1½ százalékra. Azt hiszi, hogy az első unokatestvérek házasságából származó károk kis foka valószínűleg ama tényen alapul, hogy az angolok nagy többsége egészben véve nagyon jónak

mondható körülmények között él. Különben arra is kell gondolnunk, hogy Európában igen erős volt a fajkeveredés s ez szükségszerűleg kisebbiti a rokonházasságok hátrányait, már amennyire ily viszonyok kára a nemi elemek túlnagy hasonlóságán alapul.

Az a következtetés, hogy rokonházasságok vadaknál nagyobb károkat okoznak, mint civilizált népeknél, bizonyos néprajzi adatok révén nyer nagyobb valószínűséget. E tények legalább is azt mutatják ki, hogy ily házasságok s elszigetelt közületek tapasztalatai nem szólnak mindenütt Huth következtetései javára. Néhány e tárgyról szóló beszámoló ugyan alig bír értékkel, mint a vérházasságok káros voltának egyenes bizonyítéka, de kettőre vagy háromra kellő súlyt kell fektetnünk.

Martius szerint, ki brazíliai néprajzban nagy tekintély, megállapított tény, hogy a kisebb és elszigeteltebb indiánus közösségek, melyeknek alig néhány tagja házasodik össze más közösségek tagjaival, sokkal jobban ki vannak téve mindenféle elfajulásnak, mint a nagyobb csoportok. »Valószínű, – jegyzi meg Bates, ki szintén hivatott bíráló, – a Felső-Amazon vad törzseiről, hogy az indián szervezetnek mind testi, mind értelmi idegenszerű merevsége a kis törzsek elszigeteltségéből ered, valamint a szűk élet- és gondolat-körből, mely számtalan nemzedék szoros összeházasodását eredményezi. Termékenységök igen alacsony fokon áll, mert nagy ritkaság a 4 gyermekkel bíró indiánus család és láttuk, hogy helyváltozáskor mennyire ki vannak téve betegségnek és halálnak.« Az új-mexikói pueblók szintén egy-egy falu lakóinak állandó összeházasodása folytán mennek tönkre. Sibree a madagaszkári nők terméketlenségének okait a túlkorai házasságokban, a két nem erkölcstelen szokásaiban és közeli rokonok házasságában keresi. Bachelor az ainok gyors kiveszését endogám szokásaikkal indokolja meg. Más nagyon összeházasodó nép a perzsa. Náluk férj és feleség rendszeren egy családból valók s nagyon gyakran unokatestvérek. Dr. Polák, ki 9 évig élt Perzsiában, részint mint a teheráni orvosi iskola tanára, részint mint a sah orvosa, s kinek ez idő alatt kitűnő alkalmá volt a nép létföltételeivel való megismerkedésre, ennek ellenére sem találta, hogy az

állítólag rokonházasságokkal járó betegségek itt nagyobb mértékben uralkodnak, mint másutt. Azt sem találta, hogy a perzsa nők kevésbé termékenyek, mint a többiek. A családok mégis igen kicsinyek, mivel a gyermekhalandóság óriási. Hat közül rendszeren 2 él meg, gyakran azonban egy sem, legtöbbször a 2-ik életévben hal el. Polák szerint átlag minden nőre alig jut egy élő gyermeknél több. Egy teheráni hercegnőt csodának tartottak, mivel 8 élő gyermeke volt s az európai orvost megkérdezték, vajjon saját országában látott-e már hasonló esetet.

Mindezeknél fontosabb a következő, a birmai karénekre vonatkozó bizonyítvány, mellyel Bunker tiszteletesnek tartozom, ki húsz évnél tovább lakott e nép között. Azt mondja, hogy falvaik némelyikében exogamiát üznek, másokban endogamiát, de szülők és gyermekek, fivérek és nővérek házassága mindenütt tilos, első unokatestvérek is ritkán házasodnak össze, bár törvény nem tiltja az ily viszonyokat» Feltűnő a természet, egészség, erő és termékenységbeli különbség az exogám és endogám falvak lakói közt, amennyiben ez. utóbbiak minden tekintetben alsóbbrendűek. Bunker nem vonja kétségbe, hogy ezt a rokonházasságok okozzák s bizonyítja, hogy a bennszülöttek is ennek tulajdonítják, bár önfejlésük ragaszkodnak e régi szokáshoz, mely a nem saját falujukban kötött házasságot nagyon nem illőnek tartja. Bunker szerint oly esetekben, hol a térítő rábeszélésére a fiatal ember más faluból választott arát, a keresztelés jó hatása rögtön látható lett.

Más népek rossz hatást tulajdonítanak a szoros belházasságnak. Cousins értesítése szerint a cisnatáliai karérek azt hiszik, hogy »utódjaik betegesebb természetűek lennének, ha ez meg volna engedve«. A grönlandi eszkimó mesében Kakamak azt találja, hogy összes unokái a nemi érettség elérté előtt haltak meg s így szól vejehez: »Talán nagyon is közeli rokonok vagyunk.« A IX. századból két mohamedán utazó említi, hogy a hinduk sohase vettek el rokont, mivel szerintök nem rokon egyének házassága javítja az utódokat. A Hadhith, mohamedán hagyományok gyűjteménye így szól: »Házasodj össze idegenekkel; így nem lesznek gyenge utódaid.« »E nézet – írja Goldzieher –

összeegyezik a régi arabokéval, mely szerint az endogám házasságból származó gyermekek gyengék és soványak. Ide tartozik Al-Meydani közmondása is: »Vedd el a távolit, ne vedd el a közelit«, már t. i. rokonságban.

Ellentétben ama nézettel, hogy e vélemények tapasztalat eredményei, azt is hozhatjuk föl, hogy általános hit szerint az elődök szokásainak vagy törvényeinek bárminő áthágása isteni bosszút von magára. Veniaminof atya meséli, hogy a régi aleuták hite szerint a legnagyobb vétkeknek tekintett vérbűn mindig szörnyek születését eredményezte, kiknek bálnafoguk, szakálluk vagy más torzalakjuk volt; Fynn szerint a kaffereknél általános hit szerint vérfertőző házasságból származó gyermek szörnyeteg – »ami az ősi szellem által kivetett büntetés«.

Mindeme tények tekintetbe vételével azt kell hinnem, hogy vérrokonok házassága egy vagy más módon többé-kevésbé káros a fajra nézve. S itt, úgy hiszem, a vérbűn iszonyatának kellő magyarázatát leljük; nem mivel az alacsony fokon álló ember felismerte a szoros beházasság káros hatásait, hanem mert a természetes kiválasztás törvényének kikerülhetetlenül kellett működnie. Az emberek ősei közt, miként az állatokénál is, kétségkívül volt idő, mikor a vérrokonság nem alkotott a nemi viszonynak akadályt. De itt, mint egyebütt, természetesen eltérések mutatkoztak s őseink közül azok maradtak fenn, kik a beltenyészetet elkerülték, míg a többiek fokonként elfajultak s végül elpusztultak. Így fejlődött ki az az ösztön, mely elég erős lett arra, hogy szabály szerint megakadályozza a káros viszonyok kötését. Természetesen az egyéneknél csakis mint ellenszenv lépett fel a velük élőkkel való egyesülés ellen; de ezek természetesen rokonok voltak, úgy hogy a legalkalmasabbak fennmaradása volt a végeredmény. Nem tudjuk, vajjon az ember ez érzést állati őseitől örökölte-e, vagy pedig később fejlődött-e ki? Szükségszerűen oly fokon j kellett mutatkoznia, mikor a családi kötelékek már aránylag; erősek, s a gyermekek a nemi érettség koráig vagy még tovább élnek együtt szüleikkel. Exogámia, mint ez ösztön természetes kiterjedése, akkor támadhatott, mikor magányos családok kis hordákban egyesültek. Ez ösztönnek fel kellett

támadnia, ha két benső együttlétben élő ember házasságának gondolata veleszületett utálat tárgya volt. Nincs okunk sok antropológus ama feltevésének elfogadására, mely szerint a kezdetleges ember kis, endogám közösségekben élt, melyekben a vérfertőzés minden fokát gyakorolta. Az elmélet nincs összhangban azzal, amit az élő vadakról tudunk; s nem felel oly tényekért, melyeket különben sokkal megfelelőbben magyarázhatunk.

Talán ama ellenvetéssel találkozunk, hogy a korai ifjúságtól fogva egymással szorosán együtt élő egyének nemi ellenszenvé nagyon is bonyolult lelki jelenség, semhogy spontán variációnak természetes kiválasztás útján megerősített valóságos ösztönként magyarázhatjuk. Csakhogy ép oly szövevényes ösztönöket találunk, mint ezt az érzelmet, mely nem tételez föl egyebet annál, minthogy ez ellenszenv a nemi viszony gondolatával társul oly egyének közt, kik hosszú, benső viszonyban élnek oly életkortól kezdve, amikor a nemi vágy tevékenysége természetszerűleg nem jöhet tekintetbe. E társulás nem magától értetődő s nem magyarázható pusztán az újság iránt való előszeretettel. Valódi, hatalmas ösztön minden jellemvonását hordja magán s szemmel láthatólag szoros hasonlatosságot mutat föl a más fajhoz tartozó egyénekekkel való nemi viszony ellenszenvével.

A vérfertőzés utálat mellett itt más érzésről is megemlékezhetünk. »A szerelem – mondja Bernardin de Saint-Pierre – csak az ellentétek szülötte; minél nagyobbak ezek, annál több ereje lesz. Ezt a történelemből merített vagy ezer esettel tudnám bebizonyítani. Az ellentétejc hatása a szerelemben oly bizonyos, hogy a szerető láttára megalkothatjuk az imádott képét látása nélkül, feltéve, hogy tudunk szenvedélyének hevességéről.« Schopenhauer hasonlókép megfigyelte, hogy mindenki az ellenkező nemű egyéntől oly egyoldalúságot kíván meg, mely sajátjának ellenkezője. A legférfiasabb férfi a legnőiesebb nőt keresi és fordítva. Gyenge vagy kis férfiak előszeretettel viseltetnek erős vagy nagy nők; nagy vagy erős nők gyenge vagy kis férfiak iránt. Szőkék barnákat, vagy feketéket kedvelnek; piszék sasorrúakat; kiváló hosszú, sovány-testű egyének

rövid és zömök testűeket, és így tovább. Hasonló nézetet vallanak Prosper Lucas, Walker, Mantegazza, Grant Allen s más írók. »A nemek szerelmében – írja Bain – az ellentét varázsa tútesz az állandó nemi különbségeken; így az arcbőr és termet ellentétei is.«

Néhány író azt állította, hogy az ellentétek keltette szerelem kedvező hatást gyakorol a termékenységre s az ily okból kötött házasságok termékenyebbek a többieknél, így Knight, ki tapasztalt tenyésztő, megjegyzi: »Hajlandó vagyok azt hinni, hogy a leghatalmasabb emberi elmék különböző átöröklési szervezetű szülők utódai. Ahol csak tehetem, előnyben részesítek oly hímeket, kinek színezete a nőstény fajától különbözik, s azt hiszem, hogy sok esetben láttam szép gyermekeket ott, hol az egyik család sötét, a másik világos színű volt. Biztos vagyok arról, hogy két egymáshoz jellemében és színben igen hasonló jellemű ösöktől származó egyének házasságának rossz hatásait is már megfigyeltem. Ilyenek szememben olyanok, mint a nővérek s fivérek házassága.«

Ily megfigyelések ugyan nem bizonyítanak semmit, de bizonyos értéket nyernek ama tényből, hogy oly sok, különböző megfigyelőtől erednek. Candolle ugyané kérdésre vonatkozó statisztikai kutatásai szilárdabb alapra épültek. Svájcban, északi Németországban és Belgiumban általa gyűjtött tények azt mutatták, hogy rendszerint különböző szemű emberek házasodnak össze, kivéve a barnaszemű nőket, kiket általában vonzóbbaknak tartanak. Följegyezte ezenkívül, hogy az oly családokban, hol a szülők szemének színe egyforma, kisebb a gyermekek száma, mint másutt. Wittrock azonban Svédországban nem talált termékenységi különbséget a családok e két fajtája közt, Galton pedig megjegyzi: »Bármilyen legyen a nemi előszeretet hasonlóság vagy ellentét irányában, az elég nagyszámú esetből kapott átlagos eredmények alig mutatnak fel oly mérhető egyéni sajátosságot, legyen az termet, természet, szem színe, vagy művészi ízlés, mely nevezetes módon befolyásolná a házassági kiválasztást.«

Ha az ellentétek vonzzák egymást, úgy ez részben megmagyarázza azt a készséget, mellyel szerelem szerelmet kelt.

Mindenki ismer oly szerencsétlen szerelmezt, ki sohasem tudta imádottjának szívét megnyerni; a legtöbb esetben azonban a szerelem kölcsönös. És ez talán csak részben tudható be a szenvedély ragadós voltának, hanem részben az ellentétek vonzó erejének, mely mindkét részre egyenlően hat. így tudók némileg megmagyarázni az ízlések nagy különféleségét s ama tényt, hogy az egész faj közösen általános szépségi mértéke mellett minden egyénnek van részletezett eszménye is.

XVI. FEJEZET.

Nemi kiválasztás szeretet, rokonszenv és számítás befolyása alatt.

Nemi szerelem a nemeket egyesítő szenvedély. Az egészség, ifjúság, szépség, díszítések és más mesterséges vonzási módok által keltett izgató benyomások mind ez érzés alkotóelemei. A más fajokhoz tartozó egyénnel való nemi viszonytól való irtózás, s a vérbűn borzalma ugyanazon jelenséghez tartoznak. Ez azonban korántsem meríti ki a szerelem pszichológiáját. »Bár egyszerű és kezdetleges, mint minden óriási erő, írja Mantegazza, a szerelem látszólag mégis az összes emberi szenvedélyek elemeiből áll.« A főelemként szereplő nemi vágy körül csoportosul sok különféle érzés, ú. m. bámulat, a bírás öröme, szabadságszeretet, önbecsülés és a helyeslés szeretete./A szerelem teljes elemzése kötetet töltene meg. Itt e nagyon összetett érzésnek csak egy fontos elemét fogom megvitatni, a szeretet érzelmét.

^Az emberi fejlődés alacsonyabb fokain a nemi szeretet ereje sokkal kisebb, mint ama gyengéd érzelmeké, amelyekkel a szülők gyermekeiket ölelik; s némely népnél majdnem ismeretlennek látszik. Így Sibree a madagaszkári hovákról említi hogy a kereszténység elterjedéséig »nem hiánvzott a szeretet érzése«, de a fej és teltség közt való szerelem gondolata alig merült föl. Munzinger szerint a Béni-Amer törzsnél szégyenletesnek tekintik, ha a nő férje iránt vonzalmat mutat. Ponapé szigetén, Finsch szerint, szerelem a mi értelmünkben teljesen ismeretlen. Heriot írja az újfundlandi eszkimókról: »Mint minden vad nép, nagyon hidegek és hanyagok nejeik iránt, de gyermekeikkel gyengéden és szeretetteljesen bánnak.« Grönlandban a férfi semmit

sem gondolt azzal, ha nejét megverte, de gyűlöletes bűnnek tekintették, ha az anya gyermekét bántalmazta. Morgan szerint az északamerikai indiánusok általában nem ismerik a szerelem finomult szenvedélyét.»

Ily értesítések azonban könnyen félreérthetők. A vadember szerelme biztosan nagyon különbözik a civilizált emberétől; ennek ellenére feltalálhatjuk benne ugyanoly alkatrészek nyomait. Találunk tényeket, melyek igazolják, hogy durva vadaknál is létezhetik hitvesi szeretet, sőt hogy az bizonyos civilizálatlan népeknél a fejlettségnek meglepően magas fokára jutott.

A nyomorult busmanok minden házasságában van szerelem. Schweinfurth mondja az emberevő niam-niamokról, hogy nejeik iránt mutatott vonzalmuk össze nem hasonlítható más, hasonló alacsony fokon levő bennszülöttekével. Új-Kaledóniában, írja Moncelon, »létezik a szerelem, sőt láttam ily okból történt öngyilkosságokat is«. Számoában énekek szólnak férj és feleség gyengéd szerelmének eseteiről. Számos ausztráliai törzsnél a hitvesek igen ragaszkodnak egymáshoz, még öreg korukban is. Lyon, ki Észak-Amerika északkeleti partján lakó eszkimókat látogatta meg, »gyakran látott ifjú párokat, kik gyengéd arckifejezéssel dörzsölték össze orrukat, mi náluk a vonzalom kedvenc jele«. Catlin oly messze megy állításában, hogy szerinte »az északamerikai indiánusok legkevésbé sem állnak mögöttünk hitvesi, gyermeki és szülői szeretetben«, – mely nézetét azonban Morgan nem osztja. A durva tűzföldiek állítólag »nejeik iránt nagy vonzalmat mutatnak«.

Tényleg lehetetlen elhinnünk, hogy volt valaha idő, mikor a hitvesi szeretet az emberi fajból teljesen hiányzott. Bár eredetileg sokkal kevésbé erős, mint a szülői szeretet, különösen az anya részén, mivel kevesebb fontossággal bír a faj létére, mégis látszólag, legalább legkezdetlegesebb formájában, oly régi eredetű, mint maga a házasság bizonyos fokú vonzalom indította arra a hímet, hogy nőtényét terhesége idejében védelmezze; de gyakran minden másnál inkább az utódok együttes gondozása az, ami a házaspárt összetartja Prescottt megjegyzi a dakotákról, hogy a gyermekek számának növekedésének arányában szeretetteljesebbek egymáshoz.

Természetesen lehetetlen annak feltevése, hogy kölcsönös szerelem a házasság oka, mikor a nőt idegen törzstől rabolják vagy veszik. Halinak az eszkimókra vonatkozó megjegyzése, hogy »szerelem – ha egyáltalában feltűnik - házasság után jelentkezik«, általában a legtöbb vad népre igaz. így például az ausztráliaiaknál, Smyth szerint, szerelem gyakran nem játszik szerepet a házasságkötésnél. »Az arát otthonától elvonszolják – ő akarata ellenére hagyja azt el; s ha attól félnek, hogy szökést kísérel meg, úgy lándzsát döfnek lábaféjébe vagy szárába. Jóságos férj azonban végül vonzalmat ébreszt és hűség meg igaz szerelem nem ritkák az ausztráliai családokban.«

A nemek egyesülésével járó vonzalom fokenként fejlődött, arányban az altruizmus általános növekedésével így a szerelem csak lassanként lett azzá a finomult érzéssé, mely a magas civilizációjú európai szívében lakik. A régi civilizációval bíró keleti országokban még most is kevés található a nő iránt való ama gyöngédségből, mely saját családi életünk főbáját alkotja. Khínában egész a mai időkig »jó erkölcs«nek tekintették a feleség ütlegelesét s ha az alacsonyrangú kínai hitvesét kímélte, csak azért tette ezt, nehogy újat kelljen vásárolnia. Hindu családokban Dubois szerint ritkán található őszinte kölcsönös barátság. »Hiába keressük férj és feleség közt, írja, azt a kölcsönös bizalmat és jóságot, mely a családi boldogságot alkotja. A hindu nem azért házasodik, hogy az élet bajaiban segítő társat nyerjen, hanem rabszolgát keres, ki gyermekeket szül és parancsainak engedelmeskedik. A perzsa költő által megénekelt szerelem vagy jelkép vagy pedig nagyon is világi jelentőséggel bír.

Nyilvánvaló, hogy a házasságot nem kötik szerelemből ott, hol a szüzet a férfiaktól teljesen távoltartják, mint az keleti országokban történik. Khínában gyakran megesik, hogy a felek az esküvőig nem is látják egymást! Görögországban a szokás e tekintetben alig volt kevésbé szigorú. Plató hasztalan sürgette az ifjak és hajadonok gyakoribb találkozását, a házásélet gyakori ellenségeskedésének és közönyének elkerülése végett. Plutarchos azt remélte, hogy a szerelem a házasság után jó.

Az az érzés, mely férjből és feleségből jóban és rosszban

hűséges társakat alkot, csak oly társadalmakban támadhat, hol a férfi önzetlensége elég erős ahhoz, hogy a nőt egyenrangúnak ismerje el, s ne zárja őt el mint ritka növényt a melegházba, hanem szabadon hagyja férfiakkal társalkodni. E tekintetben az európai civilizáció századok óta haladt s nincs okunk abbeli félelemre, hogy bármikor elhagyja azt az egyedüli ösvényt, melyen számos fontos célt érhet el.

Midőn a vonzalomnak kiválóbb szerepe jutott az ember nemi kiválasztásában, több *gonâot* fordítottak a szellemi, érzelmi és lelki tulajdonságokra, melyek ez érzés főbb előidézői. Később meglátjuk, mily nagyok az e tényből eredő következmények. Most elég, ha megjegyezzük, hogy a magasabb tulajdonságok előnyben részesítése, melyet a civilizált embernél látunk, nagyban hozzájárul a faj szellemi fejlődéséhez. Stark megfigyelte, hogy a fegyelmetlen, elzüllött és bűnös osztályok általában nem házasodnak; ugyanez áll oly egyénekről, kik értelem, érzelem és akarat tekintetében igen alsóbb rangúak.

A vonzalom nagy mértékben rokonszenven alapul. Bár különböző hajlandóságok, e két érzelmi osztály mégis benső-rokonságban áll: rokonszenv erősíti a vonzalmat, s vonzalom erősíti a rokonszenvet. A szoros rokonszenv lényegéhez tartozó érdek, nézet, érzelem, műveltség és életmód közössége ezért is előmozdítja a meleg vonzalom keletkezését. Ha ellentétek izgatják is a szerelmet, úgy ez csak bizonyos korlátokon belül lehetséges. Az ellentét csak oly nagy lehet, hogy ki ne zárja a rokonszenvet.

Nagy korkülönbség árt a benső rokonszenvnek. Wieland följegyezte, hogy a legtöbb szerelmes ember körülbelül saját korabelijébe szeret; a statisztika bizonyítja e megjegyzés helyességét. Későn házasodó emberek rendszerint kerülnek a túlnagy korkülönbséget. Emez, a kor által módosult bámulat és előnyben részesítés alapja, mondja Walker, »látszólag a nézetek és érdekek hasonlósága, mely hasonló életkorral jár, ezeknek egyenlő erejű nemi vággyal való egyesítése, hasonló rokonszenvnek ebből folyó termelése, s az az elhatározás, hogy ez állandó lészen«.

Nagyon fontos tényező a műveltség hasonlósága. Ritkán esik meg, hogy »úriember« parasztlányba vagy iparosember

»úriasszonyba« szeret. Ez minden egyébnél jobban hozzájárul a különböző osztályhatárok fönntartásához, s megvédi a társadalom vegyes csoportjaiban főnnálló vagyoneelosztási.

Rokonszenv hiánya tart vissza nagy embercsoportokat – így különböző fajokat vagy nemzeteket, öröklődő kasztokat, osztályokat s különböző vallások híveit – az összeházasodástól, még ott is, hol személyes vonzalom sem játszik szerepet a házastárs választásánál. Így sok civilizálatlan nép gondosan elkerüli a saját törzsén kívül való házasodási, minek főoka szerintem különböző vad és barbár népek egymás iránt táplált erős ellenszenv. Mc Lennan ily népeket »endogám« névvel jelöl, ellentétben a többiekkel, kiket »exogám«-nak nevez; azokat t. i., kik nem házasodnak saját törzsükön vagy klánjukon belül. Ez az osztályozás azonban sok zavart okozott, mivel exogámia és endogámia nem igazi ellentétek. Mert minden népnél létezik egy külső kör, – hogy Maine nagyon megfelelő terminológiáját használjam – melyen kívül a házasság tiltott vagy rendesen elkerülendő; ép úgy, mint egy belső kör, mely a klánt vagy legalább is a legközelebbi rokonokat foglalja magába, s melyen belül a házasság tiltott.

A külső, valamint a belső kör terjedelme igen változó. Rengger tapasztalta, hogy sok paraguayi indián-faj igen is büszke arra, hogy másszínű vagy más eredetű fajjal házasodjon össze. Gujánában és másutt az indiánusok csak keletlenül egyesülnek négerekkel, kiket megvetnek. Powers oly kaliforniai törzse, említ, hol fehér emberrel közösülő vagy összeházasodó nőt megöltek. A kabyloknál »néger nővel való házasság elvben nem tilos; de az egész család tiltakozna ily egyesülés ellen«. A kínaiak, Jamieson szerint, nem házasodnak össze a körülfekvő barbár törzsekkel, kikkel rendszerint sem baráti, sem hadilábon nem élnek. A munda-kolok szigorúan büntetik az oly leányt, kit hindu csábított el, míg saját népükbelivel való viszonyt egész természetes dolognak tekintenek. Gobineau megjegyzi, hogy még közös vallás és közös lakóhely sem tudta legyőzni az arab és török, a kurd és a szíriai, a magyar és a szláv átöröklött ellenszenvét. Tényleg oly erős az arabok ethnikai elszigeteltsége, hogy egy utazó szerint Djiddában, hol a nemi erkölcsöt kevésbé

tisztelik, a beduin nő pénzért odaadhatja magát töröknek vagy európainak, de örökre becstelenné tartaná magát, ha egyikükkel törvényes házasságot kötne.

Lappok és svédek ritkán kötnek házasságot, mivel ezt mindkét nép megaláznak tekinti. Ugyanez áll lappokról és norvégekről; majdnem sohasem esik meg lapp és orosz egybekelése. Különféle időpontban törvény akadályozta meg a spanyoloknak Közép-Amerikában, az angoloknak Mauritius szigetén, a franciáknak Réunion szigetén s az Antillákon, a dán kereskedőknek Grönlandban a bennszülöttekkel való házasságát. A hébereknél, hatalmuk s uralmuk korai napjaiban, idegenekkel való egyesülés, amint látszik, módfelett ritka kivétel volt. A rómaiaknak tilos volt a barbárokkal való házasodás; Valentinianus az ily frigyét halállal büntette. Tacitus szerint a germánok nem házasodtak össze idegen népekkel és amint látszik, ugyanez állt a szlávról. Több népnél ritkán vagy soha sem házasodnak a törzs vagy közület területén kívül. Ez áll Guatemala és sok egyéb terület törzseinél. A régi Peruban egy kerület vagy falu bennszülöttei nem házasodhattak össze törvényesen más kerület vagy falu lakóival. Az egyenlítőbeli Afrikában Du Chaillu szerint, a nememberevő törzsek nem házasodnak össze az emberevőkkel, kiknek sajátos szokásait utálják. A hovák különböző törzsei, klánjai, sőt családjai rendszerint nem kelnek össze, Sibree szerint »a földbirtok összetartása és erős törzsi érzés fejlesztése céljából«. Indiában is találunk több példát törzs- vagy klán-endogámiára. A tipperák és aborok, például, elborzadnak arra a gondolatra, hogy leányaik klánjukon kívül mehetnének férjhez s Dalton ezredesnek komolyan mondták, hogy »ha Pâdam valamelyik lánya így lealázná magát, úgy a nap és hold megtagadná a szolgálatot s az elemek háborgása szükségszerűen megszüntetne minden munkát, míg áldozat nem mosná tisztára a szégyenfoltot«. Az ainok nemcsak ép annyira gyűlölik a japánokat, mint azok őket, hanem maguk közt sem szívesen házasodnak egyik faluból a másikba.

A régi Walesben, Lewis szerint, a klánon kívül való házasság kötelező volt. Athénben, legalább is később, ha idegen férfi athéni nőt vett el, úgy ki volt téve annak, hogy

őt rabszolgaként eladják s tulajdonát elkobozzák; s ha athéni bennszülött élt idegen nővel, úgy a nőre ugyanily következmények háramlottak, a férfit pedig ezer drachma bírság. Idegen nővel való házasságot Spártában általában törvénytelennek tekintették, s a Heraklidák számára külön parancs tiltotta el.

Házassági tilalmak nemcsak különböző népekhez vagy törzsekhez tartozó egyénekre vonatkoznak, de gyakran egyazon társadalom különféle osztályaihoz vagy kasztjaihoz tartozó egyénekre is. Számos, tán a legtöbb esetben azonban e tilalmak egyidejűleg lépnek fel. Kasztok, ha nem mindig, de gyakran idegen győzelmek és leigázások eredményei, amidőn a győzőből lesz a nemesség, a legyőzöttekből pedig a nép vagy rabszolgák. Így a normann hódítás előtt az angol arisztokrácia szász volt, utána pedig normann. Gallia német elfoglalóinak utódai ezer éven át uralkodtak Franciaországban s a XV. századig az egész felső nemesség frank és burgund eredetű volt. A szanszkrit »várna« szóval jelzi a kaszt fogalmát, mely szó szint jelent; ebből kitűnik, hogyan jött létre a magas és alsó kasztok osztályozása Indiában. E földet sötét fajok lakták az árják birtokfoglalása előtt; s az árjáknak idegen törzsek iránt érzett keserű megvetése, uralkodó szellemük s erős faj- és vallásbeli ellenszenvaik az osztály és kaszt meghatározásaiban nyernek kifejezést. A gondos megfigyelő még ma is megkülönböztetheti a győzők és legyőzöttek utódait. Peru inkái győzedelmes fajként ismeretesek s a régi mexikóiak a toltékek kultúrhőseit fehéren ábrázolják. A Beni-Amer törzsnél a nemesség többnyire világos színű, míg a nép feketés. A polinéziai nemesség aránylag világos bőrű s látszólag diadalmas vagy magasabb faj leszármazója. Amerikában a legelső európai bevándorlás idejében bizonyos kasztmegkülönböztetés támadt, hol fehér vér nemességgel egyértelmű; La Platában spanyolokat, meztizeket és indiánusokat még a templomban is különválasztották.

A nemes családok tagjai, mint más ősök utódai, fönn tartják különös helyzetüket s majdnem idegenek módjára élnek az őket körülvevő nép között. Gondolkodva a rokonszenv hiányán oly társadalmak osztályainál, hol e megkülönböztetéseket elismerik, Tocqueville ezt mondja: »Min-

den kasztnak megvannak a maga külön véleményei, jog-
 érzései, jogai, modora és életmódja. így az emberek, akik
 egy kasztot alkotnak, nem hasonlítanak polgártársaikhoz;
 máskép gondolkodnak vagy éreznek s alig hiszik el, hogy
 egyazon emberi fajhoz tartoznak ... Ha a középkor króni-
 kásai, kik születés vagy nevelés révén mind az arisztokrá-
 ciához tartoztak, valamely nemes tragikus végéről szólnak,
 úgy bánatuk mérhetlen; egyúttal pedig borzadás nélkül
 említik a köznépen végrehajtott mézszárlásokat s kínzásokat.
 Ez írók nem éreztek megszokott gyűlöletet vagy rendszeres
 megvetést a nép iránt; a közület különböző osztályai
 közt még nem dúlt nyílt háború. Inkább ösztön irányította
 őket s nem szenvedély; keveset törődtek a szegény ember
 sorsával, mivel szenvedéseiről nem alkottak tiszta fogalmat.«
 Ezt bizonyítandó, az író Sévigné asszony leveleiből idéz,
 melyek oly kegyetlen tréfálgatásokat tartalmaznak, aminő-
 ket manapság »a legdurvább ember sem írna legérzéstelenebb
 ismerősének«; Sévigné asszony pedig sem önző, sem kegyet-
 len nem volt; szenvedélyesen csüggött gyermekein> barátai-
 val állandóan éreztette rokonszenvét, jóságosnak és elnéző-
 nek mutatkozott szolgálai és alantasai iránt.

Az osztályon kívül való házasság eltiltása vagy ily
 házasságok általános kerülése éppen e társadalmi rétegek
 kölcsönös szeretet és rokonszenv hiányából, valamint a vér
 tisztántartásának hiú kívánságából ered. A társaság külön-
 böző rendjei sehol sem válnak el oly tisztán, mint a Csendes-
 óceán szigetjein. A Mariannákon általános hit szerint csak
 a nemesek halhatatlanok; halállal bűnhődött a köznépből
 való leányt nőül vevő nemes. A madagaszkári hováknál
 a három nagy osztály – nemesek, közemberek és rab-
 szolgák – kevés kivétellel, nem házasodik össze; sőt a
 három rabszolgafajta sem keveredik. Azonban sok afrikai
 népnél a rabszolga és szabadember házassága megengedett.
 Az arabs enézek sohasem kelnek össze szonákkal, kik kéz-
 művesek vagy iparosok; leányaikat fellahknak vagy város-
 lakóknak sem adják. Indiában Manu idejében a kasztok
 keveredhettek, manapság azonban ez tilos. Az eredeti négy
 kaszt közül csak a bramínok őrizték meg bizonyos mérték-
 ben eredeti tisztaságukat; létezik azonban számtalan keres-

kedő-kaszt, mely hasonló foglalkozású egyének összeállításából eredt. Kínában színész, rendőr, evezős és rabszolga csak az illető osztályon belül házasodhatik. Japánban 1868 előtt, mikor is a dolgok állása változott, a különböző nemesi osztályok sem egymással, sem a köznéppel nem keveredhettek.

Európában is találunk hasonló intézkedéseket. Rómában egész 445-ig Kr. e. tiltva voltak plebejus és patrícius házasságok. Cicero is elítéli a szabadok és felszabadítottak házasságát és bár ily házasságok a császárok alatt megengedettek, szenátor nem vehetett felszabadítottat nőül, sem patrónusnő fölszabadított rabszolgát. Rabszolga és szabadember közt csak *contubernium* állhatott fenn, házasság azonban nem.

A modern civilizáció a különböző társadalmi osztályok közt levő korlátok ledöntéséért küzd, amint igyekszik az érdekek, szokások, érzelmek és tudásbeli különbségek eltörlésére. Születés ma már nem határozza meg oly mértékben az ember társadalmi helyzetét, mint előbb s a nemesség ma már csak árnyéka annak, ami volt. Így az előbbi osztály-endogámiának csak nyomai maradtak fenn. A német polgári törvény szerint a magas nemességhez tartozó férfinak alacsonyabb születésű nővel kötött házassága még most is *disparagium*-nak tekintendő; s a nő nem jogosult férje rangjának viselésére, sem ő, sem gyermekei nem bírnak teljes öröklési joggal. Osztályon kívüli házasságokat a szokás rendesen elkerüli, bár a törvény nem képez akadályt. »A külső vagy endogám határt, melyen belül a férfinak vagy nőnek házasodnia kell, mondja Maine, többnyire a szokás vagy előítélet vette oltalmába. Angolországban csak homályosan körvonalozott, bár nem tűnt el teljesen. Az Egyesült-Államokban világosabban mutatkozik (vagy tán inkább mutatkozott) a fehér és színes vér keveredése ellen. Németországban azonban bizonyos öröklődő méltóságok a tiltott határokon kívül kötött házasságok által veszendőbe mennek; Franciaországban pedig, a formai intézmények ellenére, a csak egy »de« szócská által elválasztott »bourgeoisie« és »noblesse« összeházasodása szerfölött ritka, ámbar nem ismeretlen.

Ép úgy, mint a különböző társadalmi osztályok, a

különböző népek is fokenként közelednek egymáshoz. A nemzeti előítéletek kisebbedtek, a nemzetközi rokonszenv emelkedett. A középkori Németországban az idegent »ein Elender« névvel illették, mivel a törvényen kívül állott; ma minden civilizált országban a törvény védelmét élvezi s mint idegen nem előítélet tárgya. A rokonszenv e tágulása s az előrehaladott közlekedési eszközök a különböző nemzet-ségbeliek összeházasodását természetesen sokkal közönsé-gesebbé tették.

Végül a vallás volt az összeházasodás egyik nagy akadály. Elő-Indiában az összes mohamedán fajok leszármazol – arabok, iránok, turánok, mongolok s megtért hinduk – összeházasodnak, de ritka a keresztény férfi és mohamedán nő házassága. Sőt Lane szerint ily házasság semmikép sem megengedett s csak erőszak által köthető meg. Másrészt mohamedán törvény szerint elvehet keresztény vagy zsidó nőt, ha erre iránta való nagy szerelme indítja vagy ha nem kaphat saját vallásabeli nőt. Ez esetben azonban az utódok apjuk vallását követik, s a nő férje után nem Örököl. Muzulmán sohasem vehet el pogány nőt.

A zsidó fajt főleg vallása tarthatta tisztán. »A zsidó, mondja Neubauer, idegen fajok iránt nem érez sem rokon-, sem ellenszenvet, föltéve, hogy vallásabeli nőt vehet el, és *vice versa*. Tényleg a zsidó törvény nem ismer el más vallásu-val kötött házasságot, bár régi időkben ilyesmi is előfordult. A középkorban a zsidó-keresztény házasságot a keresztények is tiltották, s általánosan kerülték. Jacobs szerint kétséges, vajjon még manapság is kerül-e 500 tisztán zsidó házasságra egy vegyes házasság.

Szent Pál említi, hogy keresztény nem állhatott össze pogánnyal és Tertulián az ilyet fajtalanságnak nevezi. Az Egyház régebben kedvezett ily házasságoknak, mint a kereszténység terjesztése egy módjának, és csak később, mikor a kedvező eredmény biztosítva lett, tiltotta meg őket. Az elvirai zsinat világosan kimondta, hogy keresztény szülőnek tilos leányát pogányhoz adnia s aki így vétkezik, az kiközösítendő.

Még a különböző keresztény felekezetek sem házasodhatnak szabadon össze. A római egyháznál a pogányokkal

és zsidókkal való házasság tilalmát (*impedimentum cultus disparitatis*) nemsokára követte a »vegyes házasságok« tilalma (*impedimentum mixtae religionis*) s eredetileg a protestánsok is tiltottak ily házasságokat. A görög egyház másrészt e tekintetben megkülönbözteti a *schismatici*-t, vagyis azokat, kik az Egyháztól csak lényegtelen pontokban térnek el, a *heritici*-től, vagyis azoktól, kik alapvető tanokban különböznek. Vegyes házasságok manapság nem ellenkeznek a polgári törvénnyel sem katolikus, sem protestáns országokban; de az ortodox görög egyházhoz tartozó országokban a polgári törvény átvette az egyház megszorításait. Oroszországban, Görögországban és Szerbiában a római katolikusokat és protestánsokat *schismatici*-nek tekintik, a török vidékeken azonban *heretici*-nek. Megjegyzendő, hogy félig katolikus és félig protestáns országokban a vegyes házasságok csak igen kis arányszámban fordulnak elő.

A mai civilizáció semmi tekintetben sem hatott áldásosabban, mint a vallási türelem előmozdításának terén. Manapság a valláskülönbség sokkal kevésbé okoz ellenszenvet, mint azelőtt. Ezért a vegyes házasságok száma mindenütt szaporodik. Bajorországban például 1835-50 közt csak 2.8 százalékra rúgott, 1850-1860-ban 3.6 százalékra, 1860-1870-ben 4.4 százalékra, 1870-1875-ben 5.6 százalékra és 1876-1877-ig 6.6 százalékra.

Amíg ezáltal a civilizáció szűkebbre vonta a belső határt, melyen belül házasság tilos, addig kitágította a külső határt, melyen belül a férfi vagy nő házasodhatik és rendszeren házasodik. E folyamatok utóbbika nagyfontosságú volt az ember történetében. Faj- vagy kaszt-büszkeségen vagy vallási türelmetlenségen alapulva, az endogám törvények később viszont ez érzelmek fönntartását és megerősítését segítették elő. A törvény természeténél fogva maradi, s elmúlt körülmények közt kialakult érzelmeket tart fenn. Az új idők fogalmai csak fokként erősödnek meg eléggé ahhoz, hogy az emberiséget elavult előítéletektől felszabadítsák.

Eddig csak a nemi kiválasztás poézisével – a szerelemmel foglalkoztunk; immár prózájáról – a száraz számításról is kell beszélnünk.

Egész megfelelően kezdhetjük a nő termékenységének méltánylásával a férfi részéről, mivel ez az ösztön jellemvonásait hordja magán. Utódok kívánása általános az emberiségnél. Ugyan nagynéha magzatelhajtás is előfordul s néhány vad népnél gyermekgyilkosság sem ritka; de e tények sem cáfolják meg az általános szabályt.

A creekről, chippewaykról és más indiánusokról szólva, Harmon azt mondja, hogy az »indiánusok nagyon kívánnak számos utódot«. Az ingalíknál »a nők epedve várnak gyermeket még akkor is, ha nincs férjük«. »Becsületes embernek sok a gyermeke«, mondja a japán közmondás; a kínai sok figyermeket az isteni kegy megnyilatkozásának tart; Perzsiában gyermektelenséget a legnagyobb szerencsétlenségnek tekintik. Nagyszámú utód volt az egyik főáldás, melyet Mózes Jehova nevében ígért a zsidóknak; a régi rómaiak pedig a törvényes gyermekek nemzését tartották a házasság valódi céljának.

A nőt tehát nemcsak mint feleséget, hanem mint anyát is becsülik. Sehol sem fektettek e gondolatra nagyobb súlyt mint Lakedemonban. Ha a férj házasságának meddő voltát saját hibájának tulajdonította, úgy jogait fiatalabb férfinak engedte át, kinek gyermeke aztán a férj családjához tartozott; s oly férfiak feleségeinek, kik például harcban gyermektelenül estek el, más férfit, valószínűleg rabszolgát jelöltek ki, hogy az elhunyt férjnek örököse s utódja támadjon. Sok népnél a nő tisztelete termékenységéhez aránylik s a meddő feleséget gyakran természetellenes és haszontalan lényként megvetik.

Szembetűnő tehát, hogy termékenység egyike ama tulajdonságoknak, melyeket a férfi legjobban megkíván aráját. Reade szerint Afrika bizonyos részeiben, különösen maláriás helységekből, hol a nők oly gyakran meddők, senki sem vesz el leányt, mielőtt az nem szült gyermeket és a votjácoknál, Buch szerint, a leány előbb kap férjet, ha már van gyermeke?

Láttunk számos oly esetet, hol a férj s feleség a gyermek születése előtt nem élnek házaseletet creeknél a házasságkötés csak egy évre szól s rendesen csak gyümölcsözés esetén újították meg. Josephus Flavius is azt mondja az esszénusok

egy csoportjáról, hogy ezek az utódokat tekintették az emberi élet főrészenek, ezért 3 évig kipróbálták nejeiket s csak akkor kötöttek velük házasságot, ha kilátás nyílt annak gyümölcsöző voltára. Sok népnél szokásos a meddő feleség eltaszítása.

Az utódok kívánása, valamint ennek következménye, a női termékenység becslése, több okból ered. Először is az emberben a továbbplántálás ösztöne él. Marshall megjegyzi: »A tódáknál sok példáját láttam az utódok e kívánásának, de minden látszat szerint a személyi becsvágytól, vallási kívánalmaktól és aggkori segítség kívánásától annyira ment, hogy tényleg a kezdetleges *filoprogeneritivitas* benyomását teszi, mely oly csendesén és természetesen működik, hogy inkább pusztá ösztön benyomását kelti, semmint értelmes emberi érzését.« Ezzel az apai büszkeség érzelme is együtt jár.

A hébereknél és régi árja népeknél az utódok, különösen fiúutódok után való vágyakozás főleg ama vallásos hitből következett, hogy a holtak szellemét a fiúutódoktól jövő hódolat boldogítja. Ugyanez áll a kínaiakról és japánokról és talán bizonyos mértékben a civilizáció alacsonyabb fokán áHó néhány népről. A vadember azt hiszi, hogy a halál utáni élet semmiben sem különbözik a földi élettől, a szükségletei és foglalkozások ugyanazok maradnak, a halott eszik és iszik» szüksége van tüzre melegedés és főzés céljából. Mindezekkel való ellátása természetesen az utódok kötelessége. Ez a különböző halotti áldozatok és a halotti tor eredete. Holmberg szerint a tlinketeknél megesik, hogy a férfi vagyonát és neje hozományát rákölti ily lakomára s szegény ember marad egész életén keresztül.

A vadember kétségtelenül azért is vágyik gyermekek után, mivel ezek életében is használnak neki. Kicsiny korukban fönn tartásuk könnyű s inséges időkben elhagyhatja vagy eladhatja őket. A néhány esztendőös figyermek már vadászatra, halászsatra s evezésre alkalmas, később a harcban apja kísérője. A leányok az élelemszerzésben segédkeznek anyjuknak, felnőtt korukban pedig jövedelmező kereskedelmi cikkek. Végül a megöregedett szülők gyakran segítséget szenvednének, ha gyermekeik nem viselnék gondjukat. Ezért a vadember életföltételei mellett a gyermek a család főgazdagsága. A társadalmi fej-

lettség némileg magasabb fokairól is ugyanez áll. Lane megjegyzi, hogy Egyiptomban »az 5 vagy 6 éves gyermekeket csordák és nyájak őrzésére használják; idősebb korban egész házasságukig apjukat a földművelésben segítik. Az egyiptomi szegények agg korukban teljesen fiaikra szorulnak; sok szülő gyermekek támogatása híján koldulásnak, sőt majdnem éhhalálnak néz elébek. Bizonyos mértékben ez az európai műveletlen osztályokról is áll.

A civilizáció fejlődésével az utódok óhajtása kevésbé erős lett. A vallási indok természetesen halt ki a keresztény világból. A szociális élet bonyolultabb voltával és azzal arányban, hogy szakszerű nevelés nélkülözhetlenné vált az életközdelemben való érvényesülésnél, gyermekek, legalább is a »magasabb osztályoknál« és a városi embernél, inkább kiadásra kényszerítenek, mintsem hasznot hajtának. A gyermektelen házastársak ugyan fájlalhatják az utódok hiányát; de a nőt már nem csak, vagy főleg nem, mint anyát tisztelik; és a házasság a mai felfogás szerint valamivel több, mint törvényes utódok termelésére szánt intézmény. Mégis figyelemreméltó, hogy Svájcban, bár meddőség nem elegendő ok a nő eltaszítására, a váló felek két ötöde gyermektelen házaspárokból kerül ki, míg a meddő házasságok az összes házasságoknak csak egy ötödére rúgnak.

A nő nemcsak azért hasznos férjének, mivel munkásokat ad neki, hanem mivel ő maga is munkálkodik. A hal és hús szárítása és elkészítése, a tűz gyújtása és fenntartása, podgyászholdás, bogyószedés, bőrcserzés és ruhakészítés, főzés és gyermekek gondozása – ezek, vad állapotban, a nő főfoglalkozásai. Földművelő és állattenyésztő népeknél ezenkívül míveli a földet s a marhaállományról is gondoskodik. Ezért a feleséget részint e munkákhoz való értése miatt választják, így a grönlandiaknál nagyon keresett az oly nő, ki varrásban és háztartásban ügyes. A belföldi kolumbiaiaknál Bancroft szerint »a munkaképesség a nő kitűnőségének mértéke«, és a turkománoknál fiatal özvegyekért kétannyit fizetnek, mint leányokért, mivel jobban szoktak erős munkához és a háztartásban tapasztaltabbak.

A férfi feladata a családnak ellenségtől és inségtől való megóvása. A nő, amint már láttuk, ösztönszerűleg előnyben

részesíti a bátor és erős férfit a gyáva és gyenge felett. De meg-gondolásból is olyan férfit választ, ki védelmére és ellátására alkalmas, A comancheznál, mondja Parker, »a fiatal leányok nem idegenkednek öreg férfiktól, különösen, ha ezek törzs-főnökök, mivel akkor bizonyosan mindig akad harapni-valójuk«.

A civilizáció előrehaladottabb fokain pénz és öröklött tulajdon veszik át gyakran az ügyesség, erő és munkaképesség helyét.

XVII. FEJEZET.

Rablás vagy vásárlás útján kötött házasság.

A feleségrablás szokása a világ különböző részeiben fõnáll; nyomaival sok nép házassági szertartásában találkozzunk, mi arra utal, hogy múlt idõkben gyakrabban fordult elõ. Coxe Unimak lakóiról azt mondja, hogy a többi Aleutaszigetre betörtek és elvitték a nõket – mi támadásaik fõcélja volt. Az áhtoknál a férfi alkalomadtán saját törzse nõi közül lop magának feleséget. Az összes karib törzsek különbözõ népektõl és törzsektõl szereztek nõket, úgy hogy náluk férj és feleség mindenütt más-más nyelvet beszél.

A moszkitó-indiánusoknál a lakodalom elõkészítése és az ajándékok letétele után a völegény megragadja aráját és elcipeli õt a nõrokonoktól követve, kik megszabadítási kísérletet utánoznak. Az aurakánok a menyasszonynak állítólagos erõszak által való elrablását a házasság lényeges elõfeltételének tekintették és Smith szerint »a menyasszony becsületébe vágó dolognak tartják, hogy kellõen ellentálljon és küzdjön, bármily készsleges is különben«.)*

Andersson megjegyzi, hogy a buhsmannoknál a nõ nagyon is gyakran »belli tetemma causa«. Condor mondja a becsuánokról: »Ami a házassági szertartást illeti, a völegény nyilatropít a kunyhóba, mi jelképesen véve figyelemreméltó«. A wakambáknál a házasság vétel útján megy végbe, de a völegény »aráját erõszakkal vagy csellel rabolja el«. Általános hit szerint az ausztrálieiak nõszerzése a rablás legdurvább formája. Howittal ellenkezõleg Curr azt állítja, hogy idegen törzstõl csak nagyritkán rabolnak nõt. Lopott nõ birtoka állandó megtámadtatásokra adna alkalmat, ezért a törzsek általában tiltakoznak ily eljárás ellen. Mathew

szerint még szöktetések is inkább képletesek, mint valódiak; de erős okok késztetnek annak hívesére, hogy mikor a szárazföld csak részlegesen volt benépesítve, a törzsből való szöktetések gyakran fordultak elő.

Araboknál, tatároknál és más középzásiai népeknél, valamint európai Oroszországban is a házassági szertartásban rablás nyomaira akadunk, míg a tangutánok, szamojédek, votjakok még most is lopnak feleséget vagy megszőktetik szeretőjüket, ha nem tudják a kiszabott vételért lefizetni, A. lappok, esztek és finnek előbb rablás útján házasodtak, s Finnország némely részében a házassági szertartásban feljünk e szokás jelképes maradványait.

Az árja népeknél ugyanígy volt. Manu törvényei szerint a házassági szertartás nyolc törvényes formáinak egyike a Râkshasa-ritus, vagyis: »a nőnek kényszer útján való elragadása otthonából, míg ő hangosan kiált és siránkozik, miután rokonait agyonverték vagy megsebesítették és házait feltörték«. E rítust a ksatriáknak szent hagyomány engedte meg. Halikarnasszusi Dyonisos szerint egy időben egész Görögországban dívott a rablópórásság; Plutarchos szerint a spártaiak megtartották, mint a házassági szertartás fontos jelképét. A római menyasszony anyja ölébe menekült s vőlegénye barátaival erőszakkal ragadta el. A történelmi időben ez már pusztá pórásság, de látszólag korábban valóság volt. »Az első rómaiak, írja Ortolan, hősi hagyományaik kényszere alatt első nőiket meglepetés és erőszak segítségével szereztek«. A régi teutonok gyakran fogtak el asszonyokat feleségnek. Olaus Magnus mondja a skandináv népekről, hogy egymással folytonosan harcban állottak, »propter raptas virgines aut arripiendas«. A délszlávoknál nőrablás de facto még a XIX. század elején létezett.

Könnyen kibővíthetnők ama népek jegyzékét, kiknél rablás útján való pórásság előfordul, vagy valóságban vagy képletesen. Mindazonáltal találunk népeket, hol ilyesmi ismeretlen. Jamieson mondja a kínaiakról: »A nőrablásnak náluk, legalább tudomásom szerint, történelmileg nincs nyoma, s az általam ismert házassági szertartásokban formáját sem találtam meg.« Ezenkívül kétséges, vajjon a képletes rablás példájául felhozott szertartások minden esetben marad-

ványai-e a *de facto* rablásnak a szó valódi értelmében, vagyis nemcsak a nő, hanem szülői akaratának ellenére is. Spencer arra mutat, hogy a rablás formájának egyik oka az üldözött nőnek részint valódi, részint mesterséges tartózkodása lehet; és bár e feltevést gyakran megtámadták, alig szólhatunk ellene.

Mc Lennan azt hiszi, hogy a rablás útján való házasság az exogámia szabályából ered. Vannak azonban népek – maorik, áhtok stb. – kik ennek ellenére, Lennan szerint, endogámok. Nincs jogunk annak kijelentésére, hogy »bárhol találunk exogámiát, bizalommal elvárhatjuk kellő kutatás után rablási módszer utolsó nyomainak fellelését«. Ama népek összeállításánál, kiknél a rablás és az exogámia kapcsolata fennáll, Tylor megjegyzi, hogy bár számuk »elég nagy annak kimutatására, hogy e kettő szabadon létezik egymás mellett, mégsem elegendő okozati és következményi kapcsolat kimutatására«.

Nagyon valószínűnek tartom, hogy a nőrablás gyakorlása főleg – az endogám törzseknél is előforduló – szoros beházasságoktól való iszonyból ered, valamint abból is, hogy a vadember békés úton nehezen szerezhet feleséget, anélkül, hogy a leány apját veszteségeért kárpótolná. Az udvarlás legkezdetlegesebb módszereként már említett nőkért való birkózástól egészen különbözően a rablás útján való házasság a társadalmi élet ama fokán virágzott, mikor a családi kötelékek erősebbek lettek, s az ember közeli rokonokból álló kis csoportokban élt, de mikor még a cserekereskedés gondolata alig merült fel. E szokás elterjedtségét magyarázhatja a vérfertőzés iszonyának általános volta, s az a tény, hogy a kezdetleges hordák egymással örökös hadilábon éltek. De amint lehetetlen elhinnünk, hogy volt idő, mikor kölcsönösen összeházasodó családok közt barátságos tárgyalások majdnem ismeretlenek voltak, úgy azt sem tételezhetjük fel, hogy valamely korszakban rablás volt a házasság *kizárólagos* formája, habár tényleg a *rendes* alak ez volt. Ausztráliában, hol a rablás által való házasság csak ellenséges közösségek tagjai közt fordul elő, nem ismeretes oly törzs, legyen az exogám vagy endogám, mely teljes elszigeteltségben él. Ellenkezőleg minden törzs állandó s többnyire baráti viszonyban áll egy, két vagy több törzsszel; s

tagjaik rendszerint összeházasodnak. Azonkívül az a sok vad törzsnél túlsúlyban levő szokás, hogy a férj neje családjánál lakik, látszólag már igen korán tűnt fel az emberiség történetében. Sőt Tylor táblázatai szerint a világ különböző vidékein e szokás 12-13 kimondottan exogám népnél létezik.

Amint a felhozott példákban kitűnik, a nőrablás szokása már főleg a múlté. A legtöbb élő civilizálatlan népnél a férfi egy vagy más úton arájáért kárpótlást szolgáltat. A rablás által való házasságot a vétel útján való házasság helyettesítette.

A nővásárlás legegyszerűbb módja kétségkívül a rokon-nőnek cserébe adása. Az ausztráliai férfi, mondja Curr, nejét vagy nőit majdnem állandóan vagy mint nő fivére utódja, vagy nővéreiért, később pedig leányaiért cserébe kapja. Hasonló cserét üznek néha Szumatrán.

Sokkal közönségesebben az atyának teljesített szolgálattal keresték meg a feleséget. A férfi bizonyos ideig a leány családjával él, mely idő alatt cselédként dolgozik. E szokás, melyet a héber hagyomány révén ismertünk meg, nagyon elterjedt Amerika, Ázsia, Afrika s az indiai szigetcsoport vad fajai közt. Gyakran csak a pénzben szegény emberek szolgálnak az após házában, amíg az ellenértéket munkában megadták; de néha még pénz sem menti fel a vőlegényt az ilyfajta szolgálattól. Néhány esetben bizonyos ideig szolgálnia kell, míg neki adják a leányt; máskor előre odaadják neki. Más, már említett népeknél pedig a férfi átmegy a nő családjához vagy törzséhez s életfogytiglan ott marad; Starcke azt tartja, hogy e szokás a másiktól eltérő eredetű, benne az erős klan-érzés jut kifejezésre, s nem nyereség dolga.

Spencer szerint a nőnek munkával való megszolgálása készpénzfizetés helyett, a házasságnak már magasabb formája, s a társadalom ipari formájával párhuzamosan fejlődik. »E változtatás, mondja ő, mely nehezen alkalmazható durva rabló törzseknél, könnyebben alkalmazhatóvá válik állandó iparok keletkezésével, melyeknek munkakörében szolgálatok teljesíthetők? Megjegyzendő azonban, hogy a civilizáció nagyon alacsony fokán is segíthet a kérő apósának a halászat és vadászat körében, míg ipari munka vagyonthalmozódást idéz elő, s következőképpen megkönnyíti a kérő számára nejének tényleges megvásárlását. Azonkívül kezdetleges

törzseknél, a tűzföldieknél s buhsmannoknál is nagyban dívik a nőkért való szolgálat és az »Eyrbyggja Saga«-ban Vîgstyr a berserk Hallinak, ki leánya kezét kéri, azt mondja: »Mivel szegény ember vagy, úgy teszek, mint a régiek: házasságodat nehéz munkával kell megszolgálnod« Tehát majdnem valószínűnek látszik, hogy a szolgálatok útján való házasság régiebb alak, mint a vétel útján való házasság; de rendszeren együtt fordulnak elő.

A menyasszonyért járó rendes kárpótlás tulajdonosának fizetett összeg. Az ár mindig változik. Csinos, egészséges, munkabíró leánynak természetesen jobb az ára, mint a csúnyának és gyengének; a rangbéli leányzó többet ér, mint a közönséges és szegény; a szűz rendszeren többet az özvegnél vagy elvált asszonymál. A kaliforniai karok például ritkán vásárol feleséget olcsóbban, mint fél füzér dentalium-kagylóért; de »ha nemes családból való, csinos, ügyes a makkenyerkesztés és kosárfonás mesterségében, néha még két füzért is megér«. Az ára azonban leginkább a két fél körülményei s a női munka-értéke szerint változik. Britt-Kolumbiában és Vancouver szigetén a menyasszonyért adott cikkek értéke 20 és 40 font sterling közt ingadozik. Az Oregon-melléki indiánusok a nőért lovakat, takarókat és bivalyruhákat cserélnek be. Az új mexikói navajok azt tartják, hogy 12 ló szörnyen nagy ár egy feleségért s csak olyanért fizethető, ki »különös képességekkel bír, ú. m. szépség, szorgalom s ügyesség a mindennapi dolgokban«

Afrikában nem lovakat, hanem szarvasmarhákat tartanak jó feleség megfelelő ellenértékének. A kafiareknél három, öt vagy tíz tehén alacsony ár, húsz vagy harminc elég magas; de Barrow szerint gyakran kapható feleség egy ökörért vagy egy pár tehénért. A damarák oly szegények, hogy leányukat már egy tehénért is örömet odaadják. Ugandában a feleség rendes ára vagy 3-4 tulok és hat varrótű, vagy egy doboz gyutacs, de Wilsonnak gyakran kínáltak asszonyt cserébe egy kabátért vagy egy pár cipőért. A csulimok 5-50 rubelt adnak a feleségért, a turalinzek 5-10-et Gazdag baskir néha még 3000 rubelt is ad feleségéért, míg a szegényebbje már egy szekér fáért, avagy szénáért is vásárolhat. Az indiai kisánoknál »két kosár rizs és egy rúpia készpénz jár kár-

pótlásul a leány szüleinek«. Timor-lautban elefántcsont nélkül nem vehető leány. A Karolinákon »a vőlegény apósát gyümölcsele, hallal és hasonlókkal ajándékozza meg.« Számoában csónakok, disznók s minden kezükbe került idegen dolgokból áll a menyasszony ára. A Fidzsi-szigeteken »cethal foga vagy puska a rendes ár«.

Bizonyos népeknél a házasság hitelre történik, bár rendszeren a feleség s a gyermekek az ár lefizetéséig nem hagyhatják el a szülői otthont. Anyoróban, Emin pasa szerint, ha a szegény ember nem tudja egyszerre előteremteni a házassághoz szükségelt szarvasmarhákat, úgy azt részletekben fizetheti le; de az időközben született gyermekek apósáéi, kitől kénytelen őket fejenként egy ökörrrel megváltani.

Házasság csere vagy vétel útján nemcsak alacsonyabb fajoknál terjedt el általánosan; civilizált nemzeteknél is előfordul vagy legalább is előfordult. Közép-Amerikában és Peruban a férfi menyasszonyáért szolgáltja Khinában a kérő apja ajándékot ad, melynek nagyságát korántsem bízzák a felek jóvoltára, amint azt az »ajándék« szó sejteti, de melyet a házasságközvetítők előre pontosan meghatároznak; ezért mint Jamieson megjegyzi, ez kétségtelenül maradvány oly időkből, mikor ez ügylet szabályszerű vásárlás volt. Japánban a jövő vőlegény bizonyos előírt ajándékokat küld leendő menyasszonyának s ez a házassági szertartás egyik legfontosabb része. Tényleg, ha az ajándékok elküldettek és elfogadtattak, úgy a szerződés meg van kötve s egyik fél sem vonhatja vissza szavát. Kűchler nem találta meg ez ajándékok pontos jelentőségét; a házasságról szóló japán könyvek e tárgyról hallgatnak, s a japánok sem tudják már ma magyarázatát adni, minthogy ez a régi időkből származó szokás. De a következő fejezetben előadott tényekből biztosan kivehető, hogy az ajándékok küldése a vásárlás útján való házasság előző szokásának maradványa.

A sémita faj minden ágában a férfiak megvásárolták nejüket, vagy megszolgálták értük; a »mohar« és »mahr« eredetileg ugyanaz, mint a vételösszeg. Ruth és Hosea könyveiben a kérő nyomatékosan mondja, hogy megvette aráját; Michaelis szerint a mai zsidóknál a házassági szertartásban álvétel szokásos, melyet »fillér által való házasodásnak«

hívnak. Mohamedán vidékeken a házasság a tényleges vételtől kevéssé különbözik. Ugyanez a szokás áll fenn a kaldeusoknál, asszíroknál és babyloniaiaknál.

Castren, finn nyelvész és utazó a régi finnekről megjegyzi: »Sok ok késztet annak hívesére, hogy őseinknél arannyal és ezüsttel teli sapka volt a leghatásosabb udvarlási módok egyike.« A »Kalevala« és »Kanteletár« tényleg világos nyomait mutatják a vétel útján való házasságnak; Finnország némely részében a házassági szertartás ennek jelképét őrzi. A keleti finn népeknél a vétel útján való házasság még ma is létezik, vagy legalább is nem rég szűnt meg.

Winternitz megjegyzése szerint nővétel volt az indoeurópai házasság alapja a népek különválása előtt. Vedai időkben a hindu menyasszonyt a jövő apósának adott gazdag ajándékokkal nyerték meg. S a nyolc házassági formának egyike, melyet Manu említ, bár nem helyeselt – az Asura-alak – vételházasság volt, Dubois szerint házasodni és nőt vásárolni Indiában egyértelmű kifejezések. Aristoteles említi, hogy a régi görögöknél is dívott a feleségvásárlás.' 'À trákok Herodotos szerint vétel útján kötöttek házasságot. Ugyanígy volt a teuton ókorban. A régi skandinávok azt hitték, hogy az isteneik is megvásárolták feleségeiket. Németországban a »feleséget venni« kifejezést a középkor végéig használták s ugyané kifejezést megtaláljuk IV. Keresztely 1604-ből származó norvég törvénykönyvében. Az angol házassági szertartás egész a XVI. század közepéig megőrizte e régi jogi rendelkezés nyomait; míg Thüningiában, Schmidt szerint, az eljegyzési szertartás még máig rámutat előbbi létezésére.

A vételt, mint Schrader megjegyzi, nem tudjuk hasonló biztonsággal rábizonyítani a római házasság legrégebb formájára. De a *coemptio* jelképes menete – ez volt a plebejusok házassági formája – emlékét mutatja az eredeti szokásnak, mely ha Rómában nem is, de legalább a rómaiak őseinél érvényesült. A szlávok rendszerint vásárolták nejeiket; sőt a délszlávoknál e szokás még most is fennáll, vagy nemrég még fennállott. Szerbiában a XIX. század kezdetén a leányoknak oly magas árát szabták meg, hogy Fekete-György azt egy aranyban állapította meg.

A vétel útján való házasságnak ez általános elterjedtsége ellenére sincs bizonyítékunk arra nézve, hogy az oly fejlődési fok, melyen minden faj keresztülment. Megjegyzendő először,, hogy többféle törzsnél a vőlegény által adott ajándékok nem éppen a leány szülőinek kárpótlására, hanem inkább arra szolgálnak, hogy őket a házasság iránt kedvezően hangolják, Dalton például azt mondja, hogy a pádamoknál, India egyik legkezdetlegesebb népénél szokás, hogy a kérő udvarlása közben a leányt s szüleit apró csemegével lepje meg, mint mezei egerekkel és mókusokkal, ámbár a szülők ritkán ellenzik a fiatalok kívánságát és örökös szégyennek tekintenék, ha gyermekük boldogságát pénzért cserélnék el. A yukonihotana nevű alaskai törzsről szólva, Petrofi megjegyzi, hogy nem ismerik a nővásárlás szokását. A kaliforniai wintúnok, kik fajuk közt az utolsók, mit sem fizetnek a menyasszonyért. A nyam-nyamok s más afrikai törzsek, a legtöbb csittagonghegyi törzs, Kola, Kobroor és az Aru-szigetecsoport benszülöttei, kik fákon vagy barlangokban élnek s látszólag az Andaman-lakók is minden fizettség nélkül jutnak feleséghez. Le Mesurier szerint a veddáknál egy részről sem jár nászajándék, de Hartshorne tapasztalta, hogy »a házasságot semmiféle szertartás nem kíséri, mint hogy a menyasszony szüleinek némi élelmiszert nyújtanak át«. Ponapéban, mondja Finsch, nem vétel a házasság alapja, ezzel ellenkezik a Karolinák, valamint a Palau-szigetek szokása, hol feleséget az apósznak adott ajándékok révén vásárolnak. A Kingsmill-csoportban, Wilkes szerint, »a nőt sohasem vásárolják, de általában föltételezik, hogy a felek mindegyike hozzájárul valamivel a háztartási alaphoz«. Ellis megjegyzi a Hawaii-lakókról: »Nincs tudomásunk arról, vajjon a férj adott-e valamit neje szülőinek vagy a nő kap-e hozományt«. Angas még arról is biztosít, hogy a nővásárlás szokása Polinéziában nincs általánosan elfogadva. De ez állítás kétségbevonható, mivel legalább Számoában, Tahiti szigetén és Nukahivában a vőlegény a leányt apjának adott ajándékokkal nyeri meg. Bizonyos, hogy Melánéziában a vétel útján való házasság általános. A dél-ausztráliai kurnaiknái, Howitt szerint, a házasságok »leggyakrabban szöktetés, kevésbé gyakran rablás és leg-ritkábban csere vagy vétel révén« történtek.

A vásárlás útján való házasságot az ember társadalmi történetében általános foknak mondhatjuk, még több okkal tén, mint a rablás útján kötött házasságot. Bár e két szokás gyakran egyidejűleg fordul elő, mégis »az előbbi szabály szerint követi az utóbbit, amint a rablást is általában követi a cseréj vétel útján kötött házasság későbbi jellege világosan kitűnik ama tényből, hogy a rablás útján való házasság gyakran jelképesen fordul elő ott, hol a vásárlás útján való házasság még valóság. SAzonkívül a csere és a kereskedelem kétségtelenül az embernek csak későbbi találmányai.

Peschel azt állítja, hogy a cserekereskedés már ama korban létezett, amelyben fajunk legelső nyomait találjuk. De mi sem bizonyítja, hogy a Périgord rénszarvas-korszakbeli barlanglakói ily úton jutottak a telepeiken talált hegyi kristályokhoz, tengeri kagylókhoz és a lengyel Saiga-antilop szarvaihoz; és semmikép sem következtethetjük, hogy a »kereskedelem minden korban és a világ minden népénél létezett«. Még manapság is látjuk oly vad népek eseteit, kiknek a cseréről csak igen homályos vagy tán semmilyen fogalmuk van. Labillardière bizonyos Salamon-szigetlakókról megjegyzi: »Nem tudhattuk meg, vajjon e népek űznek-e cserét; de nagyon bizonyos, hogy lehetetlen volt számukra tőlük ez úton valamit szerezni.... ámbár nagyon mohón estek neki mindennek, amit tőlünk megkaphattak«. A tűzföldiekkel való barátkozásának első idejében ezektől minden apróságot megkapott, amelyet kívánt, anélkül, hogy viszonzásul kívántak volna valamit; de később »megszerezték a csere eszméjét«. Man megjegyzi az andamánokról: »Különböző áruiknak nincs meghatározott értéke s ritkán készítenek vagy szereznek valamit az elcserelés kifejezett gondolatával. Látszólag jobb szeretik üzleteiket ajándékként feltüntetni, mert kereskedési módjuk más által megkívánt tárgy *adása* ama reményben, hogy ezért más, általuk már megkívánt értéket kapnak, mert hallgatag megegyezés, hogy kivéve más előző egyezséget, senkisé fogad el »ajándékot«, a nélkül, hogy a megfelelő ellenértékét vissza ne adná. E módszer természetes következtetéseként a legtöbb, náluk oly gyakori veszekedés eredete az ajándék-*kapó* fél balsikere az ajándék kellő viszonzásában. Az is megjegyzendő, hogy oly civilizálatlan népek, melyeknél vétel

útján való házasság ismeretlen, nagyrészt kiválóan durva fajok.

Amint arra Koenigswarter és Spencer rámutattak, az átmenetiét rablás által való házasságtól a vásárlás által való házassághoz valószínűleg a következő módon történt: szöktetés a szülők akarata ellen volt az elsődleges alak; azután jött a kárpótlás kínálása bosszú elkerülése végett; és ebből származott aztán az ajándékok előzetes átnyújtása így Sproat szerint az áhtoknál, ha a férfi nőt lopott, úgy ezt vásárlás követi, »mivel a nő barátait ajándékokkal kell kiengesztelni«. A bodóknál és metseknél, kicznél a házasság még most is erőszakos szöktetés alakjában történik, a szerencsés szerelmes, miután rabságba ejtette a leányt, lakomával tartja jól a menyasszony barátait s ajándékokkal engeszteli ki az apát, ki állítólag haragos. Ugyanezt mesélik a maorikról, míg a tangutánoknál Prevalsky szerint a csábító, ki szomszédja feleségét lopta el, a férjnek szép összeget ad kárpótlásul, de megtartja az asszonyt.

E tekintetben nem kis fontosságú tény, hogy némely népnél a menyasszony árát nem az apának, de valamelyik közeli rokonnak, különösen nagybátyának, vagy valamely más rokonnak fizetik ki Minden esetben az árat kárpótlásnak tekintik a leány férjhezmenetele által okozott veszteségért is a házasságáig való fönntartása által okozott kiadásokért Néha, mint számos négertörzsnél, a leányokat csak a célból nevelik, hogy aztán nyereséggel adhassanak túl rajtok; de ez modern találmány, mely a vadak fölfogásával ellenkezik. így a kaffereknél a XIX. század első negyedében aligha dívott a nőkkel való egyenes kereskedés szokása.

A legtöbb vad semmi kivetni valót sem talál a vásárlás útján való házasságban. Bancroft ellenkezőleg megemlíti, hogy a kolumbiai indiánusok a leány családjára nézve nagyon szégyenletesnek tartották, ha a menyasszonyt fizetség nélkül adták oda; Kalifornia bizonyos törzseinél »oly nő gyermekeit, kiért nem fizettek, fatty aknákat tartják és az egész családot megvetik.« Magasabb műveltségre hárult a nőknek e megalázó helyzetből való fölemelése. A jövő fejezetben megvitatjuk ama folyamatot, mely által megszűnt a házasság kereskedelmi szerződés és a nő árucikk volta.

XVIII. FEJEZET.

része.

A vásárlás útján kötött házasság hanyatlása és a hozomány.

Gyakran állították, hogy a nő helyzete az illető nép civilizációjának legbiztosabb mértéke. Ez állítás, bár nem föltétlenül, de megközelítőleg igaz. Az emberiség haladásának egyik főeleme az altruizmus kifejlődése, és a gyengébb nemre való tekintet az altruizmus kifejlődésének egyik fő alkot-

Amint úgynevezett civilizált népeknél a nőket illetőleg emelkedettebb gondolkodásmód fejlődött ki, úgy a nő vásárlás szokásával is fokenként fölhagytak, s utóbb már nemtelennek tekintették. Az első lépést a gazdagabb osztályok tették meg, szegényebb és durvább egyének követték őket. Nem csekély érdekekkel bír e fejlődés szemmeltartása.

Indiában, régi időkben, az Asura-alak, vagy vásárlás útján kötött házasság mind a négy kasztra nézve törvényes volt. Később hírhedtté lett s a braminok és ksatriák közt eltiltották, míg a vaisák és sutrák szabadon alkalmazhatták. Manu teljesen eltiltotta. »Törvénytudó apa a legkisebb ellenszolgáltatást sem fogadja el leányáért, mert oly férfi, ki fösvénységből ajándékot fogad el, magzatának eladója.«

A vásárlás jelképként csak az Arsha-alakban maradt fenn, mely szerint a vőlegény a leány apjának egy tehenet és egy tulkot vagy két párt küld Manu kifejezetten elítéli azokat, kik ez adományt ajándéknak hívják; ezért ő s a többi törvényhozó az Arshat a törvényes házassági formák közé sorolják. A történelmi idő görögjei már nem vásárolták feleségeiket és Rómában a *confarreatio*, melyben vételnek nyoma sincsen, volt a legkorábbi időkben a patríciusok

házassági formája. A klienseknél és plebejusoknál is nagyon régi időkben vett véget a nőrablás és csak combjukban pusztá jelképként maradt fenn. Laferrière és Koenigswarter azt hiszik, hogyha szászoknál egész Nagy Károly idejéig volt érvényben él Angliában Kanut tiltotta el. A *Lex Alamannorum*, *Lex Ripuariorum*, »Grâgâs« és a norvég törvények nem említenek valódi vételárat, s okunk van hinni, hogy az idősebb »Gula-lag«-ban említett »mundr« lassanként »menyasszony ára« értelmét elvesztette.

A talmudi törvényben a nővásárlás pusztán jelképesnek látszik, és a vételár csak névleges összegben van megállapítva. A mohamedán »mahr« gyakran szintén csak névleges. Khínában, ámbár a nászajándékok teljesen megfelelnek a vételárnak a kereskedelmi szerződésben, a nép nem engedi, hogy ez ajándékokat árnak hívják; ez mutatja, hogy náluk' is bizonyos szégyenérzet kapcsolódik a leány eladásának' gondolatához. Kétféle utat különböztetünk meg, amelyen a nővásárlás fokenként való eltűnése végbement. Azt tételezték fel, hogy a vőlegény által kiszurkolt vételárral fizették meg a leány megőrzését. Bármint is volt ez, a vételpénz idők folyamán folyton kevesbedett és sok esetben többé-kevésbbé önkéntes ajándékok alakját öltötte fel. A régi szokásból, mint láttuk, csak maradvány, maradt fenn: a házassági szertartás átvétele. A vétel jelképi megtartásának más módja valódi értékű fargy átvétele, melyet aztán rögtön visszaszolgáltattak tényleges tulajdonosának. Rendesen azonban nem ugyanazt, hanem más tárgyat adnak vissza, így Athénben, meg nem határozható időben, mely azonban kétségtelenül Solon ideje előtt volt, a szó mai értelmében vett hozomány jött szokásba; és amint azt föltételeztük, a menyasszonynak apja vagy gyámja által való kiházasítása valószínűleg magában foglalta a vételár visszaszolgáltatását. A régi germánoknál, Tacitus szerint, a nő saját részéről valami fegyverrel ajándékozta meg férjét, s e kölcsönös ajándékcseré volt egyesülésük főkapcsa. Grimm arra is rámutat, hogy a teuton hozomány jelentősége részint ellenszolgáltatásból állott.

Másrészt a vételösszezből möring és hozomány lett. Egy részét – később az egészet – a vőlegény vagy a leány

apja adta neki át. Manu azt mondja: »Ha a rokonok az adományt nem tulajdonítják el saját használatukra, úgy nincs vásárlás; ez esetben az adomány csak a leányzó iránt való tisztelet és szeretet jele.« A mai Indiában Dubois szerint rangbéli férfi nem tartja meg a leánya férjhezadása által szerzett összeget, hanem ékszerekre költi, melyeket leányának nyújt át a nászünnepeken. A homéri kor görögjeinél az apa a nászajándékokat nem mindig használta fel saját céljaira, de vagy részben vagy egészben hozományként leányának adományozta.

Későbbi korban a férj maga adta át ez ajándékokat feleségének, mikor először látta őt fátyol nélkül, vagy a nászjé után. A teutonoknál a fejlődés folyamata azonos volt, valamint a skandinávoknál a törvényhozás idejében s a longobárdoknál a VII. században. »A hozomány, mondja Ginouilhac, nem más, mint a száli törvényben dívó coemptionnak díja; a nőnek adták s nem a szüleinek, kik csak a *solidum* és *denarium* és a nő halála után hozománya egy részének birtokába jutottak«. Valószínűnek látszik, hogy az Európában igen soká fennmaradt möring eredetileg a vételösszeg vagy annak egyik része volt, bár gyakran tekintették *pretium virginitatis*ndk A régi ír törvény szerint a »coibche« vagy nászajándék egy része a leány apjáié, vagy ha ez már nem él, a törzsfőé; de a másik részt az ifjú férj a házasság után maga adta át asszonyának. Ugyanez volt az eset a wallisz »cowyl«-lal; és a szláv, menyasszony-arat jelentő »Veno« szót gyakran *dos* értelmében is használják.

A régi babylóniakról szólva, Herodotos említi, »hogy a házassági részt a szép leányokért bevett összegből fizették«. A hébereknél látszólag a »mohar«-t vagy legalább is egy részét magának az arának adták. A Genézis könyvében olvassuk, hogy Ábrahám szolgája »ezüst-ékszert, arany-ékszert s ruhákat hozott elő s azokat Rebekának adá, fivérének és anyjának is adott értékes tárgyakat«.

Nemcsak a magas civilizációval bíró népeknél látjuk a vétel útján kötött házasság állandó ritkulását. Napjaink vad vagy félcivilizált népeinél is módosult ez a szokás s néhányukról kifejezetten mondják, hogy ily kereskedést becsellenek tartanak. A változás náluk is a fönt leírt módon állott

be: A vétel egyrészt többé-kevésbé jelképpé vált. Néhány esetben az adomány nem képviseli már a leány tényleges értékét, másokban pedig viszontadomány jár. így Oregonban »a nő rokonai ugyanannyi lovat vagy más jószágot készítenek hozományul, mint ahányat a vőlegény küldött szülőinek, de gondosan vigyáznak, nehogy ugyanazok a lovak, vagy más jószágok kerüljenek vissza«. A Filippineken élő bagoboknál, ha a fiatal házasságok meg vannak egymással elégedve, úgy a nő apja visszaadja a férjnek a vételár felét; Saraëben pedig a vőlegény apja az esküvőkor hétszeresét adja vissza annak, amit az eljegyzés alkalmával kapott, mely viszontajándék azonban a fiatal pár közös birtoka. Még számos más nép köt házasságot ajándékok kicserélésével.

Másrészt léteznek oly népek, kiknél a vételárat vagy annak egy részét a menyasszonynak adja vagy apja vagy maga a vőlegény. De mivel ez a vőlegénynek a vételárért kerülő úton való kárpótlása lehet, sok esetben majdnem lehetetlen e szokást s a legutóbb említettet megkülönböztetni. Ep úgy nehéz a különbség megállapítása oly esetek közt, amelyekben a menyasszony az ajándék egy részét apjától kapja, s azok közt, ahol ez a vőlegény részéről történik. De talán mindenek közt a legnehezebb annak kikutatása, vajjon a vőlegény ajándékai eredetileg a menyasszony árának egy részét képezték, vagy pedig csak beleegyezésének megnyerésére szolgálnak. Az eszkimóknál a kérő ruhadarabokat nyújt át hölgyének, ki azokat felveszi s ezentúl felesége. A dakotáknál a férfiak házasságukhoz úgy kérnek beleegyezést, hogy elküldik a leány árát s azonkívül gyakran ajándékot csatolnak tiszteletük tárgya részére. Azary mondja a dél-amerikai guánákról: »Az összes házassági szertartások kis ajándékokra szorítkoznak, melyet a kérő kiválasztottjának átnyújt.«

A vétel útján való házasságtól kiindulva elértünk a kiházás szokásához, mely az elsőnek látszólag egyenes ellentéte. De, amint láttuk, a hozomány részleg a nővásárlásból ered. Ahol, mint például a mareáknál, a hozomány a férj kizárólagos tulajdona, ott kétségtelenül a vételárért szolgál kárpótlásul; míg más népeknél a nőért adott pénzt

vagy tárgyakat apja bizonyos mértékben tulajdonát képező hozományul nyújt át neki. Mindazonáltal, amint rögtön meglátjuk, a kiházásítás nem ered minden esetben előző vásárlásból.

A hozomány többféle, gyakran elválaszthatatlanul összekapcsolt célokat szolgál. Viszontajándék értelme is lehet. Jelentheti, hogy a nő ép úgy hozzájárul a közös háztartás költségeihez, mint a férje. Gyakran tartalékalapul szolgál a nőnek arra az esetre, ha a házasság a férj halála vagy más körülmény folytán fölbomlik. De mivel ilyen esetekben a férj élvezi a hozomány gyümölcsét a házasság tartama alatt, sok esetben lehetetlen megkülönböztetni, vajjon eredetileg a férjnek szánt viszontajándék, vagy a nőnek szánt tartalékalap volt-e.

A hindu törvény elismeri a nő hatalmát hozománya felett, de a férj ennek ellenére elhasználhatja szükség esetében. Athénben a hozomány kezelése kétségtelenül a férjre tartozott, ki ezzel a házassági kiadásokat fedezhette, sőt a hozomány egy részét alkotó ingó tárgyakon jogosan túladhott; de ennek ellenére a hozomány nem lett az ő tulajdona. Ha a házáséletnek válás vagy a férj halála vetett véget, a hozomány visszajárt a nőnek, ki e visszaadás biztonságául rendszeren egy darab ingatlant kapott zálogul; vagy ha válás esetében a férj nem adta vissza a hozományt, úgy a visszatartás ideje alatt havonta kilenc obulus kamatot fizetett. A római dos a nőnek a házásélet költségeihez való hozzájárulása volt. örökség módjára a férj tulajdonává lett, mely fölött nemcsak kezelési, de a nő akaratától független rendelkezési jogot is gyakorolt. A hozomány s örökség ez összekeverése tűrhető volt addig, amíg a házasságokat életfogytiglanra kötötték, de végzetes lett ama időszak alatt, mikor válások gyakran fordultak elő. Ezért a köztársaság vége felé a férjnek neje hozománya fölött való rendelkezési jogát korlátozták. Válás esetén, valamint a házasságnak a férj halála miatt történő megszűntével visszaszolgáltató volt. A *Lex Julia de adulteriis* megakadályozta a férjet abban, hogy a hozományhoz tartozó ingatlanokat neje tudta nélkül eladja vagy tudtával még csak el is zálogosítsa; Justinian törvénykezése megakadályozta a nő beleegyezésé-

vel való eltulajdonítást s az erre vonatkozó törvényt a provinciális ingatlanokra nézve is alkalmazhatónak mondta ki. Az egyház folytatta a római *dos* általános hagyományát, melynek gyakorlati célja oly tartalék biztosítása, melytől a nőt férje könnyelműen meg nem foszthatja s mely az ő halála után is övé marad. A római hozományjog különböző országok törvényeiben többé-kevésbé módosítva alkotja a mai európai törvényhozás alapját; rendesen a férj kezeli s élvezi a nő hozományát, de e vagyon a nő birtoka marad.

A régi germánoknál a hozományként átadott menyasszonypénz a nő kizárólagos tulajdona volt, mely fölött a férj nem rendelkezett. E *dos* mellett szüleitől még kelengyét is kapott, mely az örökségért való kárpótlás-féle vagy arra való előleg lehetett. Ez is magántulajdona volt, amennyiben a házasság felbomlásával az övé maradt. A szlávoknál a hozományt eredetileg biztosítésként adták a nőnek esetleges szükség elhárítására; a lengyeleknél és cseheknél a férj csak az esetben használhatta: ha helyette saját birtokát adta zálogul. Walesben a nő nemcsak a menyasszonypénz, a »cowyll« egy részét kapta, hanem azonkívül apjától »agweddi« nevű hozományt, mely az együttélés ideje alatt a férj és feleség közös tulajdona volt. Ha 7 év eltelte előtt váltak el, a nő e hozományt mindenesetre visszakapta még akkor is, ha ok nélkül hagyta el férjét hét év letelte előtt. Ha az elválás 7 év után történt, úgy a nő által hozott jószágokat elosztották.

A héberek a régi időkben leányuknak hozományként csak a »mohar« egy részét adták. Később a férjhez menő leány a »nedunia« nevű részt kapta, melynek hasznélvezete a házasság tartama alatt a férjet illette meg. Acosta az ifjú mexikói házaspárokról azt mondja: »Mikor hazamentek, jegyzékbe foglalták mindazt, amit a férj és nő a házba hozott: házi berendezés, földek, ékszerek és díszítmények; e jegyzéket aztán az apák őrizték, mert válás esetében (ami náluk közönséges dolog volt, ha nem egyeztek meg egymással) vagyonukat a jegyzék szerint osztották újra el.«

A civilizáció alacsonyabb fokán álló népeknél a hozomány rendesen hasonló célokat szolgál – azaz elválás esetén a nő visszakapja hozományát, ámbár a férj a legtöbb esetben

haszonélvezetét bírta a házasság tartama alatt. De a vadak életében a hozománynak nincs fontos szerepe. Gyakran semmi ilyesmi nem létezik s ahol mégis van, ott rendszeren valamelyes étel, ruhák, háztartási cikkek vagy más apróságok, esetleg szarvasmarha. Végül, amint láttuk, a hozomány a gyengébb nem iránt érzett tiszteletből és rokonszenvből ered, mely érzés általában a magasabb civilizáció jellemvonása. Es amint beszéltünk a rablás útján való házasság fokáról s a másik, vétel útján való házassági fokról, úgy szólhatunk most egy harmadik fokról is, amelyen az atyát törvény vagy szokás szorítja leányai kiházásítására. így a héberek s mohamedánok vallásos kötelességnek tartják a hozományadást Görögországban a hozományt majdnem szükségesnek tekintették, mint különbséget a feleség és ágyas közt; Isaeus szerint tisztességes ember törvényes leányának nem ad kevesebbet vagyona egy tizedénél., Tényleg oly nagy hozományt adtak, hogy Aristoteles-korabeli becslés szerint Sparta területének majdnem két ötöde asszonyok birtokában volt Rómában még inkább, mint Görögországban a hozomány volt a törvényes feleség megkülönböztető jele\A feleséget kötelesnek tartották férjét hozománnyal ellátni és néki viszont törvényes joga volt atyjától vagy más apai felmenőjétől kiházásítást követelni. Bár később Justinianus ismételten kijelenti, hogy csak magasrangú egyéneknél kötelező a hozomány, a régi szokás fönmaradt. A porosz »Landrecht« is előírja, hogy az atya, illetve, anya gondoskodjék a lakodalomról és rendezze be az ifjú pár házát. Másrészt a »Code Napoléon« szerint hozomány adása nem kötelező; a mai törvényhozásban is ez az elv uralkodik. Ennek dacára, különösen latin országokban, erős érzés pártolja a kiházásítást. Ez az érzés, mint azt Maine megjegyzi, a francia népet jellemző takarékoság főforrását alkotja s valószínűleg a hagyományok hosszú során át Augustus császár kötelező kiházásítási törvényéből eredt.

A fejlődés e során a hozományból gyakran egész más lett, mint ami eredetileg volt. Sok esetben vételár lett, melyért az apa vásárol férjet leányának, mint ahogy előbb a férfi vásárolt feleséget az apátó uripides, idejének szokásait az ókorra vive át, Medea szájába adja azt a panaszt, hogy a

nők nagy áron kénytelenek férjet vásárolni.) »Pars minima est ipsa puella sui«, zengi a latin költő. Manapság a vagyontalan nő, hacsak személyes kvalitásai nem nagyok, ama veszélyben forog, hogy örökké aggszúz marad. A dolgok ilyen állása természetsszerűleg fejlődött ki a társadalomban, hol az egynejséget törvény parancsolja, hol több a felnőtt asszony, mint a felnőtt férfi, hol sok férfi egyáltalában nem házasodik és hol a férjezett nők nagyon gyakran tétlen életet folytatnak.

XIX. FEJEZET.

Házassági szertartások.

Kezdetleges embereknél a házasság természetesen mindennemű szertartás nélkül kötöttet; sok civilizálatlan népnél még ma is így van ez. Az eszkimóknál Hall kapitány szerint »egyáltalában nincs esküvői szertartás, sem örömmünnepély. A felek egyszerűen összejönnek s együtt laknak«. A kaliforniai bonakok sem ismernek házassági szertartást, mondja Johnston. A férfi egyszerűen szól a leány szüleinek és a leánynak is; és ha a pár egyetértésben él együtt egy darabig, úgy férj és feleségnek tekintik őket. Ausztráliában a legtöbb törzsnél ismeretlen a házassági szertartás, de állítólag néhányánál léteznek nyomai.

A házassági szertartások lassanként s különböző módon keletkeztek. Ha a házasságkötés formája változott, úgy az előbbi forma, megszűnván valóság lenni, mint szertartás maradt fenn. Így, amint láttuk, a rablás szokása pusztá jelképpé vált, mikor a vásárlás lett a házasságkötés törvényes formája. Más esetekben a vásárlás szokása maradt szertartásként fenn, mikor már nem létezett valóságban.

Amidőn a házasságot némileg fontosnak kezdték tekinteni, megkötését, akárcsak az élet más fontos eseményeit, bizonyos szertartásokkal ünnepelték. Közönségesen esküvői lakomával ülték meg. Így például a Nufi népnél az esküvő a menyasszonypénz kifizetéséből áll, melyet evés-ivás követ. A wanyoroknál az esküvőt nagy lakomával ünneplik, mi után a menyasszonyt nagy sereg barát kíséri új urához. Az ünnepély gyakran több napig, egy hétig, vagy még tovább is tart. Néhány népnél a kiadásokat a vőlegény

fedezi, másutt a menyasszony apja. Valószínűleg az előbbi esetekben a lakomát majdnem a vételár egy részének, a második esetben talán esetleg a menyasszony-pénzért való kárpótlásnak tekintik.

A házassági szertartás gyakran bizonyos módon utal az új viszonyra, melybe a hitestársak egymáshoz jutnak. Néha a nemi viszonyt jelképezi, de sokkal gyakrabban az együttélést, vagy a nő alárendeltségét. A navajóknál a szertartás pusztán abból áll, hogy a hitvestársak egy tából esznek kukoricakalácsot; a szantáloknál pedig, mondja Dalton, »a közös éték, melyet elfogyasztanak, a szertartás legfontosabb része, mivel e tétével a leány megszűnt apja törzsének tagja lenni s férje családjának tagja lett«. Japánban, hol a szertartást tekintik az esemény legkevesrjűe fontos részének, meghatározott számú kupa bornak közös megivásából áll. Skandináviában a pár egy serleget ürit ki, ami Oroszországban is szokásos. A kézfogás vagy az a szokás, hogy a vőlegény menyasszonya kezét megfogja, Winternitz megjegyzése szerint az összes indo-európai népeknél a legfontosabb házassági szertartások egyike. Ugyanezt a szokást találjuk a maiakkai orang-banuváknál; míg az orang-sakaiknál »a férfi jobb kezének kis ujját egyesítik a nő balkezének kisujjával«. A ceyloni veddákknál a menyasszony saját szövésű vékony kötelet körít a vőlegény derekára s aztán hitvestársaknak tekintik őket. E kötél a házassági kötelék jelképe és »amint soha sem válik meg tőle, úgy ragaszkodik nevéhez egész életében«. A hindu vőlegény és menyasszony kezeit fűvel kötik össze.

Az ausztráliai narrinyeriknél másrészt a nő úgy mutatja ki a házassághoz való hajlandóságát, hogy tüzet visz férje konyhójához és megrakja helyette a tűzhelyt. A loangónégerek házasságkötése abból áll, hogy a vőlegény eszik két tál ételből, melyet a menyasszony a férfi konyhójában főzött számára. Dahomeyben, Forbes szerint, nincs házassági szertartás, kivéve, ha a király adja a feleséget, »mely esetben a leányzó jövődöbelijének egy üveg rumot nyújt át«. Horváthországban a vőlegény pofonüti aráját annak jelzésére, hogy ezentúl ő az ura. A régi Oroszországban a házassági szertartás egy részeként az apa gyengén meg-

ütötte leányát új ostorral s azt a vőlegénynek adta át, ki-jelentve, hogy ezt utoljára tette.

Saját esküvőinknél észlelt számos szertartás is a fent-
említettekhez tartozik. A vőfély eredetileg a vőlegény fő-
segítője a rablásban; a lakodalmat rendszeren a meny-
asszony apjának házában lakomával ülik s a jegygyűrű
a férj és nő közt fennálló szoros viszony jelképe. A szer-
tartás vallásos részének hasonmását is megleljük sok pogány
népnél.

Természetesen a házasságnak, mint a többi fontos ese-
ménynek is, isteni segély kérése által vallásos színezetet
kölcsonöztek. A Hudson-szigeteken, mondja Turner, »alig
lehet valamit tenni anélkül, hogy az istenektől segélyt,
oltalmat, vagy más egyebet ne kérjünk«. Patagóniában a
férj, miután nejét kunyhójába hozta, a rossz szellemnek
áldoz; a mexikói császársághoz tartozó makatékáknál
»házasságuk után 20 napig böjtölnek, isteneikhez imádkoz-
nak s azoknak áldoznak«.

Rendszeren papot hívnak a vallásos szertartás teljesí-
téséhez. »A Fidzsi-lakók házasságait – mondja Wilkes -
vallásos szertartások szentesítik. A pap, vagy Ambati leül,
jobbján a vőlegény, balján a menyasszony áll. Az istenség
áldását kéri a menyasszonyra, ezután a vőlegényhez vezet
és összeteszi kezeiket, miközben inti őket, hogy szeressék,
tiszteljék egymást, legyenek hívek és engedelmesek mind-
halálíg. Ez azonban többnyire csak a törzsfőnöknél történik
így; a köznépnél a szertartás nem ilyen ünnepélyes: a törzs
papja csak a házhoz jő s a házasok boldogságáért könyörög.
A luzoni igorrotoknál papnő teljesíti a házassági szertartást;
a fiatal pár összes rokonainak jelenlétében imádkozik a holtak
lelkéhez. A jakutok is megkívánják a »shaman« jelenlétét
esküvőinknél; így volt előbb a kalmukoknál is.

A házassággal összefüggő vallásos szertartások nem
szorítkoznak imádságra, áldozatra és más ilyes, az istenek-
nek tetsző dolgokra; arra is igyekeznek, hogy jóakarukat
előzőleg biztosítsák. Siámban a felek szülői jövendőmondó-
nál érdeklődnek az iránt, vajjon az ifjú pár születésének éve,
hónapja és napja nem akadályozza-e meg boldog együtt-
élésüket. A tsukmászoknál »gonddal kísérik a jeleket és

számos sokatigérő eljegyzést szakított meg kedvezőtlen jóslás«. Ugyanez az eset áll fenn más indiai népeknél, mongoloknál, néhány török népnél, stb. Sok vidéken nagyfontosságú tényezőnek tartják az esküvő napjának kikeresését a csillagok útján vagy egyébként.

Civilizált népeknél a házasságot majdnem általánosan vallásos szertartásokkal, pappal vagy anélkül kötik meg. A régi mexikóiakat papjaik eskették meg, hasonlóan a csibcsákat és majákat. Nicaraguában a pap házasságkötés alatt a feleket kisujjuknál fogva egy e célra gyűjtött tűzhöz vezette. Kioktatta őket kötelességeikre s ha a tűz kialudt, férj és feleségnek tekintették őket.

A budhista szerzetesek a házasságot csak az emberi gyengeségre való tekintettel tett engedménynek tekintik, azért a budhista országokban a házasság csak egyszerű polgári szerződés,; ennek eüenere rendszeren bizonyos vallásos szertartás kíséri, gyakran a láma segédkezésével Khinában a jegyeseket az österembe vezetik, hol leborulnak az oltár előtt, melyre az ősök táblácskáit rakták ki. A hébereknél a házasság nem vallásos szerződés s ezért sëm az írásban, sem a Talmudban nem találjuk papi szentesítésének nyomát. Ewald szerint mégis biztosra vehetjük, hogy a szentesítés az eljegyzés vagy az esküvő napján megtörtént, bár semmi régi irat nem említi ennek körülményeit. A mohamedánoknál a házasságot, bár pusztán polgári szerződés, szintén Allahhoz való imádság fejezi be.

»Az őskor népeinek törvényei – mondja Glasson – vallásos és polgári jelleggel bírtak; nem csodálatraméltó tehát, hogy a házasság náluk mind vallásos, mind pedig polgári tény volt.« Egyiptomban, legalább is a ptolomeusi korszak alatt, az esküvőt állítólag mindig vallásos szertartás kísérte. A régi perzsáknál az eljegyzést pap végezte, ki imádság-olvasás közben egyesítette a pár kezeit. A hinduk házasságaiknál imádsággal és áldozattal kérték ki isteneik segítségét. Görögországban a házasságokat általában, bár nem mindig, oltár előtt kötötték és esküvel erősítették meg; pap jelenléte azonban nem volt szükséges. A homéri korszakból nem maradt fenn áldozattal és vallásos szertartással végbement házasságkötés példája; de ezért nem tekint-

hetjük bebizonyítottak, hogy a rítusok egyáltalában hiányoztak teutonok Weinhold szerint a házasságot fontos és szent vállalkozásnak tekintették, melynél szükséges az istenek tanácsát kikérni; valószínűleg az árja faj ez ágának összes népeinél divatban volt az áldozat. A rómaiak házasságok alkalmából szintén áldoztak isteneiknek, mit *Uhum farreum*-iak neveztek, s a párokat imádsággal egyesítették. A *confarreatio* nevű házassági formánál látszólag a *pontifex maximus* tanította őket a formulákra, sőt néhány mai kutató azt hiszi, hogy ő maga végezte a házassági szertartást. De Rossbach azt gondolja, hogy ez aligha történhetett a régi időkben, mikor minden családapa egyúttal pap is volt.

Áldozatokon és imádságokon kívül előjelek, is nagy szerepet játszottak a római házasságnál; ha az istenek a házasságot elleneztek, úgy az esküvőt elhalasztottak vagy az eljegyzést felbontották. Még Cicero is bűnnek tartotta az előjel nélkül való házasodást.

Az a nézet merült föl, hogy a kezdetleges árjáknál a házasság törvényes volta vallásos szertartásokhoz volt kötve. Bizonyos, hogy ez sem a görög, sem a teuton történelmi időkben nem létezett; Rómában pedig e szertartások csak a *confarreatio*-hoz szükségeltettek. De ezen a patríciusoknál dívó házasságforma eredete igen korai időkre nyúlik vissza és Rossbach megjegyzése szerint: minél messzebb nézünk vissza az ókorba, annál pontosabban ragaszkodnak a vallásos szertartásokhoz. A *confarreatio*-ból még a törvény szemében is lényegesek, míg a *coemptio*-ban és az *usus*-nál csak másodlagos fontosságúak. Később, a vallási közöny gyarapodásával mind ritkábbak lettek, mígnem a pogány császárok korának végén majdnem kivételesek és jelentéktelen dolognak tartatnak.

A kereszténység adta vissza a házasságnak vallásos jellegét. Az egyház alapítója a vele való kapcsolatban nem írt elő semmiféle szertartást, de már az első keresztények saját megegyezésből kérték ki lelkipásztoruk áldását. Ez ugyan nem volt szükséglet, sőt az özvegyek egyházi esketését el is tiltották. De Szent Pál szavaiból »Sacramentum hoc magnum est« fokozatosan a házasság szentségének dogmája fejlődött ki. Bár e dogma már a XII. században általánosan

elismert, a házasságot 1563-ig templomi szentesítés nélkül is hitelesnek tekintették, mikor is a trienti zsinat lényegében vallásos szertartásnak nyilvánította.

A protestáns vidékek törvényhozói nem fogadták el Luther riezetét, mely "szērîH" az összes házassági ügyek nem tartoznak az egyházhoz, hanem a jogászokhoz. Biztos, hogy a házasságot már nem tekinthették szentségnek, de a prostestánsok továbbra is isteni intézménynek tartották; ezért az egyházi esketés ép oly nélkülözhetetlen maradt, mint valaha.

Változást e téren a francia forradalom idézett elő. Az 1791 szeptember fölállított alkotmány 7-ik paragrafusának második pontja így szól: »A törvény csak polgári szerződésnek tekinti a házasságot. A törvényhozás minden lakos számára, kivétel nélkül, megszabandja a születések, esketések és halálozások megállapításának módját és ki-nevezi a nyilvános tisztviselőket, akik erről tudomást vesznek.« E kötelező polgári tényhez a felek kívánságához képest hozzájárulhat a papi áldás.

Azóta a polgári házasság a legtöbb európai ország törvénykezésében a lelkiismeret szabadságának elismerésével arányban- gyökeret vert. A francia módszert utóbb Németország és Svájc is átvették, míg más népek kevésbé radikálisan jártak el. »Majd választást engednek a polgári és egyházi esküvő között – mondja Glasson – olyan értelemben, hogy az egyházilag megáldott kötés egyúttal törvény szerint polgári házasságként is érvényes; így van ez Angliában és Spanyolországban. Majd az egyházi házasságot megkövetelik a polgári házasság mellett, így Romániában. Olaszországban a felek kedvük szerint házasodhatnak össze vagy egyházilag, vagy polgárilag. Találunk végül országokat, hol a polgári kötés elárendelt szerepet játszik: Ausztriában, Portugáliában, Svéd- és Norvégországban mel-lékes, Oroszországban pedig csak a szekták hívei számára vezették be.«

A kötésnek világi hatóság által való megerősítését követelő polgári házasság *nem tisztára*, európai intézmény. A régi perulakóknál a király évente vagy másodévenként családjának összeházasulandó ifjait és szüzeit Cuzcoba hívta

össze. Miután őket nevükön szólította, összetette kezeiket s szülőiknek adta át őket. Ez osztályban csak ilyen házasságokat tartottak törvényesnek; a főnököket és kormányzókat hivataluk kötelezte az általuk igazgatott országrészek ifjainak és leányainak hasonló formaságok mellett való összeházasítására. Nicaraguában a házasság szintén »polgári rítus, melyet a kacika teljesít«. Más törzseknél a házassodáshoz a törzsfőnök beleegyezése szükséges. De ily esetek nem európai népeknél, különösen az alacsonyabb műveltségűeknél ritkák, mivel a házasságot magánügynek tekintik, melyhez a hatóságnak vagy a közösületnek semmi köze, föltéve, hogy oly egyének közt történik, melyeket jog vagy szokás nem tilt el az összeházasodástól.

E fejezetben gyakran utaltunk a házasság érvényességére. A törvényes házasság tényleg egész más, mint a természettudományi értelemben vett házasság. Az első, mely az ország írott vagy szóbeli törvényeinek kikötéseivel összhangban és az általa előírt formaságok szerint kötöttet, magában foglalja az egyesülés érvényességének s a gyermekek törvényességének a társadalom által való elismerését. Nem minden nép boldogsága egyenlő a nukahiváékkal, kik – Lisiansky szerint – nem ismernek törvénytelen gyermeket. A görögök ágyasságnak, nem házasságnak tekintettek oly egyesülést, melynél a nő nem kapott hozományt más népeknél vásárlás az érvényes házasság egyedüli módjai így volt ez a régi germánoknál és skandinávoknál így van ez a kaliforniai karoknál, hol a nem vásárolt asszony gyermekei fattyuszámba mennek s külön társadalmi osztályt képezve csak egymás közt házasodhatnak Gyakran bizonyos szerződés határozza meg a házasság törvényes voltát. így a rómaiak *sponsalia*, *nutitiae* és *dos* nélkül végbement egyesülést ágyasságnak tekintettek. Az oregoni Nez Percésnél a házasságnak csak a szülők beleegyezése szerez érvényességet; néha, ha a szülők ezt megtagadják, szöktetés történik, »de ezt nem tekintik törvényes házasságnak, az asszonyt ezért prostituálnak tartják s eszerint is bánnak vele«.

XX. FEJEZET.

Az emberi házasság alakjai.

A legtöbb alsórendű állatfaj ösztönszerűleg egynejű ' vagy többnejű. Az embernél minden lehetséges házassági alak előfordul egy férfi és egy nő házassága (monogámia), egy férfi és több nő házassága (polygynia), több férfi és egy nő házassága (polyandria) és kevés kivételes esetben több férfi és több nő házassága.

A polygynia a legtöbb régi történelmi népnél megengedett volt; manapság pedig számos civilizált népnél s a vad törzsek többségénél is érvényben van. A régi csibcsák nagy mértékben űztek polygyniát. A mexikóiaknál és a perui inkáknál a törvényes feleség mellett minden férfi tarthatott kevésbbé törvényes feleségeket vagy ágyasokat. Ugyanígy Khinában és Japánban, hol az ágyas gyermekei törvény előtt ugyanoly jogokban részesültek, mint a törvényes gyermekek. Koreában a szokás arra kötelezi a mandarinokat, hogy több nejükön kívül néhány ágyast is tartanak »Jamen«-ükben.

A Hagyomány mutatja a polygynia és ágyasság szokását a pátriárka-korszakbeli hébereknél. Esau nejei Judith és Basemath, Jákobé Lea és Rachel. Később Salamonról olvasunk, kinek »hét száz hercegnő felesége és három száz ágyasa volt«; Rehoboamról, ki »18 feleséget és hárommannyi ágyast vett. A polygyniát oly természetesnek tartották, hogy a törvény még csak nem is rosszalta. A talmud is megengedte, bár négyre korlátozta a törvényes feleségek számát. Az európai zsidók még a középkorban is űzték a többnejűséget s mohamedán vidékeken élőknel még ma is előfordul.

A Korán is négy törvényes feleséget engedélyez és tetszés szerinti ágyast. A kettő között azonban nincs nagy különbség: az előbbit atyja védelmezi, míg az utóbbi férjével szemben védteleny. Rabszolga azonban két nőnél többet nem tarthat egyszerre.

Diodorus Siculus szerint az egyiptomiaknál a feleségek száma nincs korlátozva: mindenki annyit tart, amennyit akar, csupán a papságot kötelezi törvény az egynejűsége. Az egyiptomiak is tartottak ágyasokat, kik többnyire idegenek, hadifoglyok vagy rabszolgák; ezek családtagok, rangban a feleségek és ezek gyermekei után következnek s valószínűleg örökségben is részesültek. Rawlinson írja az asszírokról, hogy királyaik, amint látszik, egynejűek; de szerinte valószínűleg bizonyos számú ágyast is tartottak. A médekénél másrészt a vagyonos osztálynál általános a többnejűség; a perzsa királyok pedig, különösen a későbbi időkben, nagyszámú feleség és ágyas felett parancsolnak.

Egyik hindu törvénykönyv sem korlátozza a feleségek számát. A »Rig-Veda« himnuszaiban a polygynia kétségtelen eseteit leljük és Manu törvényei több helyen szólnak a korlátlan többnejűség mellett. Balfour mondja a mai hinduról: »A hindu törvény szerint annyi feleséget, szokás szerint annyi ágyast tarthat, amennyi jól esik neki.«

A homéri kor görögéinél gyakoriak az ágyasok, kik a családdal együtt laknak s félig feleségszámba mennek. A szó teljes értelmében vett többnejűséget csakis Priamosnak tulajdonítanak, más senkinek. Később az ágyasságnak bizonyos alakját Görögországban a törvény elismeri s a közvélemény alig ítéli el; némely görög gyarmat zsarnoka pedig bigámiában élt. A rómaiak már szigorúbban monogámok. Náluk az ágyasságot a házasságtól jól megkülönböztetik s Rossbach szerint az első csak a későbbi időkben vált általánosabbá.

A teutonoknál történelmük kezdetén nyugat felé, de különösen északon találunk többnejűséget. A skandináv királyok is gyakorolták s látszólag nemcsak ők; a pogány oroszok előtt sem volt ismeretlen. Bár a finn költemények nem említik a polygyniát, némely rész arra mutat, hogy a régi finnek sem idegenkedtek tőle.

Még a keresztény világban is esetenként megengedték vagy legalább eltűrték a többnejűséget. A meroving királyoknál gyakori; Nagy Károly egyik törvénye arra mutat, hogy papoknál sem ismeretlen. Röviddel a veszfáliai béke után néhány német állam kétnejűséget engedélyezett ott, ahol a harmincéves háború következtében igen meggyérült a lakosság. Spencer szerint a mai Európában a többnejűség sokáig fennmaradt ama szokásban, mely a fejedelmeknél számos szeretőt nézett el; »a polygynia e szelídebb formájában késő időkig a királyság megtűrt előjoga maradt«. Ezenkívül Szent Ágoston kifejezetten mondja, hogy nem ítéli el a többnejűséget. Luther pedig politikai okokból megengedi hesseni nagylelkű Fülöpnek, hogy két nőt vegyen feleségül, sőt nyíltan kijelentette, hogy miután Krisztus nem nyilatkozott a többnejűségről, ő sem tilthatja el több feleség tartását!) Köztudomás szerint a mormonok a többnejűséget isteni intézménynek tartják.

A polygynia sok vad népnél különösen nagy mértékben dívik. Unyoróban Emin pasa szerint még kis törzsfőnöknek sem illendő 10-15 feleségnél kevesebbet tartani; szegény ember 3-4-el is megelégszik. Serpa Pinto bizonyos bar özei minisztert említ, ki ottléte idejében több mint hetven feleség fölött rendelkezett. Fidzsi szigetén a főnökök nőállománya húsz és száz közt váltakozik; a Catlin által fölkeresett északamerikai törzseknél a törzsfő házában nem ritkán 6, 8, 10, sőt tizenkét nő lakik. Loango királya állítólag hétezer feleséget tart.

Figyelemreméltóbb tény, hogy elég nagyszámú civilizálatlan népnél a többnejűség majdnem ismeretlen, sőt tiltott. A wyandotok Heriot szerint egy feleségre szorítkoznak; az irokézseknél a polygynia tilos és sohasem is gyakorolták. A kaliforniai kinkla- és jurok-törzseknél az egynejűség uralkodik. A karokoknál még a törzsfő sem úzhet bigámiát; és bár mindenki annyi rabszolganőt tarthat, mint amennyit vásárolni tud, nagyon helytelenítik, ha egy-nél többel folytat viszonyt. Délamerika számos törzsenél is egynejűséget találtak. A Kanáriszigeteken lakó guanche, Lancerote lakóinak kivételével, monogámok; ugyanez áll az angolai Quissama-törzsről, a tuaregekről, a Beni-Mzab

törzsre. A nyugati Szahara mór törzseinél Vincent egy többnejű férfit sem talált.

Ázsiában is számos monogám népre akadunk: A ceyloni veddák e tekintetben oly szigorúak, hogy hűtlenség látszólag sohasem fordul elő náluk. Az Andamán-szigeteken Man szerint »bigámia, polygámia, polyandria és válás ismeretlenek«; a Nikobár-szigetek lakói – legalább a legészakibb szigetén, Car Nikobáré – »csak egy feleséget tartanak és a szüzietlenséget halálos bűnnek tekintik«. A Koch és Ó-Kuki törzseknél a soknejűség és ágyasság tilos; míg a padamoknál, mikriknál és munda-kóloknál bár nem kimondottan tilos, mégis elítélik azt, ki egynél több feleséget tart. A birmai karéneknél, Hátsó-India, a maláj félsziget és az indiai sziget-csoport bizonyos törzseinél a soknejűség állítólag vagy tilos vagy ismeretlen. A luzoni igorrotok oly szigorúan monogámok, hogy házasságtörés esetében a bűnös örökös száműzetéssel büntethető. A hegyi djákok csak egynejűek s egyik törzsfőnökük, ki e szokással szakított, ezért egész befolyását elvesztette; házasságtörést egyáltalán nem ismernek. A minahassai alfurák előbb monogámok voltak s a későbbi időben esetleg előforduló polygyniát Hickson a régi szokások elfajulásának s a mohamedán befolyásnak tulajdonítja.

Santa Christinán vagy Tauatán (Marquesas-szigetek) állítólag monogámia az egyedül ismeretes házassági alak. Dorey pápuáinál nemcsak a soknejűség tilos, hanem ágyasság és házasságtörés is ismeretlen. Ausztráliában Curr fedezett föl néhány teljesen monogám törzset. Bizonyos amerikai törzseknél csak a főnököknek engedélyezik több feleség tartását. Látszólag a régi Peru nemessége is hasonló kiváltságokat élvezett. Jesso ainosainál Siebold szerint csak a falu főnöke s némely helyen a gazdagabb emberek tarthatnak egy feleségnél többet.

Még ott, ahol törvény vagy szokás megengedi is a többnejűséget, sem gyakorolják oly általánosan, mint azt gyakran föltételezik. E szokás majd mindenütt a nép kisebbségénél található, a nagy többség pedig monogám. A nagy Hebridekről halljuk, hogy ott »az összes férfiak poligámok, általában mindegyik három-négy feleséget tart«; bizonyos kaffier törzseknél »a köznép férfiainak átlag három neje van; a

másaiknál szegény ember rendszeren két nő felett rendelkezik«. Azonban a bizonyítékok szerint ily népek a majdnem általános szabály kivételeit szolgáltatták.

Az alsó Kongó vidékről szóló »Szociológiai tanulmány «-ában Phillips megjegyzi: »Téves nézet, hogy polygám társadalomban a legtöbb férfi egynél több feleséget bír; a nemek aránya megakadályozza e berendezésnek az egész társadalomra való kiterjeszkedését; tényleg csak a vagyonosabbak tarthatnak több feleséget, a szegények kénytelenségből megelégszenek eggyel, sőt néha egy sem jut nekik«. Proyart ugyanezt mondja a loangókról s hozzáteszi, hogy a gazdagok, kik a többnejűség előjogát élvezik, korántsem nagyszámúak; hasonlót találtak több más néger népnél. Számos kaffier törzs közül a becsuának, hottentották és a keleti közép-afrikaiak szabály szerint monogámok; míg a tuaregek, tedák, mareák, Beni-Amerek, stb. közül csak kisszámú férfi polygám. »A legtöbb kabilnak, – írják Hanoteau és Letourneau, csak egy felesége van«; és Egyiptomban Lane szerint, húsz férj közül csak egyre jut két feleség. Tényleg elmondhatjuk Munzingerrel, hogy még Afrikában, a polygyn szokás főközpontjában is kivétel a polygynia.

Szintúgy áll a dolog az összes mohamedán népeknél, mind Ázsiában és Európában, mind pedig Afrikában. »Indiában – mondja Syed Amir Ali – jelenleg a mohamedánok kilencvenöt százaléknál több meggyőződésből vagy szükségéből monogám. Az őseik történetét ismerő s azt más népek múltjával összehasonlítani tudó művelt osztályok e szokást utálattal határos rosszalással nézik. Perzsiában Mc Gregor ezredes állítása szerint a lakosságnak csak két százaléka élvezi a többnejűség kétes fényűzését. Ezenkívül, pár a polygyniát szokás szentesíti a kohinkhíniaiak, sziámiak, hinduk s más indiai fajok körében, e népek zöme a gyakorlatban monogám. Khinában a munkásosztálynál ritkán jut egy férfirra egy nőnél több, s Gray azt hiszi, hogy a régi korban az ágyasság csak a vagyonos osztály előjoga volt. Közép- és Észak-Ázsia népeinél és általában az orosz birodalomhoz tartozó összes civilizálatlan és félcivilizált népeknél a polygynia kivétel vagy legalább is a kereszténység behozatala előtt az volt.

Az indiai szigetcsoportban, mondja Crawford, polygynia és ágyasság csak a magasabb rangúaknál található s a nagyok bizonyos romlott fényűzésének tekinthető, mert képtelenség volna a társadalom egész tömegét érintő intézménynek tekinteni akár az egyiket, akár a másikat. Ez állítás valóságát megerősíti Raffles a jávaiakat, Low és Boyle a sarawaki malájokat, Marsden, Wilken és Forbes a szumátraiakat és Schadenberg a philippinbeli aetákat illetőleg, stb.

Az ausztráliai kontinens több részén állítólag szabály a monogámia. A Larrakia-törzsnél (Port Darwin) például, a nős férfiak közül csak 10 százalék tart két feleséget. Tazmániában a polygynia, ha nem is ismeretlen, de legalább igen kivételes. A maoriknál, Dieffenbach szerint »nagyon rendkívüli«. A Sandwich-szigeteken csak a főnökök gyakorolják, kiknek vagyona megengedte több feleség tartását.

Az amerikai bennszülötteknél sincs máskép: Dalager jelenti, hogy Grönland nyugati partján, ottlétekor, húsz férfi közül alig volt egynek két felesége s még ritkább volt az olyan, ki 3-4-et tartott. A tlinketeknél szabály szerint, minden férfi megelégedett egy feleséggel. Hispaniola bennszülöttei a király vagy főnök kivételével, Columbus szerint monogámiát folytattak. Bridges írja, hogy a Tűzföldön polygyniát »némely kerületben igen ritkán, másokban gyakrabban, de általánosan sehol sem gyakorolnak«.

A régi időkől maradt összes híradások a polygynia kivételes voltát jelzik. Scheppig mondja a héberekről, hogy ámbár a közönséges héberek házassági ügyeiről való értesülésünk nagyon is korlátolt arra, hogy az említett polygyn esetek ritkaságából ily esetek tényleges ritkaságára következtethessünk, mégis föltehetjük, hogy csakis gazdag ember vezethetett több háztartást. Egyiptomban az ország családi életét tárgyaló fennmaradt számos festmény szerint polygynia ritkán fordult elő; Herodotos világosan kimondja az egynejűségnek Egyiptomban szokásos voltát. Spiegel azt hiszi, hogy a régi perzsák rendszerint monogámiában éltek; Maine és Schrader hasonlóképp nyilatkoznak a régi indo-európaiakról általában. A nyugati germánoknál, Tacitus szerint, csak néhány nemesember tartott több feleséget; Indiában szabály szerint csak királyok és gazdag urak üzték polygyniát.

Ahol soknejűség előfordul, ott szabály szerint a monogámiához közeledő módon módosítják: először az egyik nőnek, általában az első feleségnek biztosított magasabb állással; másodsorú amaz előnnyel, melyben a férj kedvenc feleségét több tekintetben részesíti.

A grönlandiaknál, thlinketeknél, kaniagmitoknál, creek-nél s valószínűleg a legtöbb soknejűséget gyakorló észak-amerikai törzsnél az először elvett feleség a ház úrnője. Az aleuták az első vagy valódi feleséget a többitől különleges név által különböztetik meg. Az áhtoknál a főnök mellékfeleségeinek gyermekei nem viselik apjuk rangját. Az algonquinek, mondja Heriot, egy férjnek két feleséget engedélyeznek, »de az egyiket magasabb rangúnak tekintik s csak ennek gyermekeit számítják törvényeseknek«. Nicaraguaúban a kifejezés jogi értelmében vett bigámiát száműzéssel és birtok-elkobzással büntették; Mexikóban sem a »másodrangú« feleségek, sem ezeknek gyermekei nem örökölhettek birtokot. A brazíliai bennszülötteknél azonban a különböző feleségek gyermekei közt nem volt eltérés jogok tekintetében.

Az első feleség a többit tekintély dolgában felülmúlja a nyugati viktóriaiaknál, a narrinyeriknél, maoriknál stb. Számoában a főnök feleségen kívül egy-két vagy három ágyast tartott; Tahitiben Ellis szerint a magasabbrangú főnököknél inkább ágyasság dívott, mintsem többnejűség; az első feleséget, vagy azt, kinek rangja legközelebb állt az övéhez, tulajdonképpen feleségének tekintették, míg a többi alacsonyabban állt.

Az indiai szigetcsoporthon Crawford szerint mindig az először elvett nő a család valódi úrnője; a többi gyakran alig több mint cselédeánya. Fytche szerint ugyanez áll a birmaiakról, Dalton szerint a szantálokról. Sziámban »az a feleség, aki a *khán mak* házassági szertartásban részesült, előnyben részesül a többiek felett; ő és gyermekei a férj egyetlen törvényes örökösei«.

Khína polygyniája törvényesített ágyasság s a törvény tényleg eltiltja az első feleség életében másodiknak elvevését. A feleséget az ágyasokkal szemben bizonyos fokú hatalommal ruházzák fel, s ezek jelenlétében külön engedély nélkül még

csak le sem ülhetnek. A nő párját a mi »férj« kifejezésünknek megfelelő szóval illeti, míg az ágyasok »úr«-nak szólítják. Ezek rendszerint nagylábú és alacsony származású nők, nem ritkán rabszolgák vagy prostituáltak, míg a feleség a=4atfeok-Mvételével változatlanul kislábú nő. Feleség nem fokozható le ágyas sorba, s ágyas a feleség életében nem emelhető fel feleség rangjára; az első esetre száz, a másodikra kilencven botütést szab ki a törvény. De az utódok törvényes volta nem attól függ, hogy anyjuk feleség-e vagy ágyas, hanem attól, hogy az apa házában lakott-e vagy sem. Mohamedán vidékeken oly háztartásokban, hol két vagy több feleség közös férjjel bír, az, ki először ment férjhez, rendesen a legmagasabb rangú; »nagy úrnő«-nek címezik és a házasság közönségesen életfogytiglan tart. De a férfi összes gyermekeit törvényesnek tekintik, még a nőrabszolgáktól születeket is.

Néger népeknél a főfeleség, kire a háztartás s a többinek való parancsolás van bízva, legtöbb esetben az, aki először ment férjhez. Bizonyos előjogokat élvez és sok esetben csak hűtlenség okáért taszítható el. A kelet-középfrikai törzsekről szólva, Macdonald azt mondja: »Szabály szerint az egyik feleség szabad nő, míg a többi három vagy négy rabszolga. A főfeleség rendesen az, aki először ment férjhez. A főfeleség a házi és földművelési berendezés fölött felügyel. Munkára szorítja a többieket s fegyelmi jogot gyakorolhat«. Általában csak az idősebb fivér birtokainak öröklésével szerezhet a férfi egy szabad feleségnél többet. A damaráknál s más délafrikai törzseknél az első vagy főfeleség legidősebb fia örökli apja vagyonát. A basutokról szólva, Casalis megjegyzi: »Nagyon jelentős a különbség az első feleség s az utána következők közt. A »nagy« feleséget (mert mindig így hívják) általában az apa választja s ez az összes rokonokat érdeklő esemény. A többiek, kiket »serete« (sarok) névvel illetnek, mivel minden alkalomkor a ház úrnőjénél alacsonyabb rangban állanak, fényűzési cikkek, melyekhez való hozzájárulásra a szülőket mi sem kötelezi«. A basuto főnök, mikor idegenek gyermekeinek száma után kérdezősködnek, csak első feleségének gyermekeire utal; és ha özvegynek mondja magát, ez azt jelenti,

hogy valódi feleségét elvesztette s ágyasainak egyikét sem emelte még ez állásra. A zuluknál főfeleség az, ki először ment férjhez s ez gyakran, bár nem mindig, így van a kaffereknél is. Rochon szerint a madagaszkári polygynia tényleg az ágyasságnak egy faja.

Ebers föltételezi, hogy a régi Egyiptom királyai, bár számos ágyast tarthattak, csak egy igazi feleséggel bírtak, mivel a feliratok egy esetben sem emlékeznek meg két hitvesről. Rawlinson a perzsa királyok többnejűségéről hasonlót jegyez meg. A hindukat illetőleg írja Maine: »Látszólag különös szentséget tulajdonítanak az első házasságnak, mivel ezt kötelességérzetből s nem tisztán személyes jóérezésből kötötték. Az első feleségnek elsőbbsége volt a többi feleség s elsőszülött fiának féltestvérei fölött. Valószínű, hogy eredetileg a másodfeleségeket csupán magasabbrendű ágyasoknak tekintették, akárcsak a zsidó pátriárkák szolgálóit«. Szükséges volt, hogy az első feleség férje kasztjából származzék. Házasságoknál s más vallásos szertartásoknál mellette ült; ő volt a család feje s joga volt fiat adoptálni, ha férje halálakor nem volt saját fiúgyermek. Már szoltunk a régi asszírok és görögök módosított polygyniájáról. A régi skandinávok majd mindig csak egy törvényes feleséget vettek, azonban tetszésszerinti ágyast. Ewers mondja a pogány oroszokról, hogy a hercegek feleségei közül az egyik valószínűleg elsőbbségben részesült. Burton megjegyzi a mormonokról: »mint polygámoknál általában, az első feleség *a feleség* s fölveszi férje nevét és rangját«.

Ugyanazon férfi több feleségének helyzetbeli különbsége több nép ama kívánalmában mutatkozik, hogy az első feleség férjével egyenlő rangban legyen, míg a többi feleség alacsonyabb származású is lehet.

Mint már említettük, többnejűségnek még egy módosítása ismeretes: Bizonyos népeknél szokás vagy törvény kényszeríti a férjet nejeivel sorban való közösülésre. A karibok, ha egyidejűleg több nővért vettek el, mindegyikkel egy hónapig külön kunyhóban élnek. Chile vad indiánusainál, Darwin szerint, a kacika mindegyik nejével sorban egy hetet tölt. A kafferek régi hagyományos törvénye a többnejű férfit arra szorítja, hogy mindegyik feleségének három

folymatolagos napot és éjszakát szenteljen. A mohamedán köteles négy törvényes feleségének sorban való meglátogatására Krashenninikoff szerint Kamcsatkában is ez a szokás. A négerék gyakran a házi béke érdekében hasonló szabályt követnek. Számoában többnejűség esetében »mind-egyik nő fölváltva három napig uralkodik«. De ily meg-egyezések kétségtelenül kivételesek s kétséges, vajjon ez esetekben az elmélet és gyakorlat fedik-e egymást. Tényleg monogám lehet a házasság, ha jogi szempontból polygám is.

Többnejű indiánusnál nem ritkaság, mondja Carver, hogy valamelyik nejét több évig nem érinti s azok, kiknek nem sikerül a férj tetszését fölkelteni, »élethossziglan szüzi állapotban élhetnek«. Az apásoknál a főnök »korklátlan számú feleséget tarthat, de csak egy a kedvenc«. Bokharában gazdag ember rendszeren két, három vagy négy feleséget tart; de Georgi szerint rendszeren az egyiké a férj szerelme. Lane mondja a mai egyiptomiakról: »Általában a legszebb a nők és rabszolgák közt egy ideig természetesen a kedvenc; de a legtöbb – ha nem minden – esetben a maradandó kedvenc nem a legszebb«. Néha az a feleség, ki legterméke-nyebbnek bizonyul s a legegészségesebb gyermekeket szülte, a férj részéről előnyben részesül; nyugati Washington és észak-nyugati Oregon indiánusainál, Gibbs szerint, a férfi rendszeren első feleségével él, legalább is akkor, midőn a többi felesége iránt érzett érdeklődése lehűlt. De többnyire a legfiatalabb feleség a kedvenc, bizonyos arab sejk monda Bakernek: »Négy feleségem van; amint az egyik megvénült, fiatallal pótoltam; itt vannak mindannyian (most botjával négy vonást rajzolt a homokba). Ez vizet hord; ez gabonát őröl; ez kenyeret süt; az utolsó nem dolgozik sokat, mert ő a legfiatalabb és kedvencem«, Gujánában »sohasem látni indiánust két fiatal feleséggel; csak az esetben vesz másodikat, ha az első megvénült«. Az első feleség mindenesetre továbbra is vezeti a háztartást, de kiesik férje szeretetéből. Hasonlót állítanak a szaharai arabsokról, tahitibeli-ekről, középázsiai törökökről, mormonokról stb.

Bigámia a többnejűség legáltalánosabb formája; fele-ségek sokasága kevés zsarnok kormányzó, vagy nagyon gazdag ember fényűzése. Az eszkimó például ritkán tart két

feleségnél többet s mint Cranz említi, nagyon rosszalták ama grönlandi eljárását, ki harmadikat vagy negyediket szerzett. Az oregoni törzsek rendszeren egy pár feleségre szorítkoznak. Salvado püspök sohasem látott nyugat- ausztráliai bennszülöttet, ki két feleségnél több fölött rendelkezett, »hacsak nagylelkűségből távollevő barátja vagy rokona feleségét nem fogadja oltalmába; vagy pedig örökség útján átveszi fivére özvegyeit«. Gazdag kafferek közönségesen két vagy három feleséget tartanak; Dalton ezredes nem emlékszik a khamtiknál oly esetre, mikor két nőnél több tartozott egy férjhez. A polygám héberek rendszeren bigámiát űztek.

A polyandria sokkal ritkább házassági forma, mint a polygynia. Az Aleuta-szigetek egyikén, Vonalaskhán, Langsdorf szerint, néha egy nő két férjjel élt, kik megegyezés alapján osztozkodtak rajta. A kaniagmutoknál esetenként két-három férfi tartott közös feleséget; Veniaminoff mondja, hogy régi időkben a thlinket nő valódi férje mellett egy törvényes szeretőt is tarthatott, ki rendszeren a férj fivére volt. Az eszkimóknál is »néha két férfi ugyanazt a nőt veszi el.« Lafiteau páter írja: »A csonnontuan irokézeknél a nőuralom folytán a férfiaknak tiltott polygámia a nők számára megengedett. Némelyik két férjet tart, kiket törvényeseknek tekintenek«. Az Orinoko mellékén lakó avonoknál és maypuroknál Humboldt gyakran látott több fivért egy közös feleséggel; Brett szerint a warrauok nem találják elvetendőnek, ha egy asszony két férjjel él; sőt van eset, hogy számuk háromra rúg.

Nukahivában, említi Lisiansky, gazdag családokban mindegyik nőnek két férje van, kiknek egyikét tartalék-férjnek nevezhetnék. Újkaledóniában, Moncelon szerint, a polyandria nem volt teljesen ismeretlen; Radfield írja Lifuból, hogy egy öreg ember három, e szigeten előfordult polyander házasságra emlékezett, de a többi bennszülött a férjeket megvetette. Ez esetek közül kettőben a férjek fivérek voltak, a harmadikban nem állt fenn köztük rokonság. Mondják, hogy a *tazmánóknál* »polyaxiaria vagy valami ilyen hasonló létezett«; de ez az állítás, ha helyes, csak ritka kivételekre vonatkozik.

Bontier és Le Verrier szerint Lancerote szigetén (Kanári-szigetek) a legtöbb nő három férjet tartott. Thunberg megjegyzi, hogy a hottentotáknál néha két férfi közös feleséggel élt. Fritsch említi a polyandria létezését a damaráknál, Theal a bantu faj hegyi törzseinél, A. madagaszkári hovák külön kifejezéssel jelölik a nőnek adott engedélyt arra, hogy férje hosszú távolléte alatt más férfival közössüljön.

Ceylon belsejében a szingalézeknél általános volt a polyandria, mígnem Word kormányzó 1860-ban eltiltotta; sok esetben három-négy, sőt néha öt-hat és hét férje is volt egy nőnek. A todáknál az összes fivérek, ha sokan, ha kevesen voltak, egy vagy több feleséggel vegyes házasságban éltek. »Ha négy vagy öt a fivérek száma, – írja Shortt, – s egyik közülök, ki már erre elég idős, megházasodik, úgy neje a többi fivért férjeknek igényli és amint megférriasodnak, házasságát is folytat velük; vagy, ha a feleségnek fiatalabb nővére, vagy nővérei vannak, úgy ők sorjában, ha anyányiakká válnak, nővérük férjével, vagy férjeivel egyesülnek. Mivel e törzsnél asszony igen ritka, sokkal gyakrabban jut egy nőre több férj, néha hat is.« Mysore kurgjainál is e szokás áll fenn. A malabári nairoknál szokás a nő részéről, »hogy két, négy, sőt több férfival él együtt, s ezekkel bizonyos szabályok szerint közösül« Állítólag még a zaporog kozákok is üznek polyandriát; Ravenstein, valamelyik japán utazó tanúsága szerint azt állítja, hogy keleti Szibériában is előfordul a Smerenkur giljákoknál.

A nairok és zaporog kozákok kivételével a férjek ez esetek majdnem mindegyikében fivérek. Shortt szerint a reddiek a polyandriának igen furcsa fajtát gyakorolják. Gyakran történik, hogy 16-20 éves nőt 5-6 éves, sőt még fiatalabb gyermekkel házassítanak össze. Házasság után a nő más férfival, anyai részről való közeli rokonnal, gyakran nagybátyjával, néha gyermek-férje saját apjával él együtt, s az így nemzett utódokat az ifjú férj gyermekeinek tekintik; Ha ez a férfikort elérte, felesége már öreg asszony, ki néha már a szülés lehetőségén túl van. Ezért most ő más fiú feleségével él s gyermekeik ama fiú nevét viseli. Hasonló szokás

dívik *állítólag* a Coimbatorebeli Vellalah-kasztnál s dívott az orosz parasztnál a jobbágy-felszabadításig; itt az apa fia kiskorúsága alatt annak feleségével közösült. Chlovist az osztrákoknál, Haxthausen az osztrákoknál említ fel hasonló szokást!

Régi nemzeteket illetőleg a Rig-Veda egy himnuszában, mely a két Asvinnek szól, s a Mahabharátában, hol Draupadit az öt Pandává herceg legidősebbike új lövészetben nyeri meg s ő aztán mind az öt fivéré lesz. Strabo szerint polyandria Médiában s Boldog-Arábiában is előfordult, hol a család összes férfiai egy nőt birtaj Ma-touan-lin állítja, hogy a masszagéteknél a fivérek közös feleséget tartottak, s ha valamely férfinak nem volt fivére, úgy más férfiakkal állt össze, mivel különben élete végéig nőtlen maradt volna. Az ír Nennius egyenes bizonyítékokat szolgáltat a piktek polyandriájáról s Caesar mondja a régi brittekről, hogy »io-12 férj közösen tartott feleségeket, különösen fivérek fivérekkal s szülők gyermekeikkel«. A régi skandinávoknál is találhatjuk e szokás nyomait a mythoszi állításban, mely szerint Frigga istennő, Odin férje távollétében ennek Vili és Ve fivéreivel egyesült.

Amerika, Afrika, s a Csendes-tenger már említett szigeteinek lakóinál a polyandria majd minden esetben a lakoságnak csak igen csekély részére vonatkozik; India és Közép-Ázsia polyander népeinél semmikép sem ez a házasság kizárólagos alakja. Tennent mondja, hogy Ceylonban főleg a jómódú osztály többférjű, míg Davy, szerint: »többé-kevésbé általános nagy és kicsiny, gazdag és szegénynél«, azonban más házassági formák is dívnek. A todáknál »teljesen törvényes házaselet minden fokú bonyolultságával találkozunk, az egy férfi és egy nő viszonyától kezdve egész a nőcsoporttal élő rokonschoportig«. Balfour mondja, hogy »a polyandria gyakorlása látszólag sohasem volt általános a nairok és északi Malabar tejerjei közt, Kurumbranadtól Mangaloreig«. A miriknél csak ritkán találták e szokást. A doflák közül azok többnejűek, kiknek vagyoni viszonyaik ezt megengedik. A khasiaknál a polyandria »mondható, hogy leginkább csak a szegényebeknél fordul elő, kiknél gyakran csak inkább a válás könnyűséget, semmint a férjek

nagyszámúságát jelenti«. A szantáloknál a legidősebb fivér neje egyúttal az ifjabb fítestvérek felesége is *lehet*. A sziszi aborok gyakran annyi feleséget tartanak, mint amennyit vehetnek és a Kunawar-völgyben polyandria csak a felső völgyben közönséges, míg az alsó völgyben polygynia a túlnyomó. Stulpnagel szerint a Kotegar-völgyben a polyandria nem általános; még azt sem mondhatjuk, hogy közönséges. »Sehol, kivéve tán a Nilagiri-dombokat, nem volt a polyandria oly általános, mint Tibetben; de itt sem az egyetlen házassági forma,, Cunningham kapitány szerint »minden esetleges vagyoni növekedés, mely kereskedelemről vagy más forrásokból ered, rögtön a család minden egyes tagjának külön háztartását eredményezi«. Bebizonyítottnak tekinthetjük, hogy a polyandria, bár gyakran úszik India és Közép-Ázsia bizonyos részeiben, sehol sem zárja ki más házassági alakok egyidejű keletkezését. A régi árja polyandria esetei Indiában a vedai korszak népeinél szembetűnőleg az általános szabály kivételét képviselték. Draupadi atyját az eposz összeállítói megbotránkozottnak festik, mikor a hercegek leányát el akarják venni: »Ti, kik a törvényt ismeritek – mondja Ő – nem követhettek el oly törvénytelen cselekedetet, mely ellenkezik a szokással és a Vedákkal.« A Ramayánában Viradha óriás megtámadja a két isteni fivért, Rámát és Lakshamánát és feleségüket Sitát, mondván: »Miért éltek egy asszonnyal, ti istenek? Miért rontjátok a jámbor bölcseket, ó becstelen gonosztévők?« Az »Aitareya Bráhmana«-ban olvassuk: »egy férfinak lehet több felesége, de egy asszony nem tarthat egyidejűleg több férjet!« Tényleg, a masszagétek kivételével, akiről szóló híreket nem tehetjük kritikai vizsgálat tárgyává, egy oly népet sem találunk, kiknél a sokférjűség volna az egyetlen elismert házassági forma.

«Miként a soknejűséget, úgy a polyandriát is módosítják a monogámia felé vezető eltérések: Először is polygyn családokban rendszeren az először férjezett nő a főfeleség; polyander családokban az először házas férfi a főférj. Így van ez az aleutáknál, kiknél Erman szerint a másodlagos férj rendszeren vadász vagy vándorkereskedő ugyancsak a kaniagmutoknál, kiknél, mint már láttuk, férj és háziúr szerepét játszotta az igazi úr távollétében. Ez utóbbi visszatéréssel a helyettes

nemcsak átengedte neki helyét, de azonközben szolgálja is lett. Nukahivában az alárendelt társat néha házasság után választották, »de rendszeren – mondja Lisiansky – két férfi jelentkezik egy nőnél, ki, ha a kérők megfelelők, az egyiket valódi férjnek, a másikat helyettesének nevezi ki; a helyettes rendszeren szegény, de csinos és jó természetű.

Ladakhban, Moorcraft és Trebeck szerint, ha több fivér van a családban, az ifjabbak, beleegyezésük esetén, az idősebbik testvér feleségének alsórendű férjei lesznek; de az a megegyezés, hogy az összes gyermekek a legidősebb fivéréi. Az ifjabb fivéréknek nincs semmi hatalmuk; az idősebbet cselédként szolgálják és ez kedve szerint dobhatja ki őket, anélkül, hogy föntartásukról gondoskodnia kellene. A legidősebb testvér halála esetén vagyona, hatalma és felesége a következő fivérre megy át. Kamaonban, hol a család fiai szintén közös feleséget tartanak, az összes gyermekeket a legidősebb testvérnek tulajdonítják. Így van ez a Junzárkerületben is, és így volt előbb a masszagéteknél. Strabo említi Boldog-Arábia polyander törzseiről, hogy a legidősebb fivér volt a család kormányzója s a közös feleség vele töltötte az éjszakákat. A régi britteknél Caesar leírása szerint, a gyermekek annak tulajdonában voltak, ki először vette a szüzet feleségül. Tibetben a feleségválasztás a legidősebb fivér joga, s az általa kötött szerződés az összes többi fivérre vonatkozik, ha ugyan azok e jogukkal élnek. A gyermekek a családfőt apának, az ifjabb férjeket bácsinak szólítják. A todáknál, úgy látszik, szintén a legidősebb fivér a valódi férj. »Ha a férjnek fivérei vagy nagyon közeli rokonai vannak, mondja Marshall, úgy az esetben, ha a férj és feleség ebbe beleegyeznek, mindegyikük osztozhatik a férj jogaiban, de ez esetben a hozomány egy részét megfizetik.« Spitiben, hol a polyandria már nem szokásos, ezt a célt az elsőszülöttségi jog által érik el, melynél fogva a legidősebb fiú megházasodik, míg a többi szerzetes lesz.

Az e. fejezetben nyert eredményeket összegezve, biztonnával mondhatjuk, hogy ámbár polygynia a legtöbb ma létező népnél, polyandria pedig néhányánál elterjedt, mégis a monogámia az emberi házasság legközönségesebb alakja, így volt ez ama régi népeknél is, akiről közvetlen tudunk

valamit. Egynejtés az az alak, amely általános törvényes és megengedett. A népek nagy többsége szabály szerint monogám s a házasság egyéb alakjai rendszeren monogám irányban módosulnak.

Kutatnunk kell még e dolgoknak a múltban való állását s az emberi házasság alakjainak általános fejlődését kell megrajzolni. Azonban kutatási módszerünkkel megegyezően, meg kell először vizsgálni az okokat, melyek ez alakokat befolyásolják.

XXI. FEJEZET.

Az emberi házasság alakjai.

(Folytatás.)

Azt állították, hogy a monogámia az emberi házasság természetes alakja, mivel a férfiak száma a nőkével majdnem egyenlő. Ez azonban korántsem áll meg. A nemek számaránya a különböző népeknél változó, sok esetben nagyon eltérő. '

Meares úgy látta, hogy az egész nutkai kerületben kevesebb nő van, mint férfi, míg észak felé a nők kerülnek túlsúlyba. A kucsineknél Kirby szerint a nők vannak kisebbségben; a helyzet ugyanilyen a felső-kaliforniaiaknál és a nyugati eszkimóknál. De látszólag az északamerikai bennszülötteknél rendszeren fordított az arány. Így több a nő, mint férfi bizonyos eszkimó-törzseknél, King szerint; a Sitka-szigetek bennszülötteinél, Lisiansky szerint; a kaliforniai sasztikáknál, Powers szerint. Az 1832-iki creek népszámlálás 6555 férfit és 7412 nőt mutatott ki; a Felső-, Huron- és Michigan-tavak és a felső Missisippi indiánus lakosságának száma ugyanebben az évben 3144 férfi és 3571 nő a gyermekek kivételével; az oregoni Nez percésk száma 1851-ben Dart fölvétele szerint 698 férfi és 1182 nő. A feketelábúaknál és shijannoknál Morgan szerint, a punkáknál s néhány más törzsnél Catlin szerint, a nők száma a férfiak számának kétszerese, sőt némely esetben háromszorosa.

Yukatánban Stephens szerint két nő esik egy férfirra; a guaraniknál Azara szerint, 14 nő 13 férfirra; sőt Cochabambában Gibbon szerint 5 nő egy férfirra. A zapotékeknél és a tehuan-tepeki szoros egyéb nemzeteinél a nők nagy számbeli előnyben vannak a férfiak felett; míg a tarumák, avanók,

maypurok és guanáknál a férfiak számosabbak, mint a nők. Von Martius mondja, hogy a braziliai indiánusoknál néhány faluban a férfiak, másokban a nők vannak többségben.

Ausztráliában látszólag a férfiaké általánosan az előny. Fison, az ausztráliai bennszülöttekről szólva, azt mondja: »Azt hiszem, feltehetjük, hogy az alacsonyabbrendű vadaknál rendszeren több a férfi, mint a nő; legalább számos megfigyelő jelenti ki, hogy ez a tény«. A nyugati ausztráloknál Oldfield szerint, a hímek voltak mindenkor többségben. Hasonlót mond Wilhelmi több más törzsről; de ez a szabály nem alkalmazható az összes ausztrálokra. »Herbert River környékén, írja Lumholtz, több nőt találtam, mint férfit; a karpentáriai öbölből délnyugatra eső törzseknél és másutt szintén ez az arány. De pontos megfigyelések szerint Ausztrália nagy részében éppen az ellenkező található.« A belföld néhány törzsénél Sturt a gyermekek közt egy fiúra körülbelül két leányt talált.

Tazmániában Breton szerint a férfiak számbelileg nagyban felülmúlják a nőket. Hasonlóképp Tahitiben is, hol Ellis érkezésének idején, valószínűleg négy vagy öt férfi jutott egy nőre; Maupitiben, hol a nemek aránytalansága a felnőtteknél 3 férfi és 2 nő; a Húsvét-szigeteken, hol Cook és La Pérouse becslése szerint a férfiak száma a nőkének kétszeresét teszi ki. A Sandwich-szigeteken, Nukahivában és a Salamon-szigetek néhányán a hímek vannak túlsúlyban; a maoriknál az i88i-iki népszámlálás 24.370 férfit és 19.729 nőt állapított meg. A Kingsmill-csoport Makin-szigetén Wood a nőket találta többségben.

A ceyloni tudósításokban nagy eltérést találunk. Pridham szerint a szingalézeknél a férfitöbbség átlaga 12 százalék, azonban északi Malabar lakosságánál a férfitöbbség átlaga 6 százalék. Orme állítja, hogy Indiában a nők száma felülmúlja a férfiakét; de bizonyos, hogy ez nem áll egész Indiára nézve. Az 1866-ban felvett számok szerint az északnyugati vidékeken 100 férfira 86-6 nő jut, sőt a Pendzsabban 100-ra 81.8. A Himalája bizonyos kerületeiben a nők, másokban a férfiak számosabbak. Kasmírban három férfira egy nő esik. A mongoloknál, mint Prejevalsky említi, »a nők sokkal kevésbé számosak, mint a férfiak«; ugyanígy volt

állítólag a masszagéteknél is így van ez még most is Kamcsatkában.

Afrika népeit illetőleg csak két esetet találtam, ahol a férfiak vannak többségben, az egyik Galega lakossága, északra Madagaszkártól, a másik az angolai Quissamatorzs. Határozottan az ellenkező látszik szabálynak, így Churcher írja Marokkóból »oly megütő aránytalanság látszik, bár ez országban nincs semmi, ami statisztikához hasonlít«. Cousins hajlik annak elhívására, hogy így van ez a cisnatáliai kaffereknél is, »mivel kevés az agglégény, és a legtöbb férfi egy feleségnél többet tart«. Ugandában, mondja Wilson, »a női lakosság sokkal számosabb, mint a férfiak, az arány körülbelül negyedfél az egyhez«.

Európai vidékeken a 15 és 20 év közti férfiak és nők száma általában majdnem egyenlő; korábbi életszakban a férfiak, későbbiben a nők vannak többségben.

A nemek számának ez aránytalanságát különböző okok idézik elő. A nők többsége nagy mértékben a nagyobb férfihalandóságtól függ. Sutherland azt találja, hogy 109 eszkimó átlagos életideje majdnem 22 év, – a nőknél 24.5, a férfiaknál 19.3 év. A férfiak idejük nagy részét a tengeren, hóban és esőben, hidegben és melegben töltik, köztük sok megfullad. E fáradtságos és veszélyes élet eredményeképp közülök kevesen érik el ötvenedik évüket, míg sok nő lesz hetven, sőt nyolcvan éves. Ennek tulajdonítható, mondja King, hogy e népnél kevesebb férfi van, mint nő. Bancroft szerint a Jukon torkolatánál lakó ingalik-törzsnél a nők elérik a hatvan évet, míg ritka férfi él negyvenöt évnél tovább. Európában a férfiak közül aránylag több hal meg, mint a nők közül, részben azért, mivel több veszélynek vannak kitéve. Sok vad és barbár népnél azonban a hím lakosság nagyobb halandóságát főleg a háború pusztító befolyása okozza. »Mivel minden természetes állapotban élő indián nemzet, mondja Catlin, szüntelen háborúban áll a körülakó törzsekkel, harcosaik annyira elhullanak, hogy sok esetben a törzsnél két-három nő esik egy férfira.« Ellis szerint a madagaszkári tériók felteszik, hogy a harc romboló hatásának következményeként némely vidéken a szabad lakosoknál 5, a többieknél 3 nő esik egy férfira, míg születéseknél a nemek aránya látszólag

egyenlő. De azt hinném, hogy ez az ok főleg a civilizáció némi-
leg előrehaladott fokain működik, s csak kevésbé a durva
vadaknál, kik minden meghatározott törzsi szervezettől
menten, kevés személyből álló családokra vagy csordákra
oszolva, vándor életet folytatnak. Így Bridges írja a tűzföldi
jahgánokról: »Több esetben, mikor több száz bennszülött
összegyűlt, megszámláltam őket, s a nemek számát körül-
belül egyenlőnek találtam.. . Háborút nem ismertek, bár
gyakran küzdöttek egymással, de ebben a nők ép oly ére-
lyesen vettek részt, mint a férfiak, s ép annyira szenvedtek,
mint ők – ha ugyan nem jobban.« Amint láttuk, Ausztráliá-
ban sem a háború okozza a nemek aránytalanságát.

A férfítöbbletnek gyakran leánygyilkosság az oka; bizo-
nyos népeknél pedig más okkal is kell számolnunk. Lewin
mondja, hogy a tungta asszonyok aránylag korán pusztulnak
el a nemükkel járó állandó munka folytán, míg a férfiak
nagyon hosszú életűek. Kirby ugyanezt mondja a kucsi-
nokról.

Azonkívül a nemek közt fönnálló aránytalanság már a
születésnél mutatkozik. Némely népnél több fiú jön a világra,
másoknál több leány; a különbség pedig gyakran számot-
tevő. Ross azt hiszi, hogy a keleti tinnehknél »a születési
arány inkább a nőknek kedvez«, míg az aht nők látszólag
több fiút szülnek. Humboldt az anyakönyvek megvizsgálá-
sánál ama tapasztalatra jutott, hogy Új-Spanyolország
néhány közületében több fiú születik, mint leány. Ugyanez,
mondja Belly, állítható Guatemala és Nicaragua indiá-
nusairól.

Sturt Ausztrália belsejében több kicsi törzsre bukkant,
hol a leányok száma tetemesen fölülmúlta a fiúkéét, bár más
törzseknél az arány inkább az utóbbiaknak kedvezett. Grey
222 születésről állított fel jegyzéket; ezek közül 93 nő,
129 pedig férfi volt. Tasmániában, hol a férfiak számosabbak,
leánygyilkosság felette ritka volt. Ugyanezt állítják a szin-
galézekekről. A gyermekkitevés bűnét utálják, mondja Davy;
ez csak a vidék legvadabb részein fordul elő, s ott is csak
akkor, ha a szülők az éhenhaláshoz közel állanak, s így vagy
feláldozzák családjuk egy részét, vagy meghalnak. Haeckel
arról biztosít, hogy e népnél állandóan mutatkozik a fi- és

leányszületések aránytalansága, mivel átlag 10 fiú jut 8 vagy 9 leányra.

Bruce megjegyzi: »Mezopotámia déli és bibliai részében, Örményországban, Szíriában, Mussultól (Ninive) Aleppóig és Antiochiáig folytatott szorgos kutatásaim alatt azt találtam, hogy két leányra egy fiú-születés esik. Ugyan még egy törtszám marad, de ez nem számottevő. Latikeától, Laodicae *ad mare*, egész Szíria partján Szidonig az arány majdnem három, vagy kettő és háromnegyed egy fiúra. A Szentföldön, a Horannak nevezett vidéken, a suezai földszoroson és a Delta idegenektől nem látogatott részén valamivel kevesebb mint három. De Szueztől a Bab el Mandeb-szorosig, mely terület a három Arábiát foglalja magában, az arány négy nő és egy férfi s okom van hinni, hogy ez arány a 30. fokig s még azon túl is fönnáll. Bruce a következő módon jutott e következtetésekhez: »Bármikor városba, faluba vagy lakott helyre jutottam, hegyek közt tovább időztem vagy valamely népfajjal együtt utaztam, mindig első dolgom volt megkérdezni, hogy az illetőnek, őseinek, szomszédjainak és ismerőseinek hány gyermeke van vagy volt. Mivel ez nem fogas kérdés, amelyre való válasz gondolkodást igényelne, a megtévesztés nem volt érdekükben . . . Azt mondom tehát, hogy 3 vagy 400 véletlen szerint felvett családookról való nemi átlag adja azt az arányt, mely a két nemet egymástól megkülönbözteti.«

Ezt az állítást kétségbevonták, de tudomásom szerint nem cáfolták meg teljesen. Bizonyos mértékig hitelessé teszi az, amit Churcher mond a nemek aránytalanságáról a marokkói móroknál. Saját s egy mohamedán barátja tapasztalásainak eredményét így írja le: »Biztos, hogy az aránytalanság már a születéskor fönnáll... Nyugodtan mondhatnók, hogy 3 leányszületésre egy férfiszületés esik; ez magyarázza meg részben a fiú születésekor észlelhető nagy örömet. Másrészt azonban a nép ezt így magyarázza: »Allah több nőt ad, mint férfit, tehát a soknejűség istentől való.« A monbuttu vidéken, Emin pasa szerint »sokkal több leány születik, mint fiú«. Ha e határozott állításokat s azt a tényt tekintjük, hogy Afrika sok vidékén meglepő nőtöbbség van, úgy Süssmilch és Chervinnel nem tekinthetjük teljesen indokolatlannak Montesquieu ismert állítását, mely szerint az ó-világ forró

vidékein több leány jön a világra, mint fiú, bár biztos, hogy ez az aránytalanság nem tapasztalható minden forró égövi vidéken.

Európában a férfiszületek átlag 5 százalékkal múlják fölül a nőszületeket, kivéve a halvaszületetteket. De az arány országoként változik. Így Orosz-Lengyelországban 100 leányra csak 101 fiú születik, míg Romániában és Görögországban az arány 100 és m. A hímszületek többsége kisebb a törvénytelen gyermekek körében.

Már Aristoteles idejében keresték amaz okokat, melyek az utódok nemét meghatározzák; de még eddig sem jutottak általánosan elfogadott eredményre. A legtöbben Hofacker és Sadler törvényéhez csatlakoztak, mely szerint több fiú születik, ha a férj idősebb feleségénél, több leány, ha a feleség korosabb. De később Noirot és Breslau ellenkező eredményhez jutottak és Berner a norvég statisztikák révén kimutatta e törvény tarthatatlanságát. Goehlert annyiban módosította, hogy szerinte a nemet a szülők nem viszonylagos, de abszolút életkora befolyásolja. De Stieda az elzász-lotharingiai anyakönyvekből kiderítette, hogy a szülőknek sem viszonylagos, sem abszolút életkora nem gyakorol ilyes befolyást. Platter az 1875-iki Statistische Monatsheft e-ben 30 millió születés megvizsgálásából arra következtet, hogy minél kevesebb a szülők korkülönbsége, annál nagyobb a valószínűség arra, hogy fiúk születnek.

Azonkívül feltételezték, hogy soknejűség nagyobb számú nőgyermek születését eredményezi. Campbell azonban, ki e tekintetben a sziámi háremeket gondosan megvizsgálta, végeredményül azt hangoztatja, hogy a születek aránya ugyanolyan, mint a monogámházasságoknál. Az »Anthropological Institute for Great Britain and Ireland« előtt fölolvastott értekezésében Sanderson fönntartja, hogy a Natal és környékbeli kaffereknél a polygyn-családokban nem volt többlet a nőszületek körül. A Sandersontól összegyűjtött adathalmaz azonban nagyon is kicsiny, semhogy belőle pozitív általános következtetéseket vonhatnánk le s ugyanez mondható Cousins és Eyles délafrikai megfigyeléseiről. Másrészt Remy és Hyde szerint a mormon népszámlálások a nőszületek nagy többletéről tanúskodnak. De lehetetlen

elhinnünk, hogy a polygyn viszony *per se* okoz ily nagy többletet. Mint Darwin megjegyzi, alig van állat, melyet oly soknejű életre szorítottak, mint az angol versenylovat; ennek ellenére a hím és nőszületések majdnem pontosan egyformák.

Az e téren fölmerült elméletek közül Düsingé a legfontosabb. Szerinte az állatok és növények ama jellemvonásai, melyek a nemi fejlődést befolyásolják, a természetes kiválasztásnak tudhatók be. A nemek aránya minden fajnál állandósulásra hajlik, de a szervezet oly jól alkalmazkodik az életkörülményekhez, hogy rendellenes körülmények közt ama nemből termel több egyént, amely leginkább szükséges. Ha a táplálék bőséges, úgy erősebb termelés előnyös a fajokra nézve, míg az ellenkező eset áll be, ha a táplálék ritka, így, mivel a szaporodási tehetség főleg a nőtények számától függ, a szokatlanul jól táplált szervezetek aránylag több nőtény-utódot termelnek; ellenkező esetben több hímet. Düsing és előtte Ploss több nevezetes tényt említenek, melyek látszólag arra mutatnak, hogy ily viszony – bőség és nőténytermelés, szükség és hímtermelés közt – tényleg fönnáll, így például szörmekereskedők általános nézete, hogy gazdag vidék több nőtényszörmét, szegény vidék több hímszörmét szolgáltat. Megállapított tény, hogy több a hímszületés a vidéken, melynek lakossága gyakran rosszul táplálkozik, mint városokban, hol az életkörülmények rendesen fényűzőbbek. Hasonló különbséget találunk a szegény és gazdag néposztályok közt. Különösen megjegyzendő Ploss megfigyelése, hogy a hegyvidéken több flu születik, mint a lapályon. Azt találta, hogy Szászországban 1847-49-ben a fiú és leányszületések aránya 105.9:100 oly vidékeken, melyeknek tengerfeletti magassága nem halad meg 500 párizsi lábat; 1073: 100 1001 és 1050 láb magasságban; és 107.8: 100 1051 és 2000 láb magasságban.

Ploss és Düsing bizonyítékai nem elég meggyőzőek arra, hogy bennük hipotézisnél egyebet lássunk. De ez oly hipotézis, melyben látszólag némi igazság rejlik, mivel teljesen megegyezik bizonyos néprajzi adatokkal. A kerületi gyűjtők által felvett számok szerint az 1814-iki népszámlálás alkalmával a régi ceyloni angol birtokok teljes lakossága

475-883 lélekből állt, férfi pedig 27.193-al több volt mint nő. A nemi érettség korán túl volt 156.447 férfi és 142.453 nő; e koron alul 95.001 férfi és 81.892 nő. Davy, ki azt hiszi, hogy e számok nem állnak messze a valóságtól, megjegyzi: »Az aránytalanság legnagyobbak látszik a vidék szegényebb részein, hol a lakosság a leggyéresebb, s legnehezebb a létfenntartás, legkisebbnek ott, hol legkisebb a szükség. Tényleg néhány halászfaluban, hol bőséges az élelem, majdnem több a nő. Nem-e tán az előrelátó természet bölcs gondoskodása, mely nagy szegénység útján segíti elő inkább hímek, mint nöstények nemzését?

Igen figyelemre méltó a polyandria és ama vidékek nagy szegénységének összeesése, ahol előfordul. Kétségtelennek látszik, hogy e szokás szabály szerint a nők ritka voltából ered. Eme nézetten van a legtöbb forrás, amelynek a polyander népekről való hírt köszönhetjük. Es a nemek eme aránytalanságát, legalább sok esetben, nem magyarázhatjuk leánygyilkolással. Előbb az a nézet volt elterjedve, hogy a toda férfiak nagyszáma onnan eredt, hogy bizonyos számon felül eső összes leányokat már a bölcsőben elpusztították; de későbbi kutatások, amint láttuk, kimutatják, hogy a többlet a leány- és fiúszületések aránytalanságának tudható be. A himalájai Junsar kerület lakóiról Dunlop megjegyzi: »Mindennél, ahol polyandriát űznek, feltűnő aránytalanság áll fenn a nemek közt, fiatal gyermekeknél, akárcsak felnőtteknél is; így oly faluban, hol 400-nál több fiút találtam, csak 125 leány volt. Ennek ellenére a leánygyilkosság csábítása, mely költséges házasságok és nagy hozományok folytán a völgybeli radzsputoknál gyakori, nem található a hegyekben, hol a házasságok aránylag nem költségesek s a nő nem kap hozományt, hanem ehelyett rendszeren meglehetősen nagy összegért vásárlandó meg szüleitől. A Garwal-dombokon azonkívül, hol polygámia az uralkodó, a leánygyermeknek vannak többségben. Hajlom arra a nézetre, hogy a junsari aránytalanságot inkább a természetnek a nemzeti szokáshoz való simulékonysága, semmint a gyermekgyilkosság lehetősége okozza.« Leánygyermeket csak akkor ölnek meg, ha családjának vagy közületének terhére esik. De később kimutatjuk, hogy ez az eset nem áll elő a Himalája lakóinál.

Ezért majdnem valószínűnek látszik, hogy e vidék polyander népeinél, valamint a todáknál és szingalézeknél több a fiú- mint a leányszületés.

Azt állították, hogy a tibetiek polyandriája a házassalandó nők ritkaságából ered s e ritkaság oka a sok láma kolostor, mely e leányokat befogadja. De Koeppen fölmenti a tibeti vallást a polyandria felelőssége alól, kimutatván, hogy e szokás a Buddha vallás behozása előtt is megvolt. Babér azt a nagyon figyelemreméltó körülményt találja föl, »hogy polyandria hegyvidéken, polygámia völgyekben van túlsúlyban«. Rockhill szerint »leánygyilkosság Tibetben nem dívik, kivéve a kínaiakhoz férjhez ment nőknél«; Grosier és Du Halde világosan mondják, hogy »itt több fiú születik mint leány«.

Nagy súlyt kell helyoznünk ama körülményre, hogy polyandriát különösen szegény vidékeken üznek. »Polyandria, – mondja Cunningham – látszólag lényeges oly vidékeken, hol a mívelhető föld nagysága korlátolt, a legelő nem kiterjedt, a kereskedelemnek csak kevés a lehetősége, s melyeknek nincs értékesíthető ásványi gazdagsága.« »Ismeretes, – mondja Vinson, – hogy a malabári partvidéken a polyandriát azért üzik, hogy így könnyítsenek az élet fenntartásának nehézségein.« A szantálok oly országban élnek, melynek legnagyobb része szegény és terméketlen. A ladaki botikról szólva, Cunningham megjegyzi, hogy polyandria »nagyon politikus rendszabály oly szegény országban, mely nem termel elég élelmet lakói számára«. Wilson szerint még a morva hittérítők egyike is helyeselte a tibetiek polyandriáját, »mely jó ily terméketlen vidéken a pogány számára, mivel túlbőséges lakosság ily meddő területen nagy baj volna« és »örökös harcot vagy örökös szűkséget« okozna. Hasonló nézetet vallanak Koeppen, Turner, Ujfalvy és Wilson.

Rendesen azt állítják, hogy a polyandriának az anyagi segélyforrások szegénységével való összeesése a népnek ama szándékán alapul, hogy a lakosság számát csökkentsék vagy pedig, hogy a feleség árát és eltartásának költségeit megtakarítsák. De e föltevések pontossága felette kétes. Nincs olyan polyander nép, a kolostorban bővelkedő tibetiek kivételével, ahol férjezetlen nők osztályát találnók. Azonkívül

még, ha vadásztörzseknél a nő néha teher is férje számára, úgy helyzete egészen másképp alakul pásztorkodó vagy földművelő népeknél. A Himalaja vidékén, mint Fraser megjegyzi, a nők a mezei és háztartási munkából veszik ki részüket s teljesen megkeresik azt, ami életfönntartásukhoz szükséges. Viszont pedig Turner, kinek bő alkalmá nyílt nyugati Tibet tanulmányozására, kijelenti, hogy itt a polyandria nem szorítkozik az alsó osztályokra, hanem a leggazdagabb családoknál is előfordul, mely állítását Wilson is megerősíti. Ceylonban, amint láttuk, főleg a jobbmódú osztályokban található. A Himalaja Kotegar területének falvaiban, Stulpnagel szerint, a polyandria legtöbb esetben a tehetős emberek körében dívik. »A szegények – írja ő – inkább a polygámiát kedvelik, mivel a nők, mint házi teherhordók becsesek.« E tények mindenesetre Düsing föltevésének javára szólnak; és Plossnak a szász hegyvidék fntöbblétére vonatkozó följegyzései nagy fontosságuakká válnak, ha tekintetbe vesszük, hogy a polyandria főleg hegyvidékek lakói közt fordul elő: Délafrikában ép úgy látjuk, mint Ázsiában.

Düsing azonkívül azt következtette, hogy a vérfertőzés annál ritkább, minél nagyobb a férfiak száma. Minél több a hím, mondja, annál távolabb kell menniök szülőhelyüktől, hogy párta akadhassanak. Vérfertőzés káros a fajra nézve; vérfertőző viszonyok ezért hím-utódok többes termelésére hajlanak. Így Nagel szerint bizonyos növények, öntermékenyítés esetén, nagy többlet hímvirágot termelnek« Goehlert lovakra vonatkozó statisztikai kutatásai alapján, minél jobban tér el a szülőállatok színe, annál nagyobb a nöstény csikók többsége. A zsidóknál, hol gyakran házasodnak össze unokatestvérek, figyelemreméltó a hímszületések nagy száma. Vidéki kerületekben, ahol – mint már említettük – aránylag több fiú születik, mint városokban, rokonok gyakrabban kelnek össze. Hasonló okokból, mondja Düsing, törvénytelen házasságoknál a leányszületések túlnyomók.

A Düsing által levezetése helyességére szolgáltatott bizonyítékok tehát igen gyérek, – ha ugyan tényleg bizonyítékoknak nevezhetjük őket. Ennek ellenére főeredmé-

nyét alaposnak tartom. Tisztára induktív úton az övével pontosan megegyező eredményhez jutottam. Okunk van annak föltevésére, hogy faj keveredés nőstény születések többletére vezet. »Tribes of California« című művében Powers megjegyzi: »Különös, tőlem gyakran megfigyelt és a telepeseiktől megerősített tény, hogy a félév gyermekek határozott többsége leány. Gyakran láttam csakis leányokból álló félév családot, soha olyat, mely csak fiúkból állt s ritkán olyat, hol a fiúk voltak számosabban.« Mikor e megfigyelést említettem oly úriembernek, ki Britt-Columbiában és Észak-Amerika más részeiben töltött számos évet, ő azt válaszolta, hogy saját megfigyelései is teljesen megegyező természetűek.

A mi a nemek arányát születéskor illeti, sajnálatosképp Dél-Amerikáról nem állnak rendelkezésemre pontos adatok. De Robertson értesít, hogy a chilei Chauaralban, hol nagyszámú a fattyú, több leány születik, mint fiú. Burton szerint Sao Jao d'El Rei város, hol a fehér faj és a színes nők közt gyakori a viszony, az 1859-iki népszámlálása majdnem 50 százalék aránylagos nő-túltermelést mutatott föl. Rio tartomány 1844-iki népszámlálása hasonló jelenségről tanúskodik, nemcsak a kevert lakosság, hanem az indiánusoknál és négerkreoloknál is; Castelnau csudálattal tapasztalta Goyazban a nők aránytalanul nagy számát.

Az Egyesült-Államok északi részében, Kohl szerint többségben vannak a leánygyermek olya kevertvérű családokban, melyek francia férfiak indiánus nőekkel folytatott viszonyából erednek. Ez állítás egészen olyan, mint Görtz grófé, hogy a hollandok és maláj nők utódainak családjai Jávában (lipplappok) főleg leányokból állanak. A Süssmilch által említett, a XVIII. században fölvetett számok is azt; bizonyítják, hogy e fattyak közt a nők sokkal számosabbak, mint a férfiak. Igen figyelemreméltó a talmud két állítása, mely szerint vegyes házasságok leányokat eredményeznek. Jacobs arról értesít, hogy zsidó statisztika-gyűjteménye 118 vegyes házasság részleteit tartalmazza; ezek közül 28 meddő, a többiből 145 leánygyermek és 122 figyermek eredt, vagyis 118.82 leány esett 100 fiúra.

Természetesen nem kell bebizonyítottnak tekintenünk.

hogyan az, ami bizonyos emberfajokra vonatkozik, az összes többire nézve is igaz; de tekintetbe kell vennünk, hogy a fentemlített esetek igen különböző fajok keverékeire vonatkoznak. Tényleg alig valószínű, hogy a keresztezésen kívül más okozza e nagy nőtúltermelést, amint a tények is annak bebizonyítására hajlanak, hogy rokon egyének vagy rendszeren nagyon hasonló egyének viszonya aránylag nagyszámú fiútódot termel.

A kirklevingtoni Bates-csorda összes önkeresztezett állományaiban, Bell szerint, a hím borjúk száma állandóan sokkal nagyobb volt, mint a nőtényeké. Goehlert lovakra vonatkozó állításait teljesen fedik Campe kutatásai, melyek több mint 2000 különböző esetre vonatkoznak s ezek mindegyike annak bizonyítására hajlik, hogy nőtény csikók száma a szülők színének különböző voltával arányban növekszik.

Láttuk, hogy a Nilagiribeli todák valószínűleg az ismert legbensőbbben keresztezett népek, s azt is láttuk, hogy náluk a hím és nőtény születések aránytalansága meglepően a hímeknek kedvez. Az endogám maoriknál a férfiak számosabbak. Szintúgy a szingalézeknél, kik az apa nővérének fia és az anya fivérének leánya közt kötött házasságot a legillendőbbnek tekintik. A Strabotól említett polyander araboknál unokatestvérek házassága volt a szabály. Dél-Afrika polyander hegylakói majdnem minden esetben apjuk fivérének leányát veszik el. A zsidóknál, hol unokatestvér-házasságok tán háromszor oly gyakoriak, mint a körülöttük lakó népeknél, a születések aránya valószínűleg jobban kedvez a hímeknek, mint Európa nem zsidó lakosságánál. Mind e tények összessége valószínűnek mutatja, hogy a szülők nemi elemeinek differenciálódási foka az utódok nemére bizonyos befolyást gyakorol; tehát, ha a differenciálódás szokatlanul nagy, úgy a születési arányszám a nőtényeknek, ha szokatlanul kicsiny, a hímeknek kedvez.

A nemek számszerinti arányából, különösen születéskor, nem következtethetünk a fajnak különleges házassági alakjára. Természeti állapotban élő madaraknál a polyandria majdnem ismeretlen, bár, jegyzi meg Brehm, a hímek rendszeren számosabbak, mint a nőtények. Ami az embert illeti,

úgy több nem-polyander népet ismerünk, kiknél a férfiak nagy többségben vannak; míg más népeknél a többnejűség tiltott, bár itt a nők vannak túlsúlyban. Ennek ellenére a házasság formája nagy mértékben a lakosság nemi arányától függ. Amint már mondtuk, polyandriát főleg a férfítöbbslet okoz, bár csak ott dívik, ahol a többi körülmény is kedvező számára. Ami a polygyniát illeti, úgy nem érthetők egye? Chervinnel, ki azt mondja, hogy az a nemek arányától egészen független. Indiában megfigyelték, hogy polyandriát oly vidékeken fordul elő, hol a hímek száma nagyobb, polygynia pedig ott, ahol az arány fordított. Oly vidékeken pedig; hová az európai civilizáció még nem hatolt, mindenütt úznek; többnejűséget, ahol a nőké a számtöbbség.

Így a nemek arányát meghatározó okok a házassága formáját is mindig befolyásolják. Az eszkimóknál például, kik Armstrong szerint több feleséget tartanak, mikor a nők száma elég nagy, a többnejűséget főleg a férfiak veszedelmes életmódja okozza, melyet megélhetés céljából kell folytatniuk. Észak-Amerika indiánusainál nagy mértékben a harcok okozzák, melyek a hímek közül sokat elpusztítanak. Bizonyos vidékeken látszólag fiziológiai, a nőszületések többségét eredményező okok segítik elő. Polyandriát illetőleg van okunk annak hívesére, hogy egyrészt a szűkös életkörülmények, másrészt pedig a szoros beházasság segíti elő. Annyi tény, hogy a fő polyander népek vagy igen terméketlen hegyes vidékeken élnek, vagy nagy mértékben endogámok.

A férfi több okból kívánhat több feleséget. Először isf a monogámia időleges tartózkodásra ítéli. Nemcsak mindenf hónapban, hanem sok népnél neje terhessége alatt is. A házassági jogok e kikapcsolása rendesen a gyermek születése után is hosszabb ideig tart. Vad és barbár népeknél a közösülés a gyermek elválasztásáig tiltott. Ez a megszorítás annál szigorúbb, mivel a szoptatás rendszerint két-három-négy évig, sőt még tovább is tart. Sierra Leonében a legutálatosabb bűnnek tartották, ha a nő férjével közösült, mielőtt a gyermek járnai tudott. A keletafrikai makondeknál, írja Thompson, »ha a nő teherbe esik, úgy férjétől teljesen külön él, míg a gyermek beszélni tud, mivel hitük szerint különben baj, sőt halál érné a csecsemőt«. Fidzsiben »a nő rokonai nyilvános

sérelemnek tekintenek, ha gyermeket szülne a szokásos három vagy négy év letelte előtt«. A hosszú szoptatást főleg a folyékony táplálék és állati tej hiánya okozza. De még ahol tej szerezhető, s ahol megfelelő házi állataik akadnának, ott is kerülnek a táplálás e módját.

Bastian fölteszi, hogy egészségi okokból, bár majdnem ösztönszerűleg, tartózkodik a férfi a terhesség és szoptatás ideje alatt a nejevel való közösüléstől. De az ok látszólag inkább vallásos jellegű. A vadak gyakran rossz szellem befolyásának tulajdonítják a betegségeket. Sok nép a nemi érettség beálltát nagyon babonás szertartásokkal ünnepli. A nőre havi tisztulása alatt titokzatos utálattal tekintenek. Kezdetleges gondolatokkal tehát teljesen megegyezik, hogy új lény megjelenése valami úton természetfeletti tényezővel van összeköttetésben. Az asantiknál Reade szerint »mikor a fogantatás láthatóvá válik, a nőt bántalmazó szertartásnak vetik alá, s a tengerbe lökik, hol megtisztul. Azután félre ültetik; varázsszereket kötnek csuklójára, varázsmondatokat mormolnak fölötte; és bölcs egészségi rendelkezés folytán ez időtől fogva egész addig míg gyermekét elválasztotta, férje számára tiltott a közeledés«. A gyermekágyas nőt rendszerint tisztátalannak tekintik.

A polygynia egyik fő oka az a vonzás, melyet női fiatalság és szépség gyakorol a férfira. Már említettünk több esetet, mikor az első feleség megöregedésekor friss feleséget vesznek. Mikor a férfi rövidesen férfiassága elérése után hasonló nővel egyesül, – itt nem szólnunk oly országokról, mint Khína és Korea, hol az első feleség rendszeren 3-8 évvel idősebb férjénél, úgy ő még javakorában levő férfi, mikor neje fiatalos szépsége már mindörökre elveszett. Ez különösen a civilizáció alacsonyabb fokán levő népekről áll, kiknél a nők szabály szerint sokkal hamarabb öregszenek, mint előrehaladottabb közületekben.

Így Kaliforniában, Powers szerint, a nők szabad és munkátlan ifjúságukban csinosak, de 25-30 éves korukban a nehéz munka alatt összeroskadnak. A mandánoknál házasság után a nők szépsége mihamar eltűnik. A kucsin nők »csúnyák és durvák vén korukban, nehéz munka és rossz bánásmód miatt«, ötven éves nő Európában, jegyzi meg

Stavorinus, ifjabbnak és üdébbnek látszik, mint a harminc-éves Batáviában«. Huszonkét évvel a dják szépség »már fonnyad és ezután a hanyatlás gyors«. Az afrikai nők szépsége hamar hervad. Az egyiptomi nők testalkata rendszeren 14 évtől egész 18-20 évig a báj mintaképe, de kecsességük nem éli sokkal túl érettségüket. Kelet-Afrikában, Burton szerint, a nők szépsége kevésbé mulandó mint Indiában és Arábiában; de még itt is a harmincadik év körül bájuk tűnni kezd s ha megöregszenek, e nők sem alkotnak kivételt »a Kelet utálatos kiéltsége« alól. A Sahara arabs női körülből 16 éves korukig őrzik meg ama ifjú üdeséget, melyet az észak asszonyainál még éltük késői tavaszán is föltalálunk. A bakwiléknál 25 év után nincs szép asszony. A wolofokról szólva, Reade megjegyzi, hogy a sima, fénylő, fekete bőrű leányok igen csinosak; azonban »ha az ifjúság hamva letűnt róluk, a bőr piszkos-sárga lesz és ráncos, mint a régi bőr; szemek üregükbe hanyatlanak, a mellek lógók, mint a tehén emlői, vagy összemennek, mint a repedt hólyag.« A fuláknál húsz évet betöltött nő már ritkán esik teherbe; Unyoroban Emin pasa sohasem látott 25 évnél idősebb asszonyt apró gyermekkel.

Több író a korai nemi életet okolja a vad nők rövid ifjúságáért. De haj lom annak hívesére, hogy a fizikai túlerőltetés sokkal nagyobb hatást gyakorol. A nehéz munka még fiziológiai szempontból is látszólag rövidíti a nő ifjúságát. Statisztikai adatok bizonyítják, hogy Berlin szegényebb lakosságának nőinél a havi tisztulás előbb szűnik meg, mint a jómódú osztályoknál. Azt is föltételezték, hogy meleg vidékeken a nők szépsége gyorsabban hervad, mint hidegebb országokban, míg a férfiakat az éghajlat nem befolyásolja hasonló módon. Azonban tudomásom szerint még e téren hiányoznak a pontos adatok.

A polygyniának további oka a férfiaknak változatosságra való szüksége. Merolla da Sorento azt állítja, hogy az angolai négerek, kik nejeiket bizonyos időre kicserélik, ha ezt szemükre hányták, azzal mentegetődztek, hogy »nem ehetnek mindig ugyanabból az ételből«. Egyiptomban, Lane szerint, »változékony szenvedély a polygamia és ismételt válások legvalószínűbb és közönséges oka«.

A férfi szenvedélyének tulajdonítható rugók azonban korántsem egyedüli okai a többnejűségnek. Még számba kell vennünk utódok, vagyon és hatalom után való vágyát. A nő meddősége más életpár választásának nagyon gyakori oka. A grönlandiaknál például, kik nagy szégyennek tekintik a gyermektelenséget, különösen, ha fiúról van szó, a férfi rendszeren második feleséget vesz, ha az első nem felel meg gyermek után való kívánságainak. A ladaki botisok, mondja Cunningham, »második feleséget választanak, ha az elsőnek nincs gyermeke vagy csak leányokat szül«. A tusziknál, »ha a férfi neje csak leányokat szül, másodikat vesz, míg attól fia születik, de aztán már nem tartja magánál«. Kínában és Tonkinban, valamint a Chota-nagporei mundaokoloknál a meddő nő gyakran maga tanácsolja férjének, hogy vegyen még egy életpárt, amint Ráhel Jákobnak Bilhaht adta.

A régi hinduk polygyniája látszólag ama tényből ered, hogy a férfiak irtóztak a magtalanul való elhalás gondolatától. Le Play megjegyzi, hogy keleten az utódok után való vágy még ma is a polygyniának egyik fő oka. Gray a kínaiak-Andrée a zsidókról ugyanezt jegyzi meg.

Minél több feleség, annál több gyermek; minél több gyermek, annál nagyobb hatalom. A vad és barbár férfi büszke nagyszámú gyermekeire. Tíz tisztelik és attól félnek legjobban, akinek legnagyobb a rokonsága. Heriot bizonyos északamerikai indiánusokról, kiknél a főnöki rangot választás útján töltötték be, megjegyzi: »a választás rendszerint arra esett, kinek legtöbb gyermeke volt és kit ezért a törzs jólétében leginkább érdekeltnek tekintettek«. A csippewáknál, mondja Keating, »a szülők büszkesége és tiszteletreméltósága a család nagyságától függ«. Burton az afrikai polygyniáról szólva, megjegyzi, hogy »a házasság kötelékének ápolása szükséges vadaknál és barbároknál, hol, nem mint Európában, a rokonok és ismerősök a férfi egyedüli barátjai; emellett a nők száma büszkeségéhez és befolyásához, pompájához és szórakozásához is hozzájárul«. Azonkívül természeti állapotban a férfi feleségein kívül valódi cselédje, az egyetlen, kire számíthat, a gyermek.

A férfi vágyakozása gyermek után gyakran többnejű-

ségre vezet oly országokban, hol a nők termékenysége igen kifizető. Hewitt több mint száz évvel ezelőtt megfigyelte, hogy a nők természetszerűleg kevésbé termékenyek vad népeknél, mint civilizált nemzeteknél. Ez állítás, bár általánosan nem, de valószínűleg nagyjában igaz. »Nagyon ritka eset, mondja Catlin, hogy indiánus nő négy vagy öt gyermeknél többet szüljön; rendszerint két-hárommal is megelégszik«. Ez állítást több más forrás is megerősíti; áll ez pedig nemcsak az északamerikai indiánusokról, hanem az egészben véve nagyszámú civilizálatlan népről. Néhány író e kifizető fogékonyt kemény munkának vagy általában kedvezőtlen életkörülményeknek tulajdonítja. Nagyon valószínű, hogy ezt a hosszú szoptatás is okozza, nemcsak azért, mivel ez idő alatt nem esik oly könnyen teherbe, hanem azért is, mivel ezalatt gyakran tartózkodik a közöszüléstől. A gyermekhalandóság vadaknál igen nagy és ez más oly okokkal együtt, melyek a család számát megszorítják, némely nép számára a polygyniát látszólag szükségessé teszi. Az egyenlítő-vidéki afrikaiakról mondja Reade: »A szaporodás igazi küzdelem; a polygámia természeti törvénnyé válik és még eme a nemzésnek annyira kedvező intézmény ellenére is több a nejük, mint gyermekük«.

A férfi vagyonát feleségei nemcsak gyermekek által, hanem munkájuk útján is szaporítják. A keleti középafrikai, mondja Macdonald, még száz feleség eltartását sem tartja nehéznek. »Minél több felesége van, annál gazdagabb; női eltartják őt. Ők végzik a szántást, őrlést, főzést stb. Oly magasabb cselédeknek tekinthetjük őket, kik az angol fernes nőcselédek tehetségeit egyesítik magukban, kik az összes munkát bér nélkül végzik. « Kézimunkát a vadaknál főleg nők végzik; miután pedig nincs napszamosuk vagy oly emberük, ki bérért dolgozik, az, aki sok cselédre szorul, sok feleséget tart. Wood megjegyzi, hogy ha az indiánus négy-öt feleséget vásárolhat magának, úgy ezek mezei munkája többet használ a háztartásnak, mint az ő vadászati fáradásai.

A nők sokasága emeli a férj tekintélyét, nemcsak mivel vagyonát és gyermekei számát gyarapítja, vagy mivel képesíti őt arra, hogy vendéglátó legyen s ajtaja nyitva álljon

vendég és idegen előtt, hanem azért is, mivel bizonyos fölényt föltételez személyes tulajdonságok, vagyon vagy rang tekintetében. Utazási leírásokban gyakran találkozunk ily kifejezésekkel: »a férfi nagysága mindig arányban áll feleségei számával«, vagy »a polygámiát tartják vagyon és tekintély bizonyítékának«.

Bármennyire kívánatos a polygámia a férfi szempontjából, mégis amint láttuk, sok népnél teljesen tiltott; és oly országokban, ahol törvényes intézmény, kevés kivételt fölmutató szabály szerint aránylag kicsiny osztálynál jó alkalmazásba. Ezt részint a nemek aránya okozza, de vannak nem kevésbé fontos okok is.

Néprajzi leírásokban gyakran olvassuk, hogy a férfi annyi feleséget vesz, ahányat el tud tartani. Ahol a női munka határolt, hol vadászat adja meg az éleimet, hol a földművelés ismeretlen és nincs említésre méltó fölhalmozott tulajdon, ott nagyon nehéz lehet több nő eltartása. A patagóniaiaknál például, főleg a némi vagyonnal bíró emberek vesznek több feleséget. Hooper mondja a tuskikról, hogy »minden embernek annyi a neje, ahányat el bír tartani, mivel a táplálék kérdése a legfontosabb«. Oonalashkában, Langsdorf szerint, ha a többnejű férfiú vagyona csökken, úgy először egy asszonyt, majd másikat küld vissza az illető szüleihez.

Hol azonban a női munka fontossága tetemes, ott gyakran a vételösszeg tartja vissza a szegényebb osztályt a többnejűségtől. így a zuluknál, írja Eyles, sok férfinak csak egy neje van, mivel nőkért szarvasmarha jár. Ugyanez észlelhető nagyszámú népnél, különösen Afrikában, hol legnagyobb a nőkereskedés. A polygyniát azonkívül némileg korlátozza a férfi ama kötelezettsége, hogy feleségeért bizonyos számú évig kell szolgálnia, még jobban az, hogy élete hátralevő részét apósával kell eltöltenie.

Amennyiben a nőé a választás joga, ő ceteris paribus azt a férfit részesíti előnyben, ki őt legjobban eltarthatja, vagy a legvagyonosabbat, vagy a leghatalmasabbat. Ezért természetesen, ahol polygyniát üznek, a fő embereknek van a legtöbb nejük, vagyonuk bár öröklött vagy szerzett az is megesik, hogy csak nekik van egynél több feleségük.

A yessoi ainokról monjda St. John, hogy szerencsés vagy ügyes vadász vagy halász néha két feleséggel él; és ha a nő férje rossz Nimródnak bizonyul, úgy a feleség elhagyja őt. Az aleutáknál »a nők száma nem korlátolt, de a legjobb vadászoké a legtöbb.« A kucsinoknál »polygamiát rendesen a férfi rangjával és vagyonával arányban üznek«; a braziliai bennszülötteknél és az aurakánoknál főleg gazdag ember vagy törzsfő üz polygamiát.

Így társítják nagysággal a soknejűséget és ezért, jegyzi meg Spencer, tekintik dicséretesnek, míg a szegénység gondolatával társuló monogamiát kicsinyletesnek tartják. Soknejűség mindenütt többé-kevésbé határolt osztálymegkülönböztetéssé vált, mivel néhány népnél csak főnökök és gazdag emberek üzhetik.

A házasság alakját meghatározó befolyások egyik legfontosabbika a nő helyzete, vagyis inkább a becsülés, melyben a férfi őt részesíti. Mert a polygynia magába foglalja a nő érzelmeinek megsértését.

Több jelentés igyekszik kimutatni, hogy féltékenység és vetélkedés nem fordul elő mindig a többnejű családokban. Gyakran megtörténik, hogy maga az első feleség hoz férjének új feleséget, vagy ágyast, vagy ezt tanácsolja neki, ha maga megöregedett, vagy meddőnek bizonyult, vagy gyermeket szoptat, vagy valamely más okból. Az egyenlítővidéki Afrikában, Reade szerint, a nők a polygynia legerősebb védelmezői: »Ha a férfi megházasodik és neje úgy ítéli, hogy második feleséget is eltarthat, úgy unszolja őt e lépés megtevésére és vonakodása esetén zsugorinak nevezi.« Livingstone megjegyzi a makalolo nőkről: »Mikor hallották, hogy az angol férfi csak egy feleséget tart, több hölgy kijelentette, hogy nem szeretne ilyen országban élni: nem képzelhették el, hogy asszonyaink e szokást helyeslik, mivel gondolkodásmódjuk szerint minden tisztos férfi vagyonossága bebizonyítására több nőt tarthatna. Hasonló nézetet vallanak a Zambezi környékén is«. De ily értesítések könnyen félreérthetők. A feleségek gyakran csak a férj szigorú fegyelme okából élnek békésen együtt. A hosszú megszokás révén nyugodtan számolnak a soknejűséggel; ahol előnyt biztosít számukra, ott még helyeslésükkel is találkozik.

Az egész család s különösen az első feleség tekintélye a férj minden újabb házasságával növekszik. Ahol a nő férjének rabszolgája, ott a soknejűség nagyobb munkamegosztást igényel. Az apache-nők ez okból nem zúgolódnak ellene; amiért a filippini bagobo asszonyok új feleség jövetelének örvendenek; amiért a keleti mohamedánoknál maguk bátorítják föl a férjket még több feleség beszerzésére. Felső-Egyiptom arabsainál, mondja Baker, a kérő meghallgatásának esetén a feleség saját használatára nő-rabszolgákat követel, ámbár a háztartás rabszolgái egyúttal ágyaságra is fölhasználtatnak. Weber kaffer nőt említ, ki nehéz munkája miatt szenvedélyesen sürgette férjét új nászra." Mindezek ellenére a polygynia sérti a nők érzelmeit, nemcsak magasan civilizált népeknél, de még a durvább vadaknál is; mivel féltékenység nem kizárólag férfias szenvedély, ámbár rendszeren hatalmasabb a férfínál, mint a nőnél.

A grönlandiak mondása szerint »bálnák, pészmaökrök és rénszarvasok elhagyták a vidéket, mivel a nők féltékenyek voltak férjeik viselkedése miatt«. Hearne mondja az északi indiánusokról: »A férfiak rendszerint nagyon féltékenyek s nem kétkedem, hogy a nők lelkiállapota is hasonló, de ezek annyira félnek férjeiktől, hogy a gondolatszabadság az egyetlen szabadság, amelyet élveznek«. Franklin indiánus nőt említ, ki féltékenységi rohamában fölakasztotta magát; más nő gyermekével együtt a Mississippibe ugrott, mikor férje új feleséget vett. Prescottt mondja a dakotákról: »polygámia okozza nyomorúságuk és bajaik javát. A nők nagy része utálja e szokást; néhányan emiatt öngyilkosságot követnek el«. A charruáknál gyakran megesik, hogy a nő elhagyja férjét, ha vetélytársakat szerez neki, amint talál más férjket, ki hajlandó őt egyetlen nejeül elvenni. Ha a Tűzföld-lakó négy feleséget szerzett, kunyhója naponta csatatérhez hasonlít és sok fiatal és csinos feleség életével lakol az előnyért, melyben a közös férj őt részesíti. A Csendes-Óceán szigetein hasonló jelenetek fordulnak elő. William hit-térítő felesége egy ízben egy fidszi nőtől, ki orr nélkül sétált, azt kérdezte: »Miért hiányzik annyi asszonynak az orra?« »Ezt a soknejűség okozza, – volt a felelet; – féltékenység gyűlöletet vált ki és az erősebb levágja vagy leharapja vetély-

társa orrát«. »A fekete nők is hajlanak a féltékenységre«, írja Lumholtz.

A tengeri djákoknál, St. John szerint, a nők férjeiknél sokkal féltékenyebbek. Khinában sok leány húzódik a házasságtól, mivel félnek, hogy férjük többnejűsége esetén további életük szerencsétlen lenne. Ezért némelyek buddhista vagy taouista apácakolostorba lépnek, mások az öngyilkosságot választják. Balfour arról biztosít, hogy mohamedánoknál és az uralkodó hindu fajoknál, melyek a soknejűséget megengedik és gyakorolják, e szokás az otthonokban sok cselszövést és nyugtalanságot okoz. Tod szerint »a soknejűség Keleten a morális, valamint fizikai bajok termékeny forrása«. Perzsiában, mondja Polák, a férjes nőt nem érheti nagyobb szomorúság, mint mikor férje új feleséget vesz, kit előnyben részesít; ekkor teljesen vigasztalhatatlan«. Egyiptomban ugyanazon férfihoz tartozó különböző nők közt gyakori a civakodás, és gyakran a feleség még rabszolganőt sem ereszti fátyol nélkül férje színe elé.

Az abesszíniai nőket igen féltékenyeknek festik; Kelet-Afrika soknejű családjaiban gyakran fordul elő háborúság. A polygynia hova kifejezése, »ráfý« gyökérből ered, mi »ellenség«-et jelent. Hasonló állítások nem alkalmasak Le Bon és a polygynia más védelmezői optimista nézeteinek megerősítésére.

A feleségek civódásait és verekedéseit megakadályozandó, a férj gyakran mindegyiket külön házban helyezi el. Valószínűleg részint ebből az okból választják számos népnél az összes feleségeket egyugyanazon családból. Általában, mondja Domenech, ha az indiánus több feleséget kíván, lehetőleg nővéreket választ, mivel ez nézete szerint jobban, biztosítja a családi békét. Ez sok északamerikai bennszülött-ről is áll; a férfi, ki a család legidősebb leányát elveszi, biztosítja magának sok esetben a többi nővér elvevésének jogát is, mihelyt ezek a férjhezmenés korát elérték. Nyilvánvaló azonban, hogy ily berendezések sem szüntetik meg a soknejűség hátrányait.

Hol a nőknek sikerült férjük fölött némi hatalmat; elérni, vagy ahol a férfiak altruista érzései elég finomultak; ahhoz, hogy a náluknál gyengébbek érzelmeit tiszteljék,

ott rendszerint a monogámiát tekintik a házasság egyedül helyes alakjának. Az egynejtű vad vagy barbár népeknél a nők helyzete aránylag jó; és az egyik jelenséget részben a másik okának, részben következményének kell tekintenünk. A tisztán monogám irokézek, hogy Schoolcraftot idézzem, »az egyetlen törzsek Amerikában, délen és északon, amennyire értesüléseink terjednek, kik asszonyaikra politikai tanácskozások alkalmával konzervatív hatalmat ruháztak. Az irokéz matrónák nyilvános tanácsulésekre képviselőt küldtek; és úgynevezett veto hatalmat gyakoroltak a harcúzenés fontos kérdésében. A békekötésre szintén gyakoroltak befolyást«. Azonkívül a családban is tekintélyes előjogokat élveztek. A majdnem teljesen monogám nicaraguai népnél a férfiek állítólag annyira nejeik befolyása alatt állanak, hogy a házimunkát ők végzik, míg a nők kereskedést űznek. A zapotékeknél és a Tehuantepec-öböl, más lakóinál, kikenél a többnejűség tiltott, »gyengédség, ragaszkodás és mérsékletesség jellemzik a házastársak viszonyát«. Új-Hannoverben és a djákoknál a nők látszólag némi befolyást gyakorolnak; a minahassereknél Hickson szerint »a nő egyenlőségi lábón áll és állt valószínűleg több nemzedéken keresztül férjével«. Man mondja az Andamán-szigetéről: »a mi országunk lakói haszonnal utánozhatnák azt a kíméletet és tiszteletet, mellyel *ott* a nőkkel bánnak«. A pádam nőket férjeik ily durva fajnál meglepő figyelemben részesítik. »De láttam – mondja Dalton – más ép ily durva népeket, melyek e tekintetben civilizáltabb népek elé példakul állíthatók. Ennek oka az, hogy e durva népeknél a házasságban leginkább érdekelt felek hajlamait veszik tekintetbe és mivel nem űznek polygámiát«. Nyugati Szudán monogám mórjainál a feleség tetemes befolyást gyakorol férjére, ki nagy igyekezettel mutatja ki tiszteletét. A tuareg feleségek hatalma oly nagy, hogy bár az izlam soknej üséget engedélyez, a férfiak monogámiában élni kényszerülnek. A monogám todáknál a nő a családban nagy állást foglal el. Az európai monogámiát illetőleg nem vonhatjuk kétségbe, hogy főleg a férfiaknak a nők érzelmei iránt való tekintetéből eredt.

A házasság alakját azonkívül a nemeket egyesítő szén-

vedély minősége is befolyásolja. A teljesen külső vonzódáson alapuló szerelem szükségszerűen múló; de ha belső tulajdonságokból eredő rokonszenvvel társul, úgy a két felet ifjúság és szépség is túlélő kapocs egyesíti.

Mint a polygámia további hatalmas akadályát, még a valódi monogám ösztönt, az egy személyre vonatkozó emésztő szenvedélyt kell említenünk. »A társulási érdek, - mondja Bain, - természeténél fogva széthúzó; még az anyai érzelem is elfogadja a tárgyak többségét; bosszú sem elégszik meg egy áldozattal; az uralkodási vágy sok alattvalót kíván; de a szerelem legnagyobb feszültsége a pillantásokat egy személyre korlátozza.« A szeretett egyén a szerető szemében mindenki más fölött megmérhetetlen felsőbbiséggel bír. »Különleges ragaszkodás kezdete, - mondja ugyanez a lélekvizsgáló, - a tetszés kicsiny különbségén alapul; de ily különbségeket könnyen megnagyítják; az érzés és a becslés hatnak és visszahatnak, míg a megkülönböztetés egészen érzékentűli lesz.« Ez az egy személy iránt érzett emésztő szenvedély nem a civilizált társadalmak előjoga. Vad népeknél, sőt az alacsonyabbrendű állatok némelyikénél is előfordul. Müller, Brehm és más jó megfigyelők bebizonyították, hogy madaraknál is megfigyelhető; sőt Darwin bizonyos szelídített emlősöknél is talált rá eseteket. A madárszerető ritkán éli túl párját, még ha új és megfelelő társal látják is el. Houzeau említi Cuvier nyomán: »Mikor a párisi Jardin des Plantes egyik ouistitije (Harpale jacchus) kimúlt, a túlélő állat vigasztalhatatlan maradt. Soká simogatta nője holttestét; és midőn végre meggyőződött a szomorú valóságról, kezével elfedte szemét, mozdulatlan maradt és nem vett magához táplálékot, mígnem ő is kimúlt«. Nyugati Washington és északnyugati Oregon indiánusainál, mondja Gibbs, »kétségtelenül gyakran keletkezik erős érzéki ragaszkodás, mely házassághoz vezet, valamint nem ritka, hogy fiatal nők szeretőjük halála esetén öngyilkosságot követnek el«. Hasonlót hallunk más indiánustörzsekről, hol reménytelen szerelemből eredő öngyilkosság még férfiaknál is előfordul. Davis szabad négert említi, ki nem tudván kedvesét a rabszolgaságból kiszabadítani, maga is rabszolgaságba szegődött. Tahitiban ismerünk oly

esetet, mikor elutasított kérők öngyilkosságot követtek el; még a durva ausztráliai leány is romantikus panaszban énekl: »Soh'sem látom kedvesemet többé«.

Amint a férfi bizonyos körülmények közt több feleséget akar, úgy a nőnek is számos oka lehet több férj kívánására. De a férfi féltékenysége nem igen tűr vetélytársat és mivel ő az erősebb, akarata is diadalmaskodik. Ezért a polyandria csak kivételesen ered a nő kívánságából.

E felháborító szokást többféleképp indokolták meg. A vételösszeg nagysága és a feleség eltartásának költséges volta tán részben oka e jelenségnek. A kunawari polyandriáról Rebsch atya azt mondja, hogy oka nem szegénység, hanem az atyai örökség összetartásának kívánsága. Néhány író azt hiszi, hogy a polyandria a nő védelmét szolgálja, midőn ura hosszas távolléte alatt félreeső otthonában egyedül marad. A szingalézek szerint az úgynevezett feudális idők-ből ered, midőn a király és főemberek kényszerített szolgálása a rizsföldek kipusztulását okozta volna, ha nem gondoskodnak érdekeltekről, kik a földművelést végzik. Tennent azonban megjegyzi, hogy a polyandria sokkal régibb, mint ez a rendszer. Bármely más oknak is tulajdonítsuk e szokást, annak főoka kétségtelenül a nemek számbeli aránytalansága.

XXII. FEJEZET.

Az emberi házasság alakjai.

(Befejezés.)

Ami az emberi házasság alakjait illeti, úgy monogámiairól és polygámiáról két dolgot biztonsággal mondhatunk: Egynejség a házasságnak mindig uralkodó alakja; a civilizáció legalacsonyabb fokain mindig általánosabb, mint a valamivel magasabbakon; még emelkedettebb fokon a polygyniát megint nagy mértékben túlszárnyalja.

Amint már említettük: a háborúk, melyek magasan kifejlődött törzsi szervezetekben néha nagyon zavarják a nemek arányszámait, durvább típussal bíró társadalmakban sokkal kisebb befolyást gyakorolnak, mivel ily társadalmakban minden ember majdnem egyenlő és mint Wallace mondja: »minden ember aggályosan tiszteletben tartja egymás jogait és e jogok megsértése ritkán vagy soha sem esik meg«; a polygyn szokásoknak tehát nem marad nagyon sok tér.

Soknejség aránylag kevésbé csábítja a durva közösségek férfait, mivel életüket főleg vadászattal tartják fenn, s a női munka értéke csekély. Magasabb társadalmakban az eset másképpen áll. Igaz, hogy ily társadalmakban a férfi nejét vásárolni kénytelen, és a nő gyakran drága ingóság; de a polygyniának ez akadályát nagyon ellensúlyozza a vagyonhalmozódás és az osztálykülönbség.

Mi sem kedvez a soknejségnek annyira, mint a társadalmi rétegződés. »Legmagasabb és rendszeresített alakjában, – jegyzi meg nagyon helyesen Morgan, – a társadalomnak tekintélyes előrehaladottságát tetelezi föl, valamint felsőbb és alsóbb osztályok és néhány fajta gazdagság

fejlődését.« Colden már régen megjegyezte az irokézekről, hogy »oly nemzetnél, hol gazdagság és hatalom tekintetében mind egyenlők, nem igen fejlődhetik a többnejűség«. Waitz szerint a hottentotáknál azért nagyon ritka a polygynia, mivel nem ismernek rang- és vagyonskülönséget. A hegyi djákoknál, jegyzi meg Spencer, a főnökök nem tudják alattvalóikat igazi engedelmességre szorítani; minden bodo és dhimál falu főnöke csak névleges hatalmat gyakorol; a pueblo városok kormányzóját évente választják meg. Tanában, hol a főnök hatalma egy puska lövésnyire sem haladja meg kunyhóját, kevés főnök tart három feleséget, legtöbbje csak egyet vagy kettőt. Másrészt egész Afrikában egyidejűleg fordul elő többnejűség és nagy osztálykülönbségek. Ezért bizottsággal következtethetünk arra, hogy a többnejűség oly mértékben terjedt, amint a civilizáció terjedésével a rétegződés kifejezettebbé vált.

Figyelemreméltó tény, hogy a magasabb vadak és barbárok nagyobb mértékben űzik e szokást, mint a nagyon alacsony fajok. Ezek kevés kivétellel vagy szorosan monogámok, vagy kevésbé többnejűek. Brazília legalsóbbrendű erdei törzsei és Borneo bensejének lakói monogámok. A veddák és andamánok a monogámiát oly szigorúan megtartják, mint bármely európai nép. A monogám tunghtok »a civilizáció csábításainak ellentállanak« Lewin szerint, ki azt hiszi, hogy nehéz, sőt csaknem lehetetlen volna őket vad életükről leszoktatni.

Bizonyos, eredetileg monogám népekről köztudomású, [hogy csak a civilizáció hatása alatt váltak polygynekké. így Vámbéry szerint nincs egyetlen ujj mutató sem a kezdetleges török-tatárok eredeti többnejűségére és még most is majdnem ismeretlen e faj nomád népeinél. Mason és Smeaten írják, hogy a karének közül csak azok többnejűek, akik sokat érintkeznek a birmánokkal. A polygyn családokban az első feleségnek biztosított magasabb állás legtöbb esetben a monogám szokásoktól a polygám szokásokhoz való átmenetre utal és nem fordítva, amint gyakran föl-tételezték.

Annál valószínűbb, hogy legelső emberi őseink majdnem kizárólag egynejűségben éltek, mivel az emberszerű maj-

moknál is így van. Igaz, hogy Darwin a gorillát többnejűként említi; de a legtöbb ismeretes ez állatot illető megfigyelés ellenkezőleg hangzik. A legszavahihetőbb tekintélyekre támaszkodva, mondja Hartmann, »A gorilla hím-ből, nőtényből és különböző korú kicsinyekből álló társaságban él«.

Így bebizonyultnak tekinthetjük, hogy a civilizáció bizonyos fokban a többnejűségnek kedvez; de hasonlóan kétségtelen, hogy magasabb alakjaiban egynejűséghez vezet.

A civilizáció egyik fő előnye a harcok csökkenése. Az emberek halálozási aránya ennek következtében mind kisebbedett és a nemek tetemes aránytalansága, mely sok harckedvelő népnél a soknejűséget majdnem természeti törvény hatályára emeli, a fejlettebb nemzeteknél már nem érvényesül. Babonás hiedelem a civilizált férfit a terhesség és szoptatás ideje alatt már nem tartja távol nejétől; a szoptatást háziállatok és tej használata rövidítik. Művelt elme számára ifjúság és szépség nem alkotják a nő egyedüli vonzását; a civilizáció pedig a női szépség tartamát is meghosszabbította. Az utódok kívánsága, amint láttuk, gyengült. A nagy család nem segítség az életért folytatott küzdelemben, hanem ellenkezőleg, gyakran elviselhetetlen tehernek tekintetik. A férfi baráti köre nem áll csupán rokonaiból, vagyona és hatalma immár nem függ nejei és gyermekei számától. A nő megszűnt tisztán munkás lenni és a kézi munkát nagy mértékben háziállatok munkájával, szerszámokkal és gépekkel helyettesítették. A többnejűség így sok tekintetben kevésbé kívánatos a civilizált embernek, mint volt barbár és vad ősei számára. Más okok is közreműködnek hasonló eredménnyel.

Mikor a nő érzelmeit kellőleg tisztelik, szükségszerűen egynejűség a házasság egyetlen elismert alakja. Az emberiség fejlődése semmiben sem mutatkozik oly világosan, mint a nő jogainak emelkedő elismerésében, és az okok, melyek a fejlődés alacsonyabb fokain a soknejűséget az asszony számára is kívánatosá tették, magasabb civilizációjú társadalmakban már nem hatnak. A főleg kölcsönös rokonszenven és szellemi tulajdonságok méltatásán alapuló

megfinomult szerelem alig egyeztethető össze polygyn szokásokkal; és az egy személyben összpontosult szerelem emésztőbbé vált.

Vajjon a jövőben a monogámia lesz-e a házasság egyedül elismert alakja? E kérdésre különböző válaszokat nyertünk. Spencer szerint »a nemi viszonyok végső alakja nyilvánvalóan a monogámia; minden előrelátható változás tehát annak kiegészítése és kibővítése irányában mozog«. Le Bon másrészt azt hiszi, hogy az európai törvények a jövőben a többnejűséget törvényesíteni fogják; Letourneau megjegyzi, hogy bár az ismeretes házassági alakok közt a monogámiát kell a legtökéletesebbnek tartanunk, »mégsem tekinthetjük Ultima Thulének a házassági szertartások fejlődésében«. De minden habozás nélkül állíthatjuk, hogy ha az emberiség a máig követett irányban halad tovább, ha ennek következtében az okok, melyek a legelőrehaladottabb társadalmakban a monogámiát eredményezték, tovább is mindig növekedő erővel hatnak; ha különösen az altruizmus terjed, ha a szerelem érzelme finomul s egy egyénben összpontosul, akkor a monogámia törvényei nem változhatnak, sőt még szigorúbbakká válnak a jövőben.

Mc Lennan azt hiszi, hogy régi időkben polyandria volt a szabály, monogámia és polygynia ennek kivételei. Nézete szerint polyandria az egyetlen házassági jog, mely nőág szerint számított rokonságot eredményezhetett, oly »durvább fajtájú« polyandria, melyben a házastársak nem rokonok. Szerinte lehetetlen elhinni, hogy a leviratus – az a szokás t. i., hogy a fivér elveszi elhalt fivére nejét – nem polyandriából származott!)»Már kimutattuk az első állítás tarthatatlanságát, mely szerint a »csak női ágon való rokonság« rendszere az apaság bizonytalan voltából ered. A második állítás ép oly tévesnek bizonyul majd.

A leviratus kétségtelenül nagyon elterjedt szokás; és ha a polyandria maradványának volna kimutatható, úgy kénytelenek lennénk azt következtetni, hogy a házasságnak e formája valamikor nagyon közönséges volt. A nők természetesen más dolgokkal egyetemben öröklődnek ott, ahol tulajdonnak tekintetnek. Sok esetben a fivér, vagy fivér híján a legközelebbi férfirokon világosan *jogosult* a nő birtokára; és ha nem

veszi őt nőül, ennek ellenére gyámja marad és őt bármely más férfival összeházasítja, vagy annak eladhatja. Van azonban sok nép, mely a levirátust inkább kötelességnek, mint jognak tekinti. A thlinketeknél például, ha a férj meghal, fivére vagy nővére fia helyére lépni köteles és e kötelesség elmulasztása véres belharcokat okoz. A törvény, mely megköveteli a férfitől, hogy sógornője gondját viselje, hasonló a más rokonokra háramló kötelességekhez, mint amilyen például a vendetta. Mc Lennan nagy súlyt fektet arra a tényre, hogy a férj *fivére* öröklj annak nejét. »Hogy történt az, kérde Mc Lennan, hogy az öröklési jog e durvább esetekben elhunyt fivérének figyerméke ellenében előnyt biztosít? Ismételjük, hogy ennek egyetlen magyarázata csak az lehet, hogy ez az öröklési jog polyandriából eredt.« De a levirátust gyakorló népek közül soknál a fiú nem örökl semmit, vagy ha örökl, úgy sorrendben a fivér mögé kerül. A szantálóknál például, »ha a bátya meghal, úgy öccse örökl az özvegyet, a gyermekeket és az egész vagyont. Néhány kevés népnél az özvegy a birtokkal *együtt* az elhunyt fivérének, vagy nővére fiának birtokába megy át. De természetesebb ott, hol az öröklődés női *ágon* folyik, hogy az özvegyet a fivér vegye el, semmint az unokaöcs, mivel ez sok esetben nagyon is fiatal ahhoz, hogy őt elvegye és el is tartsa«.

Még ha a fiú öröklj is apja egyéb birtokát, könnyen érthető, hogy miért nem öröklj az özvegyet is. Ez általánosságban szólva azt jelentené, hogy őt elvegye. De sehol sem engedik meg, hogy a fiú elvegye anyját; ezért természetes, legalább ott, ahol monogámia dívik, hogy ez esetben az öröklés joga a fivérre háramoljon. Polygyn családokban másrészt gyakran történik, hogy a legidősebb fiú vagy az összes fiúk öröklj apjuk özvegyét, minden esetben saját anyjuk kivételével. Az öröklés szabályai a körülmények szerint változnak s még ugyanazon népnél sem egyformák. Gyakran történik, hogy a fivér veszi át a főnökséget, míg a fiú a megholt birtokát öröklj, – kétségtelenül, mivel a fivér koránál és tapasztalatainál fogva a parancsolásra rendesen a fiúnál alkalmasabb.

Mc Lennan fölhívja figyelmünket arra a tényre, hogy bizonyos népeknél a fivértől nemzett gyermekek az elhunyt

gyermekeiként szerepelnek. »Nyilvánvalóan könnyebben tétélezhetők fel, hogy a gyermek az elhunyté, ha már előző fokon az összes fivérek gyermekeit a legidősebb gyermekeinek tekintették volna, vagyis, ha feltételezzük, hogy e kötelezettség polyander maradvány«. E magyarázat azonban nagyon erőszakolt. Starcke helyesen jegyzi meg, hogy valaki jogi szempontból lehet valamely gyermek apja, anélkül, hogy tényleg az lenne. Új-Guineában, mondja Bink, »az apa halálakor a nagybátya (az apa fivére) veszi át a gyámságot; ha a gyermek árván marad, őt ismeri el apjának.« Számoában az elhunyt férj fivére jogosult arra, hogy annak nejét elvegye és gyermekeit gyámolítsa. E tényekkel megegyezően az özvegy gyermekeit az elhunyt férj gyermekeinek tekinthetjük. Ahol az utód nélkül való elhalást szörnyű szerencsétlenségnek tekintik, ott a gyermekek tulajdona az elhunyra nézve igen nagyfontosságú. A zsidó, hindu és malagáz törvény csak az esetre, ha a fivér gyermektelenül hal el, parancsolja, hogy a fivér »keltsen számára magát«.

Mc Lennanek így nem sikerült kísérlete, mellyel azt iparkodott igazolni, hogy a polyandria általános fejlődési fok volt a házassági intézmények kialakulásában; sőt majdnem bizton azt állíthatjuk, hogy ez mindig csak kivétel volt. Már kimutattuk Mc Lennan ama föltevésének téveségét, hogy minden vagy majdnem minden kezdetleges csordánál hiányzott a nemek egyensúlya, a férfiak a leánygyilkosság miatt többséget alkotván. Azonkívül, bár polyandriát a férfiak számbeli többsége okoz, téves volna az a következtetés, hogy a férfi-többslet mindig polyandriára vezet. E szokás előfeltétele rendellenesen gyenge hajlam a féltékenységre – oly sajátsággra, mely minden polyander népnél előfordul. De a féltékenység e hiánya, mint láttuk, az emberi fajnál ritka kivétel és majdnem valószínűtlen, hogy valamikor általános volt.

A polyandria látszólag bizonyos fokú civilizációt tétélez fel. A legalacsonyabb vadnépeknél való előfordulására nincsen szavahihető tudósításunk.

Láttuk, hogy polyander családokban a férjek rendszerint fivérek, és hogy sok esetben a legidősebb fivéré az elsőbbség, az öcsék pedig, ha e kifejezés megengedhető,

inkább hím ágyasok. Azt következtethetjük tehát, hogy ily esetekben a polyandria fivéri jóakarata kifejezése a legidősebb fivér részéről, ki öcséinek neijéből részt ad, ha a nők kis számára való tekintettel különben agglagények maradnának. Ha később még beszereztek feleségeket, úgy ezek természetesen az összes fivérek közös tulajdonai. E módon fejlődött ki látszólag a toadék rendszerének megfelelő csoportházasság.

XXIII. FEJEZET.

Az emberi házasság tartama.

Az emberi házasság tartama a különböző fajoknál tetemesen változik. Brehm szerint a legtöbb madár egész életére párosodik, míg az emlősöknél, az ember és talán az ember-szerű majmok kivételével, ugyanaz a hím és nőstény majdnem sohasem él egy évnél tovább együtt. Az emberi házasságnál a tartam minden fokával találkozunk, – oly egyesülésektől kezdve, melyek, bár törvényesen elismert házasságok, rövidségüknél fogva nem szolgálnak rá erre az elnevezésre, egész másokig, melyeket csak a halál bont föl.

Néhány figyelemreméltó példája ismeretes oly népeknek, melyeknél az elválás állítólag teljesen ismeretlen. Az Andamán-szigeteken, Man szerint, a »házasságnak összeférhetlenség vagy más ok miatt való fölbontása meg nem engedett«. Ugyanezt állítják Új-Guinea bizonyos pápuáiról, az indiai szigetcsoport több törzséről, melyek kezdetleges állapotban maradtak és a régi szokások gyakorlását folytatják. A ceyloni veddák közmondása szerint: »csak a halál választhatja el a férjet és feleségét«; és Bailey arról biztosít, hogy rendszeren ez elv szerint cselekszenek.

Általános szabály szerint azonban az emberi házasság nem kötendő szükségszerűen élettartamra! Észak-Amerika indiánusai egyenlő gyorsan kötik és oldják a házassági köteleket. A wyandotok állítólag próbaházasságra léptek, mely csak néhány napra kötelezett. Grönlandban férj és feleség néha félévi együttlét után elválik. A djákoknál kevés az a középkorú férfi, kinek nem volt néhány felesége s ismeretek eseteket, hol 17-18 éves asszonyok máris a harmadik

vagy negyedik férjjel éltek. Burckhardt ismert 45 éves beduint, ki már 50 feleségnél többet bocsátott el. Kairóban Lane szerint nincs sok ember, ki már ne vált volna el egy feleségtől, ha hosszabb idő óta házas; és Egyiptomban sok a férfi, ki két év alatt 20, 30, sőt ennél több feleséget is vett el, míg nem nagyon idős nők is találhatnak, kik egymás után egy tucat vagy még több férjjel éltek) Lane oly férfiról is hallott, ki majdnem minden hónapban új feleséggel kelt egybe. Marokkóban, írja Churcher, az elválás könnyű volta szörnyűséges állapotokat eredményez; a férj a legcsekélyebb ok miatt elküldi nejét és újra házasodik. »Az egyik itteni szolgának, folytatja, állítólag már 19 felesége volt, bár még alig javakorú.«£A görögöknél, különösen Athén lakóinál, és a teutonoknál gyakorta fordult elő válás; Rómában a köztársaság vége felé és a császárság elején ijesztő módon terjedt el.

Civilizálatlan fajoknál szabály szerint, sőt sok előrehaladott népnél is a férfi akkor válhat el, amikor neki tetszik. Az aleuták feleségeiket ételért és ruháért cserélik el Tongában a férj egyszerűen megmondja nejének, hogy elmehet. A madagaszkári hováknál a kereszténység terjedéséig a házasságot oly gyengén kötött csomóhoz hasonlították, mely a legkisebb érintésre is felbomlik. A régi hébereknél, görögöknél, rómaiaknál és germánoknál ellenszenvet elegendő válóoknak, s a válást tisztán magánügynek tekintették..

Ennek ellenére nagyszámú népnél, bár a férj elválhat nejétől, ez csak kivételes körülmények között történhetik, és a házasságot szabály szerint életfogytiglanra kötik. A grönlandiak ritkán küldik el feleségüket, ha az gyermeket szült. A karéneknél, írja Bunker, elválások, kivéve a halált, igen ritkák. Ingham írja nekem, hogy a bakongoknál sok esetben a férj és neje halálukig együtt élnek.

Sok népnél szokás vagy törvény korlátozza a férfi rendelkezési jogát neje fölött, s csak bizonyos körülmények közt engedi meg a válást. Így a kukiknál, »ha a nőnek férjétől fia született, úgy a házasság fölbonthatlan; bár, ha nem férnek meg és nincs fiúk, úgy a férfi eltaszíthatja nejét és másikat vehet«! A Dawson által leírt nyugatviktóriai törzseknél a férfi gyermektelen feleségétől annak rossz magaviselete miatt elválhat, de minden esetben a vádat saját

és neje törzsének főnöke elé kell terjesztenie s a büntetéshez beleegyezésüket kikérnie. A szantáloknál és tipperáknál az elválás csakis a férfi klántestvérei vagy a falusi kortanács beleegyezésével történhetik. Bizonyos alacsonyabb fajoknál látszólag a feleség beleegyezése szükséges az elváláshoz.

Civilizált nemzetek a vadaknál inkább tartják a házasságot oly egyesülésnek, melyet a férj a törvénytől kiszabott bizonyos okokon kívül lehetőleg nem oldhat föl. Az aztékok egész életre szóló kötelekeknek tekintették s az elválást a hatóság és a közület is lehetőleg akadályozta. A férj még ágyasait is csak igaz okból és a bíróságok szentesítésével taszíthatta el és a fő-feleséget csak rosszakarat, piszkosság és meddség okából. Arábiában Mohamed rendezte a válás törvényeit. »Komoly ok nélkül, mondja Ibrahim Halebi, a muzulmán sem vallás, sem törvény előtt nem indokolhatja a válást. Ha elhagyja feleségét vagy egyszerű szeszélyből eltaszítja őt, az isteni haragot vonja magára, mert »Isten átka száll arra, mondja a próféta, ki nejét szeszélyből küldi el.« Tényleg azonban a mohamedán bármikor ok nélkül mondhatja nejének: »Elváltam tőled« és a nő hazatérhet szüleihez vagy barátaihoz. Rómában a keresztény császárok alatt a férfi válási jogát korlátozták a császári rendelkezések, melyek a válás igazságos okait felsorolták. A házasság felbonthatatlan lényegének dogmája, melyet sok egyházatyja követelt, hivatkozva e mondásra: »Amit Isten összekötött, azt ne válassza szét az ember«, csak lassanként jutott teljesen érvényre! A trienti zsinat végleg eltörölte a válásnak, mint jogi szokásnak utolsó nyomait; e határozat nagy befolyást gyakorolt a római katolikus nemzetek törvényhozására. Spanyolországban, Portugáliában és Olaszországban a férj bírósági elválást kérhet ágytól és asztaltól, de a házassági szerződés felbonthatatlan; Franciaországban az 1884 július 27-iki törvény hozta be újra a válást. Az összes protestáns országokban a válás megengedett; ezekben mindenütt a férfi elválhat házasságtörő nejétől, de a többi jogi ok, melyek miatt legtöbbször válás kérhető, országonként változik. A porosz »Landrecht« elsorolásában egyebek közt válóok az iszákosság, kicsapongó életmód, egy évnél tovább tartó örület és gyermektelen házaspárnál a férj és feleség

beleegyezése; Norvégiában és Dániában kölcsönös beleegyezés, ha a pár előzőleg 3 évig el volt választva; Ausztriában az asztaltól és ágytól való elválasztásnál legyőzhetetlennek bizonyult gyűlölet. A francia törvény házasságtörés mellett válóoknak ismer el: kicsapongásokat, bántalmazásokat, súlyos sértéseket, valamint »megbecstelenítő testi büntetésre való elit éltetést«.

A házasságokat nemcsak a férfi, hanem a nő is felbonthatja. Madagaszkárban, mondja Sibree, bár »a válás hatalma jogilag a férj kezében van, a nő tényleg több esetben maga is elválhat«. Hasonló áll sok alacsony fajra nézve; míg másoknál szokás vagy törvény látszólag megengedi a nőnek bizonyos körülmények közt való elválását. Birmában, ha az Egyik fél nem hajlandó a válásra, »a másik elmehet, azonban minden tulajdonát a rajta levő ruházat kivételével hátra kell hagynia; a nő válást kérhet férje rossz bánásmódjáért, vagy ha az nem tudja őt kellően eltartani«. Keleti Közép-Afrikában a felek elválhatnak, ha a férj elmulasztja neje ruháinak megvarrását, vagy ha a felek nem tetszenek egymásnak.

Ha átmegyünk magasabb fajkhoz, úgy azt találjuk a régi mexikóiaknál, hogy a nő ép úgy kérhet válást, mint férje. Guatemalában mindkét fél egyaránt jelentéktelen okokból bonthatja fel a házasságot. Kínában másrészt a nő nem válhat el törvényesen; ugyanígy volt Japánban egész 1873-ig. A talmudi törvény szerint a nő válást kérhet, ha férje megtagadja házastársi kötelességeinek teljesítését, ha házasság után kicsapongó életet él, ha 10 éven át impotensnek bizonyul, ha elviselhetetlen betegségben szenved, vagy ha az országot örökre elhagyja. Mohamedán törvényhozás szerint a válás bizonyos esetekben a nő kérelmére történhetik s kegyetlen bánásmód vagy elhanyagolás esetében joga van a házasság bírói fölbontásának követelésére. Európa ama keresztény országaiban, hol a teljes válás érvényes, a válási okok férj és feleség számára majdnem egyformák, kivéve Angliát, hol házasságtörésen kívül a férj elleni vádnak egy más bizonyos vétekre kell kiterjeszkednie. Olaszország, Spanyolország és Portugálban a nő házasságtörése alapján mindig kimondható a bírósági elválás, de a férj házasság-

törése alapján csak akkor, ha ez bizonyos súlyosbító körülmények közt történt.

Az emberi házasság tartamát befolyásoló okok egészben véve ugyanazok, mint amelyek a házasság alakját határozzák meg.

A férfi ifjúság és szépség után való vágya gyakran készíti őt a csúnya és öreg feleség eltasztására. Cook szerint sokkal gyakoribb volt a tahitiaknál, hogy az első feleséget elküldték és ifjabb élettársat választottak, semmint hogy mind a kettővel éltek. Az aleutáknál, »ha a nő gazdája szemében már nem bír vonzó erővel vagy értékkel, úgy visszaküldik őt barátaihoz«. A maláj sok esetben kidobja feleségét, ha ez nehéz munka és anyai gondok következtében megcsúnyult, Svájcban a házasság sokkal gyakrabban bomlik fel akkor, ha a nő idősebb mint a férfi, mint az ellenkező esetben.

Béringér-Féraud megjegyzi a szenegáli mórokról, hogy »igen könnyen válnak el, nemcsak a legcsekélyebb kifogás miatt, de gyakran, sőt kizárólag is változás kedvéért«. Oettingen szerint az európai válási és újránházassági statisztikák bizonyítják, hogy a változatosság szeretete gyakran, a válás főoka.

Amint a gyermektelenség gyakran okoz válást, úgy a gyermekek születése általában a legjobb biztosíték a házassági kötelék tartósságára. Néhány északamerikai indiánus törzsről szólva, mondja Schoolcraft: »A férjzett nők legjobb védelme a gyermek köteléke, mely a szív erős természeti ragaszkodását hozván működésbe, egyúttal amaz elvhez szól, mely a férfi ősi szervezetében a legerősebb«.

Ahol a nőket majdnem teherhordó állatoknak tekintik, ott gyakran megtörténik, hogy a rossz munkásnőt elküldik. Bármennyire kívánatos is sok esetben a férfi számára a válás, van mégis sok körülmény, mely őt nevének kíméletlen eltasztásától visszatartja. Sok esetben a válás a férfi számára vagyonszétválással jár. Bár rendszeren nem köteles elvált feleségét teljesen eltartani, mégis, amint már mondtuk, vissza kell szolgáltatnia azt, a mit a nő házába hozott, és néhány népnél a közös vagyon egy részét, legtöbbször felét. A karéneknél, ha a férfi elhagyja feleségét, szokás szerint a nő kapja a házat és azt, ami benne van, s a férfi csak azt, amit el

tud vinni. A manipuriknál Dalton szerint a nő, kit saját hibáján kívül küld el férje, a férfi összes személyes vagyonát elviheti, kivéve egy ivópoharat s a férjén levő ruhát.

A nővásárlás szokása is fontos akadálya a gyakori eltaszításnak. Ha a nő meddő vagy hűtelen, vagy a válás más megfelelő oka merül föl, úgy a férj visszakapja az érte fizetett összeget; de, ha kielégítő ok nélkül küldi el őt, úgy a vételár gyakorta elveszik.

Azonkívül válás esetén, a férfi gyakran elveszti gyermekeit. Sok népnél az apánál maradnak. Másoknál néhány esetben a férfival, más esetben az asszonnal élnek.

A nő állása egy másik olyan tényező, mely nagy befolyást gyakorol a házasság állandóságára. Ha érzelmeit némileg tekintetbe veszik, a férj természetesen nem küldi el feleségét kicsinyes okokból, az elválás számára sok esetben nyomorúságot és bajt jelentvén. Churcher jelentése szerint Marokkóban »az elvált nők gyakran növelik a prostituáltak számát«. Ugyanez áll Kínában és a Szahara arabsainál.

Ha a férfit és nőt szerelem egyesíti, úgy természetesen több biztosíték van arra, hogy a házasság tartós lesz. A mantrasok, mondja Burién atya, »gyakran előzetes ismerkedés nélkül kelnek egybe és szerelem nélkül élnek együtt. Csodálkozhatunk-e azon, hogy sajnálat nélkül válnak el, s hogy gyakori náluk a válás?« A mohamedán válások könnyűsége, jegyzi meg Smith, a nemek elválasztásának szükségszerű következtése. Első unokatestvérek házassága a mohamedánoknál rendesen tartós, mivel korai ismeretség már zsenge korban vonzalomra vezethet. Az elválás különösen ritka, mikor az egyesítő szenvedély nemcsak érzéki természetű, hanem szellemi tulajdonságokból folyó kölcsönös rokonszenvet is foglal magában.

Ama tényezők nagyobb része, mely a házasság tartamát befolyásolja, már amennyire ez a férj akaratától függ, akkor is működik, mikor a nő bontja fel a házasságot. De a nő alárendelt helyzete s önfenntartási tehetetlensége a válást számára nagyon megnehezítik. Azonkívül, ha a nő válást kíván, úgy az érte fizetett összeg visszaszolgáltatandó, sőt bizonyos esetekben elveszítheti hozományát és minden tulaj-

donát, melyet a házasságba hozott. Ha gyermekeit is félti, úgy természetesen visszaretten az elválás gondolatától.

Mivel a házasság tartamát befolyásoló okok oly nagy mértékben megegyeznek azokkal, amelyek a házasság alakját határozzák meg, legalább monogámiát és polygyniát illetőleg, úgy azt várhatnók, hogy szigorú monogámia a házasság állandóságával és kiterjedt soknejűség állandótlansággal jár együtt. De ez csak részben áll. Hol a monogámiát főleg a férfi abbéli képtelensége okozza, hogy több nőt tartson fenn, vagy hol a nők többsége nem szerez neki gazdasági előnyt, ott a monogámia kellemetlenségeiért gyakori életpár-változtatással keres kárpótlást. Tekintetbe véve azonkívül, hogy a nemek aránya és a monogám ösztön, melyben az ember kezdetleges időkben valószínűleg más magasabb primátokkal osztozkodott, a házasság alakját módosították, bár aligha egész tartama alatt, úgy arra következtethetünk, hogy az utóbbi fejlődése, legalább is a civilizáció alacsonyabb fokain, némileg különbözött az előbbiétől.

Amint már kimutattuk, nagyon valószínű, hogy kezdetleges embereknél a nemek egyesülése az utód születéséig tartott. Tán némi okunk van azt hinni, hogy a viszony évekig tartott. Crespigny talált hímiből, nőstényből és két kicsinyből álló orangután-családokat és Koppenfels hasonló gorilla-csoportokat látott; de természetesen nem dönthetjük el, vajjon egy hím nemzette-e mind a két kölyket. Mindenesetre bőséges bizonyítékunk van arra, hogy a házasság általában az emberi nem magasabb fejlődésre való emelkedésével arányban tartósabb lett és hogy a civilizáció bizonyos foka életfogytiglani egyesülések lényeges feltétele.

Nyilvánvaló tehát, hogy a fejlődés korai fokán, melyen a nők először munkásként nyertek értéket, új kötelék kapcsolta őt férjéhez, mely ifjúságánál és szépségénél tartósabb volt. Ezt még a menyasszony vételára és a hozomány erősítette meg. A nők nagyobb tekintélye, az apai érzés magasabb fejlődése, több előrelátás a gyermekek jövőjének érdekében s a finomultabb szerelmi szenvedély a házasságot fokonyként még szorosabbá fűzték, mígnem sok esetben majdnem fölbonthatatlanná vált. Az előrehaladottabb társadalmak férje már nem taszíthatja el feleségét kénye-kedve szerint; a

nő minden további ok nélkül nem válhat el férjétől. A házasság szerződésévé fejlődött, melynek megtartása fölött az állam őrökdi, s mely csak bizonyos kikötött körülmények közt bontható föl.

Bár nem vonhatjuk kétségbe, hogy a házassági köteléket erősítő pszichikai okok kezdenek erősebben hatni, mégsem következtethetjük, hogy a jövőben a válás ritkább és törvény által megszorítottabb lesz, mint most az európai országokban. Vissza kell emlékeznünk arra, hogy a keresztény Európa válási törvényeinek eredete ideális vallási rendekben gyökerezik, mely szószerinti értelmében tolmácsolva, a néptömegek szellemi és társadalmi életével távolról sem összhangzó jogi előírásokat eredményezett. A római egyház hatalmas tekintélye volt szükséges a házasság föloldhatatlansága dogmájának megerősítéséhez. A reformáció e tekintetben valamivel nagyobb szabadságot vezetett be, és a modern törvényhozás még messzebb ment ez irányban.

XXIV. FEJEZET.

Összefoglalás.

Kutatásunk immár végére ért. A bevezető fejezetben kifejtett rendszernek megfelelően az emberi házasság, fejlődését minden nézőpontból megvizsgáltuk, A következők közül sok többé-kevésbé föltételes, de van köztük elég nagyszámú, mely azt hiszem, hiteles tények és bizonyítékok szükségszerű eredménye. Mivel ezek nagy tényhalmazra épülnek föl, tán hasznos lesz az érvek általános átnézetét egészben bemutatni.

A házasságot hím és nőtény többé-kevésbé tartós összeköttetéseként határoztuk meg, mely a megtermékenyítés tényén túl az utód születése utánig tart. A nemi élet ez alakja sok alacsonyabb állatnál föltalálható; az emberszerű majmoknál szabály szerint előfordul és az emberiségnél általános. Szoros viszonyban áll a szülői kötelességekkel: a gyermekek közvetlen gondozása főleg az anyára háramlik, míg az apa a család védelmezője és őre. Mivel néhány faj létének szükséges tartozéka, nyilvánvalóan a természetes kiválasztás hatalmas befolyása alatt kifejlődött ösztönből ered. Ha az ősidőben az embernek is megvolt határozott párosodási ideje, ami különben valószínű, úgy az emberi házasság eredetét – föltéve, hogy a kezdetleges ember ismerte ez intézményt – nem vezethetjük vissza a nemi ösztön állandó hatására. Az ősember házasságára valószínűséggel abból következtethetünk, hogy a primátok (ember-majmok) házassága látszólag a kicsinyek csekély számából és a tehetetlenségi idő hosszúságából ered. Később, mikor az emberiség főleg hússal táplálkozott, a felnőtt

hím segítsége a gyermekek fenntartásához még szükségesebbé vált, mivel a vadászat mindenütt a férfi osztály-része. Az a föltevés, hogy régi időkben nem az apa, hanem az anyai nagybátya volt a gyermekek természetes gyámja, tényleg alaptalan; valamint az is, hogy a törzs összes hímjei megkülönböztetés nélkül gyámoskodtak. A rendelkezésünkre álló összes bizonyítékokból az következik, hogy legelső emberi őseinknél nem a törzs, hanem a család alkotta minden társadalmi csoport magvát, és sok esetben tán önmaga volt az egyetlen társadalmi csoport. Az emberszerű majmok nem élnek csordában, s magányos életmódjuk majdnem bizonyosan főleg az élelemszerzés nehézségei körül szerzett tapasztalataikból ered. Azt következtethetjük tehát, hogy gyümölcsevő emberi vagy félembéri őseink sem voltak ezeknél nagyobb mértékben társas lények. Később, midőn az ember elhagyta a gyümölcsevés fokát, rendszerint folytatta magányos életét, mivel csordaélet minden, főleg hússal táplálkozó nagyobb állatnak kedvezőtlen. Még most is találunk nagyon alacsony típusú vadnépeket, kik inkább élnek elválasztott családokban, mint törzsekben s a tények arra mutatnak, hogy ezt az elegendő táplálék hiánya okozza. Az ember társas hajlamai főleg a haladó szellemi és anyagi civilizációból eredtek, míg a férjet és feleséget, szülőt és gyermeket összetartó kapocs az ember társadalmi élete legkezdetlegesebb alakjainak, ha nem is egyedüli, de legalább főtényezője volt. Az emberi házasság minden valószínűség szerint valamely majomszerű ősről öröke.

A legtöbb antropológus, ki történelőtli szokásokról írt, azt hiszi, hogy az ember eredetileg promiszkuitásban, vagyis közös házasságban élt; de mi azt találtuk, hogy e föltevés lényegében tudománytalan, és csak néhány állítólag promiszkuitásban élő népről szóló tudósításra és néhány különös házasság előtti időkből fennmaradt szokásra támaszkodik. A promiszkuitásban élő népek leírásai közül azonban sok tévesnek bizonyult és a többiek pontossága legalább is kérdéses. De még ha e följegyzések néhányja igaz is, téves lenne azt következtetnünk, hogy e teljesen kivételes esetek a fejlődésnek oly fokát képviselik, amelyen az egész embe-

riség átment; és a nemi viszony ép a legalacsonyabbrendű népeknél nem áll legközelebb a promiszkuitáshoz. Hasonlóan igazolhatatlan a némely népnél dívó házasság előtti szabad közösülésből levont ama következtetés, hogy ez a szokás a »közös házasság« kezdetleges állapotának maradványa. Nagyszámú vad- és barbárnépnél a házasságon kívül való nemi viszony felette ritka s a nő szüzietlenségét szégyennek vagy bűnnek tekintik. A »magasabb kultúra« érintése a vad népek erkölcsiségére károsnak bizonyult; s van némi okunk ama föltevésre, hogy a házasságon kívül való nemi élet hajlandósága általában a civilizáció fejlődésével együtt emelkedik. Ettől eltekintve, a házasságot megelőző szabad közösülés nagyon különbözik a promiszkuitástól, melynek föltétele az egyéni hajlandóságok teljes hiánya. Legáltalánosabb alakja a prostitúció, mely ritka a természeti állapotban élő, idegen befejjástól ment népeknél. Oly szokások, melyeket az egyéni házasságért való bűnhődésnek tekintettek; a keleten talált bizonyos vallásos prostitúció; a vőlegény barátainak vagy az összes lakodalmi vendégeknek vagy bizonyos személynek, főnöknek vagy papnak biztosított *jus primae noctis* és a feleség kikölcsonzése a vendégeknek; mindezek kielégítőbben magyarázhatók más úton. Ez áll arról a tényről is, hogy bizonyos népeknél a kurtizánokat az egy férjjel élő nőknél többre becsülik. Morgan nézete, – hogy a »csoportházasság« és promiszkuitás előbbi érvényét a sok népnél dívó »rokonságokat osztályozó módszer« bizonyítja – azt tételezi föl, hogy a névjegyzék vérrokonságra támaszkodott, amennyire az egyének rokonságát ismerték. De alig vonhatjuk kétségbe, hogy a rokonsági kifejezések eredetileg pusztán a nemre és korra, valamint a szóló és megszólított külső társadalmi viszonyára vonatkozó, megszólítási terminusok voltak. Föltételezték, hogy a »csak nőstények által való rokonság« módszere, mely főleg abból áll, hogy a gyermekek nem apjuk, hanem anyjuk nevét veszik föl és rang meg vagyon kizárólag női ágon öröklődik, a korai nőközösségből eredő bizonytalan apaság következménye. De a vérségi kapocs e rendszerre szintén nem gyakorolt oly közvetlen befolyást, mint azt általában hiszik. Láttuk, hogy minden rokonsági tekintettől

egészen függetlenül többféle oka lehet annak, hogy a gyermekek anyjuk nevét veszik föl. Ezzel kapcsolatban különös említést érdemel az a szokás, mely szerint sok népnél a házasság férfi nevével együtt apósa házában él. Azok az okok, melyeknek hatása alatt a gyermekek anyjuk nevét viselik, valószínűleg az öröklés szabályait is módosították, de a név hatalma önmagában látszólag még ennél is nagyobb fontosságú. Továbbá tudomásunk szerint a nézetünk szerint erkölcsös és erkölcstelen szokások nem esnek *össze a ma élő vadnépeknél* a férfi- vagy nőági fenntartásával; és számos népnél a férfiágon öröklődik a név, bár a polyander házassági szokásokra való tekintettel az apaság tényleg gyakran bizonytalan. A nőági rokonság elismeréséből még egyáltalában nem következik, hogy az illető népek a férfirokonságról nem tudnak semmit. Végül sok vadnépnél a »nőtények által való rokonság« nyomát sem leljük. A nőközösség elméletének érdekében fölhozott tények egyrészt nem jogosítanak föl ama következtetésre, hogy a promiszkuitás valaha egyetlen népnél is a nemi viszony uralkodó alakja volt, másrészt e föltevés ellenkezik mindazzal, mit az emberiség ősállapotáról elgondolhatunk. A teljesen szabályozatlan nemi élet a termékenységnek igen kedvezőtlen beteges állapotot hoz létre; és az idegen befolyástól ment népek, valamint az alacsonyabbrendű emlősök majdnem általános féltékenysége nagyon valószínűtlenné teszi azt, hogy a nőközösség az emberi fejlődés valamelyik fokán uralkodó volt. Amint láttuk, az a gondolat, hogy a nő kizárólag egy férfi tulajdona, oly mélyen gyökeredzik különböző népek fölfogásában, hogy többféle felháborító szokást eredményezett. A »Házasság és nőtlenség« című fejezetben megjegyeztük, hogy vad- és barbárnépeknél aránylag ritka a magányos élet, mivel azok a civilizáltaknál korábban kötnek házasságot. A nőtlen embert majdnem természetellenes lénynek tekintik. Nagyjában ugyanúgy volt ez az ó- és új-világ régi civilizált népeinél és még ma is keleten. A modern civilizációban másrészt sok az olyan, részben gazdasági, részben pszichikai tényező, mely a házasságnak kedvezőtlen. Ezért növekedett Európában fokenként a nőtlen emberek száma és a házasság kora is kitolódott. A nőtlenség különös alakja,

mely különböző fokokon különböző népeknél bukkan fel, a vallásnak szentelt egyének kényszerült nőtlensége. Ez nyilvánvalóan a nemi viszony tisztátlan voltának képzetéből ered, ami megint az egy család vagy egy háztartás tagjainak nemi viszonya ellen érzett ösztönszerű ellenszenvben gyökeredzik.

Majdnem minden állat udvarlásában a hím játszik tevékeny szerepet és rendszeren más hímekkel küzd a nőstény bírhatásáért. Kétségtelenül kezdetleges őseinknél hasonlóképp volt, s az udvarlás e módja még ma is dívik az alacsonyabb fajok néhányánál. Sokkal közönségesebben azonban az, udvarlás a férfi részéről meghosszabbított szeretkezést jelent; s a nő is távol áll a teljes semlegességtől. Láttuk, hogy a vademberek és nők mily eltérő módokon díszítéssel, csonkítással, festéssel, testük tetoválásával vonzzák a másik nemet. Hogy e szokások valóban e célt szolgálják, főleg ama tényből tűnik ki, hogy gyakorlásuk a nemi érettség korával esik össze. Hasonlóképp szintén valószínűnek látszik, hogy a ruházat, legalább igen sok esetben, hasonló okokból eredt és a szégyenérzet távolról sem az ember mezítelensége betakarásának eredeti oka, hanem ellenkezőleg e szokás következése.

Míg általában a férfi az udvarló fél, addig a nők sok, sőt a legtöbb esetben az ajánlatot kedvük szerint elfogadják vagy visszautasíthatják. Bár a leányt az alacsonyabb fajoknál tulajdonnak tekintik és sok esetben zsenge ifjúságában eljegyzik, a nők szabály szerint nem mennek férjhez anélkül, hogy nézetüket nyilvánítanák. A ma élő vadaknál választási joguk igen nagy és kezdetlegesebb körülmények közt, – mikor minden felnőtt egyén megkereste élelmét és szorosán véve nem is volt munka, a leány tehát sem rabszolga, sem kereskedelmi cikk szerepét nem játszotta – a nő kétségtelenül e tekintetben sokkal szabadabb volt, mint a most élő alsóbbrendű fajoknál. Később a körülmények változtak. A civilizáció aránylag magas fokán álló népeknél az apa hatalma, az ősök tiszteletének kifejtettebb rendszerével egyetemben, mindig kiterjedtebbé, korlátlanabbá vált. Nemcsak a felnőtt leány, hanem a vadaknál teljesen független felnőtt fiú is annyira retteg apjától, hogy

e népek közül soknál a házasság nem mehet végbe beleegyezése nélkül. Beszámolva e különböző népeknél előforduló erősbült apai tekintélyről, azt találtuk, hogy az emberi intézmények sorában csak átmeneti állapot; megjelöltük fokozatos hanyatlásának okait.

A nemi kiválasztás fontos tárgya természetesen leköötötte figyelmünket. Bevezető fejezetünkben rámutattunk a Darwin természetes és nemi kiválasztási elméletei közt fennálló ellentmondásra, s azt igyekeztünk kimutatni, hogy az alacsonyabbrendű állatok nemi kiválasztása teljesen a legalkalmasabb fennmaradásának hatalmas törvénye alá van rendelve. A nemi színek, szagok és állati hangoknak az egyes fajoknál való eloszlásából azt következtettük, hogy ezek, bár bizonyos fokban a fajra nézve károsak, egészben véve mégis előnyösek, mivel a nemek számára megkönnyítik egymás föllelését. Ha ellenben Darwin elméletét fogadjuk el, úgy föl kell tételeznünk a hipotézis alapjául szolgáló megmagyarázhatatlan esztétikai érzésnek a fajra nézve legveszedelmesebb módon való kialakulását. Találtunk oly tényeket is, melyek összeférhetetlenek Darwinnak a szépség és szerelem viszonyáról és a különböző emberi fajok eredetéről szóló elméleteivel. Az emberiség ismer ugyan közös szépségeszményt; de ez merőben elvont, mivel az ízlés általános hasonlóságát faji különbségek ellenzik. Férfiak és nők a szépséget az emberi szervezethez tartozó látható jellegzetességek teljes kifejlődésében látják; továbbá a nemi és faji jellegzetességekben is, Aivel bizonyos fajta szervezet bizonyos életkörülményekhez legalkalmasabb s a faji jelleg általában az, amely az illető nép külső vonatkozásaival összhangban áll, azt következtethetjük, hogy a faji jelleg teljes kifejlődése egészséget, az attól való eltérés pedig betegséget jelent. Fizikai szépség ezért minden tekintetben a testi tökély külső megnyilatkozása és amaz ösztön fejlődése, mely szépséget csúnyaság és egészséget betegség fölött előnyben részesít, nyilván a természetes kiválasztás hatalmának köszönhető. Darwin szerint a faji különbségek más és más szépségi átlagból erednek, míg az e könyvben kifejtett elmélet szerint a különböző szépségi átlagok a faji különbségek következményei. Láttuk, hogy a faji

különbségek bizonyos összeköttetésben állanak a különböző fajok külső életkörülményeivel. De mivel nem tudjuk, vajjon a szerzett jellemvonások átöröklődnek-e, nagyon kétséges, hogy a különbségek az előző nemzedékek életkörülményeinek átöröklött eredményei. Nagyon valószínű, hogy természetes kiválasztásnak köszönhetőek, mely fenntartotta és erősítette ama velünkszületett eltéréseket, melyek a különböző fajok életkörülményeivel legjobban megegyeznek.

»A hasonlóság törvénye« című fejezetben foglalkoztunk ama hatalmas ösztönnel, mely szabály szerint visszatartja az állatokat más fajokhoz tartozó egyénnel való párosodástól; ez ellenszenv eredetét az első kereszteződések és fattyúk meddőségében leltük föl. Nem mondható, hogy a különböző emberi fajokat valamely ily ösztön tartja egymástól távol; és az is ismeretes, hogy a legkevésbé hasonló emberfajok közt sem oly nagy a különbség, hogy kedvező körülmények közt ne lenne kevert faj termelhető. A bestialitás utálatához igen közel áll a vérfertőzés utálat, mely majdnem kivétel nélkül jellemzi az emberi fajokat, bár a tiltott közösülés foka esetről-esetre nagy mértékben változik. A szülők és gyermekek viszonyát majdnem általánosán, a fivérek és nővérekét pedig rendszerint elvetik. Gyakran tilos az unokatestvérek házassága is és a modern civilizációtól nem érintett sok népnél a törzs vagy klán összes tagjai közt tilos az egybekelés. E tilalmak eredetét tárgyaló számos író elméleteit szintén megbíráltuk. Mind-egyiken akad különleges ellenvetés. Mindnyájan azt tétel-
 lezik föl, hogy az emberek a vérfertőző házasságokat csak azért kerülik, mivel erre tanítják őket. Pedig tény, hogy az otthont sem törvény, sem szokás, sem nevelés nem tartja vérfertőző viszonyoktól tisztán, hanem oly ösztön, mely rendes körülmények közt a legközelebbi rokonok nemi szerelmét lelki lehetetlenséggé teszi. Természetesen nincs velünkszületett utálat a közeli rokonokkal való házasság ellen; de van velünkszületett ellenszenv kora ifjúságtól fogva velünk élő egyénnel való házasság ellen s minthogy ily egyének többnyire rokonok, ez érzés főleg mint a közeli rokonokkal való viszony utálat jelentkezik. Ily fajta velünk-

született iszony létezését bebizonyította nemcsak a közönséges tapasztalat, hanem az ethnográfiai tények halmaza is, melyek azt mutatják, hogy nem a vérségi kötelék, hanem a szoros együttélés határozza meg elsősorban a beházasságot tiltó törvényeket. Így sok népnél a helyi exogámia szabályozása semmiképp sem függ a rokonságtól. Az a tág kör, melyben sok népnél a rokonok házassága tilos, nyilvánvalóan szoros együttélésükkel áll kapcsolatban. Oly szoros a koincidencia (statisztikai számok bizonyítják) az exogámia és a »rokonságot osztályozó módszer« közt, – mely módszer nagyobbrészt nagyszámú rokonság szoros együttéléséből ered – hogy tényleg csak egy intézmény két oldalának tekinthetjük őket. A vérfertőzés eltiltása gyakran többé-kevésbbé egyoldalú és kizárólagosabban vagy az apai vagy az anyai rokonságra vonatkozik, aszerint, amint a leszármazást anyai vagy apai ágon követik. Már pedig láttuk, hogy a leszármazás vonala szoros vonatkozásban áll a helyi rokonsággal. Nagyszámú esetben azonban a beházasság eltiltását csak közvetve befolyásolja a szoros együttélés. A szorosan együttélő egyének összeházasodásuk iránt érzett ellenszenvé idézte elő a rokonok összeházasodásának tilalmát; s amint a rokonságot névrendszer útján állapítják meg, végül a névazonosságot rokonsággal tévesztették össze. Általában az az érzés, hogy két egyén valamely módon összeköttetésben áll, gondolatasszociáció folytán azt az érzést ébreszti bennünk, hogy viszonyuk vérfertőző volna. Ezt a szabályt kivételek erősítik meg. De a fivér s nővér házasságának esetei többnyire királyi családokra vonatkoznak s tisztán a magas születés büszkeségének tulajdoníthatók. Teljes elszigeteltségből is származhat vérfertőzés s ahol ily okot nem találunk, ott a perverz ösztönök játszanak közre. Féltestvérek házassága azonban nem ellenkezik szükség-szerűen az itt leszegezett elvvel, mivel polygynia minden családot annyi alcsaládra oszt, ahány gyermekes nőből áll. Ezekután ama kérdés merült föl: hogy gyermekkoruktól fogva benső együttlétben élő embereknél miért társul utálatlaltal a házasság gondolata? A vérrokon házasságok rossz eredményei adják erre a választ. Amint látszik, a faj jólétéhez szükséges, hogy az egyesülő két nem némileg eltérjen,

ami persze bizonyos hasonlóságot nem zár ki. A növények öntermékenyítésének és az állatok szoros beltenyészetének káros következései bizonyítják ily törvény létezését, melynek az embernél is érvényesülnie kell. Több tény arra mutat továbbá, hogy vad vidékeken, hol a létért való küzdelem gyakran igen keserves, az endogám házasságok sokkal sérelmesebbek, mint civilizált országokban. Vérrokon házasságoknak a fajra káros hatása ellen nem tudtak tudományos kutatást megálló bizonyítékokat fölhozni. A természetes kiválasztás oly erős ösztönt hozott létre, mely rendszerint megakadályozza a káros házasságokat. Ez ösztön egyszerűen ellenszenvet vált ki az együttélőkkel való házasság ellen, de mivel ezek nagyjából rokonok, a legalkalmasabbak fennmaradása az eredmény.

A nemi kiválasztást rokonszenvtől, ragaszkodástól és számítástól befolyásoltnak tekintettük. Azt találtuk, hogy a szerelem csak lassanként vált a mai finomult érzéssé, bár a házastársi szeretet még nagyon durva vadaknál sem ismeretlen. Az endogám szabályok, melyek különböző fajokat, nemzeteket, törzseket, öröklődő kasztokat, osztályokat és vallások követőit az összeházasodástól visszatartanak, rokonszenv hiányából erednek és lassanként veszítettek fontosságukból, amint altruizmus és vallási türelmesség növekedtek; a civilizáció pedig a különböző nemzeteket és társadalmi osztályokat elválasztó korlátokat csökkentette,

Ami a házasságkötés alakját illeti, úgy a vérfertőzés iszonyatának általános voltából és a nehézségből, mellyel a vadember békés úton szerezhethet feleséget, anélkül, hogy az apát leánya veszteségeért kárpótolná, azt következtettük, hogy a rablás által való házasság igen közönséges lehetett a társadalmi fejlődés ama fokán, melyen a családi kötelékek megerősültek, s az ember közeli rokonaival kis csoportokban élt, de mikor még a csere gondolata alig merült föl agyában. Láttuk, hogy a rablás útján kötött házasságot a vétel útján való házasság követte, mikor csere váltotta föl a rablást. Még későbbi fokon a leány eladásának gondolatához bizonyos szégyen fűződött s a szokást elhagyták. Fokonként való eltűnése két módon történt: egyrészt a vétel jelképpé, álvétellé vagy ajándékcserevé vált; másrészt a vétel-

összegeből mórinyg vagy hozomány lett. Egy részét, később az egészet vagy közvetlen a vőlegény, vagy az apa adta át leányának. Ezek az átalakulások nemcsak a civilizált népeknél, de olyanoknál is észlelhetők, kik még ma is vad vagy félcivilizált állapotban élnek. Rendszerint azonban a hozomány nem játszik nagy szerepet a vadember életében, mivel főleg a gyengébb nem iránt érzett tiszteletből és rokonszenvből ered, ami általában magasabb műveltség velejárója. Gyakrabban a nő fenntartására *szolgál*, ha a házasság a férj halála vagy más ok folytán fölbomlik, bár viszontajándéknak is értelmezhető, vagy akként, hogy a nőtől szintén hozzájárulást várnak a közös háztartás költségeihez.

A házassági szertartások és vallásos rítusok fejlődése után az emberi házasság alakjaira tértünk át. A történelmi korszak legtöbb ókori népénél dívott a soknejűség, sőt ma is még több civilizált nemzetnél s a vad törzsek többségénél uralkodik. Azonban elég nagyszámú vad és barbár fajnál ismeretlen, sőt tilos és majdnem mindenütt a nép kis részére vonatkozik, mert a nagy többség monogám. Azonkívül a polygyniát előfordulási helyén szabály szerint két, a monogámia felé vezető körűlmény módosítja, ú. m.: az egyik nőnek, rendszeren az először férjezettnek biztosított magasabb állás és az előszeretet, melyet a férj kedvencével szemben tanúsít. Bizonyos népeknél polyandriát találunk, mely hasonlóan monogám irányban módosul, amennyiben az első férj rendszeren a fő-férj. A házasság alakját befolyásoló okok közt fontos szerepet játszik a nemek számbeli aránya. Néhány vidéken a nők, másutt a férfiak vannak többségben. Ez aránytalanság több okból ered, úgymint leánygyilkosság, háború s a nemek számbeli aránytalansága születéskor. A tények látszólag azt mutatják, hogy rideg hegyvidéken több fiú születik, mint leány, s hogy vérrokon házasságokban a fiúk vannak túlsúlyban. Ha ez tényleg így áll, úgy alig lehet pusztá összevágás, hogy a polyandria főleg hegylakóknál és nagy mértékben endogám népeknél fordul elő. Polygyniát illetőleg több ok lehet, amiért a férfi több feleséget kíván. Sok népnél a nő terhessége és a szoptatás alatt tőle tartózkodást kívánnak. Női ifjűség és szépség nagy vonzóeszköz s alacsonyabbrendű népeknél az asszony sokkal

hamarabb öregszik, mint előrehaladottabb közületekben. A férfiak változatosság iránt való előszeretete is hatalmas tényező; sok nő sok munkást jelent. A nő meddősége is igen gyakori ok új élettárs szerzésére, mivel az utódok kívánsága több okból az emberiségnél általános. Vad és barbár állapotban a férfi hatalma és vagyona utódai számától függ. Ennek ellenére, bár a soknejűség a férfi szempontjából néha nagyon kívánatos, mégis sok népnél tiltott, sok másnál pedig kivételes. Hol a női munka korlátolt, hol nincs fölhalmozott vagyon, ott nagyon sok nehézséggel jár több feleség eltartása. Viszont, ahol a női munka tetemes értéket képvisel, ott a feleség vételára akadályozza a soknejűséget, melyet csak vagyonos ember engedhet meg magának. A polygynia a nő érzelmeinek megsértését tételezi föl; ezért, ahol az érzelmeket tisztelik, ott a monogámiát tartják a házasság egyetlen megfelelő alakjának. A szerelem finomult szenvedélye, mely nem külső vonzóeszközöktől, hanem lelki tulajdonságból eredő rokonszenvtől függ, férfi és nő közt életfogytiglan tartó köteleket fűz; az igazi monogám ösztön, az egy iránt érzett emésztő szenvedély, szintén korlátozza a polygyn szokásokat. Bizonyos, hogy a soknejűség a civilizáció legalacsonyabb fokán kevésbé dívott, mikor háborúk kevésbé zavarták a nemek arányát; hol az élelmet főleg vadászattal szerzetek, s a női munka értéke kicsiny volt; ahol nem volt vagyonhalmozás és osztálykülönbség, mint ahogy van valamivel magasabb fokon. Valószínűnek látszik, hogy legelső emberi őseinknél majdnem kizárólagosan uralkodott a monogámia. Azonban bár a civilizáció bizonyos fokig kedvezett a soknejűségnek, magasabb alakjai változatlanul és szükségszerűleg az egynejűség felé vezetnek. Megjegyeztük, hogy a többnejűség sok módon kevésbé kívánatos a civilizált embernek, mint volt barbár és vad ősei számára és más okok is hasonló céllal működtek közre. Viszont a polyandria, mely a férfiak kis számát s aránytalanul kicsiny féltékenységi hajlamot tételez föl, szükségszerűen minden korban csak kivételes lehetett; nincs szilárd alapja amaz elméletnek, hogy bizonyos régi időkben szabályként érvényesült. Ellenkezőleg, a házasság ez alakja látszólag bizonyos fokú műveltségre tart igényt. A legtöbb esetben való-

színüleg a legidősebb fivér részéről testvéri jóakarat kifejezése volt és a feleségek utólagos beszerzése esetén a toda típusú csoportházassághoz vezetett.

Általános szabályként az emberi házasság nem tart szükségyszerűleg életfogytiglan s a legtöbb civilizálatlan, valamint nagyszámú előrehaladott népnél a férj tetszése szerint gyakran cserélhet feleséget. Ennek ellenére sok fajnál ritka a válás, még a legalacsonyabbrendű fajoknál is; és sok nemzet a házasságot oly egyesülésnek tartja, vagy tartotta, melyet a férj nem oldhat föl, kivéve a szokás vagy törvény által kikötött esetekben. Följegyeztük amaz eseteket is, melyekben a nő válhat el férjétől. Az emberi házasság tartamát befolyásoló okok általában, bár nem pontosan, azonosak a házasság alakját meghatározókkal. Ámbátor manapság a monogámia gyakran a házasság állandó voltával jár együtt, ez aligha volt hasonlóan a kezdetleges embereknél. A házasság, általánosan szólva, az emberi faj haladásával arányban tartósabbá vált.

Így a házasság különböző módon fejlődött, bár fejlődésének alakja nem volt mindig azonos. E folyamat uralkodó iránya a későbbi fokokon a nő jogainak kiterjesztése. A feleség már nem férjének tulajdona; a mai gondolkodás szerint a házasság tényleg vagy névleg a két nem egyenlőségi alapon kötött szerződése. Az emberi házasság története oly viszony története, melyben a nők fokoként diadalmaskodtak a férfiak szenvedélyei, előítéletei és önző érdekei fölött.

IDÉZETT MŰVEK.

Abercromby (John), Marriage Customs of the Mordvins; in Folk-Lore, vol. I. London, 1890.

Abo Tidningar, Åbo.

Academy (The), London.

Acosta (Joseph de), The Natural and Moral History of the Indies. Trans. ed. by C. R. Markham. 2 vols. London, 1880.

Adair (James), The History of the American Indians. London, 1775.

Adam (W.), Consanguinity in Marriage; in The Fortnightly Review, vols. II-III. London, 1865-66.

Aggassiz (L. J. R.), An Essay on Classification. London, 1859.

-, A Journey in Brazil. Boston, 1868.

Ahqvist (A.), Die Kultur Wörter der westfinnischen Sprachen. Helsingfors, 1875.

-, Unter Wogulen und Ostjaken; in Acta Societatis Scientiarum Fennicae, vol. XIV. Helsingfors, 1885.

Albertis (L. M. d'), New Guinea. Trans. 2 vols. London, 1880.

Alcedo (A. de), The Geographical and Historical Dictionary of America and the West Indies. Trans. ed. by C. A. Thompson. 5 vols. London, 1812-15.

Allen (Grant), Falling in Love, with other Essays. London, 1889.

Amf' Ali (M. Sayyid), The Personal Law of the Mahommedans. London, 1880.

Ancient Laws and Institutes of Ireland. 4 vols. Dublin and London, 1865-79.

Anderson (John), Mandalay to Momien. London, 1876.

Anderson (John W.), Notes of Travel in Fiji and New Caledonia. London, 1880.

Andersson (C. J.), Lake Ngami. London, 1856.

-, The Okavango River. London, 1861.

Andrée (Richard), Zur Volkskunde der Juden. Bielefeld und Leipzig, 1881.

-, Die Beschneidung; in Archiv f. Anthr., vol. XIII. Brunswick, 1881.

Angas (G. F.), Polynesia. London, 1866.

-, Savage Life and Scenes in Australia and New Zealand. London, 1850.

-, South Australia Illustrated. London, 1847.

Anthropological Review (The). London.

Apollodotus Atheniensis, Βιβλιοθήκη.

Archiv für Anthropologie. Zeitschrift für Naturgeschichte und Urgeschichte des Menschen. Brunswick.

Archivio per antropologia e la etnologia. Ed. by Paolo Mantegazza. Florence.

Aristotle, Τα πολιτικά.

Armstrong (Alex), A Personal Narrative of the Discovery of the North-West Passage. London, 1857.

Arnot (Fred.), Garenganze, or Seven Years Pioneer Mission Work in Central Africa. London, 1889.

Ashe (R. P.), Two Kings of Uganda. London, 1889.

A she (Thomas), Travels in America, Performed in the Year 1806. London, 1809.

Asiatic Researches. Calcutta.

Athenaeum (The). London.

Atkinson (T. W.), Travels in the Regions of the Upper and Lower Amoor. London, 1860.

A us allen Weltteilen. Familienblatt für Länder und Völkerkunde. Leipzig.

Ausland (Das). Stuttgart und Augsburg.

Azara (F. de), Voyages dans l'Amérique méridionale. 4 vols. Paris, 1809.

Baber (E. C), Travels and Researches in the Interior of «China; in Roy. Geo. Soc. Supplementary Papers, vol. I. London, 1886.

Bachofen (J. J.), Antiquarische Briefe. Strassburg, 1880.

-, Das Mutterrecht. Stuttgart, 1861.

Baegert (Jacob), An Account of the Aboriginal Inhabitants of the Californian Peninsula. Trans.; in Smithsonian Reports, 1863-64. Washington.

Bailey (John), An Account of the Wild Tribes the Veddahs of Ceylon; in Trans. Ethn. Soc, N. S., vol. II. London, 1863.

Bain (Alex.), The Emotions and the Will. London, 1880.

Baker (S. W.), The Albert N'yanza, Great Basin of the Nile, and Explorations of the Nile Sources. 2 vols. London, 1867.

-, The Nile Tributaries of Abyssinia. London, 1868.

Balfour (Edward), The Cyclopaedia of India, and Eastern and Southern Asia. 3 vols. London, 1885.

Bancroft (H. H.), The Native Races of the Pacific States of North America, 5 vols. New-York, 1875-76.

Barrington (George), The History of New South Wales. London, 1810.

Barrow (John), An Account of Travels into the Interior of Southern Africa, in the Years 1797 and 1798. 2 vols. London, 1801-04.

Barth (Heinrich), Reisen und Entdeckungen in Nord- und Central-Afrika. 5 vols. Gotha, 1857-58.

-, Sammlung und Bearbeitung central-afrikanischer "Vokabularien. – Collection, &c. Gotha, 1862.

Barth (Hermann von), Ost-Afrika vom Limpopo bis zum Somalilande. Leipzig, 1875.

Bastian (A.), Die Kulturländer des alten America. 2 vols. Berlin, 1878.

-, Ethnologische Forschungen. 2 vols. Jena, 1871-73.

-, Inselgruppen in Océanien. Berlin, 1883.

-, Der Mensch in der Geschichte. 3 vols. Leipzig, 1860.

-, Der Papua des dunkeln Inselreichs. Berlin, 1885.

-, Die Rechtsverhältnisse bei verschiedenen Völkern der Erde. Berlin, 1872.

-, Beiträge zur Ethnologie; in Zeitschrift f. Ethnol., vol. I. Berlin, 1869.

-, Über die Ehe Verhältnisse; in Zeitschr. f. Ethnol., vol. VI. Berlin, 1874.

Batchelor (John), The Ainu of Japan. London, 1892.

-, Notes on the Ainu; in Trans. As. Soc. Japan, vol. X. Yokohama, 1882.

Bates (H. W.), The Naturalist on the River Amazons. 2 vols. London, 1863.

Beauregard (Olivier), En Asie, Kachmir et Tibet; in Bull. Soc. d'Anthr. ser. III., vol. V. Paris, 1882.

Bebel (August), Woman in the Past, Present, and Future. Trans. London, 1882.

Becker (W. A.), Charikles. 2 vols. Leipzig, 1840.

Beecham (John), Ashantee and the Gold Coast. London, 1841.

Beechey (F. W.), Narrative of a Voyage to the Pacific and Behring's Strait. 2 vols. London, 1831.

Bell (Thomas), The History of Improved Short-Horn, or Durham Cattle. Newcastle, 1871.

Bellew (H. W.), Kashmir and Kashgar. London, 1875.

Belly (Félix), A travers l'Amérique Centrale. 2 vols. Paris, 1867.

Belt (Thomas), The Naturalist in Nicaragua. London, 1874.

Bent (J. T.), The Cyclades. London, 1885.

Bérenger-Féraud. Le mariage chez les Nègres Sénégalais; in Revue d'Anthropologie, ser. II, vol. VI. Paris, 1883.

Bernhoff (Franz), Verwandtschaftsnamen und Eheformen der nordamerikanischen Volksstämme. Rostock, 1888.

-, Altindische Familienorganisation; in Zeitschr. f. vgl. Rechtswiss. vol. IX. Stuttgart, 1890.

-, Zur Geschichte des europäischen Familienrechts; in Zeitschr. f. vgl. Rechtswiss., vol. VIII. Berlin, 1889.

Bertillon, Mariage (hygiène matrimoniale): in Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales, ser. II., vol. V. Paris, 1872.

-, Natalité (démographie); in Diet, encycl. des sciences med., ser. IL, vol. XL Paris, 1875.

Beukemann (Wilhelm), Ein Beitrag zur Untersuchung über die Verteilung der Geburten nach Monaten. Göttingen, 1881.

Bickmore (A. S.), Travels in the East Indian Archipelago, London, 1868.

Block (Maurice), Statistique de la France, comparée avec les autres Etats de l'Europe. 2 vols. Paris, 1860.

Blumenbach (J. F.), Anthropological Treatises. Trans, ed. by Thomas Bendyshe. London, 1865.

Blumentvitt (Ferd.), Versuch einer Ethnographie der Philippinen. Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft No. 67. Gotha, 1882.

Bluntschli (J. C), Staats- und Rechtsgeschichte der Stadt und Landschaft Zürich. 2 vols. Zürich, 1838.

Bock (Carl), The Head-Hunters of Borneo. London, 1881.

-, Temples and Elephants. London, 1884.

Bodin (Jean), De Republica. Ursellis, 1601.

Bogie (George), Narrative of the Mission of, to Tibet, &c. Ed. by C. R. Markham. London, 1876.

Bohlen (P. von), Das alte Indien. 2 vols. Königsberg, 1830.

Bombet (L. A. C), The Lives of Haydn and Mozart. Trans. London, 1818.

Bontier (Pierre) and *Le Verrier* (Jean), The Canarian, or Book of the Conquest and Conversion of the Canarians in the Year 1402, by Messire Jean de Bethencourt. Trans, ed. by R. H. Major. London, 1872.

Bonvalot (Gabriel), Across Thibet. Trans. 2 vols. London, 1891.

Bonwick (James), Daily Life and Origin of the Tasmanians. London, 1870.

-, The Last of the Tasmanians. London, 1870.

Borheck (A. C), Erdbeschreibung von Asien. 3 vols. Düsseldorf, 1792-94.

Bosman (W.), A New Description of the Coast of Guinea. Trans.; in Pinkerton: Collection of Voyages and Travels, vol. XVI. London, 1814.

Bouche (P.), Sept ans en Afrique occidentale. La Côte des Esclaves et Le Dahomey. Paris, 1885.

Bovallius (Carl), Resa i Central-Amerika, 1881-1883. 2 vols. Upsal, 1887.

Bove (Giacomo), Patagonia. Terra del Fuoco. Mari Australi. Genoa, 1883.

Boyle (Frederick), Adventures among the Dyaks of Borneo. London, 1865.

Brehm (A. E.), Bird-Life. Trans. London, 1874.

- Tierleben. 10 vols. Leipzig, 1877-80.

Brenchley (J. L.), Jottings during the Cruise of H. M. S. Curaçoa among the South Sea Islands in 1865. London, 1873.

Bzetoß (W. H.), Excursions in New South Wales, Western Australia, and Van Dieman's Land. London, 1883.

Breit (W. H.), The Indian Tribes of Guiana. London, 1868.

Bridges (Thomas), Manners and Customs of the Firelanders; in A Voice for South America, vol. XIII. London, 1866.

Broca (Paul), On the Phenomena of Hybridity in the Genus Homo. Trans, ed. by C. C. Blake. London, 1864.

Brooke (Charles), Ten Years in Sarawak. 2 vols. London, 1866.

Bruce (James), Travels to Discover the Source of the Nile, in the Years 1768-1773. 5 vols. Edinburgh, 1790.

Buch (Max), Die Wotjaken. Stuttgart, 1882.

Buchanan (Francis), A Journey from Madras through the Countries of Mysore, Canara, and Malabar; in Pinkerton, Collection of Voyages and Travels, vol. VIII. London, 1811.

Buchanan (James), Sketches of the History, Manners, and Customs of the North American Indians. London, 1824.

Büchner (Max), Kamerun. Leipzig, 1887.

Bulletin de la Société de Géographie, Paris.

Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris.

Burchell (W. J.), Travels in the Interior of Southern Africa. 2 vols. London, 1822-24.

Burckhardt (J. L.), Notes on the Bedouins and Wahábys. London, 1830.

Burdach (C. F.), Die Physiologie als Erfahrungswissenschaft. 6 vols. Leipzig, 1832-40.

Burton (R. F.), Abeokuta and the Camaroons Mountains. 2 vols. London, 1863.

-, The City of the Saints and across the Rocky Mountains to California. London, 1861.

-, First Footsteps in East Africa. London, 1856.

-, The Highlands of the Brazil. 2 vols. London, 1869.

-, The Lake Regions of Central Africa. 2 vols. London, 1860.

-, A Mission to Gelele, King of Dahome. 2 vols. London, 1864.

-, Narrative of a Pilgrimage to Meccah and Medinah. London, 1879.

-, Sind Revisited. 2 vols. London, 1877.

-, Two Trips to Gorilla Land and the Cataracts of the Congo. 2 vols. London, 1876.

Buschmann (JVC. E.), Über den Naturlaut; in Philologische und historische Abhandlungen der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1852.

Caesar, Commentarii de Bello Gallico.

Caillie (René), Travels through Central Africa to Timbuctoo. 2 vols. London, 1833.

Calcutta Review (The). Calcutta.

Carnexon (A. L. P.), Notes on some Tribes of New South Wales; in Jour. Anthr. Inst., vol. XIV., London, 1885.

Cameron (V. L.), Across Africa. 2 vols. London, 1877.

Campbell (F. A.), A Year in the New Hebrides, Loyalty Islands, and New Caledonia. Geelong and Melbourne, 1873.

Campbell (John), A Personal Narrative of Thirteen Years Service amongst the Wild Tribes of Khondistan. London, 1864.

Camper (Petrus), Kleinere Schriften die Arzneykunst und Naturgeschichte betreffend. Trans. 3 vols. Leipzig, 1784-90.

Carpentier (Adrien), Traité théorétique et pratique du divorce. Paris, 1885.

Carr (William), The History of the Rise and Progress of the Killerby, Studley, and Warlaby Herds of Shorthorns. London, 1867.

Carver (J.), Travels through the Interior Parts of North America. London, 1781.

Casalis (E.), The Basutos. London, 1861.

Castelnau (François de), Expédition dans les parties centrales de l'Amérique du Sud. 7 vols. Paris, 1850-59.

Castrén (M. A.), Nordiska resor och forskningar. 4 vols. Helsingfors, 1852-58.

-, Reseminnen; in Helsingfors Morgonblad, 1843.

Catlin (George), Illustrations of the Manners, Customs, and Condition of the North American Indians. 2 vols. London, 1876.

-, Last Rambles amongst the Indians of the Rocky Mountains and the Andes. Edinburgh and London, 1877.

Cauvet (J.), De l'organisation de la famille à Athènes; in Revue de législation et de jurisprudence, vol. XXIV. Paris, 1845.

Chalmers (James), Pioneering in New Guinea. London, 1887.

Chapman (J.), Travels in the Interior of South Africa, 2 vols. London, 1868.

Chavanne (Josef), Reisen und Forschungen im alten und neuen Kongostaate. Jena, 1887.

-, Die Sahara, Vienna, Pest, and Leipzig, 1879.

Chervin (N.), Recherches médico-philosophiques sur les causes physiques de la polygamie dans les pays chauds. Paris, 1812.

Cheyne (Andrew), A Description of Islands in the Western Pacific Ocean. London, 1852.

China Review (The). Hongkong.

Chronicles, The Second Book of the.

Cicero, De Legibus.

Clavigero (F. S.), The History of Mexico. Trans. 2 vols. London, 1807.

Cnut, Dômas. Die Gesetze der Angelsachsen. Ed. by Reinhold Schmid. Leipzig, 1858.

Code Civil.

Code Napoleon.

Codex Justinianus.

Codrington (R. H.), The Melanesians, Studies in their Anthropology and Folk-Lore. Oxford, 1891.

Colebrooke (H. T.), On the Religious Ceremonies of the Hindus; in Asiatic Researches, vol. VII. Calcutta, 1801.

Collins (David), An Account of the English Colony in New South Wales. 2 vols. London, 1798-1802.

Colquhoun (A. R.), Amongst the Shans. London, 1885.

-, Burma and the Burmans. London, 1885.

Columbus (Ferdinand), The History of the Life and Actions of Admiral Christopher Colon. Trans.; in Pinkerton, Collection of Voyages and Travels, vol. XII. London, 1812.

Cook (James), A Journal of a Voyage round the World ... in the Years 1768-1771. London, 1771.

-, A Voyage to the Pacific Ocean ... in the Years 1776-1780. 3 vols. London, 1785.

Cooper (T. T.), The Mishmee Hills. London, 1873.

Coxe (William), Account of the Russian Discoveries between Asia and America. London, 1804.

Cranz (David), The History of Greenland. Trans. 2 vols. London, 1820.

Crawfurd (John), History of the Indian Archipelago. 3 vols. Edinburgh, 1820.

-, On the Classification of the Races of Man; in Trans. Ethn. Soc, N. S., vol. I. London, 1861.

Crespigny (C. de), On Northern Borneo; in Proceed. Roy. Geo. Soc, vol. XVI. London, 1872.

Cumming (C. F. Gordon), In the Himalayas and on the Indian Plains. London, 1884.

Cunningham (Alex), Ladák. London, 1854.

Cunningham (J. D.), A History of the Sikhs. London, 1849.

-, Notes on Moorcroft's Travels in Ladakh, &c.; in Jour. As. Soc. Bengal, vol. XIII. pt. I. Calcutta. 1844.

Curr (E. M.), The Australian Race. 4 vols. Melbourne and London, 1886-87.

Dahl (L. V.), Bidrag til Kundskab om de Sindssyge i Norge. Christiana. 1859.

Dall (W. H.), Alaska and its Resources. London, 1870.

Dalton (E. T.), Descriptive Ethnology of Bengal. Calcutta, 1872.

Danks (Benj.), Marriage Customs of the New Britain Group; in Jour. Anthr. Inst., vol. XVIII. London, 1889.

Dar gun (L.), Mutterrecht und Raubehe und ihre Reste im germanischen Recht und Leben. Breslau, 1883.

Darwin (Charles), *The Descent of Man*. 2 vols. London, 1888.

-, *The Effects of Cross and Self-Fertilisation in the Vegetable Kingdom*. London, 1876.

-, *Journal of Researches into the Geology and Natural History of the various Countries visited by Beagle*. London, 1839.

-, *On the Origin of Species*. 2 vols. London, 1888.

-, *The Variation of Animals and Plants under Domestication*. 2 vols. London, 1868.

Darwin (Francis), *The Life and Letters of Charles Darwin*, 3 vols. London, 1887.

Darwin (G. H.), *Marriages between First Cousins in England and their Effects*; in *The Fortnightly Review*, new series, vol. XVIII. London, 1875.

-, *Marriages between First Cousins in England and their Effects*; in *Jour. Statist. Soc.* vol. XXXVIII. London, 1875.

-, *Note on the Marriages of First Cousins*; in *Jour. Statist. Soc.* vol. XXXVIII. London, 1875.

Davids (T. W. Rhys), *Lectures on the Origin and Growth of Religion as illustrated by some points in the History of Buddhism*. The Hibbert Lectures, 1881., London, 1881.

Davis (W. W. H.), *El Gringo; or New Mexico and her People*. New York, 1857.

Davy (John), *An Account of the Interior of Ceylon*. London, 1821.

Dawson (James), *Australian Aborigines*. Melbourne, Sidney, and Adelaide. 1881.

Deecke (W.), *Die deutschen Verwandtschaftsnamen*. Weimar, 1870.

Deuteronomium.

Deutsche Rundschau für Geographie und Statistik. Vienna, Pest, and Leipzig.

Devay (Francis), *Du danger des manages consanguins au point de vue sanitaire*. Paris and Lyon, 1857.

Diderot (D.) and *d'Alembert* (J. Le Rond d'), *Encyclopédie*. 28 vols. Geneva, 1772-76.

Dieffenbach (Ernest), *Travels in New Zealand*. 2 vols. London, 1843.

Diodorus Siculus, Βιβλιοθήκη Ιεροσολύμων.

Dionysius of Halicarnassus, Ρωμαϊνή αρχαιολογία.

Dixon (G.), *A Voyage Round the World*. London, 1789.

Dixon (J. M.), *The Tsuishikari Ainos*; in *Trans. As. Soc. Japan*, vol. XVI. pt. I. Yokohama, 1883.

Dobrizhoffer (M.), *An Account of the Abipones*. Trans. 3 vols. London, 1822.

Domenech (Em.), *Seven Years Residence in the Great Deserts of North America*. 2 vols, London, 1860.

Draper (J. W.), History of the Intellectual Development of Europe. 2 vols. London, 1864.

Drury (Robert), Adventures during Fifteen Years Captivity on the Island of Madagascar. London, 1807.

Düben (G. von), Om Lappland och Lapparne. Stockholm, 1873.

Duboc (J.), Die Psychologie der Liebe. Hannover, 1874.

Dubois (J. A.), A Description of the Character, Manners, and Customs of the People of India. Trans. ed. by G. U. Pope. Madras, 1862.

Du Chaillu (P. B.), Explorations and Adventures in Equatorial Africa. London, 1861.

-, A Journey to Ashango-Land. London, 1867.

Duesing (Carl), Die Regulierung des Geschlechtsverhältnisses bei der Vermehrung der Menschen, Tiere und Pflanzen. Jena, 1884.

Du Halde (J. B.), Description de l'Empire de la Chine et de la Tartarie Chinoise. 4 vols. The Hague, 1736.

Dumont d'Urville (J. S. C.), Voyage de découvertes de la corvette l'Astrolabe. 15 vols. Paris, 1830-34.

-, Voyage au Pole Sud et dans l'Océanie. 23 vols. Paris, 1841-54.

Duncan (John), Travels in Western Africa, in 1845 and 1846. 2 vols. London, 1847.

Dunlop (R. H. W.), Hunting in the Himalaya. London, 1860.

Duodecim Tabularum Fragmenta.

Duit (R. C), Hindii Civilisation of the Brahmana Period; in The Calcutta Review vols. LXXXV-LXXXVI. Calcutta, 1887-88.

-, The Social Life of the Hindus in the Rig-Veda Period; in The Calcutta Review, vol. LXXXV. Calcutta, 1887.

Duvernoy (G. L.), Propagation; in Dictionnaire universel d'histoire naturelle, vol. X. Paris, 1847.

Earl (G. W.), Papuans. London, 1853.

Ebers (Georg), Aegypten und die Bücher Moses's. Leipzig, 1868.

-, Durch Gosen zum Sinai. Leipzig, 1872.

Edda, the Younger. Trans. by R. B. Anderson. Chicago, 1880.

Edinburgh Medical Journal. Edinburgh.

Edwards (H. Milne), Leçons sur la physiologie et l'anatomie comparée de l'homme et des animaux. 8 vols. Paris, 1857-63.

Egede (Hans), A Description of Greenland. Trans. London, 1745.

Eichhorn (K. F.), Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte. 4 vols. Göttingen, 1834-36.

-, Einleitung in das deutsche Privatrecht. Göttingen, 1825.

Elliott (H. W.), Report on the Seal Islands of Alaska; in Tenth Census of the United States. Washington, 1884.

Ellis (A. B.), The Tshi-speaking Peoples of the Gold Coast of West Africa. London, 1887.

- Ellis* (William), History of Madagascar. 2 vols. London, 1838.
- , Narrative of a Tour through Hawaii. London, 1826.
- , Polynesian Researches. 4 vols. London, 1859.
- Emin Pasha in Central-Africa*. Trans. London, 1888.
- Endemann* (K.), Mitteilungen über die Sotho-Neger; in Zeitschr. f. Ethnol., vol. VI. Berlin, 1864.
- Engels* (Fr.), Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats. Hottingen-Zürich, 1884.
- Erman* (A.), Ethnographische Wahrnehmungen und Erfahrungen an den Küsten des Behring-Meeress; in Zeitschr. f. Ethnol., vol. III. Berlin, 1871.
- Er shine* (J. E.), Journal of a Cruise among the Islands of the Western Pacific. London, 1853.
- Escayrac de Lauture* (d'), Die afrikanische Wüste. Trans. Leipzig, 1867.
- Eschwege* (W. C. von), Journal von Brasilien. 2 vols. Weimar, 1818.
- Espinas* (A.), Des sociétés animales. Paris, 1878.
- Euripides*, Μηδεια.
- Ewald* (G. H. A. von), The Antiquities of Israel. Trans. by H. S. Solly. London, 1876.
- Ewers* (J. Ph. G.), Das älteste Recht ider Russen in seiner geschichtlichen Entwicklung. Dorpat and Hamburg, 1826.
- Exodus*.
- Eyre* (E. J.), Journals of Expeditions of Discovery into Central Australia, 2 vols. London, 1845.
- Falkner* (Thomas), A Description of Patagonia, and the adjoining Parts of South America. Hereford, 1774.
- Faner* (J. A.), Primitive Manners and Customs. London, 1879.
- Fawcett* (Fred.), On the Saoras (or Savaras); in The Journal of the Anthropological Society of Bombay. Vol. I. Bombay, 1888.
- Finch* (H. T.), Romantic Love and Personal Beauty. 2 vols. London, 1887.
- Finsch* (Otto), Neu-Guinea und seine Bewohner. Bremen, 1865.
- , Reise nach West-Sibirien im Jahr 1876. Berlin, 1879.
- , Über die Bewohner von Ponapé; in Zeitscht. f. Ethnol., vol. XII. Berlin, 1880.
- Fischer*, Memoir of Sylhet, Kachar, and the Adjacent Districts; in Jour. As. Soc. Bengal, vol IX., pt. II. Calcutta, 1840.
- Fiske* (John), Outlines of Cosmic Philosophy. 2 vols. London, 1874.
- Fison L*), and *Howit* (A. W.), Kamilaroi and Kurnai. Melbourne and Sydney, 1880.
- Folk-Lore*. A Quarterly Review of Myth, Tradition, Institution and Custom. London.
- Folk-Lore Journal* (The). London.
- Forbes* (C. J. F. S.), British Burma and its People. London, 1878.

- Forbes* (F. E.), Dahomey and the Dahomans. 2 vols. London, 1851.
- Forbes* (H. O.), A Naturalist's Wanderings in the Eastern Archipelago. London, 1885.
- Foreman* (John), The Philippine Islands. London, 1890.
- Forster* (G.), A Voyage Round the World. 2 vols. London, 1777.
- Forsyth* (J.), The Highlands of Central India. London, 1871.
- Fortnightly Review* (The). London.
- Frankel* (Z.) Grundlinien des mosaisch-talmudischen Eherechts. Leipzig, 1860.
- Franklin* (John), Narrative of a Journey to the Shores of the Polar Sea. London, 1823.
- , Narrative of a Second Expedition to the Shores of the Polar Sea. London, 1828.
- Fraser* (J. B.), Journal of a Tour through Part of the Snowy Range of the Himalaya Mountains. London, 1820.
- Frazer* (J. G.), Totemism. Edinburgh, 1887.
- Freycinet* (Louis de), Voyage autour du monde. 9 vols. Paris, 1824-1844.
- Friedberg* (Emil), Das Recht der Eheschliessung in seiner geschichtlichen Entwicklung. Leipzig, 1865.
- Friedrichs* (Karl), Über den Ursprung des Matriarchats; in Zeitschr. f. vgl. Rechtswiss. vol. VIII. Stuttgart, 1889.
- Fries* (Th. M.), Grönland, dess natur och innervänare. Upsal, 1872.
- Fritsch* (G.), Die Eingeborenen Süd-Afrika's. Breslau, 1872.
- Fulton* (John), The Laws of Marriage. New-York, 1883.
- Fustel de Coulanges* (N. D.), The Ancient City. Trans, by W. Small. Boston, 1874.
- Fytche* (A.), Burma Past and Present. 2 vols. London, 1878.
- Gabelentz* (H. C. von der), Die melanesischen Sprachen. 2 vols. Leipzig, 1861-73.
- Gaius*, Institutiones.
- Galton* (Francis), Hereditary Genius. London, 1869.
- , The Narrative of an Explorer in Tropical South Africa. London, 1853.
- , Natural Inheritance. London, 1889.
- Gans* (E.), Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. 4 vols. Berlin, Stuttgart and Tübingen, 1824-35.
- Ganzenmüller* (Konrad), Tibet. Stuttgart, 1878.
- Garcilasso de la Vega*, First Part of the Royal Commentaries of the Yncas. Trans, ed. by C. R. Markham. 2 vols. London, 1869-71.
- Gason* (Samuel), The Manners and Customs of the *Dieyrie* Tribe of Australian Aborigines; in Wood's The Native Tribes of South Australia.
- Gay a* (Louis de), Marriage Ceremonies. Trans. London, 1704.

Geiger (Wilhelm), *Civilisation of the Eastern Iranians in Ancient Times*. Trans. 2 vols. London, 1885-86.

Geijer (E. G.), *Samlade skrifter*. 8 vols. Stockholm, 1873-75.

Genesis.

Geoffroy St-Hilaire (I.), *Histoire générale et particulière des anomahes de l'organisation chez l'homme et les animaux*. 3 vols. Paris, 1832-37.

-, *Histoire naturelle générale des règnes organiques*. 3 vols. Paris, 1854-62.

Georgi (J. G.), *Beschreibung aller Nationen des russischen Reichs*. St. Petersburg, 1776.

Gerland (Georg), *Über das Aussterben der Naturvölker*. Leipzig, 1868.

Gibbon (Edward), *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. 2 vols. London, 1822-85.

Gibbs (George), *Tribes of Western Washington and North-western Oregon*; in *U. S. Geographical and Geological Survey of the Rocky Mountain Region: Contributions to North American Ethnology*, vol. I. Washington, 1877.

Gieseler (J. C. L.), *Text-Book of Ecclesiastical History*. Trans, by F. Cunningham. 3 vols. Philadelphia, 1836.

Gill (W. W.), *Life in the Southern Isles*. London, 1876.

-, *Myths and Songs from the South Pacific*. London, 1876.

Ginoulhiac (Ch.), *Histoire du régime dotal*. Paris, 1842.

Giraud-Teulon (A.), *La mère chez certains peuples de l'antiquité*. Paris, 1867.

-, *Les origines de la famille*. Geneva, 1874.

-, *Les origines du mariage et de la famille*. Geneva and Paris, 1884.

Gisborne (Lionel), *The Isthmus of Darien in 1852*. London, 1853.

Glas (George), *The History of the Discovery and Conquest of the Canary Islands*. Trans, from a Spanish Manuscript by G. G.; in *Pinkerton, Collection of Voyages and Travels*, vol. XVI. London, 1814.

Glasson (Ernest), *Le mariage civil et le divorce*. Paris, 1880.

Globus. *Illustrierte Zeitschrift für Länder- und Völkerkunde*. Brunswick.

Gobineau (A. D.), *The Moral and Intellectual Diversity of Races*. Trans, ed. by H. Hotz. Philadelphia, 1856.

Godron (D. A.), *De l'espece et des races dans les êtres organisés*. 2 vols. Paris, 1859.

Goehlert (V.), *Die Geschlechtsverschiedenheit der Kinder in den Ehen*; in *Zeitschr. f. Ethnol.* vol. XIII. Berlin, 1881.

Goertz (Carl von), *Reise um die Welt in den Jahren 1844-1847*. 3 vols. Stuttgart and Tübingen, 1852-54.

Goguet (A. Y.), *The Origin of Laws, Arts, and Sciences*. Trans. 3 vols. Edinburgh, 1761.

Goncourt (Edmond and Jules de), *La Femme au dix-huitième siècle*. Paris, 1862.

Gottlund (C. A.), *Otava eli suomalaisia huvituksia*. Stockholm, 1829.

Gould (John), *Handbook to the Birds of Australia*. 2 vols. London, 1865.

Gray (J. J.), *China: a History of the Laws, Manners, and Customs of the People*, 2 vols. London, 1878.

Grey (George), *Journals of Two Expeditions of Discovery in North-West and Western Australia*. 2 vols. London, 1841.

Griffis (W. E.), *The Mikado's Empire*. New York, 1883.

Griffith (William), *Journals of Travels in Assam, Burma, Bootan, Affghanistan and the Neighbouring Countries*. Calcutta, 1847.

Grimm (Jacob), *Deutsche Rechts-Altertümer*. Göttingen, 1828.

Grote (George), *History of Greece*. 10 vols. London, 1872.

Gruenhagen (A.), *Lehrbuch der Physiologie*. 3 vols. Hamburg und Leipzig, 1885-87.

Gubernatis (A. de), *Storia comparata degli usi nuziali in Italia e presso gli altri popoli indo-europei*. Milano, 1878.

Guenther (A. C. L. G.), *An Introduction to the Study of Fishes*. Edinburgh, 1880.

Guillemard (F. H. H.), *The Cruise of the Marchesa to Kamchatka and New Guinea*. London, 1889.

Guizot (F.), *The History of Civilization*. Trans, by W. Hazlitt. 3 vols. London, 1846.

Gumilla (José), *Histoire naturelle, civile et géographique de l'Orénoque*. Trans. 3 vols. Avignon, 1758.

Gumplowicz (L.), *Grundriss der Sociologie*. Wien, 1885."

Haas (E.), *Die Heiratsgebräuche der alten Inder*; in Alb. Weber, *Indische Studien*, vol. V., Berlin, 1862.

Haeckel (Ernst), *Generelle Morphologie der Organismen*. 2 vols. Berlin, 1866.

-, *Indische Reisebriefe*. Berlin, 1884.

Hale (Horatio), *The Klamath Nation*; in *Science: A Weekly Newspaper of all the Arts and Sciences*, vol. XIX. New York, 1892.

Hall (C. F.), *Arctic Researches and Life among the Esquimaux*. New York, 1865.

Haliarn (Henry), *View of the State of Europe during the Middle Ages* 2 vols. Paris, 1840.

Hamilton (Alex.), *A New Account of the East Indies*; in Pinkerton, *Collection of Voyages and Travels*, vol. VIII. London, 1811.

Hanoteau (A.) and *Letournaux* (A.), *La Kabylie et les coutumes kabyles*. 3 vols. Paris, 1873.

Hardisty (W. L.), *The Loucheux Indians*; in *Smithsonian Report*, 1866. Washington.

Harkness (H.), *A Description of a Singular Aboriginal Race Inhabiting the Neilgherry Hills*. London, 1832.

Harmon (D. W.), A Journal of Voyages and Travels in the Interior of North America. Andover, 1820.

Hartmann (E. von), Philosophy of the Unconscious. Trans. by W. C. Coupland. 3 vols. London, 1884.

Hartmann (Robert), Die menschenähnlichen Affen. Leipzig, 1883.

Hartshorne (B. F.), The Weddas; in the Indian Antiquary, vol. VIII. Bombay, 1879.

Haushofer (Max), Lehr- und Handb. der Statistik. Wien 1882.

Hawkesworth (John), An Account of Voyages in the Southern Hemisphere. 3 vols. London, 1773.

Haxthausen (A. von), The Russian Empire. Trans. 2 vols. London, 1856.

-, Transcaucasia. Trans. London, 1854.

Haycraft (J. B.), On some Physiological Results of Temperature Variations; in Transactions of the Royal Society of Edinburgh, vol. XXIX. Edinburgh, 1880.

Hearn (W. E.), The Aryan Household. London and Melbourne, 1879.

Harne (S.), A Journey from Prince of Wales's Fort to the Northern Ocean. Dublin, 1796.

Heikel (A. O.), Strapatser och etnografiska forskningar; in Helsingfors Dagblad, 1881.

Helwald (F. von), Die menschliche Familie. Leipzig, 1889.

Hensen (V.), Die Physiologie der Zeugung; in L. Hermann, Handbuch der Physiologie, vol. VI. pt. II. Leipzig, 1881.

Heriot (George), Travels through the Canadas. London, 1807.

Hermann (K. F.), Lehrbuch der griechischen Privataltertümer. Ed. by H. Blümmer. Freiburg im B. and Tübingen, 1882.

Herodotus, Ἱστοριῶν λόγοι δ'.

H errera (Antonio de), The General History of . . . the West Indies. Trans. 6 vols. London, 1825-26.

Herzog (J. J.), Abriss der gesammten Kirchengeschichte. 3 vols. Erlangen, 1876-82.

Herzog (J. J.), *Plitt* (G. L.) and *Hauch* (Alb.), A Religious Encyclopaedia. Trans. ed. by Philip Schaff. 3 vols. New York, 1882-83.

Hickson (S. J.), A Naturalist in North Celebes. London, 1889.

Hildebrandt (J. M.), Ethnographische Notizen über Wakamba und ihre Nachbarn; in Zeitschr. f. Ethnol. vol. X. Berlin, 1878.

Hodgson (B. H.), On the Origin, &c, of the Kócch, Bodo, and Dhimal People; in Jour. As. Soc. Bengal, vol. XVIII., pt. II. Calcutta, 1850.

Hodgson (C. P.), Reminiscences of Australia. London, 1846.

Hofacker and *Notter* (F.), Über Eigenschaften, welche sich bei Menschen und Tieren von den Aeltern auf die Nachkommen vererben. Tübingen, 1827.

Holden (W. C.), *The Past and Future of the Kaffir Races*. London (1866).

Holm (G.), *Ethnologisk Skizze af Angmagsalikerne*; in *Meddelelser om Grønland*, vol. X. Copenhagen, 1888.

Holmberg (H. J.), *Ethnographische Skizzen über die Völker des russischen Amerika*; in *Acta Societatis Seien tiarum Fennicae*, vol. IV. Helsingfors, 1856.

Holtzendorff (Franz von), *Encyclopädie der Rechtswissenschaft*. 2 parts. Leipzig, 1873-76.

Holub (E.), *Seven Years in South Africa*. 2 vols. Trans. London, 1881.

Homer, *The Iliad*.

Homer's Odyssey. Books XXI-XXIV. Ed. by S. G. Hamilton. London, 1883.

Hooker (J. D.), *Himalayan Journals*. 2 vols. London, 1855.

Hooper (W. H.), *Ten Months among the Tents of the Tuski*. London, 1853.

Hosea, *The Book of*.

Houzeau (J. C.), *Etudes sur les facultés mentales des animaux comparées à celles de l'homme*. 2 vols. Mons, 1872.

Howitt (A. W.), *Australian Group Relations*; in *Smithsonian Report*, 1883. Washington.

Hue (E. R.), *Travels in Tartary, Thibet and China, during the Years 1844-1846*. Trans. 2 vols. London (1852).

Huebschmann (H.), *Über die persische Verwandtenheirat*; in *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, vol. XLIII. Leipzig, 1889.

Humboldt (A. von), *Personal Narrative of Travels to the Equinoctial Regions of the New Continent*. Trans. 7 vols. London, 1814-1829.

-, *Political Essay on the Kingdom of New Spain*. Trans. 2 vols. London, 1811.

Hume (D.), *Essays, Moral, Political and Literary*. Ed. by T. H. Green and T. H. Grose. 2 vols. London, 1875.

Hunter (John), *An Historical Journal of the Transactions at Port Jackson and Norfolk Island, &c*. London, 1793.

Hunter (W. W.), *The Annals of Rural Bengal*. 3 vols. London, 1868-1872.

-, *A Comparative Dictionary of the Non-Aryan Languages of India and High Asia*. London, 1868.

Huth (A. H.), *The Marriage of Near Kin considered with respect to the Laws of Nations, &c*. London, 1887. (First edition, 1875.)

Huxley (T. H.), *Evidence as to Man's Place in Nature*. London, 1863.

Hyades (P.), *Ethnographie des Fuégiens*; in *Bull. Soc. d'Anthr.*, ser. III., vol. X. Paris, 1887.

- , and *Deniker* (J.), *Mission Scientifique du Cap Horn*, 1882.
 1883. Tome VII. *Anthropologie, Ethnographie*. Paris, 1891.
- Im Thurn* (E. F.), *Among the Indians of Guiana*. London, 1883.
- Indian Antiquary* (The), a Journal of Oriental Research. Bombay.
- Isaeus*, Περί τοῦ Απολλοδώρου γλήρου.
- , Περί τοῦ Πυρροῦ γλήρου.
- Jacobs* (Friedrich), *Vermischte Schriften*. 8 vols. Gotha and Leipzig, 1823-44.
- Jacobs* (Joseph), *Studies in Jewish Statistics*. London, 1891.
- , On the Racial Characteristics of Modern Jews; in *Jour. Anthr. Inst.*, vol. XV. London, 1886.
- Jagor* (F.), *Reisen in den Philippinen*. Berlin, 1873.
- Jamieson* (G.), *Translations from the General code of Laws of the Chinese Empire; VII. – Marriage Laws; in The China Review*, vol. X. Hongkong, 1881-82.
- Janke* (H.), *Die willkürliche Hervorbringung des Geschlechts bei Mensch und Haustieren*. Berlin and Leipzig, 1887.
- Jettinghaus* (Th.), *Sagen, Sitten und Gebräuche der Munda-Kolhs in Chota Nagpore; in Zeitschr. f. EthnoL*, vol. III. Berlin, 1871.
- Joest* (Wilh.), *Tätowieren, Narbenzeichnen und Körperbemalen*. Berlin, 1887.
- Johnston* (H. H.), *The Kilimanjaro Expedition*. London, 1886.
- , *The River Congo*. London, 1884.
- Johnstone* (J. C.), *Maoria*. London, 1874.
- Jolly* (J.), *Über die rechtliche Stellung der Frauen bei den altern Indern; in Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Klasse der Akademie der Wissenschaften zu München*, 1876. München.
- Jones* (Owen), *The Grammar of Ornament*. London, 1865.
- Jones* (S.), *The Kutchin Tribes; in Smithsonian Report*, 1866. Washington.
- Josephus* Ἰουδαϊκῆς ἀλώσεως λόγοι ξ'.
- Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* (The). London.
- of the Asiatic Society of Bengal. Calcutta.
- Asiatique. Paris.
- of the Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society. Colombo.
- of the Ethnological Society of London.
- & Proceedings of the Royal Society of New South Wales. Sydney and London.
- of the Royal Geographical Society of London.
- of the Statistical Society. London.
- Juan* (George) and *Ullae* (A. de), *A Voyage to South America*.

Trans.; in Pinkerton, Collection of Voyages and Travels, vol. XIV. London, 1813.

Judges, The Book of.

Justinian, Institutions.

Kaegi (Adolf), The Rigveda: the Oldest Literature of the Indians. Trans. Boston, 1886.

Kalevala, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, vol. XLVIII. Helsingfors, 1870.

Kalevala (The), the Epic Poem of Finland. Trans. by J. M. Crawford. 2 vols. New York, 1888.

Karnes (Henry Home), Sketches of the History of Man. 3 vols. Edinburgh, 1813.

Kane (E. K.), Arctic Explorations. 2 vols. Philadelphia, 1856.

Kant (L.), Die Metaphysik der Sitten. 2 vols. Königsberg, 1798-1803.

Kanteletar taikka Suomen Kansan vanhoja lauluja ja virsiä. Helsingfors, 1864.

Katscher (Leopold), Bilder aus dem chinesischen Leben. Leipzig und Heidelberg, 1881.

Kautsky (Karl), Die Entstehung der Ehe und Familie; in Kosmos, vol. XII. Stuttgart, 1882.

Kearns (J. F.), Kalyán'a Shat'anku, or the Marriage Ceremonies of the Hindus of South India. Madras, 1868.

- The Tribes of South India. London, 1865?

Keating (W. H.), Narrative of an Expedition to the Source of St. Peter's River. 2 vols. Philadelphia, 1824.

Kent (James), Commentaries on American Law. Ed. by O. W. Holmes. 4 vols. Boston, 1873.

Keyser (Arthur), Our Cruise to New Guinea. London, 1885.

King (P. Parker) and *Fitz-Roy* (R.), Narrative of the Surveying Voyages of the Adventure and Beagle. 3 vols. London, 1839.

Kings The First Book of the.

Klaproth (H. J. von), Asia Polyglotta. 2 parts. Paris, 1831.

Klemm (G.), Allgemeine Kultur-Geschichte der Menschheit. 10 vols. Leipzig, 1843-52.

-, Die Frauen, 6 vols. Dresden, 1854-59.

Knox (Robert), Captain, An Historical Relation of the Island of Ceylon. London, 1817.

-, M. D., The Races of Men. London, 1850-62.

Koenigswarter (L. J.), Etudes historiques sur le développement de la société humaine. Paris, 1850.

-, Histoire de l'organisation de la famille en France. Paris, 1851.

Koepfen (C. F.), Die Religion des Buddha und ihre Entstehung. 2 vols. Berlin, 1857-59.

Köhler (J.), Indisches Ehe- und Familienrecht; in Zeitschr. f. vgl. Rechtswiss., vol. III. Stuttgart, 1882.

-, Über das Recht der Australneger; in Zeitschr. f. vgl. Rechtswiss., vol. VII. Stuttgart, 1887.

- Studien über Frauengemeinschaft, Frauenraub und Frauenkauf; in Zeitschr. f. vgl. Rechtswiss., vol. V. Stuttgart. 1884.

Kolben (Peter), The Present State of the Cape of Good Hope. Trans. 2 vols. London, 1731.

Koppenfels (Hugo von), Meine Jagden auf Gorillas; in Die Gartenlaube. Leipzig, 1877.

Koran (The). Trans, by J. M. Rod well. London, 1876.

Kosmos. Zeitschrift für einheitliche Weltanschauung auf Grund der Entwicklungslehre. Leipzig.

Kotzebue (Otto von), A Voyage of Discovery into the South Sea and Behring's Straits. Trans. 3 vols. London, 1821.

Kovalevsky (M.), Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété. Stockholm, 1890.

-, Marriage among the Early Slavs; in Folk-Lore, vol. I. London, 1890.

-, Modern Customs and Ancient Laws of Russia. London, 1891.

Kraft-Ebing (R. von), Psychopathia sexualis. Eine klinisch-forensische Studie. Stuttgart, 1886.

Krapf (J. L.), Travels, Researches and Missionary Labours during an Eighteen Years Residence in Eastern Africa. London, 1860.

Krashennikoff (S. P.), The History of Kamschatka and the Kurilski Islands, with the Countries Adjacent. Trans, by J. Grieve. London, 1764.

Krauss (F. S.), Sitte und Brauch der Südslaven. Vienna, 1885.

Kraut (W. Th.), Die Vormundschaft nach den Grundsätzen des deutschen Rechts. 3 vol. Göttingen, 1835-59.

Kretschmar (Eduard), Südafrikanische Skizzen. Leipzig, 1873.

Krieger (Eduard), Die Menstruation. Berlin, 1869.

Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Munich, and Leipzig.

Kubray (J.), Ethnographische Beiträge zur Kenntnis der Karolinischen Inselgruppe und Nachbarschaft. Heft I.: Die sozialen Einrichtungen der Palauer. Berlin, 1885.

Kuechler (L. W.), Marriage in Japan; in Trans. As. Soc. Japan, vol. XIII. Yokohama, 1885.

Kulischer (M.), Die communale »Zeitehe« und ihre Überreste; in Archiv für Anthropologie, vol. XL Brunswick, 1879.

-, Die geschlechtliche Zuchtwahl bei den Menschen in der Urzeit; in Zeitschr. f. Ethnol. vol. VIII. Berlin, 1876.

-, Intercommunale Ehe durch Raub und Kauf; in Zeitschr. f. Ethnol., vol. X. Berlin, 1878.

Laband (Paul), Die rechtliche Stellung der Frauen im altrömischen und germanischen Recht; in Zeitschr. f. Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, vol. III. Berlin, 1865.

Làbillardière (J. J. Houtou de), An Account of a Voyage in Search of La Pérouse in the Years 1791-93. Trans. 2 vols. London, 1800.

Laboulaye (Edouard), Histoire du droit de propriété foncière en Occident. Paris, 1839.

-, Recherches sur la condition civile et politique des femmes. Paris, 1843.

Lacassagne (A.), Les tatouages. Paris, 1881.

Laestadius (Petrus), Ett lappfrieri; in *Sevenska folkets seder*. Stockholm, 1846.

Laferrière (L. F. J.), Histoire du droit civil de Rome et du droit français. 6 vols. Paris, 1846-58.

Lafitau (J. F.), Mœurs des sauvages américains comparées aux mœurs des premiers temps. 2 vols. Paris, 1724.

Laing (A. Gordon), Travels in the Timanee, Kooranko, and Soolima Countries in Western Africa. London, 1825.

Lane (E. W.), An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians. 2 vols. London, 1849.

Lang (Andrew), Custom and Myth. London, 1885.

Langsdorf (G. H. von), Voyages and Travels in Various Parts of the World, during the Years 1803-1807. 2 vols. London, 1813-14.

Lansdell (Henry), Through Siberia. 2 vols. London, 1881.

Larousse (Pierre), Grand dictionnaire universel du XIXe siècle. 15 vols. Paris, 1866-76. Supplements in progress.

Latham (R. G.), Descriptive Ethnology, 2 vols. London, 1859.

Lawrence (W.), Lectures on Physiology, Zoology and the Natural History of Man. London, 1823.

Lea (H. C.), An Historical Sketch of Sacerdotal Celibacy in the Christian Church. Boston, 1884.

Le Bon (Gustave), La civilisation des Arabes. Paris, 1884.

-, L'homme et les sociétés. 2 vols. Paris, 1881.

Lecky (W. E. H.), History of European Morals from Augustus to Charlemagne. 2 vols. London, 1877.

Leguével de Lacombe (B. F.), Voyage à Madagascar et aux Iles Comores. 2 vols. Paris, 1840.

Le Mesurier (C. J. R.), The Veddás of Ceylon; in *Jour. Roy. As. Soc. Ceylon Branch*, vol. IX. Colombo, 1887

Leslie (David), Among the Zulus and Amatongas. Edinburgh, 1875.

Letourneau (Ch.), L'évolution du mariage de la famille. Paris, 1888.

-, Sociology Based upon Ethnography. Trans. London, 1881.

Leuckart (Rud.), Zeugung; in *Rud. Wagner, Handwörterbuch der Physiologie*, vol. IV. Brunswick, 1853.

Leviticus.

Lewin (T. H.), Wild Races of South-Eastern India. London, 1870.

- Lewis* (Hubert), *The Ancient Laws of Wales*. London, 1889.
- Lewis* (M.) and *Clarke* (W.), *Travels to the Source of the Missouri River, and across the American Continent to the Pacific Ocean*. London, 1814.
- Li Ki* (The), Trans. by James Legge. *The Sacred Books of China*, vol. IV. Oxford, 1885.
- Lichtenstein* (H.), *Travels in Southern Africa*. Trans. 2 vols. London, 1812-15.
- Lichtschein* (L.), *Die Ehe nach mosaïsch-talmudischer Auffassung*. Leipzig, 1879.
- Liebich* (R.), *Die Zigeuner*. Leipzig, 1863.
- Lippert* (Julius), *Die Geschichte der Familie*. Stuttgart, 1884.
- , *Kulturgeschichte der Menschheit*. 2 vols. Stuttgart, 1886-1887.
- Lisiansky* (U.), *A Voyage Round the World*. London, 1814.
- Litteræra Soiréeer i Helsingfors under hosten* 1849. Helsingfors, 1849.
- Livingstone* (David), *Missionary Travels and Researches in South Africa*. London, 1857.
- Lobo* (Jerome), *A Voyage to Abyssinia*. Trans. in Pinkerton, *Collection of Voyages and Travels*, vol. XV. London, 1814.
- Longford* (J. H.), *A Summary of the Japanese Penal Codes*; in *Trans. As. Soc. Japan*, vol. V., pt. II. Yokohama, 1877.
- Lord* (J. K.), *The Naturalist in Vancouver Island and British Columbia*. 2 vols. London, 1866.
- Lovisato* (Domenico), *Appunti etnografici con accenni geologici sulla Terra del Fuoco*; in *Cosmos di Guida Cora*, vol. VIII. Turin, 1884-85.
- Low* (Hugh), *Sarawak*. London, 1848.
- Lubbock* (John), *The Origin of Civilisation and the Primitive Condition of Man*. London, 1889.
- , *Prehistoric Times*. London, 1890.
- Lucas* (Posper), *Traité philosophique et physiologique de l'hérédité naturelle*. 2 vols., Paris, 1847-50.
- Luetke* (Moritz), *Der Islam und seine Völker*. Gütersloh, 1878.
- Lumholtz* (Carl), *Among Cannibals*. London, 1889.
- Lyall* (A. C.), *Asiatic Studies, Religious and Social*. London, 1882.
- Lyon* (G. F.), *The Private Journal during the Voyage of Discovery under Captain Parry*. London, 1824.
- Macdonald* (D.), *Oceania: Linguistic and Anthropological*. Melbourne and London, 1889.
- Macdonald* (Duff), *Africana*. 2 vols. London, 1882.
- Macfie* (M.), *Vancouver Island and British Columbia*. London, 1865.
- Macgillivray* (John), *Narrative of the Voyage of Rattlesnake*. 2 vols. London, 1852.

Macieiowski (W. A.), Slavische Rechtsgeschichte. Trans. 4 vols. Stuttgart and Leipzig. 1835-39.

Mackenzie (Alex.), Voyages from Montreal... to the Frozen and Pacific Oceans. London, 1801.

Mackenzie (Thomas), Studies in Roman Law. Ed. by John Kirkpatrick. Edinburgh, 1886.

Maclean (John), A Compendium of Kafir Laws, and Customs. Mount Coke, 1858.

McLennan, (J. F.), The Patriarchal Theory. London, 1885.

-, Studies in Ancient History. London, 1886.

-, Exogamy and Endogamy; in *The Fortnightly Review*, new series, vol. XXL London, 1877.

-, The Levirate and Polyandry; in *The Fortnightly Review*, new series, vol. XXI. London, 1887.

Mac Mahon (A. R.), Far Cathay and Farther India. London, 1893.

Macnaghten (W. H.), Principles of Hindu Law. Calcutta, 1880.

-, Principles of Muhammadan Law. Calcutta, 1881.

McNair (F.), Perak and the Malays. London, 1878.

Macpherson (S. Ch.), Memorials of Service in India. London, 1865.

Madras Journal of Literature and Science (The). Madras.

Magnus (Olaus), *História de Gentibus Septentrionalibus*. Rome, 1555-

Maine (H. J. S.), Ancient Law. London, 1885.

-, Dissertations on Early Law and Custom. London, 1883.

-, Lectures on the Early History of Institutions. London, 1875

Mainoff (W.), Mordvankansan häätapoja. Trans. Helsingfors, 1883.

Malcolm (J.), Essay on the Bhills; in *Trans. Roy. As Soc*, vol. I. London, 1827.

Man (E. G.), Sonthalia and the Sonthals. London, 1867.

Man (E. H.), On the Aboriginal Inhabitants of the Andaman Islands; in *Jour. Anthr. Inst.* vol. XII. London, 1885.

Mannhardt (W.), Wald- und Feldkulte. 2 vols. Berlin, 1875-77.

Mantegazza (Paolo), Anthropologisch-kulturhistorische Studien über die Geschlechtsverhältnisse des Menschen. Trans. Jena, 1888.

-, Die Hygiene der Liebe. Trans. Jena, 1887.

-, Physiologie du Plaisir. Trans. Paris, 1886.

-, Rio de la Plata e Tenerife. Milan, 1867.

Manu, the Laws of. Trans, by G. Bühler. Oxford, 1886.

Marquardt (J.), and *Momsen* (Th.), *Handbuch der römischen Altertümer*. 7 vols. Leipzig, 1871-82.

Marsden (W.), The History of Sumatra. London, 1811.

Marshall (W. E.), A Phrenologist amongst the Todas. London, 1873.

Martin (John), An Account of the Natives of the Tonga Islands

Compiled from the Communications of Mr. William Mariner. 2 vols. London, 1817.

Martineau (James), Types of Ethical Theory. 2 vols. Oxford, 1889.

Martins (C. F. Ph. von), Beiträge zur Ethnographie und Sprachenkunde Amerikas, zumal Brasiliens. 2 vols. Leipzig, 1867.

Mason (F.), On Dwellings, works of Art, Laws, &c, of the Karens; in Jour. As. Soc. Bengal, vol. XXXVII., pt. II. Calcutta, 1868.

Mathew (John), The Australian Aborigines; in Jour. & Proceed. Roy. Soc. New South Wales, vol. XXIII. London and Sidney, 1889.

Matthes (B. F.), Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Celebes. The Hague, 1875.

Mauch (Carl), Reisen im Innern von Süd-Afrika, 1865-1872. Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsband VIII. No. 37. Gotha, 1874.

Mayer (J. R.), Die Mechanik der Wärme. Stuttgart, 1874.

Mayer (Samuel), Die Rechte der Israeliten, Athener und Römer. 2 vols. Leipzig, 1862-66.

Mayne (J. D.), A Treatise on Hindu Law and Usage. Madras, 1888.

Mayne (R. C.), Four Years in British Columbia and Vancouver Island. London, 1862.

Mayr (Aurel), Das indische Erbrecht. Vienna, 1873.

Mayr (G.), Die Gesetzmässigkeit im Gesellschaftsleben. Munich, 1877.

Meade (Herbert), A Ride through the disturbed Districts of New Zealand; together with some Account of the South Sea Islands. London, 1870.

Meares (John), Voyages made in the Years 1788 and 1789 from China to the North-West Coast of America. London, 1790.

Medhurst (W. H.), Marriage, Affinity and Inheritance in China; in Trans. Roy. As. Soc. China Branch, vol. IV. Hongkong, 1855.

Meier (M. H. E.), and *Schömann* (G. F.), Der attische Process. Ed. by J. H. Lipsius. Berlin, 1883-87.

Meiners (C), Vergleichung des altern und neuern Russlands. 2 vols. Leipzig. 1798.

Meinicke (C. E.), Die Inseln des stillen Oceans. 2 vols. Leipzig, 1875-76.

Mela (Pomponius), De Situ Orbis.

Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris.

Memoirs Read before the Anthropological Society of London.

Merolla da Sorrento (Jerome), A Voyage to Congo and several other Countries. Trans.; in Pinkerton, Collection of Voyages and Travels, vol. XVI. London, 1814.

Metz (F.), The Tribes Inhabiting the Neilgherry Hills. Mangalore, 1864.

Meyer (H. E. A.), Manners and Customs of the Aborigines of the Encounter Bay Tribe; in Woods, Native Tribes of South Australia.

Michaelis (J. D.), Abhandlung von den Ehegesetzen Mosis. Göttingen, 1768.

-, Commentaries on the Laws of Moses. Trans. 4 vols. London, 1814.

Milman (H. H.), History of Latin Christianity. 9 vols. London, 1867.

Mitchell (Arthur), Blood-Relationship in Marriage Considered in its Influence upon the Offspring; in Mem. Anthr. Soc, vol. II. London, 1866.

Mitchell (T. L.), Three Expeditions into the Interior of Eastern Australia. 2 vols. London, 1839.

Mittermaier (C. J. A.), Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts. 2 vols. Regensburg, 1847.

Modigliani (Elio), Un viaggio a Nias. Milan, 1890.

Mohnike (O.), Die Affen auf den indischen Inseln; in Das Ausland, 1872. Augsburg.

Möller (P.), *Pageis* (G.), and *Gleerup* (E.), Tre år i Kongo. 2 vols. Stockholm, 1887-88.

Mommsen (Theodor), The History of Rome. Trans, by W. P. Dickson. 6 vol. London, 1868-86.

Montesquieu (Charles de Secondât de), De l'esprit des lois. 3 vols. Geneva, 1753.

Montgomery (James), Journal of Voyages» and Travels by the Rev. Daniel Tyerman and George Bennet. 2 vols. London, 1831.

Moorcroft (William) and *Trebeck* (George), Travels in the Himalayan Provinces of Hindustan and the Panjab. Ed. by H. H. Wilson. 2 vols. London, 1841.

Moore (Theophilus), Marriage Customs, Modes of Courtship, and singular Propensities of the Various Nations of the Universe. London, 1814.

Morelet (A.), Reisen in Central-Amerika. Trans. Jena, 1872.

Morgan (L. H.), Ancient Society. London, 1877.

-, Houses and House-life of the American Aborigines. U. S. Geograph, and Geolog. Survey of the Rocky Mountain Region, Contributions to North American Ethnology, vol. IV. Washington, 1881.

-, League of the Ho-de-no-sau-nee, or Iroquois. Rochester, 1851.

-, Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family. Smithsonian Contributions to Knowledge, vol. XVII. Washington, 1871.

Moseley (H. N.), Notes by a Naturalist on the »Challenger«. London, 1879.

-, On the Inhabitants of the Admiralty Islands, &c.; in Jour. Anth. Inst., vol. VI. London, 1877.

Mueller (C. O.), The History and Antiquities of the Doric race. Trans. 2 vols. London, 1830.

Mueller (Friedrich), Allgemeine Ethnographic Vienna, 1879,
-, Reise der österreichischen Fregatte Novara um die Erde, Anthropologischer Teil, pt. III.: Ethnographie. Vienna, 1868.

Mueller (F. Max), Biographies of Words and the Home of the Aryas. London, 1888.

-, Chips from a German Workshop. 4 vols. London, 1867-75.

-, Comparative Mithology; in Oxford Essays. London, 1856.

Mueller (Hermann), Custos, Am Neste. Berlin, 1881.

-, Oberlehrer, The Fertilisation of Flowers. Trans. London, 1883»

Muir (John), Original Sanskrit Texts. 5 vols. London, 1868-70.

-, Religious and Moral Sentiments metrically rendered from Sanskrit Writers. London, 1875.

Munzinger (W.), Ostafrikanische Studien. Schaffhausen, 1864.

Musters (G. C), At Home with the Patagonians. London, 1873.

Mygge (Johannes), Om Aegteskaber mellem Blodbeslaegtede Copenhagen, 1879.

Nachtigal (G.), Sahara und Sudan. 3 vols. Berlin, 1879-89.

Nansen (Fridtjof), The first Crossing of Greenland. Trans. 2 vols. London, 1890.

Nation (The): a Weekly Journal, New York.

Nature: a Weekly Illustrated Journal of Science. London.

Navarette (M. F.), An Account of the Empire of China. Trans» in Awnsham and Churchill's Collection of Voyages and Travels, vol. I. London, 1704.

Neale (F. A.), Narrative of a Residence in Siam. London, 1852.

Nelson (J. H.), A View of the Hindu Law. Madras, Calcutta» and Bombay, 1877.

Neubauer, Ehescheidung im Auslande; in Zeitschr. f. vgl. Rechtswiss., vols. V-IX. Stuttgart, 1884-90.

Neumann (K. F.), Russland und die Tscherkessen. Stuttgart and Tübingen, 1840.

Nicholson (H. A.), Sexual Selection in Man. (Toronto), 1872.

Nicolaus Damascenus. Ἐδών συναγωγῆ.

Niebuhr (Carsten), Travels in Arabia. Trans.; in Pinkerton, Collection of Voyages and Travels, vol. X. London, 1811.

Nieuhoff (Jan), Voyages and Travels into Brazil. Trans.; in Pinkerton, Collection of Voyages and Travels, vol. XIV. London, 1813.

Nordenskiöld (A. E.), Den andra Dicksonska expeditionen till Grönland. Stockholm, 1885.

-, Vegas faerd kring Asien och Europa. 2 vols. Stockholm, 1880-81.

Nordqvist (O.), Tschuktschisk ordlista; in Nordenskiöld, Vegaexpeditionens vetenskapliga iakttagelser, vol. I. Stockholm, 1882.

Nordstrom (J. J.), Bidrag till den svenska samhaells-författningens historia. 2 vols. Helsingfors, 1839-40.

Nott (J. C), and *Gliddon* (G. R.), Types of Mankind. Philadelphia, i&54-

Nya Fhssen. Tidning for politik, handel ochindustri. Helsingfors.

O'Curry (Eugene), On the Manners and Customs of the Ancient Irish. Ed. by W. K. Sullivan. 3 vols. London and Dublin, 1873.

Odhner (C. T.), Laerobok i Sveriges, Norges och Danmarcks historia. Stockholm, 1873.

Oettingen (A. von), Die Moralstatistik in ihrer Bedeutung für eine Sociolethik. Erlangen, 1882.

Oldenberg (Hermann), Buddha: His Life, his Doctrine, his Order. Trans, by W. Hoey. London, 1882.

Oldfield (A.), On the Aborigines of Australia; in Trans. Ethn. Soc, NT S.7 vol. III. London, 1865.

Olivecrona (S. R. D. K.), Om makars giftoraett i bo. 4th ed. Stockholm.

Ortolan (J.), Histoire de la législation romaine. Paris, 1876.

Palgrave (W. G.), Narrative of a Year's Journey through Central and Eastern Arabia. 2 vols. London and Cambridge, 1866.

Pallas (P. S.), Merkwürdigkeiten der Morduanen, Kosaken, Kalmücken, &c. Frankfurt and Leipzig, 1773.

-, Merkwürdigkeiten der obischen Ostjaken, Samojuden, &c. Frankfurt and Leipzig, 1777.

Palmblad (V. F.), Grekisk fornkonskap. 2 vols. Upsal, 1843-45.

Palmer (Edward), Notes on some Australian Tribes; in Jour. Anthr. Inst. vol. XIII. London, 1884.

Pardessus (J. M.), Loi Salique. Paris, 1843.

Park (Mungo), Travels in the Interior of Africa." Edinburgh, 1858.

Parker (E. H.), Comparative Chinese Family Law; in The China Review, vol. VIII. Hongkong, 1879-80.

Parkins (M.), Life in Abyssinia. 2 vols. London, 1853.

Pausanias, Της Ελλάδος περιήγησις.

Percival (Peter), The Land of the Veda. London, 1854.

Pèrier (J. A. N.), Essai sur les croisements ethniques; in Mém. Soc. d'Anthr. vols. I-II Paris, i860-65.

Pérouse (J. F. G. de la), A Voyage round the World, in the Years 1785-1788. Trans. 3 vols. London, 1799.

Peschel (O.), The Races of Man. Trans. London, 1876.

Peter mann (A.), Mitteilungen aus Justhus Perthes' geographischer Anstalt. Gotha.

Petherick (John), Egypt, the Soudan and Central Africa. Edinburgh and London, 1861.

Petroff (Ivan), Report on the Population, Industries, and Resources of Alaska; in Tenth Census of the United States. Washington, 1884.

Pindar, Πύθια.

Pinkerton (C. N.), Der Einfluss des Islam auf das häusliche, soziale und politische Leben seiner Bekenner. Leipzig, 1881.

Plato, Νῦτος.

Plinius, *História Naturalis*.

Ploss (H. H.), Das Kind in Brauch und Sitte der Völker. 2 vols. Stuttgart, 1876.

-, Das Weib in der Natur- und Völkerkunde. Ed. by M. Bartels. 2 vols. Leipzig, 1887.

-, Über die das Geschlechtsverhältniss der Kinder bedingenden Ursachen; in Monatsschrift für Geburtskunde und Frauenkrankheiten, vol. XII. Berlin, 1858.

Plutarch, Λογοῦργος.

-, Περὶ τῆς ἠθικῆς ἀδετης.

-, Ποπλικόλας.

Poeppig (E.), Reise in Chile, Peru und auf dem Amazonen» Strome. 2 vols. Leipzig, 1835-36.

Poiret (J. L. M.), Voyage en Barbarie. 2 vols. Paris, 1789.

Polak (J. E.), Persien, das Land und seine Bewohner. 2 vols. Leipzig, 1865.

Polo (Marco), The Book of, Concerning the Kingdoms and Marvels of the East. Trans. ed. by H. Yule. 2 vols. London, 1871.

Poole (F.), Queen Charlotte Islands. London, 1872.

Porthan (H. G.), Anmaerkningar rörande Finska Folkets laege och tillstand; in Kongliga Vitterhets, Historie och Antiquitets Academiens Handlingar, vol. IV. Stockholm, 1795.

Post (A. H.), Afrikanische Jurisprudenz. 2 vols. Oldenburg and Leipzig, 1887.

-, Die Anfänge des Staats- und Rechtslebens. Oldenburg, 1878.

-, Bausteine für eine allgemeine Rechtswissenschaft auf vergleichend-ethnologischer Basis. 2 vols. Oldenburg, 1880-81.

-, Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit und die Entstehung der Ehe. Oldenburg, 1875.

-, Die Grundlagen des Rechts. Oldenburg, 1884.

-, Studien zur Entwicklungsgeschichte des Familienrechts. Oldenburg and Leipzig, 1890.

-, Der Ursprung des Rechts. Oldenburg, 1876.

Potter (John), *Archaeologia Graeca, or the Antiquities of Greece*. 2 vols. Edinburgh, 1832.

Pouchet (George), *The Plurality of the Human Race*. Trans. ed. by H. J. C. Beavan. London, 1864.

Powell (Wilfred), *Wanderings in the Wild Country; or Three! Years amongst the Cannibals of New Britain*. London, 1883.

Powers (Stephan), *Tribes of California*. U. S. Geograph, and Geolog. Survey of the Rocky Mountain Region: – Contributions to North American Ethnology, vol. III. Washington, 1877.

Prejevalsky (N.), From Kulja, across the Tian-Shan to Lob-nor. Trans. London, 1879.

-, Mongolia, the Tangut Country and the Solitudes of Northern Tibet. Trans. 2 vols. London, 1876.

Prescott (W. H.), History of the Conquest of Peru. London, 1878.

Preyer (W.), Die Seele des Kindes. Leipzig, 1884.

-, Spezielle Physiologie des Embryo. Leipzig, 1885.

Prichard (J. C.), The Natural History of Man. London, 1845.

-, Researches into the Physical History of Mankind. 5 vols. London, 1836-47.

Pridham (Charles), An Historical, Political, and Statistical Account of Ceylon. 2 vols. London, 1849.

Pritchard (W. T.), Polynesian Reminiscence. London, 1866.

Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography. London.

Proyart (L. B.), History of Loango, Kakongo, and other Kingdoms in Africa. Trans.; in Pinkerton, Collection of Voyages and Travels, vol. XVI. London, 1814.

Ptah-Hotep, The Precepts of. Trans, by Philippe Virey; in Records of the Past, new series, vol. III.

Quatrefages (A. de), Hommes fossiles et hommes sauvages. Paris, 1884.

-, The Human Species. London, 1879.

Quêtelet (A.), A Treatise on Man. Trans. Edinburgh, 1842.

Raffles (T. S.), The History of Java. 2 vols. London, 1830.

Raleigh (W.), The Discovery of the Empire of Guiana. Ed. by R. H. Schomburgk. London, 1848.

Ranke (Johannes), Der Mensch, 2 vols. Leipzig, 1885-87.

Ratzel (F.), Völkerkunde. 3 vols. Leipzig, 1885-88.

Rauber (A.), Homo sapiens ferus oder die Zustände der Ver-wildeten. Leipzig, 1885.

Rawlinson (George), The Five Great Monarchies of the Ancient Eastern World. 3 vols., London, 1871.

Reade (W. Win wood), Savage Africa. London, 1863.

Reclus (Elisée), Nouvelle géographie universelle. In progress. Paris, 1875. &c.

Redhouse (J. W.), Notes on Prof. E. B. Tylor's »Arabian Matriarchate«. (London, 1884.

Registar-General of Birth, Deaths, and Marriages in England, Annual Report of the. London.

Regnard (J. F.), A Journey to Lapland. Trans.; in Pinkerton, Collection of Voyages and Travels, vol. I. London, 1808.

Reich (Eduard), Geschichte, Natur- und Gesundheitslehre des ehelichen Lebens. Cassel, 1864.

Rein (J. J.), Japan: Travels and Researches. Trans. London, 1884.

Rémusat (J. P.), *Nouveaux mélanges asiatiques*. 2 vols. Paris, 1829.

Rengger (J. R.), *Naturgeschichte der Säugetiere von Paraguay*. Basel, 1830.

Revilloui (Eug.), *Les contrats de mariage égyptiens*; in *Jour. Asiatique*, ser. VII., vol. X. Paris, 1877.

Revue d'Anthropologie. Paris.

Revue des deux Mondes. Paris.

Ribbe (Charles de), *Les familles et la société en France avant la Révolution*. Paris, 1873.

Ribot (Th.), *L'hérédité psychologique*. Paris, 1882.

Richardson (John), *Arctic Searching Expedition; a Journal of a Boat Voyage*. 2 vols. London, 1851.

Ridley (William), *The Aborigines of Australia*. Sydney, 1864.

-, *Kámilarói, and other Australian Languages*. New South Wales, 1875.

Riedel (J. G. F.), *De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua*. The Hague, 1886.

-, *Galela und Tobeloresen*. *Ethnographische Notizen*; in *Zeitschr. f. Ethnol.*, vol. XVII. Berlin, 1885.

Rig-Veda Sanhita. Trans. by H. H. Wilson, *In progress*. London, 1850, &c.

Rink (H. J.), *The Eskimo Tribes*. Copenhagen and London, 1887.

-, *Tales and Traditions of the Eskimo*. Edinburgh and London, 1875.

Ritter (Bernhard), *Philo und die Halacha*. Leipzig, 1879.

Ritter (Carl), *Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen, oder allgemeine vergleichende Geographie*. 19 vols. Berlin, 1822-59.

Rochon (A. M.), *A Voyage to Madagascar and the East Indies*. Trans.; in *Pinkerton, Collection of Voyages and Travels*, vol. XVI. London, 1814.

Rockhill (W. W.), *The Land of the Lamas*. London, 1891.

Rogers (Charles), *Scotland, Social and Domestic*. London, 1869.

Rohlf's (Gerhard), *Mein erster Aufenthalt in Marokko*. Bremen, 1873.

Romilly (H. H.), *The Western Pacific and New Guinea*. London, 1887.

Ross (B. R.), *The Eastern Tinnah*; in *Smithsonian Report*, 1886. Washington.

Ross (John), *History of Corea, Ancient and Modern*. Pasley, 1879.

Rossbach (A.), *Untersuchungen über die römische Ehe*. Stuttgart, 1853.

Roth (Rudolph), *On the Morality of the Veda*. Trans.; in *Journal of the American Oriental Society*, vol. III. New York, 1853.

Rousselet (Louis), *India and its Native Princes*. Trans. London, 1876.

Rowley (Henry), *Africa Unveiled*. London, 1876.

Rowney (H. B.), *The Wild Tribes of India*. London, 1882.

Rubruquis (G. de), *Travels into Tartary and China*. Trans.; in Pinkerton, *Collection of Voyages and Travels*, vol. VII. London, 1811.

Русская Царства. St. Petersburg.

Ruth, *The Book of*.

Saaschütz (J. L.), *Archäologie der Hebräer*. 2 vols. Königsberg, 1855-56.

-, *Das mosaische Recht*. 2 vols. Berlin, 1853.

Sabatier (C), *Étude sur la femme kabyle*; in *Revue d'Anthropologie*, série IL, vol. VI. Paris, 1883.

Sachs (Julius), *Text-Book of Botany*. Trans. Oxford, 1882.

Sadler (M. T.), *The Law of Population*. 2 vols. London, 1830.

St. John (S.), *Life in the Forests of the Far East*. 2 vols. London, 1862.

St. Paul, *The Epistle to the Ephesians*.

-, *The First Epistle to the Corinthians*.

-, *The First Epistle to Timothy*.

Saint-Pierre (J. H. Bernardin de), *Étude de la nature*. 3 vols. Paris, 1784.

Salvado (R.), *Mémoires historiques sur l'Australie*, Trans. Paris, 1854.

-, *Voyage en Australie*. Trans. Paris, 1861.

Samuelson (James), *India, Past and Present*. London, 1890.

Sauer (M.), *An Account of a Geographical and Astronomical Expedition to the Northern Parts of Russia performed by Joseph Billings*. London, 1802.

Savage (T. S.), *A Description of the Characters and Habits of the Troglodytes Gorilla*. Boston, 1847.

-, *Observations on the External Characters and Habits of the Troglodytes Niger*, in *Boston Journal of Natural History*, vol. IV. Boston, 1844.

Saxo Grammaticus, *História Danica*. Ed. by P. E. Müller and J. M. Verschow. 2 vols. Copenhagen, 1839-58.

Sayce (A. H.), *The Principles of Comparative Philology*. London, 1874.

Schaffhausen (Hermann), *On the Primitive Form of the Human Skull*. Trans.; in *The Anthropological Review*, vol. VI. London, 1868.

Schadenberg (Alex.), *Über die Negritos in den Philippinen*; in *Zeitschr. f. Ethnol.*, vol. XII. Berlin, 1880.

Schaeffner (W.), *Geschichte der Rechtsverfassung Frankreichs*. 4 vols. Frankfurt am Main, 1845-50.

Scheelong (O.), *Über Familienleben und Gebräuche der Papuas*

der Umgebung von Finschhafen; in Zeitschr. f. Ethnol., vol. XXI. Berlin, 1889.

Scheurl (A. von), Das gemeine deutsche Eherecht. Erlangen, 1882.

Schlegel, Om Morgongavens Oprindelse; in *Astraea*, vol. II. Copenhagen, 1799.

Schlyter (C. J.), Juridiska afhandlingar. 2 vols. Upsal, 1836-79.

Schmidt (Franz), Sitten und Gebräuche bei Hochzeiten, Taufen und Begräbnissen in Thüringen. Weimar, 1863.

Schmidt (Karl), Jus primae noctis. Freiburg im B., 1881.

-, Der Streit über das jus primae noctis; in Zeitschr. f. Ethnol., vol. XVI. Berlin, 1884.

Schmidt's (C. C.), Jahrbücher der in- und ausländischen gesammten Medicin. Leipzig.

Schoen (J. F.), and *Crowther* (Samuel), Journals of, who Accompanied the Expedition up the Niger, in 1841, London, 1842.

Schomburgk (Richard), Reisen in British-Guiana. 3 vols. Leipzig, 1847-48.

Schomburgk (Robert H.), Journal of an Expedition from Pirata to the Upper Corentyne; in JOUT. Roy. Geo. Soc, vol. XV. London, 1845.

Schoolcraft (H. R.), Historical and Statistical Information Respecting the History, Condition, and Prospects of the Indian Tribes of the United States (the title-pages of vols. IV-VI. read: Archives of Aboriginal Knowledge, &c.) 6 vols. Philadelphia, 1851-60.

-, The Indian in his Wigwam. New York, 1848.

Schopenhauer (Arthur), The World as Will and Idea. Trans, by R. B. Haldane and J. Kemp. 3 vols. London, 1883-86.

Schrader (o.), Prehistoric Antiquities of the Aryan Peoples. Trans, by F. B. Jevons. London, 1890.

Schröder (L. von), Die Hochzeitsgebräuche der Esten und einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften in Vergleichung mit denen der indo-germanischen Völker. Berlin, 1888.

-, Indiens Literatur und Cultur in historischer Entwicklung. Leipzig, 1887.

Schürmann (C. W.), The Aboriginal Tribes of Port Lincoln; in Woods, Native Tribes of South Australia.

Schütz-Holzhausen (D. von), Der Amazonas. Freiburg im B., 1883.

Schwabenspiegel (Der). Ed. by F. L. A. von Lassberg. Tübingen, 1840.

Schwane (C. A. L. M.), Borneo: beschrijving van het stroomgebeid van den Barito &c. Amsterdam, 1853.

Schweinfurth (Georg), Im Herzen von Afrika. 2 vols. Leipzig, 1874.

Science. An Illustrated Journal. Cambridge (Mass).

Sebright (J. S.), *The Art of Improving the Breeds of Domestic Animals*. London, 1809.

Seemann (B.), *Narrative of the Voyage of Herald during the Years 1845-1851*. 2 vols. London, 1853.

-, *Viti*. Cambridge, 1862.

Semper (Karl), *Die Palau-Inseln*. Leipzig, 1873.

Serpa Pinto, *How I Crossed Africa*. Trans. 2 vols. London, 1881.

Shooter (Joseph), *The Kafirs of Natal and the Zulu Country*. London, 1857.

Shortt (John), *The Hill Ranges of Southern India*. 5 parts. Madras, 1870-76.

-, *An Account of the Hill Tribes of the Neilgherries*; in *Trans. Ethn. Soc. N. S.*, vol. VII. London, 1869.

Sibree (James), *The Great African Island. Chapters on Madagascar*. London, 1880.

Siebold (H. von), *Ethnologische Studien über die Aino auf der Insel Yesso. Supplement zur Zeitschr. f. Ethnol.* Berlin, 1881.

Smeaton (D. Mackenzie), *The Loyal Karens of Burma*. London, 1887.

Smith (E. R.), *The Araucanians*. New York, 1855.

Smith (Thomas), *Narrative of a Five Years Residence at Nepal*. 2 vols. London, 1852.

Smith and Cheetham (Samuel), *A Dictionary of Christian Antiquities*. 2 vols. London, 1875-80.

Smith (William), *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. London, 1849.

Smith Wayte (William), and *Marindin* (G. E.), *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. In progress. London, 1890. &c.

Smith (W. Robertson), *Marriage and Kinship in Early Arabia*. Cambridge, 1885.

Smithsonian Institution, *Annual Report of the Board of Regents*. Washington.

Smyth, (R..Brpugh), *The Aborigines of Victoria*. 2 vols. London, 1878.

Snow (W. Parker), *A Two Years Cruise off Tierra del Fuego*. 2 vols. London, 1857.

Sohm (Rud.), *Institutionen des römischen Rechts*. Leipzig, 1884.

Solinus, *Collectanea Rerum Memorabilium*. Ed. by Th. Mommsen. Berlin, 1864.

South American Missionary Magazine (The). London.

Southey (R.), *History of Brazil*. 3 vols. London, 1810-19.

Soyaux (Hermann), *Aus West-Afrika*. Leipzig, 1879.

Sparrman (A.), *A Voyage to the Cape of Good Hope*. Trans. 2 vols. London, 1786.

Spencer (Herbert), *Descriptive Sociology*. 8 vols. London, 1873-81.

-, *Essays: Scientific, Political, and Speculative*. 2 vols. London, 1883.

-, *The Principles of Psychology*. 2 vols. London, 1881.

-, *The Principles of Sociology*. In progress. London, 1885, &c.

Spiegel (F.), *Eränische Altertumskunde*. 3 vols. Leipzig, 1871-1878.

Spix (J. B. von), and *Martins* (C. F. Ph. von), *Travels in Brazil in the Years 1817-20*. Trans. 2 vols. Lodon, 1824.

Sproat (G. M.), *Scenes and Studies of Savage Life*. London, 1868.

Squier (E. G.), *The States of Central America*. London, 1858.

-, *Observations on the Archaeology and Ethnology of Nicaragua*; in *Trans. American Ethn. Soc*, vol. III. pt. I. New York, 1853.

Starcke (C. N.), *The Primitive Family in its Origin and Development*. London, 1889.

Starkweather (G. B.), *The Law of Sex*. London, 1883.

Stavorinus (J. S.), *Account of Java and Batavia*. Trans.; in *Pinkerton, Collection of Voyages and Travels*, vol. XL London, 1812.

Steele (Arthur), *The Law and Custom of Hindoo Castes*. London, 1868.

Steinen (Karl von den), *Durch Central-Brasilien*. Leipzig, 1886.

Steiler (G. W.), *Beschreibung von dem Lande Kamtschatka*. Frankfurt and Leipzig, 1774.

Stephens (Edward), *The Aborigines of Australia*; in *Jour. & ProceedTKöy. Soc. N. S. Wales*, vol. XXIII. Sydney and London, 1889.

Stewart (R.), *Notes on Northern Cachar*; in *Jour. As. Soc. Bengal*, vol. XXIV. Calcutta, 1855.

Stone (O. C), *A Few Months in New Guinea*. London, 1880.

StrabOy Γεωγραφικῶν βῆλοι τξ.

Stulpnagel (C. R.), *Polyandry in the Himalayas*; in *The Indian Antiquary*, vol. VII. Bombay, 1878.

Sturluson (Snorri), *Heimskringla eller Norges Kongesagaer*. Ed. by C. R. Unger. Christiania, 1868.

-, *The Heimskringla or the Sagas of the Norse Kings*. Trans. by S. Laing, ed. by R. B. Anderson. 4 vols. London, 1889.

*Sjfw*a (Charles), *Narrative of an Expedition into Central Australia*. 2 vols. London, 1849.

Suessmilch (J. P.), *Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts*, 2 vols. Berlin, 1761-62.

Sugenheim (S.), *Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa*. St. Petersburg, 1861.

- Sully* (James), *Outlines of Psychology*. London, 1884.
- Sully* (Maximilian de Béthune, Duke de), *Memoirs*. Trans. 5 vols. London, 1778.
- Tacitus*, *Germania*.
- Taplin* (G.), *The Narrinyeri; in Woods: Native Tribes of South Australia*.
- Taylor* (R.), *Te Ika a Maui; or, New Zealand and its Inhabitants*. London, 1870.
- Tengström* (R.), *Finska föiket sasom det skildras i Kalevala; in Joukahainen*, vol. II. Helsingfors, 1845.
- Tennent* (James Emerson), *Ceylon*. 2 vols. London, 1860.
- Tertullian*, *Ad Uxorem*.
- Theal* (G. McCall), *History of the Emigrant Boers*. London, 1888.
- Thierry* (Augustin), *Narratives of the Merovingian Era*. Trans. London (1845).
- Thomson* (J. P.), *British New Guinea*. London, 1892.
- Thomson* (Joseph), *Through Masai Land*. London, 1887.
- Thunberg* (C. P.), *An Account of the Cape of Good Hope*. Trans.; in Pinkerton, *Collection of Voyages and Travels*, vol. XVI. London, 1814.
- Tidningar utgifne af et Saellskap i Abo*. Abo.
- Tocqueville* (Alexis de), *Democracy in America*. Trans. 2 vols. London, 1889.
- Tod* (James), *Annals and Antiquities of Rajast'han*. 2 vols. Madras, 1873.
- Topelius* (Zachris), *De modo matrimonia jungendi apud Fenno quondam vigente*. Helsingfors, 1847.
- Topinard* (Paul), *Anthropology*. Trans. London, 1878.
- Transactions of the American Ethnological Society*. New York.
- , or the Asiatic Society of Japan. Yokohama.
- , of the China Branch of the Royal Asiatic Society. Hongkong.
- , of the Ethnological Society of London. New series. London.
- , of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland. London.
- of the International Folk-Lore Congress, 1891. London, 1892.
- Tschudi* (J. J. von), *Reisen durch Südamerika*. 5 vols. Leipzig, 1866-69.
- Tuckey* (J. K.), *Narrative of an Expedition to Explore the River Zaire*. London, 1818.
- Turner* (George), *Nineteen Years in Polynesia*. London, 1861.
- , *Samoa a Hundred Years ago and long before*. London, 1884.
- Turner* (Samuel), *An Account of an Embassy to the Court of the Teshoo Lama, in Tibet*. London, 1800.
- Tylor* (E. B.), *Anthropology*. London, 1881.

-, *Researches into the Early History of Mankind*. London, 1878.

-, *On a Method of Investigating the Development of Institutions; applied to Laws of Marriage and Descent*; in *Jour. Anthr. Inst.*, vol. XVIII. London, 1889.

-, *Primitive Society*; in *The Contemporary Review*, vols. XXI-XXII. London, 1873.

Ujfalvy (Ch. E. de), *Le Kohistan, Le Ferghanah <S- Kouldja*. Paris, 1878.

Unger (Joseph), *Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung*. Vienna, 1850.

Uplands-La gen; in H. S. Collin and C. J. Schlyter, *Corpus Juris Sueo-Gotorum Antiqui*, vol. III. Stockholm, 1834.

Vámbéry (H.), *Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes*. Leipzig, 1879.

-, *Das Türkenvolk*. Leipzig, 1885.

Vancouver (G.), *A Voyage of Discovery to the Pacific Ocean, and round the World*. 3 vols. London, 1798.

Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin.

Virchow (Rudolf), *Untersuchungen über die Entwicklung des Schädelgrundes im gesunden und krankhaften Zustande*. Berlin, 1857.

-, *The Veddás of Ceylon*. Trans.; in *Jour. Roy. As. Soc. Ceylon Branch*, vol. IX. Colombo, 1888.

Virgil, *Bucolica*.

Vischer (F. Th.), *Aesthetik, oder Wissenschaft des Schönen*. 3 parts. Stuttgart and Leipzig, 1846-54.

Vishnu, *The Institutes of*. Trans, by Julius Jolly. Oxford, 1880.

Vogt (Carl), *Lectures on Man*. Trans, ed. by J. Hunt. London, 1864.

Voisin (A.), *Contribution à l'histoire des Mariages entre consanguins*; in *Mém. Soc. d'Anthr.*, vol. II. Paris, 1865.

Waitz (Th.), *Anthropologie der Naturvölker*. 6 vols. (vol. V. pt. II. and vol. VI. by G. Gerland). Leipzig, 1859-72.

-, *Introduction to Anthropology*. Trans, ed. by J. F. Collingwood. London, 1863.

Wake (C. S.), *The Development of Marriage and Kinship*. London, 1889.

-, *The Evolution of Morality*. 2 vols. London, 1878.

Walker (Alex.), *Beauty*. London, 1846.

-, *Intermarriage*. London, 1838.

Wallace (A. R.), *Contributions to the Theory of Natural Selection*. London, 1871.

-, *Darwinism*. London, 1889.

-, *The Malay Archipelago*. 2 vols. London, 1869.

- , *Travels on the Amazon and Rio Negro*. London, 1853.
- , *Tropical Nature and other Essays*. London, 1878.
- Wallace* (D. Mackenzie), *Russia*. London, 1877.
- Wappaeus* (J. E.), *Allgemeine Bevölkerungsstatistik*. 2 vols. Leipzig, 1859-61.
- Wargentin* (P.), *Uti hvilka Månader flera Maenniskor födas och dö Sverige*; in *Kongliga Vetenskaps-academiens Handlingar*, vol. XXVIII. Stockholm, 1767.
- Warnkoenig* (L. A.), *Juristische Encyclopaedie*. Erlangen, 1853.
- and *Stein* L., *Französische Staats- und Rechtsgeschichte*. 3 vols. Basel, 1846-48.
- Watson* (J. F.), and *Kaye* (J. W.), *The People of India*. 6 vols. London, 1868.
- Weber* (Albrecht), *Collectanea über die Kastenverhältnisse in den Brähmana und Sûtra*; in *Alb. Weber, Indische Studien*, vol. X. Leipzig, 1868.
- Weber* (E. von), *Vier Jahre in Afrika*. 2 vols. Leipzig, 1878.
- Weddell* (James), *A Voyage towards the South Pole*, London, 1825.
- Weinhold* (Karl), *Altnordisches Leben*. Berlin, 1856.
- , *Die deutschen Frauen in dem Mittelalter*. 2 vols. Vienna, 1882.
- Weismann* (Aug.), *Essays upon Heredity and Kindred Biological Problems*. Trans. Oxford, 1889.
- Westgöta-Lagen*. *Codex-Recentior*; in H. S. Collin and C. J. Schlyter, *Corpus Juris Sueo-Gotorum Antiqui*, vol. I. Stockholm, 1,827.
- Westropp* (H. M.), and *Wake* (C. S.), *Ancient Symbol Worship*. New York, 1874
- Wheeler* (J. Talboys), *The History of India from the Earliest Ages*. In progress. London, 1867, &c.
- Wied-Neuwied* (Maximilian zu), *Travels in Brazil*. Trans. London, 1820.
- Wilda* (W. E.), *Das Straf recht der Germanen*. Halle, 1842.
- Wilken* (G. A.), *Huwelijken tusschen bloedverwanten*. Reprinted from *De Gids*, 1890, no. 6. Amsterdam.
- , *Das Matriarchat bei den alten Arabern*. Trans. Leipzig, 1884.
- , *Over de verwantschap en het huwelijks- en erfrecht bij de volken van het maleische ras*. Reprinted from *De Indische Gids*, 1883, May. Amsterdam.
- , *Plechtigheden en gebruiken bij verlovingen en huwelijken bij de volken van den Indischen Archipel*; in *Bijdragen tot de taal-land en volkenkunde van Nederlandsch-Indie*. ser. V. vols. I. and IV. The Hague, 1886 and 1889.
- , *Over de primitieve vormen van het huwelijk en den oor-*

sprong van het gezin; in *De Indische Gids*, 1880, vol. II. and 1881, vol. II. Amsterdam.

Wilkens (C. I.), *Moralstatistiken og den frie Vilje*; in *National-ökonomist Tidsskrift*, vol. XVI. Copenhagen, 1880.

Wilkes (Charles), *Narrative of the United States Exploring Expedition during the Years 1838-1842.*, 5 vols. Philadelphia and London, 1845.

Wilkinson (J. Gardner), *The Manners and Customs of the Ancient Egyptians*. 2 vols. London, 1878.

Williams (John), *A Narrative of Missionary Enterprises in the South Sea Islands*. London, 1837.

Williams (Monier), *Buddhism in its Connexion with Brahmanism and Hinduism*. London, 1890.

-, *Hinduism*. London, 1877.

-, *Indian Wisdom*. London, 1876.

Williams (S. Wells), *The Middle Kingdom*. 2 vols. New York, 1883.

Williams (Thomas) and *Calvert* (James), *Fiji and the Fijians; and Missionary Labours among the Cannibals*. London, 1870.

Willigerod (J. E. Ph.), *Geschichte Esthlands*. Reval, 1830.

Wilson (Andrew), *The Abode of Snow*. Edinburgh and London, 1876.

Wilson (C. T.), and *Felkin* (R. W.), *Uganda and the Egyptian Soudan*. 2 vols. London, 1882.

Winroth (A.), *Offentlig raett. Familjeraett: aektenskapshindren*. Lund, 1890.

Winternitz (M.), *On a Comparative Study of Indo-European Customs, with Special Reference to Marriage Customs*; in *Transactions of the International Folk-Lore Congress*, 1891. London, 1892.

Witkowski (G. J.), *La génération humaine*. Paris, 1881.

Woldt (A.), *Capitain Jacobsen's Reise an der Nordwestküste Amerikas 1881-1883*. Leipzig, 1884.

Wolkov (Théodore), *Rites et usages nuptiaux en Ukraine*; in *L'Anthropologie*, vols. II-III. Paris.

Wood (J. G.), *The Illustrated Natural History*. 3 vols. London, 1861-1863.

-, *The Natural History of Man*. 2 vols. London, 1868-70.

Woods (J. D.), *The Native Tribes of South Australia; with an Introductory Chapter by J. D. W. Adelaide*, 1879.

Wright (Thomas), *Womankind in Western Europe, from the Earliest Times to the Seventeenth Century*. London, 1869.

Wundt (W.), *Ethik*, Stuttgart, 1886.

Wyatt (William), *Some Account of the Manners and Superstitions of the Adelaide and Encounter Bay Aboriginal Tribes*; in *Woods, The Native Tribes of South Australia*.

Yate (William), *An Account of New Zealand*. London, 1835.

Ymer. Tidskrift utgifven af Svenska Sällskapet for Antropologi och Geografi. Stockholm.

Young (Artur), A Tour in Ireland; in Pinkerton, Collection of Voyages and Travels, vol. III. London, 1809.

Zeitschrift für Ethnologie. Berlin.

- *für vergleichende Rechtswissenschaft*. Stuttgart.

Zimmer (Heinrich), Altindisches Leben. Berlin, 1879.

Zimmermann (W. F. A.), Die Inseln des Indischen und Stillen Meeres. 3 vols. Berlin, 1863-65.

Zmigrodzki (M. von), Die Mutter bei den Völkern des arischen Stammes. Munich, 1886.